

bolintineanu

călătorii

★ ★

Coperta : Szathmáry Alex.

dimitrie bolintineanu

călătorii

★ ★

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ,
NOTE ȘI GLOSAR DE
ION ROMAN

1968

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

**CĂLĂTORII
LA ROMÂNII DIN MACEDONIA
ȘI MUNTELE ATHOS
SAU SANTA-AGORA**

CĂLĂTORII LA ROMÂNII DIN MACEDONIA

SCRIS LA 1858

CARTEA I

PÎNĂ LA SALONIC

Două mari simțiminte au ocupat mai cu tărie inima omenească : religiunea, naționalitatea. Originea lor se pierde în noaptea timpurilor : oamenii, în stare de sălbăticie, rătăciți, în familii sau indivizi, în umbra pădurilor, înțeleseseră îndată că nu erau ei regii universului; soarele le apare, îi luminează și încălzește, lipsa lui aduce umbră pe pământ, stelele pe cer. În aer apar vijeliile, norii, fulgerile, trăsnetile ; slăbiciunile omului, moartea mai cu seamă, deșteptase în oameni admirarea și temerea — una și alta le deteră ideea de o putere mai presus de dinșii. Iată izvorul religiunii. Fiecare adoară acea putere ce este mai presus de om : fiecare, după cum o înțelege.

Cînd acești indivizi sau familii, împinși de instinctul de conservare, se formară pe ici, pe colo, se aruncă sămînța naționalității : urmare a acestor adunări ce ele înșile fură povățuite de trebuința de a apăra în comun viața contra altor bande de oameni sau de hiare. Aceste mici, sălbatice și nestătătoare grupe, mărindu-se cu timpul, polindu-se și stabilindu-se, ceea ce la începutul lor fusese o alianță pentru a ataca sau a se apăra, crescú, se

poli, se așază pe reguli și deveni simțimîntul de societate. Cînd toate interesele parțiale se unifica seră, cînd toți avură același pămînt, aceleași legi, aceleași datine, aceeași limbă, același trecut, prezent și viitor, societatea deveni națiune.

Poezia din toți timpii îi împrumută strălucirile sale, și inima omenească dă un loc acestui lucru real și poetic totodată. Unii au muștră acest simțimînt. Au avut oare cuvînt ? Nu credem. Cosmopolitismul este o idee nepractică. Lumea poate fi patria celui ce nu are o patrie ; însă lumea nu poate fi patria popoarelor. Cele din urmă sînt totdeauna de undeva ; au totdeauna ceva să păstreze sau să piarză. O familie este mai mult legată, decît un singur individ, la locul nașterii sale — un popor mai mult decît o familie : aceste legături au raport cu interesele lor. Dar ne va zice unii : s-au văzut oameni singurateci, fără familii, fără averi pe tărîmul nașterii și cu toate acestea adorînd patria lor ! Să poate ; și dacă trebuie a o zice, am înțeles aceasta prin oarecare indivizi : aceștia își iubesc patria ca oricare, dar pe dîșii nici familia, nici averea nu-i leagă cu acest pămînt. La dîșii este un simțimînt poetic. Ceea ce îi leagă de pămîntul nașterii este mormîntul părinților, este o nebunie sublimă, este ceva ce nu știm ce este, ce ne spune și nu ne lasă a cuvînta. Poate că acest amor de țară nu este cu totul dezinteresat ? A-și împlăti o cunună cu simpatiile amicilor săi, făcînd să tremure o coardă ale cărei sunete sînt atît de dulci încă în lume, mulțumită educațiunii, nu-mi pasă ! Această cauză este totdeauna nobilă. A crea o națiune... Care este trebuința ? Trebuință mare, necesarie. Globul despărțit prin oceane, munți și deșerturi, deosebiri de clime, nu se află oare însuși el menit a forma niște hotare naturale între popoarele ce îl locuiesc ?

Aceste deosebiri nu sînt cauza deosebirii legilor, datinilor, limbilor, interesului populilor ? Negreșit. Priviți acele colțuri de lume locuite și căzute în puterea altor popoare, cu alte limbi, cu alte datine. Sînt oare ele fericite ? Ceea ce diferă pe concheranți de conchiști este cauza urei între stăpîni și servi.

Toate popoarele vorbească aceeași limbă, primească aceleași legi, aceleași datine, aceleași credinți, și cauza urei va lipsi. Iată ce ne spun visătorii cosmopolitismului. Toate acestea să pot face : dar pe cît globul nu-și va schimba umbrele și luminile sale, va rămînea totdeauna o deosebire între popoare : această deosebire va fi cauza antipatiei între ele.

Cosmopolitismul nu a reușit în trecut ; el a căutat să se închine, cu toate urmările ce trage după sine. Religiunea, mai modestă decît cosmopolitismul, dar mai întinsă decît naționalitatea, s-a coborît un moment de la înălțimea ei ideală, ca să înfrățască societățile. Panteismul anticilor, înlocuit de doctrina ebraică, Crist complectînd ideea unui singur Dumnezeu, urma neapărat a forma lumea după noua imagine a lui Savaot : a unifica ! Sub aceste auspice, cristianismul înflori. Trebuia a despica grămezile popoarelor unite prin sabie și a le reuni prin credințe religioase. Religiunea dar uni mai multe popoare. Dar caracterul omenesc reapăru ; interesele popoarelor suferiră. Lanțurile, coperite cu flori, se resimțiră prin greutate. Se uitase un singur lucru de schimbat ; acesta era : deosebirea naturale între popoare, și religiunea căta să renunțe la planul său social, sau să-l prefacă.

Nu este compatibil cu natura omenească decît naționalitatea. Domnia în parte a tuturor popoare-

lor, împărtășirea la lucrurile publice a tuturor cetățenilor este viitorul societăților omenești ce au să vie.

A se cîrmui bine individul, este a cîrmui bine familia, a cîrmui bine familia, este a cîrmui bine națiunea. A se cîrmui bine națiunile, este a statornici armonia.

Experiințele o dovedesc. Organizați o mare armată cu un cap, dar nu-i dați nici companii, nici batalioane, nici regimente, nici brigade, nici diviziuni, nici corpuri, nici capi parțiali. Această armată va fi confuziunea personificată, se va risipi.

Lucrarea cugetării omenești asupra experienței trecutului nu rămase fără rezultat. Acest rezultat este dovedirea existenței unei cauze întiitoare a efectelor : este Dumnezeu. A dovedi care poate să fie natura lui, nu este dat omului : mărginirea înțelegerii sale îl oprește. De aici fabula și poezia care cutezară să însufle însuși gravele meditațiuni ale filosofilor. Științele filosofice, politice, sociale, religioase sînt încă amestecate cu spiritul poeziei. Această înrîurire a fabulei asupra lucrurilor omenești este naturală omului. Orice silinți de a o înlătura vor fi nefolositoare. Cu toate acestea, poezie pentru poezie, nu este mai logic a ne înrîuri de ceea ce se apropie mai mult de natura omenească ?

Naționalitatea are de bun aceasta din urmă. Pentru mine înțeleg simțul naționalității dintr-un punct de vedere practic și poetic. Practic, căci credem că spre a îmbunătăți soarta lumii trebuie mai întii a îmbunătăți soarta națiunei din care facem parte. Poetic ?... Acesta este un simțimînt ce nu se explică. Sub aceste cugetări arunc ochii către un popor de un milion de români risipiți în Macedonia, Tesalia, Epir și alte locuri. Un milion de români este un popor ; este o fărîmătură mărită din acele

legiuni romane neînvînse de oameni, neînvînse însuși de secolii ; este o idee, este geniul, este civilizațiunea lumii vechi, doborâtă, dar neînvinsă ; este ruina antică a unui monument ce reclamă geniul omenesc. V-ați aflat vreodată la poalele Partenonului ? Colizeului ? La umbra templului lui Apolon Indimian ? În sălile amfiteatrului de la Milet ? La picioarele piramidelor ? În mijlocul ruinelor Ascalonului ? La vederea acestor ruine încă în picioare, nu v-a venit o idee ciudată de adevăr ? Secolii au bătut cu putere maiestatea acestor monumente ; le-au surpat pe ici pe colo ; timpul dărîmă tot, învinge tot. Ei bine ! iată o eroare : timpul a dărîmat, dar nu a învins ; timpul a dărîmat, dar timpul el singur este învins ; ruinele, pînă se vor rade dupe fața pămîntului, vor rămînea învingătoare. Căci tot ce exprimă o idee de mărire, de strălucire, nu pierе, nu poate să piară : ruinele vorbesc mai mult și mai bine decît operele scriitorilor noi. Astfel la vederea acestui milion de români, această nobilă ruină a legiunilor ce umplură lumea cu gloria lor, putem zice : această națiune nu pierе niciodată, și în căderea ei seamănă mai interesantă decît în a sa strălucire.

Cu toate acestea, acest milion de români, în timpii de mijloc, avu strălucirea lui. Aceasta o vom vedea mai tîrziu. Românii din Macedonia-mi sînt scumpi prin mai multe raporturi. Dacă Valahia fuse patria maicii mele, Macedonia fuse aceea a părintelui meu, limba lui fuse aceea a acestor români ; singele lui, singele lor ; speranțele și suferințele lui, speranțele și suferințele acestui milion de români. Ca român, născut în România proprie, încă cată să am simpatii pentru cei din Macedonia. Aceleași suferinți aici ca și acolo ! Poate și aceleași speranțe ? Aceiași inemici, pentru ce îi vom mai

numi ? Grecii vechi, căzuți sub puterea romanilor, căutară a-i învinge prin înrîurirea moravurilor lor fermecătoare. Cei bătrîni lăsară urmașilor lor în moștenire acest spirit de învingere asupra următorilor acelora ce domniseră Grecia. Românii din Dacia Traiană, precum și cei din Dacia Aureliană avură a suferi această înrîurire, o suferă încă. Cei din Dacia Traiană avură domni greci numiți de Poartă. Limba lor fuse mai înlocuită în școale, în biserici, cu limba greacă ; a treia parte din teritoriul lor trecu la călugării greci ca daniel. Sîngele se amestecă în unele din familiile de sus, și datinile lor intrară și se așezară în locașul românilor viteji. Răzbunarea cea făcută era teribilă. Strănepoții plătiră greșalele străbunilor lor. Astăzi, însă, fanarioții au pierdut dreptul de domnie în Principate, dar înrîurirea lor este încă în vigoare prin sămînța aruncată pe acest tărîm. Multe familii din Principate sînt fanariote ; atît că astăzi aceste țări ar fi niște provincii grece, dacă printr-o lege ce regulează lucrurile omenești, renegații unei națiuni nu ar deveni pentru națiunea din care au ieșit mai aprinși decît adversarii naturali. Românii din Macedonia, uniți cu bulgarii, avură mai mulți regi din sîngele lor. Acest regat scurt, dar strălucitor, căzu într-o zi cu fundamentele societății cei vechi. De atunci, suferințele lor fură adînci. Ei avură aceeași soartă cu românii din Principate. Principalii lor priimiră, cu amăgitoarele datine ale grecilor, înrîurirea lor morală. Veni un timp cînd acești capi, nobili prin sîngele străbunilor lor, avură rușinea a se zice români și primiră a fi renegați. Fiii stăpînilor deveneau cu mîndrie protejații învinșilor, cu condițiune de a uita originea lor. O, neînțelegere a lucrurilor omenești ! A trebuit oare ca tot ce a fost mare să se micșoreze ? Ca tot ce a strălucit să se

întunece ?... A se rușina de națiunea sa, este a se rușina de sine însuși. Și pentru ce se vor rușina ei să fie români ? Când un popor naște un om ca Colletti și alți eroi ce contribuie la strălucirea Greciei de la 1830, acel popor nu poate să piară.

Noi nu urim pe greci; din contra, îi iubim, îi iubim căci avem aceleași moșteniri ca dînșii : o naționalitate a forma, căci avem aceleași interese, aceleași dureri, aceleași speranțe; și cînd zicem „îi iubim“, nu sînt vorbe deșarte, le putem sprijini cu dovezi : sinul României este deschis cu ospitalitate comerțului grec din toate părțile ; mii de greci sînt primiți aici cu strîngere de mînă ; cei mai mulți posesori sînt din această națiune, și aceasta pe cînd românii, pe tărîmele grecești, nu căpătă o cupă de apă, pe cînd gazeta greacă din Smirna declara pe emigrații români (cine ar crede !) pederasti și periculoși, spre a corupe pe turci și pe greci ! Și învita pe guvernul otoman a-i goni din statele salé. Dar noi nu vom imputa națiunii grece rătăcirile unui individ cîștigat de politica inamicilor Greciei. Zicem toate acestea ca să dovedim că românii nu urăsc, nu îmbrîncesc pe greci. Însă ceea ce trebuia a zice înainte de toate este că românii trebuie să fie români, și grecii să fie greci. Aceste socoteli întretin totdeauna amicia cea bună. Românii din Macedonia nu sînt greci, sînt români : trebuie să fie români ; nu este ideea noastră a-i uni cu noi, căci sîntem depărtați de dînșii ; nu este ideea noastră a-i ajuta să opereze răsculări. Cugetul nostru este că acest popor de un milion, aruncat în Macedonia, cată să aibă conștiința naționalității sale ; cupa vieții sale poate să fie mică, însă trebuie să fie cupa sa ; iată cugetările ce mă frămîntau, cînd mă hotărîi să vizitez acest pămînt clasic al Macedoniei.

Voiam să văd cu ochii dacă acest popor există, dacă păstrează limba, datinele sale — iată ce face subiectul acestei călătorii.

La 11 iuniu, anul întâi al rezelului Crimeii, mă imbarcai pe un vas cu aburi al companiei austriace „Lloyd“.

În momentul cînd mă îndreptam către vasul cu aburi, văzui un fel de ofițer otoman trecînd pe lîngă mine într-un caic. Figura sa-mi era cunoscută — căutai în fundul suvenirilor mele... Era Eliade. Era marele poet, marele filolog român, era unul din locoteninții guvernului român la anul 1848. Unul din capii revoluțiunii democratice și sociale a românilor sub un fes otoman ! Încins cu spada otomană ! Nu era nimic de zis — nu aveam nici un drept a blama. Țara sa, jumătate slabă, jumătate ingrată, îl uita. Inamicii ei nu uită niciodată. Eliade ascundea oare, sub această adorare la politica otomană, un scop mare și patriotic ? Credea el că numai astfel poate să ajungă la mîntuirea patriei sale ? Atunci Eliade este îndreptat, ca Mircea, ca Bogdan, care supuseră țările lor turcilor, ca să le scape de moarte. Aceasta este un secret între Eliade și Dumnezeuul său. Eliade făcu multe erori politice. Eliade nu va trăi în viitor prin laurii săi politiei ; cu toate acestea, va trăi ca om de litere. Nici un român nu avu mai mulți amici, nici mai mulți inamici decît dînsul între ai săi. Talentele sale căuta să-i facă aceasta. Soarta oamenilor de talent, în țările mici, este amărită. Tărimul mare, al mai multor și felurite glorii, deschis ambițiunilor felurite, lipsește, este monoton, este strîmt : cată să se dis-

pute al cui să rămiie. Orice armă este princiioasă. Eliade trebuia respins de aici, Eliade, amărit, abătut, descuragiat, se lasă să cază. Astfel va fi soarta mai multor oameni de talent în România, în viața lor. Oameni mediocri, oameni fără merite, fără talente, fără scop, fără tendințe în viață, unelte ale celor prefăcuți, vor huli pe toți oamenii de bine ai României ; vor încerca a le răpi însuși onoarea. Astfel este ursita, că țărina eroilor este menită a fi prada vulturilor și cînilor ! Noi nu tînjim aceasta. Astfel fuse începutul tuturilor națiunilor. Cel ce a făcut lucrurile astfel, singur poate să știe cuvîntul său, și nu este dat nouă a-l smulge. Eliade, mine mort, va deveni mare ! Ca poet, ca filolog, va trăi. Urmașii noștri, depărtați de luptele noastre politice actuale, nu vor vedea oamenii, ce nu vor mai fi, prin fumul acestor lupte prin care îi vedem noi. Dacă vreodată suferințele exilaților români vor avea de rezultat o formă de guvern reprezentativ, o, țară ! este de datoria ta să gîndești la bătrînețile bardului român, ale cărui merite literare fac să se uite erorile sale politice.

În Marea de Marmara întîlnirăm mulțime de vase armate : franceze, engleze, sarde. Sevastopolul nu căzuse încă. Războiul urma. Cine cunoaște rezultatul acestei lupte de uriași ? Lumea toată îl știe de mai nainte. Războiul de sub zidurile Sevastopolului nu este un război între împărați, nu este un război între națiuni ; este războiul între spirit și materie ; între lumină și întuneric : unde lumina apare, umbra caută să se retragă. Tu te vei fărîma, o, Sevastopol ! Ridicat ca să aperi această întinsă națiune rusă contra lumii din afară, tu ai devenit propria închisoare a națiunii ce crezi a proteja. Ca Rusia să fie liberă, trebuie să să dărîme temnița sa. Tu fuseși spiritul barbariei sub o formă de gra-

nit. Tu ai trăit sub altă formă, în toate epocile, în toate locurile, înainte de a te ridica pe malurile Euxinului ! Totdeauna învins, totdeauna renăscuși din țărîna ta ! În fine, apărui pe marginile lumii barbare. Privirea ta trufașă amenința lumea civilizată ; tu erai acolo, pentru Europa luminată, ca un nor de vijelie pentru navigători ; regii guvernau rău, națiunile erau neodihnite, materia avea un templu.

Apărarea ta fu teribilă ! Aceasta fuse izbirea între două lumi. Căderea ta va fi și mai teribilă.

A umili trufia puterii brutale, a fărîma bariera ce oprește luminele a se răspîndi pe partea lumii ce tu ascunzi, iată scopul acestui război. Astfel, dupe căderea ta, învingătorii vor fi generoși, și vulgul, văzînd că învinșii nu au pierdut nimic, se va mira, fără să înțeleagă, de mărinimia biruitorilor.

Copiii Europei risipesc nobilul lor sînge, ca să te surpe ! A te surpa pe tine, este a libera Rusia. Rușii mor cu fericire, spre a-și păstra temnița lor. Nu-mi pasă ; a combate spre a-și păstra lanțurile, este a combate spre a fi liberi ; orice sacrificiu făcut este o arvună dată libertății.

Aceste cugetări erau ale lumii întregi. Ca român, ca exilat, căutam să le simț mai viu. În fiecare piatră căzută din această uriașă cetate vedeam fărîmat un inel din lanțurile patriii mele. Nu voi să pîrască pe nimeni, nici chiar politica rusă. Oamenii sunt numai niște unelte în aceste lucruri neînțelese. Binele și răul, a căror imagine sunt lumina și întunericul, nu sunt lucrarea voinței omenești. Aceste lucruri au trebuit oare să existe ? Pentru ce ? Aceasta poate să fie misterul lui Dumnezeu. Adevărul este că ceea ce noi numim nefericirile Rusiei aveau o mare înrîurire asupra a ceea ce numim nefericirile României. România ne interesa de aproape. Această Românie era frumoasă și ado-

rată de departe de exilați. Cele mai duiosase *cîntice* ale ebreilor fură acelea ce se auziră în exiliul Babilonului. Patria este ca un tablou în ulei. De aproape se vede lutul culorilor ; de departe acel lut dispăre. Ochiul nu mai vede decît ceea ce este frumos. Ceea ce iubea exilații nu era țara astfel cum este ; era portretul ei ieșit de sub penelul lui Rafael, era fantasma sa ; era o idee. Am văzut mai mulți din acești exilați nefericiți, în mizerie, suferind de foame, de frig, de disprețul oamenilor materialisti. Erau însă tari în credințele lor. Pe unii i-am văzut murind. Unul mai ales, nu voi a-i spune numele, în cele din urmă minute ale vieții sale, era trist pentru patria sa ce o credea pierdută.

— Patria ta, îi zise medicul ce veghea lângă sine, te exilează — apoi ce raporturi aveți împreună ? Acolo nimeni nu te reclamă ; patria te lasă să mori de foame, acolo nu ai nimic, nici doi coți de pămînt, ca să te îngroape. De vei muri, nimeni nu se va întrista acolo pentru tine.

Murindul se uită la medic — fizionomia lui era luminată.

— O, doctore, zise murindul, oare am nevoie de o avere oarecare în patria mea, cînd ea însăși este averea mea ?

Acestea fuseră cele din urmă vorbe ale murindului.

Iată ce diseamnă amorul exilaților pentru pămîntul natal. Amor ideal, sublim, unic ! Cine a înțeles acest amor, a înțeles pe Dumnezeu.

Era frumos însă acel timp, timp de speranțe, de iluziuni, de poezie ! Un viitor strălucit ; o patrie liberă, strălucită, frumoasă — o patrie unde domnește veacul de aur al imaginațiunilor moderne, o patrie unde relele sunt necunoscute, unde sufletele

sunt mari, inimile iubitoare, cugetările curate, unde tot răsuflă abnegare, sacrifice pentru o idee mare. La 1848, în timpul de revoluțiune, în ziua cînd poporul aleargă la palat unde reacțiunea caută să fărîme programa revoluționară, ale cărui mai multe principii astăzi sînt în Convențiune¹, unul din acești exilați, june încă, alergă cu ceilalți. Un om îl vede și îi zice :

— Maica ta moare, du-te acasă !

— Maica cea mai mare încă moare, răspunse el. Căta să scăpăm mai nainte pe aceasta.

Toate acestea le zicem, ca să arătăm cît acești oameni aveau în inimile lor simțimîntul patriei, cît acest simțimînt era generos.

Și patria, atunci cînd exilații o vedea atît de frumoasă, de simpatică, jumătate gema răsturnată sub asprimile timpului și ale oamenilor ; jumătate dănțuia cu capul cununat de flori. O, iluziune ! Tu ești virtutea sufletelor alese !

Ceea ce este sublimul martirului este simțimîntul acelor oameni ce suferă și pier pentru o idee, fără să cugete că numele lor nu are loc pe paginile istoriei. Capii acestor oameni, cunoscuți, siguri că au să lase un nume dupe dîșii ; ei se mîngîie cu această idee. Dar soldații lor necunoscuți ce se sacrifică cu fericire, siguri că cu dîșii vor pieri și numele lor și orice aducere aminte ; acesta este sublimul.

Acești soldați ai revoluțiunii nu înțelegeau decît o idee : binele patriei. Aceasta era destul pentru dîșii, ca să se sacrifice. Nu le spuneți mai mult ! Nu le deschideți poarta sanctuarului, unde se trece toate acele dezbateri misterioase ale capilor,

¹ Convenția prin care Conferința de la Paris (1856) statua principiile de organizare a Principatelor (n.e.).

să nu le vază în nuditatea lor, căci atunci credințele lor poate să slăbească !

Ce fuse această revoluțiune de la 1848 în București ? Era ea faptul a cărui cauze fusese turburările din Europa ? Era faptul unui partit ambițios ? unui individ înrîuritor ? Nu credem. Această revoluțiune nu avu drept cauză turburările din Europa, ci numai drept ocaziune. Nu fuse fapta nici a unui partit, nici a unui individ — fuse fapta națiunii române. Iată cum se exprimă istorianul N. Bălcescu, într-o scrisoare a sa din anul 1850.

„Revoluțiunea din 1848 în România este dezvoltarea acelei lucrări neîncetate și providențiale începută în societatea noastră, precum și în toate societățile omenesti, încă de la a sa origină. Ea derivă mai d-a dreptul de la revoluțiunea din 1821. La acea epocă, apăsați de fanarioți în numele statului, românii se răsculară împotriva acestora. Rezultatul acei revoluțiuni fuse că românii câștigară cauza lor pe lângă turci : fură scăpați de fanarioți, câștigară cauza națională ; dar pierdură în urmare cauza democratică, căci Regulamentul organic constituă mai tare aristocrația, și poporul, în loc a fi apăsător numai în numele statului, fuse încă în numele claselor. Care căta să fie programul revoluțiunii din 1848 ? Era dezvoltarea progresivă a revoluțiunii din 1821, mai mult a ideilor democratice și sociale. Astfel era programa din 1848... Românii n-au făcut revoluțiunea nici contra turcilor, nici contra rușilor... Românii, în puterea autonomiei lor, reclamară observațiunea tratatelor, fără să voiască a se libera de ele. Această revoluțiune făcută, rămânea a se gândi la Unire... Ca să facă a intra națiunea în drepturile sale naturale... Unirea Valahiei și a Moldoviei este *un fapt câștigat pentru toată lumea, chiar*

în ochii Rusii și nu poate întârzia spre a se îndeplini..." (1850).

Iată în scurt istoria acestei revoluțiuni, spusă de unul din autorii ei. Dar să lăsăm istoriei să adîncească niște fapți împliniți și să ne înturnăm la subiectul nostru.

O convorbire ciudată alături de mine mă atrase din aceste cugetări. Umbrele se întindea pe fața lină a *Propontidei* și învăluiau în sînul lor țărmurile vecine, unde s-au trecut în toți timpii fapte strălucitoare. Eram pe podul vasului. Doi oameni ce îi luasem de greci, dupe costumul lor, vorbeau limba română, dar un limbagiu ce nu era al nostru : limba română din Macedonia, ce se poroclește de vecinile popoare ale acestor români *limba țîn-țărească*, pentru că pronunță des pe ț.

— Acest vapor cu tre chetartori este, zise cel dintăi român macedon către soțul său de călătorie.

— Cu tre, răspunse acesta. Mușat este (frumos este).

— Tru noaptea aesta ventu va batere forte cu via (cu viiciune).¹

Cînd unul, cînd cellalt, în convorbirea lor, făceau din timp în timp niște frazuri cu totul cum le-ar face un român din Principate, apoi acele fraze se pierdeau în altele de vorbe greco-slave-latine.

¹ În ediția Minerva (1915) a *Călătoriilor*, textele aromâne au fost revăzute de Pericle Papahagi (1872—1943), aromân de origine, dialectolog și folclorist, autor al unor prețioase studii și culegeri, printre care : *Din literatura poporană a aromânilor* (1900), *Megleno-românii* (1902). Noi am redat textele aromâne așa cum le-a auzit și înregistrat Bolintineanu. În note de subsol vom da formele corectate sau traduse de P. Papahagi, cu mențiunea : (P. P.). Traducerea propoziției : „În noaptea asta vînt are să bată cu multă vioiciune” (P.P.).

Prinsei din toată această convorbire vorbele : *ne* (pentru *nu*), *petrece lepește* (pentru *lipsește*), *re-maneți* pentru *rămâneți*), *urut* (pentru *urît*), *pașit* (pentru *pășit*), *Domne* (pentru *Doamne*), *lanced* (pentru *bolnav* sau *lînced*), *capul*, *manc* (pentru *mănînc*), *aeri* (pentru *ieri*). Ei au păstrat pe *a* înaintea mai multor vorbe, pe care noi l-am păstrat numai la *amiază*, *acasă* etc. *Facia* (pentru *față*, *obraz*), *mentea* (pentru *minte*), *mențiune* (pentru *minciună*), *arăpi* (pentru *răpi*) etc.¹ Despre fraze am zis că sunt unele întregi ca la noi. Spre exemplu : „*Care de turbat ce era ! Nu era mult ma bine se aveai cu aeste și alante duoă. Este bine se ajuni. Cînd seceri livadca.*” Dar să ne oprim aici despre această limbă, ca să vorbim mai tirziu într-un chip mai delung, la locul său.²

Știți ce este o societate de pasageri pe un vas cu aburi în Oriente la cel dintîi loc ? Să vă spui eu, și ca să fiu mai adevărat, să vă descriu cercul în care mă aflu. Colo un neguțător din Pera, care vorbea cu toți, fără a-i cunoaște și făcînd cunoștințe, dînd cîte o țigară de havană, ca cum ar fi dat cîte o priză de tabac. Mai dincolo o engleză tină, frumoasă, blondă, cu ochi albaștri, cu fața albă, poetică, melancolică, suavă, sălbatecă, tăcută, fugînd de lume și agățată de brațul bărbat-său, scurt, gros, gras, roșu la păr și la fața ca un stacoj — un adevărat buldoc ce mîrîie neconținut, de cîte ori un pasager trece pe lîngă sine. Dincolo o damă leventină cu bărbatul său care o lasă singură ; de urît.

¹ Corect : *pășit(ă)*, *doamnes*, *lînced*, *cap-lu*, *mincu* ; *față*, *mentea*, *minciună* (P.P.).

² Domnul Massime, unul din gramaticii și limbistii cei mai renumiți, a făcut o gramatică a aceștii limbi. Noi o recomandăm românilor ca o lucrare de mare merit (Redacțiunea călătoriei) (n.a.).

ea citește pe o carte — o călătorie, istorie, roman ? Nu. O carte de rugăciune latină. Ochii ei se lasă pe carte o dată și de zece ori pe pasageri, face ochi dulci tuturilor. Colo patru ofițeri englezi, din care doi nu vorbesc cu ceilalți doi, din cauză că unii sunt nobili și ceilalți fii de burghezi. Pe o canape, niște ofițeri francezi dezmiardă pe cei care îi ascult printr-o convorbire spirituală și plăcută. Mai dincolo doi oameni de litere germani, ce mirăia împotriva francezilor. Mai dincolo doi sau trei neguțatori greci ce vorbesc de o corabie înecată ; întreabă-i cum se numesc — unul va fi Leonidas, altul Epaminondas, cellalt Alcibiade, trei nume strălucite, cu fesuri lungi, șalvari, iminee. Europeii îi privesc din înălțimea lor. Și cu toate acestea, acești trei oameni ordinari, plecați cu gândurile pe comerțul lor, au merite mari. Un grec trebuie să-și ia căciula, înfășurându-i. Unul este bogat, și ca să poată a-și lăsa toată averea sa patriii, nu a voit să se însoare. Cellalt are brațele amîndouă pătrunse de gloanțele turcilor. Al treilea a dat jumătate averea sa pentru școale la Atena. Ei însă nu au lustrul societății, o știu ei însuși și șed retrași. Un boieraș din Tirgoviște, mergînd la un boier în București, în zilele din urmă, și găsind acolo lume elegantă, se sfii și șezu aproape de ușă, boierul îi zise să șază mai aproape. Acesta răspunse :

— Eu șez aici, căci nu știu franțozește.

Aceasta este răzbunarea meritului desprețuit de aparință.

Mese se pune și se ridică, oaspzii mănîncă cu ardere. Adeseori fructele dupe masă sunt mîncate înaintea rasolului, cînd acesta întîrzie să sosească — oaspzii sînt voioși. Deodată, un mic vînt se ridică pe mare, suprafața mării se încrețește, pe urmă să valură. Fizionomia meselor se schimbă, căci va-

sul se mișcă. Pînă aci, ai auzit, toți sînt tari la mare — acum, cine ar crede, toți ameteșc. Răul mării îi apucă ! Redau mării prînzul ce au priimit în stomah, cu oarecare camătă. Unii rămîn lincezi, căzuți pe cîte o bancă ; alții cad cu nesimțire pe paturile lor. Acum vîntul poate să sufle, vasul poate să se fărîme de o stîncă, apa să între într-însul și să-l înghiță, lincezii, abătuți, pierduți, fără conștiință despre nimic, rămîn nepăsători — răul ce suferă este mai crud decît moartea, între vasul într-un port, înceteze mișcarea lui, și toți se ridică sănătoși și umblă ca ologii și săcații pe care Isus îi vindeca, de cum îi atingea, și umblau. Noaptea era senină, o aură lină se juca pe valuri. Vasul se mișca ușor. Marea sorbea cu voluptate luna plină. Oaspîi dormeau, cîțiva erau lincezi. Auzii deodată pe podul vasului un cor — un imn religios. Șase voci unite, voci de femei, dulci, fragete, mlădioase, întonau un imn, o arie divină. Era un vis ? Un efect al imaginațiunei auzului ? Un cor al zeităților mării ce treceau pe acolo ?... Mă urc pe pod. Erau, pe acest vas cu aburi, îmbarcate șase *surori de caritate* germane protestante și un preot. Acest imn urmă în tăcerea nopții ; era sublim.

Cine erau aceste femei ? Unde se duceau ? Care era scopul lor pe aceste mări depărtate ?

Pentru cei mai mulți din pasageri erau niște surori sau călugărițe ; pentru oamenii echipajului, niște pasagere ce au plătit locurile lor. Pentru omul ce cugetă erau mult. Pentru acesta erau subiectul unor adînci meditațiuni, erau umbrele spiritului profetic ce trece peste lume. Erau sufletele lui Hus, Luther, Calvin și alți reformatori.

Protestantismul se deosibește de catolicism, că el nu primește altă autoritate decît aceea a *Evan-*

gelii și a cuvîntului individual ; protestantismul nu recunoaște puterea papii, respinge cultul sînților, moaștele, purgatoriul, icoanele, spovedania, este rece ca cuvîntul. Imaginațiunea nu are mult loc în templul său. El făcu să se verse mult sînge în lume și acest sînge schimbă fața societății omenesti — fuse izvorul tuturilor revoluționarilor. Dar să lăsăm protestantismul și înriurirea lui asupra cuvîntului omenesc, să vorbim de această instituire de caritate.

Este sublimă !

O soră de caritate nu este o simplă rugătoare. Ea este mireasa nefericitului pe patul de moarte. Acolo unde sărmanul strein geme, părăsit, murind, această soră apare, îi îndulcește cele din urmă dureri, îi șterge lacrima, îi închide ochii. Acolo unde soldatul cade lînced, rănit, pentru patrie, pentru datorie, sub fierul vrăjmașilor, sau sub suflarea epidemiilor lipicioase, muritoare, ea, neștiind socoteală de contagiune, apare, caută pe lînced, pe murind, ferice dacă poate să piară ea însuși în sînta împlinire a menirii sale. O găsești rugînd la poalele altarului, o găsești pătrunzînd mările, tărîmele, pretutindeni unde este un ospital, unde se află lincezi — acolo este datoria sa.

Sunt multe din aceste surori din familii cunoscute. Multe din ele au fost crescute ca să poarte într-o zi pe frunțile lor cununa de nuntă ; nefericirile de tot felul au făcut dintr-însele miresele suferințelor de martiri.

Aceste surori protestante sunt mai apropiate de lume decît cele catolice. Sacerdoțiul lor pare a fi mai mirean, ele nu umblă cu capul plecat, cu ochii la pămînt ; nici o ipocrizie.

Una din aceste șase surori, ce părea să aibă autoritatea asupra celoralte, era o femeie de douăzeci

și cinci ani, palidă, delicată, cu părul bălai, gene bălaie, ochii albaștri, era o ființă poetică, inspirată. Fizionomia sa exprima sufletul sau : tîmeia devenind înger ; numai aceasta poate să exprime ideea noastră. A schimba natura sa, este mare ! Sufletul ucide trupul. Numai nefericirile au puterea a face aceasta, nefericirile cele mari. A muri, a ști de mai nainte ; a se despărți de lume, încă tînără, este trist ; însă a trăi în lume, și a nu face parte din lume, a zice : lumea este moartă și eu trăiesc ! Aceasta este amar ! Este crud !

Pentru ele lumea fericită e moartă; lumea lor este ospitalul. Suspinele, gemetile, lacrimile și fizionomia morții sunt totul.

Această soră fusese o principesă. Un amor neferice, o trădare umpluse sufletul ei de durere. Lasă soțul său și se face soră de caritate.

Cum a fost această istorie ? Care este șirul acestui roman dureros, tînăr, acestor fapți măreți de abnegare ? Nu știm. Astfel trecem peste toate.

Ele se duceau la Smirna, în trebuințele propagandei protestante, la vreo școală sau ospital.

Timpul trecu repede. Lăsarăm în urmă Dardanelele, Smirna, ne apropiarăm de coastele Salonicului. Vederi încîntătoare ! Locuri pline de interes pentru imaginațiunile bogate ; reci și mute pentru toate acele turme de speculatori ai materiei.

Oriunde se lasă ochii, întilnești un loc ce amintă fapte mari sau crime, urme ale omului, urme ale trecutului. Istoria Macedoniei este mai aceea a tuturilor acestor ținuturi. Barbari, greci, romani, perși, macedonieni, au strălucit, au trecut și au pierit, cum pier toate generațiunile omenești, ca să strălucească mai tîrziu în cartea istoriei.

Macedonia este veche. Anul 813 înainte de Crist, Temenides, tîrînd dupe dînsul o mare ceată de co-

loni din Argos și alte părți, se așază în Ematia, unde aruncă sămînța Macedoniii, acest regat ce deveni atît de puternic sub Filip și Alexandru. Acea țară era locuită ; colonii se luptau spre a supune pe pămînteni și alte semînții vecine. Cel dintîi rege se zice că a fost Caranos, al doilea Cenos, al treilea Tires. Fondatorul regatului fuse Perdiccas, urmară alți regi, pînă la năvălirea perșilor. De aici istoria Macedoniii este cunoscută. Noi nu facem un curs de istorie aici. Astfel vom vorbi foarte pe scurt. Treaba noastră este a face istoria românilor din Macedonia. Înriurirea Atenci asupra Macedoniii, epoca perșilor, înălțarea lui Filip, gloria lui Alexandru sînt epocile cele mai mari ale acestei țări în istoria antică. În istoria modernă, faptul cel mai strălucit fuse fără îndoială splendoarea acestui me-teor nevestit de astronomii politici : Ali-pașa Tepeleni. El domni asemenea pe o parte a Macedoniii.

O altă stea se înălță din aceste locuri și străluci pe cerul Egiptului, Mehemet Ali-pașa. Acesta fuse mai mare decît Tepeleni. Se născu la anul 1769 în satul Cavala, în Macedonia, din părinți săraci. Tată-său era însărcinat cu garda unui dervent. Din optsprezece frați ce avusese, el singur rămase viu. Pentru aceasta era iubit de părinți, plătînd și răsfațat, încît ceilalți copii ziceau despre dînsul : „Ce -va face acest băiat, cînd va rămînea fără părinți ? Nu e bun de nimic!.” Aceste vorbe făcură pe Mehemet Ali să se gîndească. Îndrăzneț și șiret de copil, se arată și ambițios. Într-o zi locuitorii de la un sat, nevoind a plăti tributul, tînărul Mehemet Ali se însărcină a-i face să se supuie. Luă o mică gardă cu dînsul, se duse în acel sat, intră în geamie să se roage, pe cînd un om al său se duse să cheme pe

cei patru aleși ai satului, sub cuvînt de o mare treabă. Abia acestia veniră, fără grije, și Mehemet puse de îi legară și-i duseră la Cavala. Această faptă merită lui Ali rangul de bulucbașa și nunta lui cu o văduvă, rudă cu guvernatorul și cu care avu trei fii : Tusun, Ibraim și Ismail. El făcu comerț ; cu cîștigul acestui comerț ținu o mică gardă pe seama sa, astfel cînd Poarta chemă la arme pe turci în contra francezilor în Egipt, Mehemet Ali răspunse, plecînd îndată către Nil la 1800, cu o ceată de trei sute de oameni sub comanda unui Ali-aga care, dorindu-și țara și familia, lăsă Egiptul și comanda celor trei sute lui Mehemet Ali.

Am vorbit despre Mehemet Ali în călătoria din Egipt, vom sta aici și vom vorbi despre altele.

SALONICUL

Îeșirăm din Elespont — intrarăm în Marea Egee ; lăsarăm la dreapta grupa grațioasă de insole, Lemnos, Imbros, Samotracs, Thasos ; văzurăm capetele ciudate, prin forma lor, desfătătoare prin pozițiunile lor, Acta, Sitonia, Palina, ce formă două porturi, Singitins, Toreniucus, ale căror nume astăzi sunt schimbate, corupte, ca și locuitorii lor. Apoi intrarăm în golful Tesalonicului. Tesalonicul nu și-a schimbat numele, decît a lepădat cea dintîi silabă a numelui, rămîind Salonic.

Insula Imbros — se cheamă astăzi Lembro — are zece leghe de ocol, văi roditoare și munți coperiți de păduri. Insula Samotracs se cheamă astăzi Samandrachi, puțin mai mică. Plin o numește libera Semontracs. Această libertate s-a schimbat astăzi. Insula Thasos, sau Tasso, are munți înalți coperiți

de păduri. Canalul ce o desparte de uscat are în sinu-i însă o mică insuliță numită *Tasso cel Mic*, grecește Thassopolo. Această insulă fuse vestită în antichitate pentru minele sale de aur. Herodot vorbește de dînsa. Aceste mine făcură să i se dea încă numele de *Chryse* — Aurita. În acele mine se găsea încă pietre de opal, amatiste; mina nu s-au astupat. Marmura albă ce să găsea aici și care rivaliza cu cea de la Paros, se află încă. Ruinele cetății Thasos se văd încă. Ea este mai mare de trei ori cît insula Imbros. Este locuită; produce untdelemn, ceară, grîu, fructe, vinuri. Aceste vinuri, în timpii vechi, erau renumite la Constantinopol.

Odată însă opriți în golful Termaicului altădată (Salonic) trebui să dezbarcăm. Aceasta se făcu cu mare înlesnire.

Cînd își aruncă cineva ochii asupra tuturilor acestor țări și neamuri din aceste părți, cînd știe cît unele și altele au fost înfloritoare, au strălucit în timpii vechi și le află astăzi atît de căzute, de mizere, negreșit că nu poate a se opri de a striga: „Aceste neamuri a trebuit să fie foarte mizere ca să ajungă astfel!”

Nu e nimic mai slab decît tirania otomană. Aceste poporațiuni o suferă. Ca să o sufere, trebuie ca ele să fie mult mai slabe. Altfel nu putem înțelege lucru. Să nu ne îndoim un singur minut; să nu avem nici o pietate pentru popoarele asuprite! Dacă sunt astfel, merită să fie. Le lipsesc virtuțile. Acest popor turcoman, ce domnește peste dînsule, palid, înclinat, minat de mizerie, barbar, ignorant are încă oarecare virtuți ce nu le au poporațiunile creștine. Altfel nu înțelegem că ar putea încă domni. Deșteptați-vă, o, popoare căzute, și înțelegeți că să ajungeți la libertate, la mărire, este numai o cale — aceea a virtuții! Voi puteți să aveți

instrucțiune, lumini, cunoștințe întinse în litere, arte, comerț. Dar virtuțile să vă lipsească, și veți rămîne totdeauna supuse.

Latitudinea orașului Salonic este de 40 grade, 41 minute, 10 secunde de latitudine ; 20 grade, 28 minute de longitudine. Este așezat în fundu, a cărui intrare este de nouă leghe de lărgime și lungimea de douăzeci.

Orașul a fost fondat de sora lui Alexandru, Tesalonica, pe tărîmul unui oraș mai vechi, numit *Terma*. Astăzi încă se văd aici ruine de monumente antice. Iustinian clădise aici o biserică sînta Sofia, dupe modelul celei din Constantinopoli ; această biserică este astăzi schimbată în geamie. Se vede încă *șapte turnuri*, ca cele din Stambul. Sub romani, Salonicul fuse capitala Macedoniii. Locuitorii se revoltară împotriva împăratului Theodosiu, care puse de măcelări șapte mii locuitori, cînd erau la circ. Ținutul se numea în vechime *Migdonia*.

Fizionomia acestui oraș seamănă cu aceea a Iașului, sub raportul mulțimii ebreilor. Afară de ebrei, locuitorii sunt români, macedoneni, turci, greci, bulgari, arnăuți, armeni și franci. Ca port de comerț, Salonicul are unul din cele dintîi locuri în Arhipel. Aici este marele antrepozit de tutun turcesc, ce se încarcă pentru Constantinopoli, de grîne renumite, lînă, mătase, ceară, miere etc.

Necurătenia acestui oraș, din cauza ebreilor, face ca clima, deși minunată, să nu fie sănătoasă.

Țara împrejurul orașului este frumoasă și roditoare. Vegetațiunea bogată, cultura înaintată. Copaci de tot felul încunună semănăturile întinse.

Aveam o scrisoare de introducere de la un român macedonean, rudă cu d. doctorul Paciura din București, ce cunoscusem la Cair în Egipt, către un ne-

guțător, amic al său, din Salonic, iară român. Păstrasem această scrisoare ce-mi era dată în urma dorinței ce-i exprimasem a vizita Macedonia.

Mă prezentai cu această scrisoare la d. Cosmad.

Acest onorabil consăngean mă primi cu bucurie și politeță. Mă întrebă unde am tras. Spuindu-i că sunt la ospătărie, îmi răspunse cu interes că el nu va suferi aceasta și că trebuie să mă mut la dînsul. Să înțelege că refuzai, mulțumindu-i și îndreptîndu-mă că nu am să stau mult în Salonic. Ca să-l îmbun, trebui a-i promite spre a prîzi la dînsul.

Casa d-lui Cosmad era de lemn, roșie, cu două caturi; interiorul ei vestea lărgimea de care se bucură toți acești neguțători, fără lux însă. Salonul său era bine mobilat, după datina europeană; două alte camere ale sale aveau pături lungi spre ferestre, îmbrăcate cu stofe de damasc, perdele, oglinzi, mese de nuc, scrinuri.

D. Cosmad era însurat. La prînz mă prezintă la femeia sa, ce era încă tînără și frumoasă. Vorbindu-i în limba română cum se vorbește în acele locuri, doamna Cosmad nu păru împiedicată. Îmi zise în aceeași limbă că îi pare bine că mă vede în casa lor.

— Îmi pare ghine că te văz la casa mea.

La masă fusei întreat, cînd în limba greacă de d. Cosmad, cînd în limba română de d-na, soția sa, despre scopul venirii mele acolo; și mai mult încă, despre țara noastră. Luai aminte că doamna nu vorbea grecește, nu știa acea limbă, și că mustra pe soțul său de ce nu-mi vorbea românește:

— De ce sborești grecește și nu arumânește.

Ea îmi spuse că femeile române nu știu grecește și nu vor să învețe; că bărbații sînt siliți a învăța acea limbă, avînd nevoie în comerț, că șerbii din casă toți sînt români, ca să învețe copiii lor româ-

nește, că pă băieți îi învață grecește, dar pe fete nu ; că ei nu mărită fetele după greci sau bulgari, nici pe băieți după grece sau bulgare. Că are o fată de cincisprezece ani, că ea știe limba franceză, turcă, dar nu știe grecește. Că ar fi dorit să-mi arate pe fie-sa, dar este sfioasă ; că datinele lor sînt ca fetele să nu se arate la streini, dar că, pentru că sînt român, mie o să mi-o arate într-o zi. În sfîrșit mă întrebă dacă voi să vizitez Olimpul și niște mănăstiri ce nu sînt departe de acolo. La care îi răspunsei afirmînd.

D. Cosmad îmi zise că numărul poporațiunei române din acele părți și cele vecine poate să se urce la două milioane, ceea ce mi se părea o exagerație. Îmi spuse că sînt două feluri de acești români : locuitori de văi și de munți ; că cei de munți sînt cei mai curați, oei mai voinici, cei mai neatîrnați ; că ei sînt bogați în turme mari de vite, în case de piatră, demne de orașele cele mari ; că unii sînt păstori ce trăiesc sub corturi și schimbă neîncetat locul ; că toți acești munteni vorbesc limba română, că cei din văi sunt orașeni și săteni așezați, proprietari de pămînt. Că neguțătorii sînt foarte bogați. Că aceștia s-au grezit afară din casele lor. Vorbesc grecește, sînt grecește ; le este rușine să se zică români în public, din pricină că propaganda greccască i-au luat în ris ; dar că în casele lor, înaintea femeilor lor, tot atît de rușine le este să vorbească grecește, să simță grecește, să se zică greci, fiindcă femeile lor au rămas române și rîd de greci. Că aceste femei nu vorbesc decît românește ; că locuitorii satelor așezați, proprietari de case și tărîmuri, de vii, de grădini, cultivatori de tutun etc., nu s-au grezit și că, cu toate silințele bisericii grecești a învăța limba, ei nu vor să trimită copiii lor la

școalele grecești. Că mulți greci însemnați din Atena, Viena, Londra, București, Constantinopol sunt români macedoni. Neamul nostru, adăogă el, trimite mulțime de oameni în țări streine; însă nu se fac șerbi la streini ca grecii; au toți câte o meserie; că cei mai mulți sunt simitari, bragagii, alvigii, căldăringii, făcători de cișmele și apeducuri, de poduri peste ape etc.

Trecui o zi plăcută într-această casă ospitalieră. Era frumos să auzi această limbă română, plăcută și ciudată, în gura unei femei gingașe, naturală, simplă.

ORIGINA ȘI ISTORIA ACESTUI POPOR ROMÂN

Înainte de a urma șirul acestei călătorii într-o parte a Olimpului, cu domnu Cosmad, și a pătrunde în țară, unde sunt rădăcinile românilor, să vorbim despre originea lor, istoria lor.

Puține popoare, atât de mici, atât de înecate de vițe streine, putură să facă atâtea fapte mari în scurta lor viață ca acest popor român, sau această colonie romană aruncată și părăsită aici, ca o sentinelă pierdută a învingătorilor lumii.

Sînt felurite păreri în istorienii bizantini despre acești coloni; însă atestarea celor mai mulți și care este că acești coloni fură aduși din Dacia lui Traian în Dacia lui Aurelian, însuși de Aurelian, din toate familiile mai alese, ca să le scape de năvălirile barbarilor din acele părți, pe care împăratul nu putuse să le mai apere, este, dupe noi, cea mai adevărată și se poate proba însuși cu asemănarea limbajului și datinelor, apropiate mai mult între ele decît cu orice alte populațiuni din Italia și Spania, ce fură

vechile izvoare ale acestor colonii uriașe. Următorii lui Traian, sub pretext de năvălirile barbarilor, își făcură o plăcere crudă a strica tot ce făcuse Traian în Dacia, care purta numele său glorios.

Astfel Adrian strică podul lui Traian dupe Dunăre și ar fi părăsit colonii Daciei Traiane la barbari, dacă nu l-ar fi oprit unii din amicii săi ; astfel Aurelian transportă pe acești coloni de dincoaci, dincolo de Dunăre, și părăsi Dacia. În anul 270, Aurelian transportă din Dacia Traiană soldații legiunelor romane și cei mai principali coloni în Moesia și formă ceea ce se numi de atunci Dacia Aureliană.

După trecerea bulgarilor în Moesia, mult mai tirziu, bulgarii uniți cu românii de acolo formară un rigat, care ținu pînă la 1014, cînd Samuel, regele lor, fuse învins de Nichifor Uranus, ginerile împăratului Vasilii, care fărîmă acest rigat luînd numele de Bulgarocton. Bulgarii și românii păstrară cetățile lor, și autoritatea bizantină era numai o iluziune, cel puțin astfel ne zice Nichitas Choniates.

Împăratul Isac Angelo, pentru nunta sa cu fata lui Bela, rege al Ungariei, puse pã poporațiunile acestea dări grele, care supărară pe bulgari. Petru și Asan, doi frați români din muntele Hemus, aflîndu-se la curtea împărătească, și unul din ei luînd o palmă în public de la însuși împăratul, cătară să-și răzbune, se întoarseră în țara lor și revoltară pe români și pe bulgari. Românii păstori coborîră din munți ca niște lorente, sub comanda celor doi frați și uniți cu bulgarii. Isac Angelo merse contra lor, în anul 1187, îi risipi. Dar cei doi frați români trecură Dunărea în Valahia, de unde lufnd ajutoare de la frații lor, cu aceste ajutoare ei goniră oștirea împăratului. Ioan Cantacozino, cumnat al lui Isac Angelo, merse cu oștiri contra rebelilor. Ro-

mânii se ascunseră ; dar pe cînd vrăjmașii lor erau fără pază pe lunci tăbăriți, rebelii se aruncară într-o noapte în tabăra grecilor, îi tăiară și îi risipiră. Generalul Cantacozino fugi cu puținii oameni și scăpă în Constantinopol.

Împăratul, la această veste, adună oaste mai mare și merse în persoană contra lor. Se întîlniră la Bereu. Nichita Choniates era de față ca istoriograf al împăratului. Lupta fuse ciudată, după scrisese acestui istoriograf. Românii înaintau, apoi se prefăceau că fug, ca să atragă pe greci, pînă cînd, văzînd că sînt învingători, se aruncară asupra grecilor și tăiară cu furie pe cei ce fugeau și pe cei ce se mai apărau. Isac Angelo fugi cu rușine.

În primăvara viitoare reîncepu rezelul și mai serios, sub zidurile Lobiții, pe care nu o putu lua. Mai tîrziu se duse cu oștire mare și pătrunse pînă în munții Hemus. Acolo, în niște pasagiuri, Asan și Petru căzură asupra grecilor și uciseră cea mai mare parte a armatei împăratului, care scăpă printr-o fugă rușinoasă.

Atunci românii luară în stăpînire Anhiela, Varna, Triadița, Stumpium, Nisus. Cînd Constantin Angelo avu ochii scoși din ordinul frate-său, românii și bulgarii se puseră să arză Filipopolis, să dărîme Sardica și pătrunseră în Adrianopoli.

Tocmai în anul 1193, Isac trimise pe Alexi Gui și Vasile Vatațe, cu o armată foarte mare, să fărîme pe rebeli. Dar armata aceasta fuse fărîmată repede. Alexe Gui dete fuga. Vatațes căzu mort. Ioan se înspăimîntă serios. Ceru și dobîndi ajutor de la socră-său, regele Ungarii. Cînd Alexe Coman, fratele împăratului, îl surpă, și surpătorul făcu pace cu românii, Petru și Asan nu o priimiră. Bătură oștirile noului împărat și prinseră pe generalul lor Aspiates. Asan și Petru erau la Strimon și Amfipo-

lis, cînd sosiră noi oștiri grece, sub comanda lui Isac Sevastocrator. Acest general, tînăr, fără experiență, veni repede înaintea enemicilor. Cavaleria era obosită, pedestrimea căzută pe cale. Erau învinși, înainte de a fi bătuți. Românii și bulgarii, ascunși prin păduri, ieșiră repede, se aruncară asupra grecilor, îi fărîmară ; prinseră pe Isac. Abia jumătatea armatei scăpă cu viață. Isac rămase rob mai mulți ani. Asan se proclamase rege.

El muri ucis de vărul său Ivancu. Petru se făcu rege. Petru asemenea fuse ucis. Ioan, fratele lor cel mic, se urcă pe tronul românilor și bulgarilor. Protestatorul Manuel porni împotriva noului rege cu o mare armată ; dar pe cale, toți soldații fugiră, zicînd că ei nu vor să se bată împotriva românilor și bulgarilor. În acest timp regele Ioan coprinse Macedonia și Tracia.

Era un căpitan român, anume Hrisus care se bătea cu banda lui împotriva grecilor pe socoteala sa. Acesta luă cetatea Prosaca și să așeză acolo, pe la 1199. Împăratul Alexi Comnen merse să asedie această cetate, O bătu, fără să o ia, și fuse nevoit a face pace și a recunoaște pe Hrisus de rege și a-i da mina uneia din nepoatele sale. După aceasta mai urmă o năvălire de români din Principate : asupra cetăților grece. Cei de dincolo urmară lupta, luară Constanța și asediară Varna. Regele Ioan o luă cu o mahină ce născocise.

Acest rege Ioan fusese în relațiuni cu papa Inocent al III-lea ca să se facă catolic. Există și niște scrisori ale amîndorora.

Într-una din aceste scrisori, papa zice lui Ioan că el, Ioan, este de sînge roman¹ : „*Heredes descen-*

¹ *Gesta Innocent*, III, pag. 31, cap. 67 (n.a.).

dentés a sanguine Romanorum". Dar Ioan nu se făcu catolic, iar din cauza unor pretențiuni ale latinilor.

Constantinopoli căzuse în puterea latinilor la 14 aprilie 1204. Regele românilor și bulgarilor Ioan intră în corespondință cu noul împărat latin, Baudouin de Flandre. Acest din urmă îi făcu știre că trebuie să-i scrie ca unui suzeran, iar nu ca unui egal.

Latinii asediază Andrianopoli, locuitorii aceștii cetăți cerură ajutor lui Ioan. Acesta porni cu oștiri, îi bătu și îi fărîmă cu totul. Împăratul fuse prins și dogele Dendolo abia scăpă la Radosto. Ioan făcu un act barbar : tăie pe împărat în mai multe bucăți și din țeasta lui își făcu o cupă din care bea vin. Acest Ioan se făcu crud împotriva populațiunelor grece, luă titru de Romeocton. Bătu de mai multe ori pe noul împărat Henric. Dar muri repede sub zidurile Salonicului, pe care îl asediase. Acropolitza zice că acest om a făcut mare rău grecilor, cît nimeni altul. El domnea asemenea în Banat.

După moartea lui, Florilă, nepotă-său, îi luă locul (1207), dar mai târziu, venind fiul lui Ioan cu oaste, îl goni (1217). Acesta luă de soție pe Maria, fata regelui Ungarii Andrei al II-lea. Făcu pace cu Teodor și se încuscri. Teodor îndată îi zise că trebuie să i se supuie lui ca vasal. Ioan Asan, regele cel nou al româno-bulgarilor, porni cu oștiri împotriva grecilor și îi bătu. După aceasta luă Adrianopoli, Dedemotisa, Bolerus, Sera, Prilop și Pelegonia, Tesalia, și pătrunse în Iliria, mai târziu făcu pace cu împăratul grecilor Vatages, al cărui fiu luă de soție pe fata lui Ioan Asan. După aceasta se aliară amîndoi și porniră contra latinilor ce aveau Constantinopoli și alte cetăți.

Ioan Asan muri [la] 1241. După el urmă Coloman, fiul său, în vîrstă tînă ră și care muri în cûrînd veninat. Veni apoi Mihail Asan ; pe acesta îl uciseră românii și bulgarii, fuse urmat în tron de Coloman, fiul lui Alexandru Asan, care el însuși fuse ucis mai tîrziu. Cu acesta se sfîrși vița bărbătească a regilor români de naștere. Sub regii ce urmară, românii rămaseră uniți cu bulgarii. De atunci pînă la cîderea lor sub turci, istoria Bulgarii este și istoria acestor poporațiuni române — sub turci, și românii și bulgarii sînt supuși. Cei dinții s-au răspîndit în Tracia, Macedonia, o parte din Tesalia, Epir.

Străbunii acestor coloni, pe care vecinii lor îi numesc țințari, coțovlahi, în rîs, luară inițiativa a rădica vechiul rigat al româno-bulgarilor, și vița regilor de sînge român dote cei mai străluciți regi a acestor două popoare unite. Ei slăbiră puterea bizantinilor. În sfîrșit astfel fuseră acești români ce astăzi propaganda greacă îi dezlipește de elementul bulgar, ca să-i contopească în elementul elin.

MUNTELE OLIMPUL

Să ne înturnăm la Salonic.

Țineam mult să văz Olimpul, acest loc unde zeii antici aveau locașul lor. D. Cosmad decise să plecăm cu un caic, în ziua viitoare, ca să trecem golful de ceialtă parte. Acolo la uscat era să găsim cai și să mergem înainte. D-na Cosmad era să vie cu noi. A doua zi sosi. Din nefericire acea zi era vînturoasă. D-na Cosmad nu cuteză să între în caic. Plecarăm dar numai amîndoi, adică d. Cosmad și eu, avînd cu noi un arnăut, armat de la cap pînă la picioare, și un șerb purtător de merinde.

Ne imbarcarăm de dimineată. Vîntul, fiind priincios, trecurăm repede golful și ajunserăm de ceea parte la un loc unde găsirăm cai cu șele turcești ce ne așteptau. De aici pînă la un sat, ce se cheamă Caterina, făcurăm două ore. Aici descălecarăm și meraserăm să vedem pe subprefectul locului, un amic vechi al d. Cosmad. El ne priimi cu o politetă deosebită, îi spuserăm că voim a merge spre Olimp și dacă drumul este sigur. El ne răspunse că nu avem a ne teme de nimic și că va veni el însuși cu noi.

Ne dete cafele și ciubuce și ne prepară o gustare turcească, care ar fi fost bună, dacă noi nu am fi avut merinde mai bune. Turcul nostru nu era de acele tipuri grave, tăcute, bănuitoare, ce întîlnește cineva atît de des în aceste țări. Era voios, vorbitor, deschis — un om de patruzeci și cinci de ani : față rumenă, rătundă, fesul pe ceafă și cu fruntea ieșită.

Îndată ce gustarăm, caii se aduseră. Cîte un ciubuc încă, cîte o cafea, și ne aruncarăm pe cai.

Odihnirăm caii în două locuri. Înainte de scară eram la mănăstirea *Scala* sau *Scara*, la picioarele Olimpului, dupe ce trecurăm mai multe dealuri, plaiuri, cotișuri, văi, dumbrave, lunci, locuri sterpe, lăcoase, altele pietroase, sălbaticce. Satele se află foarte depărtate unele de altele.

Schitul *Scala* are o pozițiune desfătătoare. De aici se vedea marea, muntele Athos, valca Macedonii ; mănăstirea este înconjurată cu păduri de brazi, fagi, frasini, stejari, castani. Interiorul mănăstirii, curat ; biserica, nimic extraordinar.

Nu mă puteam sătura de desfătătoreea vedere a acestor locuri sălbaticce, grandioase. Marea mai ales, văzută de departe, cu nemărginirea sa, cu nenumăratele sale umbre și lumini, cu colorile ei nehotă-

rite, cu cerurile ce se răsfrîng într-însa, sub mișcarea aurelor sau a vînturilor de la țărături, suflînd din mai multe locuri, încrucișîndu-se, turbure colo, lină alături, încreșită mai dincolo, apoi iară lină, lucea ca un cristal, luminoasă, formează unul din acele tablouri ce niciodată penelul unui artiste nu a putut prînde cu exactitate. Înțeleg pe toți acești insolari greci, ce aflîndu-se în grădina Cișmegiului se uită unde sînt și stau privind pe acest lac mic.

Trecurăm noaptea în această mănăstire.

Întrebai pe superiorul dacă are bibliotecă la mănăstire. Răspunse că nu are, că mănăstirea e săracă, că ei se hrănesc acolo cu bunăvoință a călătorilor. Lucru ciudat, toți acești călugări, la toate mănăstirile, atît în Macedonia, cît și în Palestina și Egipt, îndată ce aud că ești român din Principate, închid bibliotecile. La Ierusalim, voind să vizitez biblioteca, a trebuit să aștept trei zile pînă să intru acolo. Aceasta a făcut o treabă de stat în consiliul suprem al călugărilor.

Către acestea călugărul ne ospătă bine.

După cină ne spuse mai multe istorioare ale acei localități și se plînsese de arnăuți.

— Și eu sînt arnăut, zise turcul, rîzînd — te plîngi de mine la mine.

— Ești arnăut? îl întrebai eu.

— Arnăut — de naștere, răspunse el, arnăut musulman.

Cei mai mulți arnăuți sînt musulmani și aceștia sînt cei mai cinstiți, voinici și cavaleri. Cei care sînt creștini, s-au greșit, s-au latinat, au încetat să fie mîndri de neamul lor. Nu au cuvînt, adăogă el, acest neam e plin de mărire și nu va pieri niciodată. O să aibă și el o zi în viață ; acea zi e departe, poate ; dar o să vie.

— Moșu-meu era în casă la Ali Tepeleni. Când a murit Ali, ucis prin trădare, fuse și el ucis împreună, căci îi rămăsese credincios...

— De ce să nu ne spui această istorie ? îl întrebai eu.

— Să vă spui, răspunse el, astfel cum o știu de la tată-meu. Dar mai nainte, voi să-ți vorbesc de consîngenii mei arnăuți. Neamul nostru este așezat în partea de la nord a Epirului și Ilirii grecești. Numărul acestor albanî se urcă astăzi la un milion cu cei răspîndiți printre neamurile vecine cu dînșii. Oamenii sînt viteji și femeile frumoase, la munți. Mai în toate părțile Turciei, pînă și prin Asia Mică, autoritățile au în serviciul lor albanî d-ai noștri, pentru două cuvinte : întăi că sînt voinici, și al doilea, că în loc să ție zece turci, pot să ție doi albanezi ; doi albanezi fac mai bună treabă decît zece turci. Oamenii cu care mă șerb eu sînt albanezi. Cu acești oameni Ali Tepeleni săvîrși lucruri mari, în aceste țări. Iată un om rar. Acesta se rădică din popor. Era fiul unui aga sărac din Tepelin, dar bărbăția și mintea îi deteră aripi să zboare, și albanezii vîntul. Veni o zi cînd domnea pe Epir, pe Acarnania, munții Pindului, Tesalia și Macedonia. Era amic cu Bonaparte. Sultanul tremura la numele său. Nelson îi scria și îl numea eroul Epirului ; împărații cerșeau alianța sa. Ianina era capitala sa: Din saraiul său, el despica secretul Orientului. Agenții lui furnicau în Asia, Africa și în palatul sultanului. Un singur vrăjmaș se găsi : Pașa-bei, căruia Ali îi răpise averile. Acesta fugi în Constantinopoli, unde se puse a conspira împotriva lui Ali. Făcu pe sultanul să bănuiască că Ali-pașa va să-l răstoarne și să-i ia locul. Îi spunea totodată că Ali are comori nenumărate la Ianina. Ali-pașa află aceste uneltiri și încercă să uci-gă pe Pașa-bei, chiar

în seraiul sultanului, unde acela era peşchirgibaşa. Un ucigător să prinse şi mărturisi că era pus de Ali-paşa. Sultanul îl chemă la Constantinopoli, hotărî să-l piarză. Trimise oştiri mari împotriva lui. Ali-paşa ţinu bine. Dar vînzarea veni să înlocuiască bărbăţia : sultanul era slab. Vînzarea intră între aliaţii săi, în amicii săi, în familia sa chiar. După doi ani fu nevoit să treacă din palatul de la Ianina la cetăţuie, unde se luptă crîncen.

Ali-paşa se închisese în cetăţuia lacului cu cîţiva oameni hotărîţi, între care era şi moşu-meu. Acolo el aştepta în tăcere ziua primejdii, hotărît să puie foc pulberii şi să salte în aer. Un turc Selim şedea neîncetat în beciul cu pulbere, cu un fitil aprins în mînă, gata să puie foc la cel mai mic semn al lui Ali-paşa. Curşid-paşa, trimis de sultanul împotriva lui, cercă să-i zică că sultanul îl iartă, dacă se va supune. Cînd Curşid îl primi în insola lacului, îi zise să dea ordine ca Selim să stingă fitilul aprins, din cetăţuie. La care Ali răspunse că Selim are ordin a nu se supune decît la poruncile sale verbale şi că trebuia să meargă el însuşi acolo. Curşid nu priimi să-l lase.

Ali-paşa tot credea că sînt adevărate făgăduielile lui Curşid. Scoase din sîn o jumătate de inel — Selim avea ceialtă jumătate — şi îl dete lui Curşid, zicîndu-i că la această vedere Selim va depune fitilul. Aceasta se făcu. Selim dete fitilul, dar fuse înjunghiat îndată. Ali-paşa, în insula lacului, în mijlocul a cîtorva ofiţeri ai săi, între care era şi moşu-meu, căzuse într-o adîncă abatere, deşi prin vorbe îmbărbăta pe oamenii săi. Era armat cu o carabină largă şi aştepta. Spre seară veniră acolo Hasan-paşa, Omer-bei, selictarul lui Curşid, cu o mulţime de ostaşi de gardă.

Ali-paşa se aruncă spre uşă strigînd :

— Ce-mi aduceți ?

— Fermanul sultanului, răspunse Hasan-pașa. Vei să-l citești ?

— Dară, răspunse el.

— Supune-te ursitei și fă-ți rugăciunea, căci trebuie să mori, mai adăogă pașa.

— Nu va muri Ali așa de lesne, strigă el, și trase cu pistolul în Hasan-pașa, pe care îl răni rău. Descărcă încă două pistoale și ucise doi din capii acestii deputațiuni. Oamenii lui Ali scoaseră săbiile și începură să se apere; Ali-pașa puse carabina cea largă la cătare, dar atunci silictarul pașii trase cu pistolul asupra lui Ali și îi înfipse un glonț în pieptul de jos, încă un glonț îi pătrunse pieptul. Ali, căzînd, strigă către moșu-meu :

— Du-te de ucide pe Vasilichi, ca să nu cază vie în minile acestor cini nerușinați !

Dar abia zise această vorbă și muri, ucigînd patru oameni. Oamenii ce înconjurau pe Ali se luptară încă. Moșu-meu muri în bătaie, lovit de un glonț în cap. Capul lui Ali se tăie și se trimise sultanului, care dete poruncă să-l înfigă în poarta seraiului. Astfel pieri Ali, astfel pieri tata tatălui meu, fără să fi putut împlini porunca lui Ali de a ucide pe Vasilichi, femeia sa cea iubită, greacă.

Iată ce ne spuse soțul nostru de călătorie, lucruri ce le știam din istoria lui Ali-pașa. Tot ce nu știam era rola moșului său la scena de ucidere.

A doua zi de dimineată lăsarăm acest schit și pornirăm înainte. Nu departe de acolo, pe talerul unei măguri, este zidită o altă mănăstire Sîntul Dionisiu (Aghios Dionisios) ; în jurul mănăstirii se văd ripe nalte și sălbatice, cu forme ciudate și variate. Aici găsirăm o bibliotecă de cărți grecești, latinești, slavonești și cîteva manuscrise ; vizitarăm o peșteră în care se află un altar făcut de sîntul

Dionisiu, după zisa superiorului, și un izvor de apă curată, ce ieși întâia oară, când acest sînt avu sete și, negăsind apă, bătu din picior — și iată că se arată acest izvor.

Lăsarăm caii în această mănăstire și ne urcarăm pe Olimp, cu picioarele, însoțiți de superiorul schitului acelaia.

Suișul era greu. Dar eram mulți la număr și toți dispuși a ride — făcurăm o mare distanță de suire, fără să băgăm de seamă. Aici ținându-ne cu minile de pietre, de copaci, de mărăcini, de ierburi sălbatice, aci mergînd lin, aci înturnîndu-ne, coborînd și iară urcînd, stînd și privind înapoi și admirînd o vedere răpitoare. Era căldură mare, arșiță, vîntul nu sufla. Pe un loc șeș de citeva picioare ne puserăm a ne odihni. Era timpul să gustăm cite ceva. Aceasta se făcu, ne dăte nouă puteri.

Ajunserăm la o înălțime oarecare, unde văzurăm tărîmul nins, pe ici, pe colo. De aici începe partea de munte coperită de nea. Aici nu era cald. Treceea repede de la o mare căldură la frig făcu impresiune asupra noastră. Superiorul ne zise că ar fi bine să nu mai mergem înainte, căci fiind obosiți și găsind frig în sus, să nu răcim. Cînd ne aflarăm mai sus, cu picioarele în nea, cu minile roșii de deasa atingere a neaii, avurăm o vedere ce anevoie se poate afla în alte părți. De acolo se vedea valea Tempei, riul Peneu, micșorate foarte.

Închipuiți-vă că acesta este Olimpul, unde zeii se adunau în consiliu, și mai des încă în banchete, unde curgea nectarul în cupe de aur, unde mirosea ambrozia ! După spusa poezilor antici, locul zeilor trebuia să fi fost în vîrfurile muntelui. Dar acest vîrf este coperit de nea ; aerul înghețat, zeii și mai ales zeițele nu era bine coperite ; dimpotrivă lăsau să se dorească mult, sub acest raport. Poate că

acea adunare se făcea mai pe jos, în locul monastirii de astăzi, spre exemplu ? Oricum va fi adevărul, noi nu mai puturăm a lupta cu frigul și coborîrăm, plîngînd pe bieții zei, expuși la nea și la frig.

Eram mulțumit că am pus picioarele pe acest Olimp, atît de renumit de mai multe mii de ani.

Noaptea aceea dormirăm la subprefectul otoman. Și a doua zi ne înturnarăm la Salonic.

PLECAREA DIN SALONIC

Șezui patru zile în Salonic.

În cea din urmă zi fusei prezentat domnișoarei Cosmad, această pasăre gingașă și sălbatică a Olimpului. Maică-sa avu o mare luptă pînă să o determine a apărea înaintea unui strein. Cînd apăru, tremura ca o iepuroaică, cu ochii lăsați spre pămînt, rumenă ca o vișină.

Era seara. O societate de români, greci, europeni trecu această seară la d. Cosmad în jocuri inocente : gagiuri și altele. Orientul se bucură încă de aceste datine primitive ; în orice casă, îndată ce se adună cîteva persoane, se pun să facă aceste jocuri. Domnișoara Cosmad, invitată să ia parte, intră în joc, cam fără plăcere, apoi fugi repede și se ascunse în camera vecină, ca cînd aceste jocuri o speriaseră. Nu o mai revăzu nimeni.

A doua zi de dimineață sosiră caii. Aceste unblete pe uscat, în tot Orientul, se fac călare. Un cal pentru mine, un altul pentru poștaş, pe care se puse și bagajele, și plecarăm înainte, dupe ce luai zina bună de la cunoștințele ce făcui în Salonic. Scopul călătoriei mele era Monastir, oraș, ca să zic astfel, românesc. Acolo putem vedea, corecta,

studia acest popor român, mai cu înlesnire. Dar mai nainte voi să merg la Pella și Edesa. Monastirile Muntelui Athos le lăsarăm la dreapta în jos.

Aceste monastiri sunt o curiozitate a țării. Aici sunt destinate a se trimite cele mai multe sume din Principatele dunărene, acest tribut ce nu se mai înțelege. Ciudată analogie cu tributul din timpurile vechi ! Prefecții Daciei Traiane trimeteau tributul acestii țări la prefectul Macedoniei.

Muntele Athos (Aghion-Oros — Muntele Sânt) se ridică la capul unii peninsule, altădată numită Calcidicia, între golful Contesa și golful Monte-Santo. Înălțimea lui de două mii șaizeci metri. După o fabulă veche, acest munte a fost înainte așezat în Tracia ; un uriaș l-a luat în mână și l-a aruncat spre Olimp. Muntele, pătrunzînd aerul, căzu în Macedonia. Aceasta o cred însuși călugării de la monastiri.

În timpul lui Strabone, la picioarele acestui munte erau cinci orașe. Ocolul bazei sale se urcă la o sută cincisprezece kilometre. Muntele este închinat Maicii Domnului. Pe spinarea lui gheboasă sunt zece schituri, douăzeci de monastiri, două sute cincizeci chilii osebite și o sută cincizeci sihăstrie. Caries este tîrgul acestui popor de călugări. El se numește Protaton (cea dintîi). Peste tot se zice că se află aici nouă sute treizeci și șase biserici, capele, altare.

La Caries este rezidența unui caimacam turc, căruia monastirile plătesc o dare, spre a le proteja. Acolo se adună pe tot anul consiliul compus de cîte un deputat trimis de toate monastirile, ca să alcagă pă epistații ce îngrijesc de interesele generale ale acestor monastiri.

Vom reveni asupra acestor monastiri, ca să vorbim mai amănunțios ; atîta numai zicem că preoții,

călugării, neguțătorii, cultivatorii, țăranii, grecii, în Elada sau în provinciile turce, fac sacrificii demne de laudă pentru întemeierea națiunii lor. Când vedem pe greci la această întrecere de sacrificii și când vedem pe români nepăsători de acest simțimînt, neaprinși decît la ură, invidie, calomnie unii contra altora, reci la interesele generale ale națiunii, incapabili de sacrificii pentru fericirea, mărirea neamului, fără credință într-înșii, în țara lor, în viitor, cine poate să nu se abată, să nu se descurajeze, să nu se îndoiască de viitorul lor? Dacă grecii, pe lângă patriotismul și vitejia lor, ar fi unit virtuțile cerute popoarelor mari, astăzi națiunea greacă ar fi liberă.

În timpul răzbelului Crimeii, această epocă de speranță a popoarelor apăsate, din toate părțile Turciei, grecii alergară în Atena. Nu vorbesc de oameni de elit. Toți șerbii greci din Constantinopol plecară în patria lor, ducînd banii adunați din muncă, ducînd singele lor, spre a-l vărsa pe altarul patriei. Stăpînul casei la care ședeau, un om sărac, cu femeia și zece copii mici, plecă asemenea la Atena, ca să moară pentru patria sa.

Nenorocirile grecilor nu sunt nici lipsa de patriotism, nici lipsa de vitejie. Grecii, popor supus, caută a se libera, a se mări pe fărîmăturile altor popoare supuse; vor libertatea numai pentru ei, patria numai pentru ei. Astfel cugetă și magarii. Și unii și ceilalți n-au știut să se înalțe mai presus de tiranii lor. Acest egoism național va face încă multe timp treburile despotismului!

Grecii și magarii au păcătuit prin prea multă ambițiune națională, românii prin totală lipsă a acestei ambițiuni. Cei din urmă au avut bunul simț a nu voi să scuture jugul lor, ca să-l puie în gîtul altor popoare. Dar au îngrijit cel puțin de dinșii?

De autonomia lor ? Această autonomie niciodată nu a fost mai violată de streini mai mult decît de români. Domnii diplomați, Mircea, Bogdan, ce supuseră țara turcilor, Mihai el însuși, marele războinic, ce închină patria sa, cînd lui Bathory, cînd lui Rodolf, ca pe o prostituată, nobilară aceste triste călcări. Următorii lor din trecut făcură mai bine oare ? În loc a sacrifica persoanele pentru patrie, sacrificară patria pentru persoane, o ingenuncheară, ca să o scape de ingenunchere, o robiră ca să o scape de robie, o înjosiră, ca să o scape de injosire, o uciseră, ca să-i scape viața. Paradoxe dure-roase ! A ingenunchea, a robi, a înjosi, a ucide patria sa este trădare ; a se sacrifica pentru dînsa, iată meritul.

A governa o națiune este anevoie ; este a se sacrifica.

Luați istoria românilor și cercetați ! De cîte ori în trecut capiî lor au făcut o faptă cutezătoare, a fost atunci numai cînd persoana lor s-a aflat în joc ; dar ei au rămas surzi la durerile țării ; aceasta dovedește lipsa cugetărilor patriotice, mărini-moase.

Sîntem sau nu sîntem ? Trebuie ori nu trebuie să fim ?

Vorbă cutezătoare, vorbă amară, vorbă teribilă !

Nu vă plîngeți de guvernele voastre, ele sînt ceea ce voi voiți să fie : cu o nație plină de virtuți și de mărire, nici un guvern rău nu poate exista. Această nație română este bună ? Este rea ? De ar fi bună, nu ar putea să aibă guverne rele. Astfel ea nu poate să aibă guverne bune ; cînd va avea un guvern bun, îl va muștra, îl va urî, îl va alunga. Cine sînt acei oameni ce speră încă la mîntuirea patriii ? Românii îi muștră, îi urăsc, îi gonesc. Acești oameni sunt niște nedemni negreșit, ori

daca sunt demni, românii nu-i înțeleg, nu pot să-i înțeleagă ; ei au venit prea curînd, sau prea tîrziu. Ca să te înțeleagă românii, trebuie oare a se închina streinilor ? A dezvolta umilința ? A tolera hrăpirile ? Dar atunci la ce ar mai trebui o asemenea națiune ?

Grecii nu au virtuți ; dar ei au cel puțin vitejia și patriotismul. Noi nu avem nimic, căci nu vrem să avem nimic, și noi înșine suntem cauza acestor rele. Nu tînjiți streinilor aceste rele : ei nu sunt vrăjmașii noștri ; România nu este junghiată de vrăjmași : România e plecată de sine.

Sunt vorbe amare, dar trebuie a le spune ; nu știm să măgulim. Ranele descoperindu-le, se pot vindeca ; ascunzîndu-le, se măresc, gangrenează, și moartea este aproape. Trebuie a se vindeca această rană, sau existența unei națiuni române devine netrebuincioasă în planul aceluia ce a creat popoarele.

După moartea lui Filip, de vom crede pe Plin, Macedonia avea cincizeci de popoare diverse. Taulentienii, ilirii ședeau în Epidamna și Apolonia ; elimioții avea pe Elimea, cea mai mare a lor cetate. Orestida, Fordea, Dassareția, Penestia, Lihniteda, Emetia erau provincii ale Macedoniei. Capitala duse Edesa, loc de îngropare a regilor ei pînă la Filip. Piețile cele mai mari fură Vereea și Europa. Vechea țară pierrea cu orașele Piona, Filare și Dion, unde Alexandru visă că o să ia Persia. La nordul Emației venea Migdonia cu Antigonia, Leta și Terpil ; la orientul Migdoniei era Amfuxitida cu cetățile Tesalonic sau Terma. Spre s.-e. de acolo intrai în Calcidonia, unde erau cetățile Angeu, Singos și Akente ; de acolo începea Peraxida, lîngă Palena, ce face colțul golfului ; Torona lîngă Olinta, patria lui Calisten filosoful. Bizalții locu-

iau o parte a malurilor Strimonului și avea piețe Europa, Ossa și Calitera ; spre nord era Edonia ce avea Amfipolis, colonie ateniană, Scotusa și Berga ; aproape d-acolo era Filipa, altădată Crepida, de acolo venea Pelagonia cu capitala Stobi. Apoi, spre occidentul ei, era Orbălia cu orașul Orma și Garriscos. Venea încă Ioria cu orașul Yoron ; mai spre occident venea tărîmul almonienilor cu Europos. Albanopolis și Apsal, așezat lângă râul Apsos. Spre miazăzi de la almonieni locuiau estrienii cu capitala Estrion ; linceștii veneau spre orient cu capitala Heraclia. Peracopolis și Tristolos spre nord, orașe ale Sintichii. Limbele ce se vorbea de aceste populațiuni erau cea greacă dorienă, macedoneană, ce poate fi cea schipă sau albaneză, iliriană și celtică.

Din toate aceste orașe erau pe lângă Tesalonie în apropiere la stînga Metone, unde Argeu cobori ca să apuce tronul lui Filip și unde fusese învins de acesta. El muri în bătaie. Pella, mai în sus, unde se făcu nunta cea renumită a lui Filip cu Olimpia ; Magnezia, la stînga golfului, intrînd, unde Filip bătutu pe Onomarkos, îi fărîmă armata, și unde pieri cel dintîi. Olintus, în Calcidicia, partea dreaptă a golfului Salonic, renumită prin certele de atunci la supunerea ei de Filip și care dară loc lui Demostene a compune vestitele discursuri *Olintiene*, etc. Vom vorbi numai de cîteva din ele pe care le vizitai urmele în treacăt.

Pe după-amiazi ajunsei la Pella. Aici este un sat. Niște urme de ruine. Pella fusese încă o capitală a Macedoniei. Ea este așezată aproape de malul oriental al lacului Enige, între două râuri : Ahios la dreapta și Lidinus la stînga. Ahios acură din Tracia, taie în două Macedonia și se aruncă în mare în golful de la Salonic ; Lidinus iese de mai sus de

Edesa sau *Vodena*, intră în locul Enige, aproape de Pella, și din acest lac iese iară și se duce de se varsă în golful Salonicului. Pella se află în ținutul *Ematii*.

În această capitală, în palatul său strălucitor, Filip, tata lui Alexandru, auzi citindu-se versurile poetului Neoptoleme, care îi preziceau un viitor posomorit : „Mindrele tale speranțe se rădică pînă la ceruri și ai voi să-ți întinzi puterea pînă la marginile pămîntului ; viața ta are însă o margine, cu toate că ambiția ta nu are nici una, minutul căderii tale se apropie și nimic nu poate să te scape de lovitura fatală ce te amenință“. La aceste vorbe bucuria strălucea pe fața curtezanilor. Filip părea nepăsător. Aici în orice dimineată un om rînduit înadins zicea regelui : „*Adu-ți aminte că ești muritor !*“ Tot aici se făcu nunta lui Filip cu Olimpia. Pe urmele acestor ruine, în palatul său splendid, Filip primi ambasadorii Atenii. Acolo regelē, întrebînd la plecarea ambasadorilor dacă unii din ei mai aveau ceva de dorit, Demohares, unul din ambasadori, răspunse : „Dară, negreșit, să te spînzuri tu !“ Filip, cu sînge rece și văzînd că curtezanii murmură, zise : „Lăsați să se ducă în pace acest om nebun !“ Apoi, întorcîndu-se către deputați, mai zise : „Spuneți compatrioților voștri că aceia ce fac astfel de înfruntări sînt mai prejos de aceia care, putînd să-i pedepsească, îi iartă“.

Căutai să găsească locul teatrului unde Filip, apărînd cu pompă, fuse ucis de Pausanias. -

Aici la Pella și la Edesa, cea mai veche capitală, se dară sărbători lungi, cu ocazia nunții lui Filip cu Olimpia. Aici se născu Alexandru cel Mare. Acolo Alexandru, în vîrstă de doisprezece ani, primi ambasadorii Persiei, în locul tată-său. În timpul de cădere al regilor Macedoniei, sub romani,

Perseu, învins de Paul Emil Romanul la Pydna, fugind, sosi la Pella noaptea, înjunghie cu mina sa doi garzi de la casa lui cu aur și se duse la Amfiopolis.

Amfiopolis este pe golful Strimon și lacul Cercine. Astăzi se numește Ianikei. Sînt numai niște ruine. Cîțiva locuitori pescari. Vom vorbi mai tîrziu despre această parte de loc renumită în luptele Macedoniei cu romanii și unde astăzi se află o mare vîmă de români.

Ar fi lung a spune tot ce s-a petrecut în aceste locuri. Satul ce a urmat Pellei este mic, locuit de români și bulgari cultivatori, proprietari : au vite, ară și seamănă, pescuiesc, au vii și arbori roditori.

Îndată ce mă preumblai pe aceste urme ale gloriei atîtor poporațiuni ce nu mai sînt, încălecai și trecui înainte către *Edesa*.

EDESA

Noaptea ajunserăm la Edesa. Trăsei la sat, la un bulgar.

La început, această cetate se chema Egea, în timpii lui Caranos, mai pe urmă Edesa. Astăzi se cheamă Vodena (apele), din cauza apelor ce se află aici. A două zi vizitai tărîmul, însoțit de o cartă geografică veche. Niciodată în viața mea nu am văzut un loc mai frumos, nu se poate vedea. Aici natura pare că a decis a face să se aprețuiască toate frumusețile sale. Închipuiți-vă o luncă lată și lungă de cîteva ore, ce se pierde în depărtare în mare, coperită cu sate, cu dumbrăvi, riulețe, grădini, cu lacul Ianige în mijloc. La capătul ei un munte, cu rîpe ; pe marginile unui taler al muntelui Volvoră, douăzeci de cascade ce se varsă și se împreună pe

vale, ca să se scure în lacul cel mare ! Spre răsărit, din vîrfurile unei măguri, cade o mare cascadă de apă, fără să-și mai atingă rîpa, într-o scobitură ce și-a săpat jos. Acest taler de munte este destul de nalt și, vărsînd din rîndul său apele, aceste ape se lovesc de alt taler mai jos, de unde iară cură și formează două rînduri de cascade. Tărîmul dintre aceste cascade de sus și pînă jos este coperit cu arbori verzi. Pe talerul de sus se vād asemenea arbori. La mijlocul talerului de dasupra se înalță un chiosc, de unde vederea este minunată.

Cine nu a văzut acest loc, nu poate să zică că cunoaște frumusețile naturii. În poalele cascadelor se formează un lac împodobit de arbori rîzători.

Aici fuse capitala cea mai veche a Macedoniii.

Palatul regelui era pe înălțimea aceasta, dincolo de cascade. Ar trebui să facem un volum, dacă am spune tot ce s-a întîmplat aici. Astăzi însă totul este ruine, tăcere, uitare !

Voi ce călătoriți prin aceste mări, nu treceți fără a vedea Edesa.

Locuri interesante sub raportul frumuseții și istoriei !

M-am urcat în vîrfurile muntelui. De acolo vedeam marea în fundul orizontului. Mai aproape, această vale desfătătoare, lacul Ienige ce doarme în mijloc ; pe malul acestui lac era în vechime o cetate, Pella, de care am vorbit.

Să așezăm din această înălțime, pentru înlesnirea cititorilor, o idee generală despre locurile locuite de români.

Românii locuiesc într-o parte a Tracii, Macedoniii, Epirului, Ilirii, Tesalii.

După însemnări pozitive ce putui să iau în urmă asupra populațiunei lor, atât de la autoritățile otomane, către care eram recomandat, cât și de la români, iată ce am încheiat :

În Macedonia sunt	200.000 albanezi
	120.000 greci
	300.000 bulgari
	450.000 români
	1.070.000

În Tesalia sunt	150.000 greci
	200.000 români
	50.000 turci

În Epir și Albania	
sunt	350.000 români
	100.000 greci
	700.000 albanezi

În Tracia sunt	200.000 români
----------------	----------------

Peste tot 1.200.000 români, afară din colonia din Grecia proprie. Tesalia este o țară antică se chema la început Pandora, Pirea, Pelasgiotida, Eolida, Xenia, pînă cînd Tesalos, capul unei orde de tesproțieni epiroți, fondă aci o colonie, șasezeci de ani după luarea Troadei. Se împărțea atunci în Ftio-tida Magnezia, un cap ce înaintează în mare la stînga golfului Tesalonicului, cu muntele Pelion și cu cincisprezece orașe și sate ; acolo în vechime era locașul centaurilor ; Hesticiotida, Tesaliotida și Pelasgiotida ; această țară are munții Olimpul, Ossa, Pelion, Oeta și Pind, un singur rîu, Peneu, în care se varsă Ananios, Ion, Apidenos etc.

În timpul războiului Troadei, Tesalia avea zece mici rigate. În cele două capitale mai mari, Larisa și Fares, doi capi mari aveau toată autoritatea. Mai târziu în Larisa domnea familia Alevades, din care, după Herodot, coborîtorii domniră pînă la Filip, tata lui Alexandru. Tesalia, despărțită în state neatirnite, căzu sub domnia Macedoniei. Sub romani deveni una din provinciile diocezelor Macedoniei, prefect[ura] Iliriei. Astăzi formează singiacatul Tricaliei ; populațiunea ei astăzi este de patru sute mii locuitori. Țara este frumoasă, mai roditoare decît Grecia proprie.

Epirul număra în vechime patrusprezece cantoane : Helopia, Molosida, Perabia, Atintania, Dolopia, Atamania, Peravea, Driopia, Șaonia, Tesprotia, Aidonia sau Celtica, Celeida, Casiopia, Ambrania, Amfilohia. Astfel era locuit de mai multe populațiuni, unele grece, celealte scite (albanezi și sciți). Cea mai tare populațiune era a moloșilor, cîrmuită de domni din casa Arsacizilor, coborîtori din Pirus. Epirul căzu în puterea Macedoniei.

Iliria ce, unită cu Epirul, formează astăzi Albania, era o provincie mică, ce Filip o supuse Macedoniei. Această ruptură din Iliria cu Epirul se mărginesc la nord cu Montenegro, Serbia, Bosnia : spre vest cu Marea Adriatică, Ionică și Corfu : spre miazăzi cu golful Arta și Livadia : la est, cu muntele Agrafa și Argenton, ce o despart de Tesalia și Macedonia. Orașele lor mai însemnate sînt : Scutarii, Aleneo, Ianina, Suli, Berat etc.

Epirul, cu o parte din Iliria, este locuită de două mari elemente : elementul alban sau arnău și elementul român.

Albanii sînt răspîndiți prin Macedonia, dar matca lor este în Epir. Originea lor este întunecoasă. Încă

în timpii vechi, ei au vorbit un idiom ce nu avea nici un raport cu limba greacă.

Românii din Epir sînt mai atît de numeroşi ca cei din Macedonia. Către acestea este o parte din această țară, *Zagor*, unde cei mai mulți au început a se greci încă de la 1780. Iată pentru ce :

Pe atunci se arată un profet, ce propagă ideea elenismului între români. Acest profet se numea sîntul *Cosma*. Ajutat de rivalitățile pașilor Ali și Curd, care se disputau pe înrîurire, făcînd să joace rivalitățile grece și româno-bulgare, el cuteză a arunca anatema pe toți acei români care vor mai vorbi limba română. Anatema lui sperie aceste poporațiuni crezătoare și simple, și din patruzeci și patru de sate române de la *Zagor*, numai patru-sprezece a mai rămas care să vorbească limba română. Ceialți, afară de bătrîni, vorbesc grecește.

Acest sîntul *Cosma*, ce predicase asemenea împotriva ebreilor, fu ucis de Curd-pașa, după uneltirile celor din urmă, ca să-și răzbune de profețiile lui ce vesteau căderea lui Curd-pașa Albanezul și rădicarea lui Ali-pașa Tepelin. Ali-pașa, drept recunoștință, proclamă pe *Cosma* sînt și îi adună moaștele.

Persecuțiunile de la greci împotriva românilor nu încetară de atunci încoace. ¹ Propaganda greacă are drept mijloc religiunea. Ei numesc greci pe toți cîți sînt de ritul oriental, numără pe români, pe sirbi, pe bulgari și alții și formează un element

¹ Ni se spuse de curînd că, în anul trecut, un diacon român macedon din Salonic, priimind acolo din Țara Românească cărți de biserică, mitropolitul Salonicului, grec (nu știm pentru ce!!!), află, se necăji pe diacon, îi luă cărțile, le rupse el singur, o parte le dete rupte la băcan, altă parte le aruncă în foc. Și aceste persecuțiuni le fac călugăriii greci asupra românilor, cînd priimesc treizeci milioane pe an de la români ! (n.a.).

grec. Dar nu sînt pe toată fața pămîntului nici trei milioane greci, adică pe jumătate cît bulgarii și de patru ori mai puțini decît românii.

Ceea ce este o nedreptate neînțeleasă, este că românii plătesc pe tot anul mai multe milioane de lei la biserica de ritul oriental, și preoții aceștii biserici sînt greci, propagă ideile, servă interesele grece, dar nu ideile și interesele creștinilor din Orient. Ceea ce este și mai trist, este că o mîină de călugări cîrmuiesc aceste așezăminte, nu ca creștini orientali, ci ca greci, pe cînd românii care le susțin sînt combătuți, călugării români persecutați, înlăturați. Orice nedreptate mare, ce ajunge la culmea ei, cată să se dărîme. Călugării greci nu au înțeles încă aceasta. O vor înțelege în curînd; dar va fi lîrziu.

Seara mă găsi pe aceste măguri desfătătoare ale Edesei.

Ea adăogă încă la frumusețile acestor locuri.

Seara e ora inspirațiunii.

Trebuie a saluta în limba zeilor aceste locuri clasice. Astfel lăsați salutare celui mai frumos loc ce se poate vedea :¹

Trecui încă o noapte în satul *Vodena*. Am zis că trăsesem la un bulgar.

O casă cu două caturi. O cameră simplă și curată. Era tot ce îmi trebuia. Oaspetele meu nu se supăra să mai trec acolo o noapte. Știrea se dase în sat că un călător român din alte părți de lume

¹ Aici, Bolintineanu anunță compunerea și transcrierea unei poezii, cum a făcut-o și în alte părți ale *Călătoriilor*. De data aceasta, textul poeziei lipsește. Se va fi rătăcit la tipografie? În orice caz, îl cunoaștem. Este vorba despre poemul *Edesa* din ciclul *Macedonele*, încadrat în culegerea *Poezii de D. Bolintineanu atît cunoscute, cît și inedite*, apărută în 1865 (n.e.).

a sosit acolo. Astfel, cînd mă înturnai acasă, aflai aici mai mulți sățeni.

Stăpînul casii îmi zise că sunt români. Acești oameni erau bine făcuți. Fizionomii inteligente, priviri pătrunzătoare, dar fără sălbătăcie. Portul lor mai acela al pietrarilor : sarica neagră de capră, fesul, nădragi românești negri.

Ei mă întrebă din ce loc anume de lume sînt, unde mă duc :

— De iu esti, domne, iu te duți ?

Le răspunz că sunt *armâni* din țara *armânească*. Mă întrebă unde este acea țară și dacă sînt mulți români acolo ? Ce religie urmează ? Cine îi stăpînește ? Și dacă viața e lesne :

— *...Ei, iu este această țară ? Cari sint mulți armâni aclo ? Ți piste aveți aclo ? Hiți ortodocsi ? Care ve urseste (stăpînește) ? Bana este lișioară ?*

Le dedei răspunsuri care îi făcură să se mire mult.

Ceea de care se mirară mai mult fuse cînd auziră că în pămînturile noastre nu sînt nici arnăuți, nici greci, nici bulgari, nici turci ; că domnul nostru este român, că avem oștire română, că în biserică să citește limba română și că avem clopote la biserici (*kembam*).

Îi întrebai dacă sînt mulți în acel loc, și răspunseră că acolo sînt mai mulți bulgari, dar că la Seres sînt ca iarba români : „*ca iarba armâni*“ ; spre Bitolie nu se mai știe numărul lor : „*a nu se mai scie numărul*“. Că ei se întind în Albania, pînă la marginele Mării Adriatice. Apoi sînt care locuiesc în Grecia : „*care șed tru Moreoa*“.

După aceste vorbe îmi cerură să vază un pistol revolver, ce aveam cu mine. Îl examinară, fără să înțeleagă nimic. Căutai să le explic. Ei nu crezură. Fusei nevoit să fac probe, descărcînd unul după

altul gloanțele prin fereastră. Consingonii nostri mă priviră atunci cu admirațiune. Și mă întrebară dacă acel pistol este făcut în țara noastră (*hoara voastră*)...

Le răspunsei că așa este.

Și mai multă mirare.

Le spusei că am venit la dinșii, ca să aflu ce deosebire este între limba lor și *limba noastră*; le cerui să-mi spuie vreo poveste sau să-mi cînte vreun cîntec în limba română. Bulgarul, om voios, să însărcină să-mi facă această mulțumire; luă o tambură sau mandolină, cu gîtul foarte lung și corpul mic, și începu să sune și să cînte mai multe cîntece poporane, din care scrisei pe cel următor, făcut de un poet improvizător de la Crușova, Gheorghe Burac, croitor.

Acest cîntec este o satiră contra grecilor. El arată cel puțin că românii de acolo nu sînt greciți, precum au zis unii. Merit literar nu are. Sătenii îl cîntă însă cu plăcere.

„Lai ¹ greci, lai greci, incliși ²

Morvă ³ cicior ⁴ s'narămănă d-iși ⁵

Că sunt toți *heersiși*

Și cei mulți *copisiși*

Car-a da di gvine veara (că *abia de*)

Trăs ⁶ tis stămăria ⁷ țeă mare

Nu stiu țe i agață zalea ⁸

Și un cu alt se-njură țeara ⁹

¹ *lai* — răi, negri (*n.a.*).

² *incliși* — ascunși (*n.a.*).

³ *morvă* — dar-ar Dumnezeu (*n.a.*).

⁴ *cicior* — picior (*n.a.*).

⁵ *d-iși* — din ei (*n.a.*).

⁶ *trăs* — pînă (*n.a.*).

⁷ *stă Măria mare* — sîntă Măria mare (*n.a.*).

⁸ *zelea* — ameteala (*n.a.*).

⁹ *țeara* — factia (*n.a.*).

Din căceri¹ și din strigări
 S-avde² pînă la Mocerî³
 Și sbubuiesc laiele⁴ di mulieri.
 Dură⁵ voă, greci marați⁶
 Aveți mulți ani ți-e vă primnați,⁷
 Taha grecească s'n-o adarați.⁸
 N-aveți urșine⁹ lai marați.
 Cînd ti lume voi căutați¹⁰
 Voi fața voastră nu vi o lați¹¹
 C-ahtari¹² ca voi lai...
 S' v-adunați mintea, s' v-asternați!
 Că eu zic, ma mă iertați,
 Cu armânile¹³ voi s' nu v-agățați,
 Că din ei, voi dracul va s-aflați.¹⁴

După ce-mi vorbiră, îmi cîntară, ba încă erau
 aproape să dănuiască, ca să-mi facă plăcere, acești
 bravi oameni să retraseră zicîndu-mi că ar mai
 ședea, dacă nu s-ar teme că sînt obosit.

¹ căceri — certe (n.a.).

² s-avde — s-aude (n.a.).

³ Mocerî — un lac local de mocirlă (n.a.).

⁴ laiele — bieteles mulieri (n.a.).

⁵ dură — destul (n.a.).

⁶ marați — neomenoși (n.a.).

⁷ primnați — plimbați (n.a.).

⁸ adarați — faceți (n.a.).

⁹ urșine — rușine (n.a.).

¹⁰ cînd ti lume — cînd în lume (n.a.).

¹¹ lați — spălați, lăuați ; de la mă lau, te lai, se la (n.a.).

¹² ahtari — asemenea, d-alde (n.a.).

¹³ cu armânile — cu românii (n.a.).

¹⁴ În textul cîntecului : *heersiși* — *hăersiși* (păcătoși) ;
opisiși — *căpisiși* (stricați) : *gvine* — *yne* ; *tis* — *ti* ; *i* —
i ; *agață* — *acață* ; *sbubuiesc* — *sibubuiesc* ; *ți-e* — *îț* ;
urșine — *arșine* ; *ti* — *tiu* ; *căutați* — *căftați* ; *iertați* —
ierțați ; *ei* — *eli* (P.P.).

Rămîind singur și adunîndu-mi aducerea aminte, făcui o mică listă de proverburî ce le reproducem aici.

PROVERBURI ROMÂNE MACEDONE

- 1 Un subinciu adună, un răspînditor răspîndește.
- 2 Tine tai lemnele, s'eu adun surșialele.
- 3 Sborul pătrunde muntele.
- 4 Calul s'fațe bun ori rău după călăreț.
- 5 Găllina care cîntă di seara, nu ouă demineăta.
- 6 Cîți oameni, alate distinii.
- 7 Cărbunele stîns mai agonîa tî arde.
- 8 Ţel gol nu li pasă se si ude stanile.
- 9 Strigarea oilor nu si alenă pînă în țer.
- 10 Cu cît omul înveață, cu atît află că nu știe ceva.
- 11 Lenevosul alagă mai mult, silnicul cherde mai mult.
- 12 Nu este munte nalt fără adîncime din vărîlgă (alături).
- 13 Fudzi de puntea di iu țel bun și țel reu trece de adun.
- 14 Noptîle mușate sunt ca mulierile aușe adirate și drease.
- 15 Cleștele reu le fațe s' te arzi.
- 16 Ectrul răbdării este moarlea.
- 17 Cătușa (mația) se închide și cînele se s'lăghiaște.
- 18 Cînd înfloresc trandafirul, chiare vîioreaua.
- 19 Nu ti primla tăliînd cînilor frînză.
- 20 Foamea fațe pe cîni ca s' mîcă mare.
- 21 Mai ghine astăzi un ou decît mîne un bou.¹

¹ În textul proverbelor : *subinciu* — *scînciu* ; *tai* — *tali* ; *s-eu* — *ș-eu* ; *alate* — *ahîte* ; *ude stanile* — *udă stranile* ; *atît* — *ahît* ; *silnicul* — *scîncul* ; *adîncime* — *adînșime* ; *ectrul* — *ehtrul* ; *răbdării* — *răbdăriiței* ; *se închide* — *se inclide* ; *s'lăghiaște* — *s-alăghiaște* ; *înfloresc* — *înfloresce* ; *primla* — *primna* ; *mare* — *meare* (P.P.).

- 1 Un zgîrcit strînge, un cheltuitor risipeşte.
- 2 Tu tai lemnele, eu adun surcelele.
- 3 Cuvîntul pătrunde muntele.
- 4 Calul e bun ori rău după călăreţ.
- 5 Găina care cîntă seara, dimineaţa nu ouă
- 6 Cîţi oameni, atîtea griji.
- 7 Cărbunele stîns mai curînd te arde.
- 8 Cel gol nu-i pasă să se moaie.
- 9 Strigarea oilor nu se ridică pînă la cer.
- 10 Cu cît omul învaţă, cu atît află că nu ştie nimic.
- 11 Leneşul aleargă mai mult, scumpul pierde mai mult.
- 12 Nu este nici o înălţime fără prăpastie.
- 13 Fugi de puntea pe unde cel bun şi cel rău trece împreună.
- 14 Noapţile frumoase sînt ca femeile bătrîne împodobite.
- 15 Cleştele rău te face să te arzi.
- 16 Vrăjmaşul răbdării este moartea.
- 17 Mîţa se închide şi cînele se sloboade noaptea.
- 18 Cînd înfloreşte roza, moare vioreaua.
- 19 Nu umbla tăind cînilor frunză.
- 20 Foamea face pe cîni să mănînce mere.
- 21 Mai bine astăzi un ou decît mîne un bou.

A două zi casa era plină de consîngeni — unul îmi aduse ouă proaspete, altul lapte, alţii găini fripte, unii nişte monede antice de argint *Alesandri, Filippi*. Voi să le plătesc, şi ei nu voră să primească preţul. Le dedei însă ca să le împartă la săraci.

Toate cercetările mele mă îndreptau neîncetat spre Pind.

Sătenii români glumeau cu bulgarii ; cel dintăi porecleau pe bulgari că sunt greci, şi acestia se supărau. Bulgarii preferă să treacă de români ; a

trece de albanezi este o mîndrie pentru ei, dar este prea mult, se vede. Țăranii români sînt făloși să se dea de români, și poreclirile adversarilor lor de *țintari*, *coțovlahi* nu-i supără nimic.

Plecai dar către Monastir, avînd la dreapta mai departe riul *Vardarul*. Acel rîu altădată se numea *Ahios*. Era luat de rîu-zeu, tată al lui *Flegon*, ce avu cu *Peribea*.

OSTROVUL

De la Salonic la Pella sunt șapte oare cu picio-rul, de la Pella la Vodena sau Edesa, cinci oare, de la Vodena la Ostrov, patru oare. Trebuia să merg pe la Ostrov, unde voiam a trece noaptea. Luarăm calea spre Ostrov ; pretutindenii natura ri-zătoare, dealurile pădurate.

Dormii noaptea într-un sat româno-bulgar, ce se cheamă Ostrovul. Acolo îmi complectai micul meu vocabular cu cîteva alte vorbe nouă.

Limba acestor români se împarte ea însăși în felurite idiome, dar mai neînsemnătoare, urmînd localitățile fiecărei poporațiuni.

Popoarele vecine cu dînșii, luînd vorbe din limba românilor, le-au dat asemenea de ale lor. Astfel unele poporațiuni române ce se învecinesc cu bulgarii au adoptat mai multe ziceri bulgare ; cele ce se învecinesc cu grecii au împrumutat de la greci ; românii din Albania au mai multe vorbe albaneze : limba le seamănă ca două fiice latine ! Dar toate aceste vorbe streine nu fac o sumă de zece la sută ; de la greci au luat două la sută cel mult, de la bulgari două, celealte sunt latine și

române, precum le auzim în limba românilor din Principate.

Vorbele luate de la greci sunt mai toate luate prin înfriurirea religiei, aceste vorbe sunt de religiune.

Gramatica lor se apropie foarte mult de a noastră sub toate privințele.

În anul 1770, păru la Moscopoli un mic dicționar de mai multe limbi, cum și în limba română macedonă, de preotul Daniil, ceea ce dăte poate naștere anatemei sintului Cosma în contra tuturilor acelora ce vor mai vorbi limba română! Această carte se retipări în *Veneția* la 1802. Thunmann reproduce multe de aceste vorbe române.

Mihail George Boiagi fuse cel dintâi ce scrisese o gramatică macedo-română și pe care o tipări la anul 1812 în Viena. Boiagi era român din Macedonia și făcea pe profesorul de limba greacă nouă la Viena. Gramatica sa este foarte rară astăzi. Partea română este scrisă cu litere latine, și explicațiile în grecește și în limba germană.

Un englez, Martin Leake, vorbește de românii macedoneni și de limba lor.¹

Puindu-ne în poziția *Ostrovului*, Monastir cade la stînga riului Erigon, aproape de vechea Heraclia. Ostrov în timpii vechi nu exista, dar nu era de-

¹ În gramatica d-lui Massim s-au reproduș atît fabulele de la Boiagi, cît și frazele române culese de d. Leake. Recomandăm asemenea *Florile de Macedonia*, sau *Lilițele*, adaose în această gramatică, cîntece poporane ce rivalizează cu fericire cu cîntecele poporane ale noastre. Vină nouă de cugetări și de expresii, unită cu grația antică. Am reproduș cîteva din aceste mici cîntece la sfîrșit. D. Niculescu, care au trimis acele cîntece, este un poet cu talent, român macedonean ce astăzi se află la Giurgiu. Noi îl rugăm să împărtășească încă aceste frumoase inspirații românilor de aici (n.a.).

parte de Erigon, nici de Heracolia. Satul este locuit de români, bulgari și cîțiva turci. La casa unde mă duse chehaiaua găsii români, era cea mai frumoasă casă din sat, de piatră și cu două caturi.

Abia mă așezai într-o cameră din această casă, și stăpînul ei veni să mă vizite. Acesta era jumătate sătean, jumătate neguțător. Îmi vorbi grecește. Mă întrebă noutăți din Europa. Și mă trată ca franțez. Îmi spuse că a ospătat mai mulți din compatrioții mei, de care a rămas mulțumit pentru politetea lor și buna creștere. Asupra acestui punct îmi spuse multe de anecdote. Cînd crezu că și-a împlinit datoria, se retrase.

După cîteva minute, iată vine o fetică cu o tavă cu dulceată. Tină ră, delicată, naltă, suptire, albă și cu ochii negri, cu părul negru, cu gene lungi. *E feată jonă și mușată, cu ochii lei și perii lai.*

— Ce ai, lea feată mușată de pleci ochii lai și dulci? o întrebai eu.

La această întrebare în limba ei, ea rămase înmărmurită, cu tava în mînă, deveni roșie și nu știu ce să zică.

— Doamne, ești armân tene?

— Escu armân, fi răspunsei. Frate se-m-ai? ¹

Luai dulceata și apa, fata ieși repede.

Nu trecu mult și stăpînul casii reîntră; astă dată avea un aer de simpatie, ce nu avusese înainte: reîntră rîzînd.

El îmi spuse că aflase de la fie-sa că sunt român. Iată dar un lung subiect de convorbire. El îmi spuse că la Monastir este un pașe Lîva și consoli streini, lucru ce nu fusese mai nainte, că acest oraș are optsprezece mii locuitori, din care două

¹ În frazele armâne: *jonă* — *gioană*; *lei*, *lai* — *lăi*; *ochii* — *oclii*; *se-m-ai* — *se-me-ai* (P.P.).

părți sunt români și o parte turci, că mulțime de sate din împrejur sunt locuite de români, că însuși numele acestor sate în parte sunt române și îmi dăde de exemplu : *Ostrovul, Florina, Cojani* și altele multe în Albania, Tesalia și chiar în Grecia. El îmi zise că numai în Albania sunt șapte sute de mii de români, dar că în cărți numărul lor este micșorat înadins, întâi pentru cuvinte politice ce are guvernul și grecii, și al doilea pentru că însuși guvernul turc nu știe bine ; când este vorba de *haraci*, căpeteniile creștinilor mănâncă multe capete de supuși și ce scapă de la ei nu scapă de la oamenii guvernului turcesc. Îmi spuse că în satul lor se plătește guvernului astăzi pentru un număr de birnici care este tot acela ce era cunoscut acum treizeci și cinci de ani, deși satul lor s-a îndoit sau întreit, în numărul populațiunei ; că tot astfel se urmează pretutindeni și mai ales în munți, unde nimeni nu poate să știe numărul românilor, tot așa precum nu poate să afle numărul brazilor sălbatici.

Îmi mai spuse că el are un nepot în Țara Românească și că i-a scris mult bine de acolo.

Oaspele meu vorbea ca o carte.

Adevărul este că numărul populațiunei române din aceste țări este în majoritate — nefericirea lor a fost că nu s-a aflat toți adunați pe un tărîm. Dacă vrodată guvernul românilor din Principate ar voi să aibă o idee nemerită asupra românilor de peste Dunăre, cel mai bun lucru ar fi să trimiță a așeza o cartă în fața locului după o amănunțioasă cercetare a satelor, însemînd cu o culoare oarecare toate satele române. Acesta era planul meu, dacă împrejurările nu m-ar fi chemat înapoi.

Adresasem un memorandum lui F...-paşa¹ în privinţa îmbunătăţirii soartei acestor populaţiuni române, arătându-i totodată şi interesele imperiului otoman a întinde mîna acestei mici naţionalităţi. Era vorba de a le întinde mîna, a le crea şcoli româneşti, biserici cu preoţi de ai lor, să citească în limba lor, şi a organiza o miliţie armată, pentru garda liniştii publice şi derventelor, dintre dînşii, în felul grănicerilor şi dorobanţilor nostri. Înţelegătorul paşa pricepu toată importanţa unei asemenea idei, dar lucrul se amîna pentru cuvinte de oportunitate.

D.Poujad, vechiul consul general al Franţei, trimisese un asemenea memorandum la guvernul său. Războiul Orientului căută să răstoarne toate aceste cestiuni, de interes atît de mic pe lîngă mărele interese ale Europei.

Răposatul Grigore Ghica, fostul domn al Moldaviei, avusese ideea să vie în ajutorul populaţiunilor române din Macedonia, cu mijloacele de învăţămînt. Căzu, fără să-şi împlinească aceste frumoase idei.

Celealte guverne din trecut ale Principatelor, incapabile de a face fericirea românilor din Principate mai întîi, nu puteau să se gîndească la românii de peste Dunăre. Guverne fără misie, fără ţintă, ele se spăimîntau la orice idee ce nu era de talia lor; a figura în capul lucrurilor în Principate, a se păstra aici, nu ca să facă fapte naţionale, dar ca să-şi mulţumească nişte ambiţii de *mudiri* cu orice preţ, ele nu puteau să se gîndească la îmbunătăţirea soartei consîngenilor lor de peste Dunăre.

¹ Fuad-paşa (n.e.).

Guvernul ce va veni¹, guvernul unui regim mai național, mai liberal, prin urmare mai demn, sperăm că se va gândi la colonia lui Aurelian.

Acești români și albanezi sînt cele mai frumoase neamuri din aceste locuri, mai ales în părțile muntoase, unde corupția streină nu a pătruns încă. Românii sînt mai inteligenți decît albanezii; cei din urmă, mai cavaleri și mai războinici decît românii.

Românii, prin propaganda preoților greci, urăsc pe turci și împărtășesc simpatiile grecilor pentru ruși; dar aceste simpatii, fiind rezultatul propagandelor schimbătoare, nu au nici o semnificațiune politică. Grecii ei însuși pot să-și schimbe niște simpatii întemeiate pe interese politice astăzi.

O cină simplă și curată mă aștepta în altă cameră. Cîna împreună cu stăpînul casei. Acesta era un om de cincizeci de ani, cu părul cărunț și împuținat de pleșuvie, această lună ce se arată în creștetul capului. O fizionomie înțelegătoare, o privire vie și plină de pătrundere. El îmi spuse că este om de cinci sute de mii de lei, că este văduv, că are două fete, din care una, ce nu o văzusem încă, este logodită cu un român, că în satul lor femeile sunt foarte frumoase, că au vinuri bune, și la această din urmă mărturisire turna mereu în paharul său. Îmi recomandă să trec negreșit pe la satul *Florica*, unde o să iau o idee de mușetiețea² femeilor lor, albe cu coseta laie³; îmi spuse că nevasta lui era din acel sat, că o luase din dragoste. Apoi reveni asupra fetelor sale. Îmi spuse că aceea care îmi adusese dulceața avea voce frumoasă (voce dulce).

¹ Aceasta este scris în anul 1858 (n.a.)

² frumusețea (n.e.).

³ cu oosîta neagră (n.e.).

Îi rugai să o facă să cînte și, mai ales, ceva cîntec române ce sunt acolo. El zise unui șerb să cheme pe Șiana. Șiana sau Jiana nu voia să vie. Se duse tată-său s-o aducă. O aduse. Ea păru sfioasă, dar acea sfială prefăcută ce ține de ipocrizie și pe care creșterea femeilor în Orient o naște. Șezu pe un scaun. Trebui un pătrar de oră, pînă să se hotărască a cînta. Tată-său, ce voia să ție *ison*, își dresе vocca de mai multe ori : începū cîte un cîntec și se opri. În sfîrșit, frumoasa noastră aureliană cîntă cu o voce fragedă următorul cîntec :

Mi s-a urît tu eta aoața ¹
Că cama ² zore ³, dado, nu si fațe ⁴.
Cînd îmi tîcnește ⁵ cîte ver-oară ⁶
Peril ⁷ din capulu-mi mi se rascoală.
Ma țe tu ai casa din aparte ⁸
Tu chiare ⁹ feata gură de gmiare !
Strigă-gmi ¹⁰ și a gnia ¹⁰ s'vin ¹¹ ti dormiare ¹²
O scumpă feata gură di gmiare,
Că esc ¹³ vrut ¹⁴ de sinele ¹⁵ tale.
A-lea ¹⁶ țe te adari ¹⁷ țe te dredzi ¹⁸ ?

¹ *oața* — viață (n.a.).

² *cama* — mai mare (n.a.).

³ *zore* — durere, amar (n.a.).

⁴ *nu si fațe* — nu sū poate (n.a.).

⁵ *tîcnește* — îmi dă în gînd (n.a.).

⁶ *ver-oară* — dodată (n.a.).

⁷ *peril* — părul (n.a.).

⁸ *aparte* — vizavi (n.a.).

⁹ *tu chiare* — în loc umer (n.a.).

¹⁰ *agnia* — și eu (n.a.).

¹¹ *s'vin* — sū viu (n.a.).

¹² *dormiare* — sū dormim (n.a.).

¹³ *că esc* — că eu (n.a.).

¹⁴ *vrut* — iubit, dorit (n.a.).

¹⁵ *sinele tale* — sinii tăi (n.a.).

¹⁶ *lea* — lea cutare (n.a.).

¹⁷ *adari* — îmbraci (n.a.).

¹⁸ *îndredzi* — împodobești (n.a.).

Pe palmați¹ țe fați? ma ti-ngrăți²?
 Va s'li surpi, scumpă, laele direți³
 Că eu, vrută, d-a ta vreau⁴.
 Ți ma fac? trec prin calea mare
 Tine di iu⁵ mena ai de habare⁶?
 Dă Țu dai tot cu alegare⁷
 Și mi mutrești tot cu aredare⁸
 Atunția îmi badzi gnică crapare⁹
 Ma Dumnezeu să ne dea răbdare.¹⁰

Timpul trece repede, cînd o gură frumoasă de fecioară [cîntă]. După cină, cîntă cu o voce dulce. Era miezul nopții și trebuia a ne retrage, fiecare la ale sale. Aflai de la stăpînul casii că *Ostrovul* avea două școale, dar că aceste școale erau grecești. Nici o școală românească! Copiii românilor, dacă nu învață în acele școale carte, învață cel puțin să desprețuiască nația lor; cel puțin aceasta este scopul celor ce fac școalele. Tot acest patriot îmi spune că în biserica lor se citește grecește, cu mare nemulțumire a femeilor, care nu înțeleg această limbă.

¹ *palmați* — pe grile (n.a.).

² *ma ti-ngrăți* — te pleci (n.a.).

³ *laele direți* — bieții stîlpi (n.a.).

⁴ *vreau* — iubire (n.a.).

⁵ *di iu* — de unde (n.a.).

⁶ *habare* — știre (n.a.).

⁷ *alegare* — alergare, ocol (n.a.).

⁸ *mutrești cu aredare* — privești cu zîmbire (n.a.).

⁹ *gnică crapare* — mai mult necaz (n.a.).

¹⁰ În textul cîntecului: *peril* — *perili*; *capulu-mi* — *capu-mî*; *gniare* — *miare*; *gmi* — *mî*; *gnia* — *mîa*; *aredare* — *aredeare*; *gnică* — *mică*; *crapare* — *erepare*; *răbdare* — *răvdare*. *Aparte* — dincolo, în a parte; *tu chiare* — loc unde apune soarele, unde piere soarele, nevăzut de soare; *a mîa* — și mie; *că esc* — că sunt; *mică erepare* — mititico necaz (P.P.).

Cunoscînd de aproape acest popor, înzestrat cu multe daruri ale acestii nemuritoare vițe latine, plin de viață, de viitor, format din stofa din care se croiesc națiile, și văzînd cu ce înlesnire poate să piară, numai pentru cuvîntul că nu a cătat nimeni să-i spuie că trebuie să trăiască de viață națională, pe cînd vecinii lui, ce caută să-l absoarbă, îi spun neconținut că trebuie să roșească d-a fi român, orice inimă de român se aprinde de o dreaptă indignare! Și cu toate acestea, vița latină nu pierе! Acest popor român va avea să sufere mult încă. Cînd se va fărîma jugul ce îl apasă astăzi și va crede a răsufla liber, un alt jug va veni să-i încline fruntea : acest din urmă jug va fi mult mai periculos, căci îi se va pune pe cerbice în numele religiunii !

Conformitatea de religie a acestui popor cu celelalte a devenit oare o nefericire pentru dînsul ? Iată ce face un patriotism fanatic și necuvîntător ! Negreșit că dacă românii din Macedonia, încă sub Ioanițiu, regele lor, recunoșteau autoritatea bisericii Romei, astăzi nu ar fi fost expuși a-și pierde viața națională. Este însă prea tîrziu astăzi a schimba biserica. Răul nu se mai poate înlătura prin acest mijloc. Românii macedoneni vor să scape viața lor națională ? Caută să cugete, să simță, să se exprime prin ei însuși ; caută să se lumineze, să se agațe de limba lor română, precum cel ce se îneacă se agață de o scîndură, care îl duce la țarm. Caută să se înțeleagă între toți cîți locuiesc Turcia, ca să contribuie a face școli în limba română, a introduce în bisericile lor limba română. Astfel pus pe o cale adevărată, va putea să meargă înainte. Mijloacele nu îi lipsesc — în

toate timpurile acest popor a născut oameni renumiți.

La acest sat, este un munte a cărui înălțime urcă la o mie picioare de Franța, muntele de la Florina la o mie cinci sute douăzeci și șase, cel de la Monastir la o mie cinci sute șaptezeci și patru. Acești codri de munți, ca și satele, mai mulți au numiri române, precum muntele Bistrița, Sultanița, muntele Vlachi, Palanca, Prespa, Cojanii.

Puțini călători și puțin au vorbit de românii din Macedonia. Nu se află notiții întinse în scrierile lor; i-au confundat totdeauna cu grecii, cu albanezii, cu bulgarii. Lucrul se explică lesne. Cei mai mulți ce au călătorit prin aceste țări, cu ochii pe harte și pe alte cărți de călătorii, nu au cercetat țara, ca să afle ceva nou, și s-au mărginit să copieze pe cei de mai nainte călători. Au trecut numai pă aici și au întrebat, cercetat, studiat ceea ce puteau să știe, fără a veni în aceste țări, pe acești români în orașele lor, în satele lor, în văile lor, în munții lor, i-au auzit, i-au văzut și i-au luat de greci, de albanezi, de bulgari; populația lor a numărat-o la aceste două alte popoare; limba lor a luat-o de greacă, slavă sau albaneză, portul lor datinile lor avură aceeași soartă, atît în Macedonia și Tesalia, cît și în Albania și Tracia. Și cu toate acestea ei formează un milion două sute de mii de suflete, cel puțin!

Vecinii lor le-au luat tot ce au avut: originea, istoria, datinile — numai limba a scăpat, multămită femeilor române. Dar am văzut cum *sîntul Cosma*, acest al doilea sînt Angheluși, dar mai fericit decît cearlatanul din Silistra, puse anatema pe limba lor!

Albanezii le-a luat multe vorbe din limba lor, sau le-au avut de la romani; noi dăm aicea un tablou de limba latină, albaneză, româno-macedonă și română din Principate.

Tablou de limba albaneză, română-macedonă și română din Principate și latină

<i>Română-maced.</i>	<i>Albaneză</i>	<i>Latină</i>	<i>Română din Princ.</i>
mente	ment	mens	minte
cocot	gauh	gallus	cocoș
palma	peleme	palma	palma
cruce	eruc	crux	cruce
ceara	keri	cera	ceară
iepure	liepur	lepus	iepure
hoare	catun		sat, cătun
tată, părinte	tate	parens	tată
muma, mama	meme	matrix	mamă
flacarae	fliake	lumina	flacăra
rădicina	rene	radix	rădăcina
dzie	di	dies	ziua
auș, betrin	bgictere	senex	bătrîn
frică	frike	terror	frică
groapă	grope	fosse	groapă
lilița	liule ¹	flos	floare
campane	campane	campana	clopot
familie	femidje	familia	familie
pălat	palat	palatium	palat
balsam	valsam	balsamita	balsam
capu	coc	capud	capul
basiu	put	basium	pupat, sărut
ritor	retor	rhetor	ritor, orator
selină	selim		țelină

¹ *Ilia* — în limba bască (*n.a.*).

chiparis	kiparis	cyparissus	chiparis
idol	idolo	idolum	idol
moară	muli	moletrina	moară
purpură	porfuri	purpura	purpură
nepot	nip	nepos	nepot
roșu	rus	russeus	roșat
sînt	skent	sanctus	sînt
tra	tra	trans	printre
hrisafiu	ar	aurum	aur
furculiță	furculița		furculița
aer	ere	aer	aer
scala	scala	scala	scara
stomacu	stomaki	stomachus	stomac
carta	karta	cherta	carte
porta	porte	porta	poartă
	guberis	gubernum	guvern
roata	rote	rota	roata
diamant	diamant	adames	diamant
margaritar	margaritar	margarita	mărgăritar
peper	biber	piper	piper
jugu	zugoi	jugum	jug
dente	demp	dens	dinte
sapun	sapum	sapo	săpun
corona	korona	corona	coroană
cer	kiel	coelum	cer
pace	pake	pax	pace
chitara	kitara	cithera	chitară
mort	mort	mors	mort
barca	barke	barce	barcă
spirt	skiprit	spiritus	spirit, spirt
neam	gint	gens	gintă, neam, națiune
sociu	șok	socius	soț
	profet	profeta	profet, proroc
cumnat	knati	cognati	cumnat
fecior	pire	puer	pui, copil
oirc	mic	amicus	amic, prietin

înalt	nalt	altus	nalt
plin	pliuț	plenus	plin
puțin	pauke	pauco	puțin
due	di	duo	doi
tre	tri	tries, tria	trei
patru	kator	quator	patru
este	echte	est	este
cugetare	koigtoig	cogitare	cugetare
cine ¹	kien	canis ²	cine

¹ În lista de cuvinte româno-macedonene: *mente* — *mente, minte*; *cruce* — *cruce, cruce*; *ceara* — *ceara, țeară*; *hoare* — *hoară*; *dzie* — *dziuă*; *lilița* — *lilice*, *floare*; *campane* — *câmpandă*; *familie* — *fumealie*; *bașiu* — *bașu*; *chiparis* — *chipariș*; *sînt* — *sînt, simtu*; *hrisafiu* — *hrisafe*; *scala* — *scara*; *margaritar* — *mărgăritare*; *peper* — *piper*; *jugu* — *giugu*; *dente* — *dinte*; *sapun* — *săpun*; *corona* — *curuna*; *mort* — *mortu*; *spirt* — *șpirtu*; *neam* — *gintă, fară*; *cumnat* — *cumnatu*; *înalt* — *înaltu*; *puțin* — *puțin*; *due* — *doi*; *tre* — *trei* (P.P.).

² În lista cuvintelor latine, D. Bolintineanu înscrie o serie de forme necorespunzătoare. Iată aici cuvintele date de el și cele corecte: *lumina* — *lum(i)nina* (*lumen*; *balsamina* — *balsamum*; *capud* — *caput*; *moletrina* — *molinum*; *russeus* — *roseus*; *cherta* — *charta*; *adames* — *adamas*; *cithera* — *cithara*; *cognati* — *cognatus*; *pauco* — *paucus*; *tries* — *tres*; *quator* — *quattuor*.

Scriitorul a fost preocupat de ilustrarea unor analogii între cele patru limbi (respectiv, dialecte), nu de stabilirea unor etimologii comune. În cele mai multe cazuri, cuvîntul latin înregistrat de autor este și etimonul celui românesc. Pe alocuri, însă, cuvîntul românesc derivă din altă formă latină, sau provine din altă limbă, astfel: *mama* — lat. *mamma*; *bătrîn* — lat. *betranus* (*veteranus*; *frică* — v. grec. *phrike*; *clopot* — v. slav. *klopotu*; *stomac* — n. grec. *stomahu*; *diamant* — franc. *diamant*; *mărgăritar* — n. grec. *margaritari*; *barcă* — ital. *barca*; *puțin* — lat. * *putinus* (n.e.).

Nimic nu mai deosebește pe români de celealte popoare vecine decât limba, înaintea călătorilor ce trec. Ca să înțeleagă cineva semnele națiunii lor, trebuie să intre în familiile lor și să observe. Niciodată grecii, bulgarii, albanezii n-au avut cîntece poporane mai originale [ca] ale acestor români.

Dimineața fmi luai ziua bună de la domnul casii ce mă ospătase și care nu voi să ia nimic.

Noi consiliem pe acel români, care vor voi să viziteze aceste locuri, să cunoască pe acești români, să-și tragă de mai nainte calea lor de la Salonic la Seres (vechea Siris), să exploreze toată acea parte despre Tracia, apoi, întorcîndu-se la Salonic, să treacă la Caterina, Servia, Disicata, să treacă lanțul Pindului, în Albania, la Sturia, Corița, Istarda, Ohrida, muntele înapoi pe la Cîstovo, Velesa, Prilip, Monastir, Florina, Ostrovu, Voden, Pella, explorînd toate satele în apropiere de această cale, precum și malurile riului Verdar (Ahios) și tot muntele Pindul și Tesalia.

FLORINA

Despre datinile românilor macedoneni

Locurile pretutîndeni sunt desfătătoare : dealuri, măguri, stînci, munți, văi, plaiuri, lacuri, rîuri, riulețe, fîntîni, nimic nu lipsește ; toate pline de viață, de frumusețe.

Florina este un sat de munte. Poate să fie locul Heracleiei cei vechi ? Aici sunt multe familii române. Oamenii sunt nalți, cu fețe fragede, femeile, albe și frumoase.

Voi a trece noaptea acolo. Aici trăsai la un han. Înaintea serii mă preumblai în părțile înveci-

nate. Trecui peste o podișcă, asupra unui izvor, de aci mă urcai pe o înălțime ; la picioarele acestii înălțimi femeile spală rufe. Cele mai multe desculțe — albețea picioarelor face să nu să dorească încălțăminte. O femeie, cu o trîmbă de pînză pe cap, trecu pe lîngă mine. Ea era mai mult decît frumoasă : încîntătoare. Fața albă și ușor rumenită, gură mică, nasul grecesc, ochii negri tăiați în migdale, gene negre, lungi, dese, ușor încrețite, sprincene negre cu grație desemnate, un păr des, suptire, negru, ieșind de sub pînză și răsrîngîndu-se pe un gît grășcior și în adevăr alb ca neaua, picioarele goale, mici, albe și rumene — apărerea acestei frumuseți fuse de un minut, trecu repede, cu ochii plecați și dispăru asemenea unei fantasmе.

Seara întrebai pe birtaș cine să fie această femeie atît de frumoasă ? El îmi spuse că femeile din satul lor sunt vestite de frumoase, dar că cea mai frumoasă este fie-sa, că prin urmare femeia ce văzusem trebuia să fie fie-sa, ce este fată mare, și că locuiește chiar la spatele acestui han dasupra, pe o înălțime, într-o casă mai mică. Că ar dori să mi-o arate, dar că este peste putință, fiindcă fetele sunt sălbaticе. În țara noastră, mai adăogă el, cînd vine un strein într-o casă, fetele se ascund în dulap, unde ziua este strîns așternutul.

Ocazia era bună, ca să aflu de la acest om mai multe amănunte asupra datinilor locale.

El îmi spuse că de mai multe ori un june, cînd se însoară, nu vede pe fată și că rudele lui, femei sau oameni bătrîni, trebuie să o vază pentru dînsul ; el o vede numai la logodnă sau la cununie, că, odată logodit, nu poate să mai vază pe fată pînă la cununie. De la logodnă pînă la cununie, are însă voia să rupă, dacă la logodnă nu i-a plăcut fata ;

dar că acea fată rareori să mărită. Astfel părinții fetei sunt nevoiți să-i dea mai multă zestre, ca să nu se lăse.

Imi spuse că la botezul unui prunc, femeile bătrîne plîng, avînd în vedere nefericirile ce așteaptă în viață pe prunc, după ce se face om, că în acel timp, pe cînd la greci preotul și nașul suflă, ca să gonească pe diavolul, la români, toți cîți sînt de față trebuie să sufle și să scuipe. Muma nu poate să stea de față la botez. Copiii ce se află acolo să trimit să dea de știre numai că botezul s-a săvîrșit și li se dă bani sau cofeturi. După botez, să pune masă la martori, și în timpul mesii se aduce un tas cu vin, la fiecare oaspeț care aruncă înîntre bănișori sau parale, menite a se coase pe scufița copilului. Celealte formalități să fac ca la noi, fără nici o deosebire, muma rămîne patruzeci de zile în casă pînă la binecuvîntarea bisericii, sub cuvînt că este necurată. Foc nu se împrumută la vecini din casa unde este lăuza ; în aceste patruzeci de zile în acea casă nu se cîntă, nu se joacă, în timpul lăuziilor, și un străin ce ar intra noaptea în casă este îndatorat să pășească peste un tăciune de foc, cî se aduce înadins în tîpsie. Ca și la țărani noștri din Principate, românii macedoni au ursitorile : trei zile de la naștere, cred că trei femei spirite vin în casa unde s-a născut prunc și țin sfat la căpățîiul leagănelui lui despre a lui ursită. La românii din Principate se pune atunci o masă în cameră, încărcată cu demîncări : se crede că cele trei femei, sau ursitoarele, venind noaptea, au nevoie să mănînce. Despre ceremoniile nunților seamănă mult cu ale noastre din Principate, pe la sate. Cortegiul iese întăi de la ginere și se duce la mireasă. Preoții fac parte. Ginerile, înconjurat de rude, merge călare. Toți sînt călări, toți cîntă cîntece ce se în-

dreptează către mireasă. Femeile duc de frâu un cal împodobit cu flori și *geurele*, ce este al miresei. Soacra sau muma miresei întâmpină pe ginere la ușa casei, cu un vas cu apă, în care moaie un mănunchi de flori și stropește pe ginere, căruia dă mănunchiul de flori și îi pune o batistă pe umărul drept. La unele sate, nunul cel mare este însărcinat a *circuși* ceremonia și a ține locul ginerului în *moaie* formalități; la altele, este locotenentul ginerului, un amic al său, ce se cheamă firtate. Dupe aceste se pune masa, bărbații mănincă. Femeile sînt în altă parte, unde mireasa vine și le sărută mîna. Acolo se face *disgovirea*; nunul îi aduce papucii și briul. Firtatele fură de la masa bărbaților două linguri. După desgovire, pe mireasă o urcă călare, și ea să împotrivește încălecînd, se închină de trei ori la lume, apoi pleacă, acoperită cu un vâl alb ori roșu. Toți cîți se află în cale, pe unde trece cortegiul, sînt nevoiți să arate bucuria lor. Ajungînd acasă la ginere, descalecă; muma ginerului aruncă griu asupra cortegiului, mireasa să dă jos după cal, și un copil ce are părinți vii încă trece pă sub calul ei. Atît ginerile, cît și mireasa, trebuie să ia seama spre a nu atinge pragul ușii intrînd. Pă prag să pune un cerc de butie prin care sînt nevoiți să treacă, plecîndu-se și țîindu-se de mîna; pe urmă acel cerc se rupe în două asupra capetelor lor.

După aceasta începe cununia, ce se face ca și la noi.

După cununie, iară masă și mîncare. În acest timp mireasa șade în picioare cu mîinile la piept. După masă începe danțul, hora miresii. Atunci ginerile se repede la mireasă, ce danță între femei, o ia și danță cu dînsa. Oaspeții aruncă cîte un dar miresii, ce le sărută mîna, și se retrag. Noaptea,

ginerile să ascunde în cămara nunții. Acolo i se aduce mireasa, ce trebuie să se împotrivească spre a veni, o tiră cu sila în cameră, și cei ce o duc acolo se retrag și închid ușa pă dinafară. Dacă mireasa nu a avut calitățile de verginătate, a doua zi nu se împart cofeturi și rachiu pe la casele rudelor, și mireasa se trimite acasă la părinți.

Legăturile de măritagiu precum și rudenția sînt privite de dînșii cu sîntenie ; pentru părinți, junii au cel mai mare respect, precum și frații cei mai mici pentru cel mai mare. Nurorile privesc pe socru și pe soacră ca persoane sacre.

Înmormîntările se fac întocmai ca la sate în Principate, atîta numai că o văduvă poartă toată viața negrele și, dacă se mărită, poartă o batistă neagră pe podoaba de nuntă. După un mort vin femeile plîngătoare de profesie, ca la cei vechi. Pă morminte, rudele mortului improvizează cîntece și plîngeri despre lucruri din viața mortului. Pă mort îl citește în biserică sau dinaintea intrării în biserică. După înmormîntare, se pune masă. Parastasele se fac iară ca la noi.

Românii macedoni cred că un om ce a fost călcător de jurămînt nu putrezește. Găsind un mort neputred, vin preoții de-i citesc și îl dezleagă. Ei cred încă în strigoi, vîrcolaci, pricolici, în care credeau și cei vechi și chiar românii din Principate, și într-o mulțime de alte spirite binefăcătoare și răufăcătoare — zîne, iele, zburători, nagode, din care unele au același nume ca la noi, altele schimbate. Cînd cineva este lînced într-o familie, o rudă moartă, făcută strigoi din cauza păcatelor, se recunoaște din aceasta, că o persoană din familia lui cade lîncedă ; el începe a suga viața familiei sale mai nainte. Atunci preoții citesc la mormîntul mortului strigoi. În insola Nicaria (Icar), lîngă

Samos, locuitorii ei, jumătate sălbateci, merg și mai departe ; în asemenea caz, dezgroapă mortul și îl bate, și dacă lîncedul nu se vindecă, atunci taie pe mort în bucăți și îl fierbe în cazan cu apă pe foc. Această acție la Nicaria se cheamă *cupariți*¹. Românii macedoni se mulțumesc cu citirea preoților.

Costumul românilor macedoni se variază după localitate. Cu toate acestea cei mai mulți poartă sarica de păr de capră și fesul cel mic roșu. Sub sarică, o cămașă, cioareci de păr de capră ; în unele sate mari sau orașe poartă șalvari, ilec, fes. Păstorii, vestminte albe. Țăranii sînt rău hrăniți, deși mulți sînt proprietari de țărime, vii, case, vite. Pîne de făină sau de mălai de porumb, ceapă, usturoi, rădichi, brînză, legume fierte cu apă ; rareori pastramă de capră și micii, rareori încă carne proaspătă sau pește. Numai la zile mari frig cîte un ied sau un miel. Mai toți fumă, vin beau puțin — nu am văzut nici un om beat în aceste locuri.

În toate mișcările politice ale grecilor, trebuie să fie și din ei amestecați.

Ca toate popoarele vecine cu dinșii, ca, toate popoarele slabe și apăsate, acești români a căutat să se facă fini ; viața lor este o luptă de apărare împotriva enemicilor ; ei se apără cum se poate apăra un popor slab : cu arma inteligenței. Ei singuri au mai mulți enimici decît celealte popoare. Turci, greci, albanezi, bulgari asupra lor se rădică neîncetat. Pe lîngă oarecare viciuri, născute de trebuința de a exista, fiind slabi, românii macedoni au multe cualități. Cea dintîi cualitate este ospi-

¹ În Mehedinți se făcea aceasta mai nainte, dar nu fierbeau mortul, ci îl luau, îl duceau la munte și îl aruncau sau îngropau acolo (*n.a.*).

talitatea ! Onoarea familiei' pentru dinșii este sacră.

Religia lor este religia noastră, ritul oriental.

Se crede că românii din vechea Ilirie grecească și cei din Pind îmbrățișară cristianismul încă sub Nerone ; dar numai sub Constantin, această credință se întinse asupra tuturor românilor din Macedonia și vecinilor lor. Cartea lui Constantin din 983 către Raguzini sună : „*Constantin, șerbul lui Dumnezeu, născut de sînge roman, amic al amicilor lui Crist, împărat pe Constantinopoli, Brusa, Amasia, Laținia, Romania, Bulgaria, Sclavonia, pînă la Drava și Sava și dincolo de Dunăre pînă la cercul polar*“.

Stăruirile acestui împărat întări credințele șovăitoare ale acestor poporațiuni. Cînd schismul lui Fotius despărți biserica de Orient de aceea a Occidentului, toți acești români părăură nehotărîți, dar trebuiră să treacă cu grecii, sub o căror înrîurire se aflau, mai mult de temerea și făgăduielile ce li se dau, decît de convicțiune ; astfel vedem mai tîrziu, sub regele Ioanițiu, o mare aplecare din partea acestui popor spre a se reînturna la papa. Cîțiva din Iliria greacă rămaseră pentru papa ; aceia fură persecutați de greci și priviți ca rebeli. De la al XIV-lea secol, grecii triumfară cu desăvîrșire.

Românii sînt armați pe alocureă. Femeile lor, am mai zis, nu au voință înaintea bărbaților. Fetele, cum și feciorii se mărită și se însoară după voința tatălui. Se mărită foarte tineri, cîteodată de mici sînt logodiți.

Este datina cum era în Principate mai nainte, la țărani, a tăia copiilor *moțul* (părul), cînd ajung într-o vîrstă de cîțiva ani. Această tăiere de *moț* se face cu oarecare ceremonie ; alții în alte locuri

frîng o turtă pe capul copiilor, cînd sînt de un an. Pentru bătrîni în genere au mare respect. Copiii, mai ales, care au înfruntat pe părinți sînt răsvățați de toată lumea, de multe ori *anatemați*. Copiii de partea bărbătească singuri moștenesc averile nemișcătoare; fetele, tot ce este mișcător, afară dacă nu se învoiesc cu toții ca să facă altfel.

Ca să ne înturnăm la femei, ele sînt frumoase și plăcute, mai albe, mai delicate la trăsurile chipului decît albanezile, mai mlădioase; cu mîni și picioare mici; au grația viței latine și cu aceasta statura *romanelor*. Nimic mai frumos decît a vedea o mare cavalcadă de aceste femei, cu portul lor pitoresc, mergînd printre munți sau rînduite împrejurul unui izvor și spălînd pînzele cu mîinile lor albe și mici, cu picioarele goale, mîci, albe și roze.

Soarele era aproape de apus. Doream să revăz acea persoană frumoasă, ce trecuse ca un fluture pe dinaintea ochilor mei; șezui la o fereastră deschisă și așteptai. Nimic. A se duce în locuința unde era această familie, fără voia stăpînului casii, ar fi fost cea mai mare înfruntare făcută. La o fereastră a casii cei mici, care da pe o grădină, nu departe de fereastra unde mă aflam, văzui o umbră; înaintez capul — văzui pe acea fată frumoasă. Ca să o poci vedea bine, trebuia să înaintez cu capul; amîndouă ferestrele, într-o așezare mai pe aceeași linie, priveau pe aceeași parte. De mă vedea, ea s-ar fi ascuns. Cu toate acestea, ori că mă văzuse și se prefăcea că nu vede, ori că nu mă văzuse încă, ea nu mai rămase acolo, dar încă înaintă capul afară. În adevăr era frumoasă: o adevărată vestală romană, astfel cum imaginarea cea mai delicată a artiștilor au putut să-i dea o formă. Ea rămase acolo, absorbită în vise, mai

un pătrar de oră. Apoi să retrase repede, aruncînd în partea unde eram o căutătură furișă, ca cînd ar fi zis : „Știu că mă priveai, voi n-aveți în țara voastră asemenea frumuseți !“

Seara chemai pe stăpînul casii să mai vorbesc cu dînsul despre români.

— Fata ce ai văzut la fîntînă, îmi zise el, este fata mea. Eram sigur ; acum mi-a spus ea însuși că a văzut acolo un franc. Nu știa că ești român. Nu e așa că e mai frumoasă decît toate celealte femei ce ai văzut în acest sat ?

— Este cea mai frumoasă decît toate femeile ce am văzut în lume, răspunsei eu.

— Dacă vei să o iei de nevastă, eu ți-o dau, zise el surîzînd.

— Ha ! ha ! îi răspunsei. Dar știi cine sînt eu ? Poate să fiu vreun berbant... ori însurat...

— Însurat, poate ; crai nu te arată chipul.

Dar fiindcă lucrurile ce priveau pe români mă interesau mai mult decît cele ce se atingeau de o fată frumoasă, ce trebuia să treacă în umbra tuturilor viselor frumoase ale vieții, îl întrebai ce sate române se află împrejurul aceluia sat.

La aceste vorbe, hangiul clătină din cap și se gîndi, apoi zise cu oarecare mărire :

— Care sunt pădurile locuite de vînat ? Totuna este. Toate satele sunt locuite de români. Dar în unele sate sunt și bulgari, în altele albanezi ; de mă întrebai astfel în țara grecească, aș fi răspuns : acesta, acela ; de mă întrebai în Tesalia, aș fi zis : ținutul acesta, ținutul acela, sunt tot români. De la Vlaco-Livada la Bolianu și Vlaco-Iani și pînă la Poiana și Vlaco, treci tot printre români, ca printr-o pădure. Dar poci să-ți spui sate cu sutele pînă la Atena, care au numiri românești ca cele ce am zis : Duminica, Cărpeniși, Geogița, Văle-

misti, Flamuristi, Crețianu. Prin Tesalia, dar încă prin Macedonia !

Toate aceste pretențiuni îmi răspundeau foarte mult la dorințele mele, dar trebuia a cerceta lucrurile prin mine însumi. Mă decisei, odată la Monastir, a pleca în toate satele cu oameni de acolo, și a constata adevărul asupra acestui lucru, însă pe atât pe cât văzusem prin mine însumi, îmi era destul ca să crez că acest popor român nu poate să piară ; îmi era destul ca să mă mir cum atâți călători au trecut printr-o țară de români și nu i-au văzut, nu i-au auzit sau i-au luat de greci, albanezi, bulgari ! În ziua viitoare plecai către Monastir.

MONASTIR SAU BITOLIA

Acest oraș are vreo cincisprezece mii de suflete, din care cei mai mulți sunt români macedoni, care în ochii călătorilor neprevăzători au trecut totdeauna de greci.

Situația lui este frumoasă, un mic râu cură printre dânsul. Aici albanezii de dincolo de Pind se arată mai des în portul lor cel pitoresc. Sunt mulțime de români din Albania ce nu se pot osebi de albanezi. Aceste două neamuri sunt cele mai viitoare din aceste țări. Românii se învoiesc mai bine cu albanezii decât cu ceilalți. Lucru ciudat ! Datinele albanezilor sunt întocmai ca ale românilor din Macedonia, și ce este și mai curios, că seamănă mai în toate cu ale românilor din Principate. Cum și o mare asemănare în limbă, precum se vede în tabloul de la sfârșit.

Este un adevăr ce nimeni nu l-a scris : „*Cine va avea pe albanezi și pe românii macedoni, va avea Orientul*“. Turcii pare să fi înțeles jumătate din acest adevăr. Albanezii musulmani sunt un mur de aramă între greci și otomani — trebuie să făramе acest mur ca să ajungă la turci, și acest mur este tocmai în calea grecilor, acolo unde ei vor ca să se reverse.

Am mai vorbit de albanezi și mă întorc la dînșii cu plăcere. Cestia originii albanezilor este tot atît anevoie de rezolvat, ca și izvoarele Nilului. A fost mare dispută pentru aceasta ; unii din învățați, desperați de a putea găsi adevărata lor origină, s-au lăsat. Alții îi cred încă coborîtori din colhi. Cu ocazia expedițiunii lui Jason în Colhide, o seminție din acea țară ar fi întemeiat Colhinium (Dulcigno) pe coastele Ilirii macedone și s-ar fi amestecat mai târziu cu locuitorii țării. Tucidide vorbește de dînșii. Zice de Doberus (Dibra) ca de locul unde ei se adunau. Ptolomeu ne arată pe albanezi la nordul râului *Scombi* (Toli) în Albanopolis (Elbasan). Pășkertonii (șipesari) îi arată spre hotarul Macedoniei, lângă lacul *Labeatis* (Balta). Plin, care îi împarte în douăsprezece seminții, îi numește *scirtari* ; printre aceste seminții numește pe colentini, cepari, epetini, grabci. Anne Comnen se exprimă astfel : „Printr-un scit, ușor ca Mercur, Alexi dete de știre împăratului despre dezbarcarea lui Bœmond în Iliria. Sciții, comendați de Cantacuzin, tăbăriți pe râul Harzan (Apsus), năvăliră împotriva francezilor...“ Magiu Patavinu îi numește asiatici și fii ai Caucazului. Eneas Silvus avea aceeași opinie. Cît pentru noi credem că limba trebuie să serve spre a cunoaște originea unui popor. Limba dar este o fărîmătură

latină, nu putem însă spune din ce vină latină au ieșit, nici că sunt francezi, cum zic unii ¹.

Albanezii se numesc șipetari. Formează patru mari familii : *ghegii și mirdiții, tocsizti, iapizii și humizii*. Aceste familii formă alte ramure. Albanezii se împarte prin limbi.

Limba sau vița ghegă se întinde de la Budua până la marginile Hertegovinii, și de la orient spre miazăzi până la lacul Ohrida (acolo sunt mulți români). Pe această întindere sunt : antivari, dulcigno, zogi, murdin, hiscangii. În Zadrîma sunt : pardii, cucii, leporoșii, bucmirii, darzii, colescenienii, driveștii. Spre orientul și nordul Zadrîmii sunt : pulatii, hotii, mogulii, castratii, bogii, sivanii, colbanii, scodrenii, pananii. Pe lanțul muntelui, între riurile ce cad în Zenta, sunt clementii.

Mirdiții sau vitejii sunt a doua divizie a limbei ghege. Herodot crede că acești mirdiți sau mardaiți să trag din perși. Daperron îi numește anti-barini. La nordul lor sunt spasii, calcanderensii ; împrejurul lor sunt opt populațiuni de șipetari, ale căror omonime seamănă cu numirile, zice d. Chopin, națiunelor *mardeite*, de origină scită. Daperron zice că în al optulea secol, acești mardaiți locuiau în Liban și mai târziu Iustinian Renocent cheamă douăsprezece mii de acești viteji care îi așează în partea Iliriei ce locuiesc astăzi. Oroșer e capitala lor. În văile lor sălbatice locuiesc lazii,

¹ Originea limbii albaneze rămîne și astăzi o problemă încă nerezolvată. Unii specialiști derivă această limbă indo-europeană din tracă, alții din iliră. În orice caz, albaneza posedă un mare număr de cuvinte preluate din latină, dar și din greacă, slavă etc. De relevat sînt elementele ei comune cu limba română, precum și cu bulgara etc. Principalele dialecte ale albanezei : gheg (în nord), toso (în sud). Dialectul vorbit în Elbasan este unul de tranziție între aceste două (n.e.).

sumagorii și grării. (Chopin zice că sunt din gricci din valea de la Tanais și cea din urmă ramură din ghegni, mergînd spre lacul Lignidus.)

Limba tocsară este a doua a Albaniei. Istorienii bizantini zic că Baiazet, temîndu-se de sciți, numiți tocsari, ucise pe capii lor și transportă o parte din ei la Salonic (Terma) și pe malul Verdarului (Axios). Chardin, în călătoria în Persia, zice că în Mingralia găsi un popor numit tocsid. Barat e capitala. În ținutul lor, Musășe, este un oraș, Moscopolis, numit de albanii, și Voscopolis de români din Pind. La sudul acestei regiuni, zice d. Chopin, se află satul Georgea, nume ce aduce aminte de georgienii din Siberia. Noi nu punem însă mare temei pe aceste omonime între numirile vechi streine și numirile ce au astăzi aceste populațiuni. Ele pot să ne amăgească.

Iapuria (iapizii) formă țara limbei a treilea. Albanzii iapizi s-a zis de unii scriitori că ar cobori din iasigi, cu toate că Magius Patavinus combate această opinie. După acest scriitor, în față cu Iapigia Epirului, în vederea Acrocenurei, s-ar afla pe tărîmul Italiei o asemenea numire, și că italienii din acea parte de loc ar fi fost străbunii albanezilor din Epir, trăgîndu-și originea din albanii, ieșiți din Colhida.

Dùplessis, istorianul lui Schinderbei, zice că epiroții albanezi coboară din acel nobil popor italian. Troge-Pompée zice asemenea că izvorul albanezilor este d-origine italiană, asigurînd că ei urmară pe Ercule la plecare din Italia.

A patra limbă, a humiziniilor se formează de massaraniieni, aidoniți, vecini cu malurile Aheronului și sulioții de la Lestrin, astăzi Lasca.

Aceste patru populațiuni poate să albe aceleași sau mai multe origini. Destul că ei locuiau aceste

pămînturi mulți secolî înaintea lui Traian. Istoria lor este aceea a acestui pămînt ce locuiesc. În anul 1395, turcii pătrunseră la dinșii. Turcaș despoia Ianina la 1424 și făcu la poarta acestei cetăți o piramidă de două mii capete de albanezi. Schinderbei îi răzbună ; dar murind marele căpitan, albanezii suferiră jugul turcilor. Atunci cei mai mulți se făcură mahometani, de amorul ce avea pentru armele lor, de care nu puteau să se despartă : a purta armele era condiția lor. Mirdiții rămăseră creștini.

Cei mai sălbatici sunt ghegii. Oameni frumoși, ochi negri și plini de mîndrie, regularea trăsurilor, dinții tari și scurți, barbă deasă anunță originea lor caucasiană, zice Chopin ; fața lor are culoarea feții grecilor. Sunt sănătoși, nalți de cinci picioare și jumătate în genere ; vestmintele lor roșii, mîndria și mărirea căutărilor, gesturilor, unită cu mărirea corpurilor, fac dintr-înșii cea mai măreață cavalerie. În război sunt viteji. Mirdiții albanezi catolici sunt mai gingași în maniere, dar nu atît de făloși. Tocsizii sunt mai supuși decît grecii. Sunt mai bogați și mai apropiați de civilizația streină. Vestmintele lor se compun de vestmintele eroice : coturna, clamida, cîngătoarea, briul, tunica pînă la genuche, chica lungă. Ei sunt cei mai frumoși și cei mai eleganți. Iapizii locuiesc în munții Acrocerauni, sunt cei mai codaci dintre albanezi. Macri, necurați, mici, cu priviri crunte. Poartă același vestmînt ca tocsizii, poartă fesuri. Himarioții și argirocastriții sunt mai puțin barbari și foarte curați la portul lor. Hamizii locuiesc malurile Mării Ioniene, în văi păduroase ale Tesproții. Părul lor e blond castaniu, fața plăcută, căutarea dulce.

Femeile albaneze se deosebesc între ele și seamănă seminții din care face parte. Femeile ghegilor se cunosc pă căutarea lor mândră, pă mersul lor semet, pă pistoalele ce poartă la brîu. D. Chopin zice că aceste mândre femei, ca să-și răzbune o înfruntare ce l-ar face un om, nu ar aștepta la bărbați, ci și-ar răzbuna singure, și că temerea caută să fie străină la copiii hrăniți și crescuți de astfel de femei. Ele merg după bărbați în luptele de seminții. Nu poartă iașmacul. Curagiul lor pare îndestul, ca să le ferească de orice patime. Femeile tocside sunt cele mai frumoase și mai delicate. Femeile din Acroceraunia sunt urîte. Cele hemide sunt cu păr și ochi frumoși, brune și delicate. Datinile lor, am mai zis, sunt mai acelea ale românilor. Oricare ar fi originea acestui popor, este unul din cele mai viteze, mai nobile, mai frumoase popoare din Turcia.

În Monastir trăsese la o ospătărie destul de curată. Acolo aflai că consolul englez plecase cu două zile înainte pentru Seres. Trimisese două rînduri secretarului său d. A... S..., pe care îl cunoscusem foarte bine la Brusa. Acesta veni îndată la ospătărie, și din accea oră petrecurăm împreună cîteva zile.

Amicul sau oaspele meu, cum zic românii macedoni, îl găsi rău dispus împotriva consîngenilor nostri de acolo, din cauza simpatiilor pentru ruși, și tocmai în timpul războiului Crimeii. Prin șederea mea acolo, se îndulci această antipatie. Îi arătai că acești români aveau cuvînt — părăsiți de orice sprijin de către turci, francezi și englezi, în trebuințele și simțimintele lor, lăsați în voiața grecilor, ce umblă să-i contopească, să-și mărească elementul lor cu dînșii și să se facă importanți și periculoși intereselor de atunci ale

Occidentului în Turcia, pe cînd puterile, luînd o rolă binevoitoare pe lingă ei, ar fi putut să-i aducă la alte simtîmente, simt lucrurile ca grecii; că orice alt popor, în locul lor, tot astfel ar fi trebuit să simtă. Iată-mă propagandistul unei idei, de bunăvoia mea și fără știrea nici unui guvern, nici unei partide, nici unei societăți !

Intrai în mai multe case române.

Aici sunt neguțători avuți, ce au relații cu case europene.

Sina este român din Macedonia. După exemplul acestuia, mulți alți neguțători români se sfiesc a-și spune nația din care a ieșit. Femeile singure țin la nația lor. Dacă vreodată acest popor va scăpa de a fi contopit, va avea o limbă cultivată, o literatură, o istorie, un nume în sfîrșit, el va fi dator aceasta numai femeilor române. Femeile sunt sprijinul cel mai puternic al naționalității. Sparge acest sprijin și o naționalitate dispăre.

Pindul pare a fi cuibul românilor macedoni. Altădată era muntele Hemus.

Izvoarele lor sunt atît în Macedonia, cît și Tesalia, Epir și Tracia. Limba lor este mai aceeași, afară de cîteva nuanțe ale locuitorilor. Datinile diferă și mai puțin; caracterele însă se deosebesc mult, atît despre oameni, cît și despre femei.

Am vorbit de mai multe ori că românii macedoneni au luat parte la războaie, s-au sacrificat, au strălucit și au trecut de greci. Să dăm aici o parte din numele acelor bărbați români pe care streinii i-au luat de greci.

Caciadon, renumit în războaiele în contra lui Ali-pașa Tepeleli. El muri tăiat de viu în mici bucăți, și în tot timpul acestii operări barbare, nu înceta de a insulta pe Ali, ce era față, și pe toți turcii.

Cionga, fuse unul din **generalii** ce să războiră în numele creștinătății cu **turcii**.

Eftimiu Vlahava, preot, născut în ținutul Tricale, Tesalia.

Hagi Petru, mare căpitan, numit în războaiele cu turcii, născut la Aspromontamo în Tesalia. Turcii îl numeau Vlah-bei.

Andrușul, și fiul său *Odisa*, români de la Vlaho-Livadea, capi de oaste în rezelul cu turcii.

Palașca - Bașdechi, *Catarahia*, *Leanu*, *Keșaru*, *Jiaga*, *Bucuvala*, *Ioti*, fură din cei mai viteji căpitani. Toți sunt români.

Coletti era născut la satul Săracu în Epir, lângă Ianina, din părinți neguțători. El era medio doctor, făcuse studiile în Italia. Începu cariera sa ca doctor la Muhtar-pașa. Român curat. Vorbea bine această limbă.

Dosiu sau *Deciu*, om de litere.

Dionisiu Piru, membru Universității la Atena.

Mihail Botli, legist în Grecia. Născut la Bitolia sau Monastir.

Vafa, om învățat.

Postolaca, capul muzeului de antichități din Atena. Român născut la Mețova.

Riga, poet mare, născut în satul Velestina, pentru care turcii îl numeau *Velesenli*. Grecii, ca să-i piarză originea, îl numea Fereos, după vechiul nume al districtului aceluia.

Alexe Nușu, român, născut la Zegor.

Marcu Bociari, născut la Suli, din părinți români, sau albanezi.

Gizvela, *Dracu*, *Zerva*, *Fortumar*, *Lambru*, capi sulioților. Români albanezi de la Suli. *Dracu*, român curat.

Diacon, pus în țeapă de turci. Cu optzeci oameni s-a bătut contra optsprezece mii de turci.

Român născut la Platana.

Miauli și Condurioti, Bulgaris, albanezi de origină de la Idra.

Dărvari sau *Dărvaru*, născut în Clisura Maqedoniii.

Semințiile. Acești români se împart în șase semenții : 1 *lintopenii* ; 2 *niculenii* ; 3 *gramustenii* sau *muntenii* ; 4 *moșinii* sau *moșii*, în Tesalia ; 5 *moscopolenii*, dincolo de Pind ; 6 *gobișenii*.

Afară de aceștia sînt *subdivizii* cu felurite numiri ce le iau de la ținutul lui, cantoane, sate, munți.

Lintopenii sînt oamenii cei mai hotărîți și cei mai încăpățînați. Stabilitatea lor este proverbială. Ei locuiesc mai în toate părțile Macedoniii, Albaniii, Tesalii, Sereziii. Cei mai mulți din neguțătorii români din Viena sînt lintopeni, precum : Dumba, Curti, Spirta, Gehan. În principate : German, Hagiat etc. Oamenii către femeile lor sînt severi, reci, nu le pune la masa lor (cei din țara lor) decît la zile mari. Șerbă pe bărbați ca niște domestice ; fac bucatele, pun masa, merg la cîmp, la vite, hrănesc și cresc copiii. Tot ce este greu vine la dînsule, și face totul, fără să murmure.

Ele sînt frumoase, înalte, trăsurile chipului regulate, brunc, cu părul și ochii negri în genere. Această seminție coboară de la părțile Castorii.

Niculcenii din părțile Ohridei să deosebesc dintre toți prin aplicarea lor către eleganță. Satele, casele, portul lor sînt curate, îngrijite, au un aer de eleganță care, la oameni și la femei se întinde și la săraci. Femeile sînt cele mai curate și mai îngrijite în costumele lor, și cu aceasta și cele mai coquette și gingașe.

Ele fac un mare lux în casele lor din manufactura națională ce iese din mîinile femeilor ro-

mânc gramustene. Deși iubitoare de curățenie și lux, ele iubesc munca, ce le procură mijloacele a-și mulțumi dorințele lor.

Moscopolenii cobor despre Colonia : dintre toate semințiile, aceasta este cea mai apropiată de civilizație. Ea a dat oamenii cei mai însemnați românilor, precum : Sina, Mocioni, Șaguna, Gojdu, marele grămatic și patriot Boiagi, Roza, ale cărui scrieri pentru români, o istorie și geografie, s-au pierdut. La Moscopoli a fost cea dintâi tipografie. Acolo s-a tipărit o *Erangelie* în limba română, de părintele Daniil. Limbagiul lor este cel mai ales, precum se vede în scrierile lui Boiagi.

Ei sînt românii cei mai plini de politeță, manieră delicată, vorbe alese pentru toată lumea și însuși cu femeile lor care, ca și dinșii, au și delicateta simțimîntelor, și delicateta corpului. Din toate femeile române, acestea sînt cele mai plăpînde, mai grațioase, mai delicate. Mîni și picioarele mici, dinți mărunți și sănătoși, talia de mijloc, blînde, supuse, dulci de caracter, trăsurile capului delicate, mai albe decît altele, părul castaniu închis. Ele nu se dau la lucrări anevoioase. Către acestea le afli în cîmp la muncă ; să recugose îndată după poziția ce iau : un minut de odihnă, ele se reazemă pe sapă : cu grație particulară, gînditoare, sub portul lor pitoresc, și pare niște ființe ce au conștiința unei ursite mai presus de aceea care trebuie să o sufere.

Dintre toți acestia, gobișenii sau pisoderenii sînt cei mai războinici ; ei singuri să pot măsura cu ghegii albanezi, nu să lasă să se calce de nimeni, sprinteni, vii, viața lor este mai mult armele. Iau parte în orice războaie s-ar ivi împrejurul lor. Atît ei cît și femeile lor sînt bruni, nalți, bine făcuți.

Motenii sau moții locuiesc cei mai mulți prin Tesalia. Ei sînt cîmpeni cultivatori, meseriași, simitari, brutari etc. Românii ceiați îl privesc cu oarecare mîndrie. Din sînul lor au ieșit Hagi Petru, învățatul Dionisiu Piru, despre Aspropotamen, în Tesalia.

Seres, oraș mare de români, închide în sînul său și localitățile vecine locuitori din trei semînții deosebite; are treizeci și cinci mii locuitori, turci, bulgari, greci, din care românii sînt în majoritate.

Crușovu, oraș mare, nu departe de un orașel Tirovitea și de izvorul Zerma-Reca, spre orientul Dibrului albanez, unde locuiesc mulți ghegi, este locuit numai de români. Ei au un voivod turc și cinci alți turci ce îl înconjură și guvernă împreună ca un consiliu (mesglis) de cetățeni români. Numărul locuitorilor se urcă la douăzeci și patru mii suflete.

Se află încă o mare vînă de români spre Scodra sau Scutari, de la Antivari la Dulcigno, și mai ales despre munții orientali.

Ei nu plătesc tribut turcilor, dar sînt datori, ca și o parte de albanezi, să ia armele în timp de rebel. Unii din ei sînt catolici. Limbajul lor este mai latin decît al românilor macedoni. Se împart în cultivatori, păstori, și neguțători marchitani. Marchitanii pătrund pînă în Macedonia. De la Elbasan pînă la Berat și mai jos, spre mare și spre munți, se întind niște ramuri de sate în număr de două sute și mai bine, locuite de români. Ei se deosebesc de albanezi prin religie, limbă și portul femeilor, au mai aceleași datine și simțiminte de vitejie. Ținutul Muzachii este întinderea unde se grămădesc aceste două sute de sate române. Ei trăiesc în cea mai mare armonie cu albanezii.

D. Lan, ce a făcut un studiu serios asupra limbii albanezilor nu vorbește nimic nici de aceste două sute de sate, nici [de] Muzichia, nici de românii din părțile orientale ale Albaniei, și, cu toate acestea, aceste două sute de sate române există! Consolii străini nu se ocupă mai mult de naționalitatea română din aceste țări, și, cu toate acestea, sînt mai mult de un milion de români dincolo de Dunăre! Ce obiect mai frumos însă pentru agenți inteligenți decît a studia, fără părtinire, aceste populațiuni de viță latină, pe care nimeni nu au putut descoperi încă! Văzînd această ne-păsare despre acești români, ar crede cineva că toți cei ce au văzut aceste locuri și-au dat cuvîntul a face trebile grecilor.

Gramustenii sînt păstorii munților, vița cea mai curată română. Ei au casele lor în munți și coboară cu turmele, cu femeile și copiii ca nomazii, în toate țările vecine. Acești gramusteni sînt renumiți, pentru că niciodată nu știu să mință. Femeile lor se ocupă cu facere de covoare, velințe, ciorapi renumiți în Turcia etc. Ele au păstrat tipul roman cu datinile. Limba lor este cea mai curată.

Din acești oameni au ieșit oameni de arme precum Cara-George, frații Farmachi, generalul Cioga etc.

Atît păstorii acestii semînții, cît și toți păstorii români ce locuiesc muntele Pindul, au o viață simplă și apropiată de timpii întîiitori. Ei fac tasuri, fluiere, găvane, căușe, linguri de lemn, foarte fin lucrate. Cîntă cu fluierile arii duioase și pare că se așează oarecare raporturi între sunetul fluierului și turmele lor. Ei le comandă cu muzica; au sărbători păstorești, dintre care cele mai mari sînt *tunderea oilor* și *fătarea mieilor*.

Bitolienii fac parte din moscopoleni. Găsirăm în toate cunoștințele ce făcurăm, oameni foarte poliți și delicați, pe cât par reci și posomorîți, cînd nu-i cunoști de aproape. Ei trăiesc mai mult între dînșii. Ocupați în comerț, toată ziua afară din case, reintrarea lor în familie este o trebuință de liniște și de singurătate. Astfel, fără voia lor sunt retrași.

În ceea ce are raport cu datinele, vom mai adăuga ceva despre erese. Românii macedoni au mai toate acele erese ca noi. Ei au sărbători păgîne, ca noi, între altele, *rusaliile* (astfel numite și în limba lor). Le țin patruzeci de zile. În acest timp ei nu spală nimic cu apă caldă. *Drăgaica* o numește cu numele grecesc *clidona*. Se adună flăcăi și fete la o casă și, într-o tingire cu apă, depune fiecare cîte un mic obiect; a două zi fetele cîntă un cîntec, oricare ar fi, după inspirație, scoțînd, pe rînd, cîte unul din acele obiecte, pă care nu le vede: scopul este să afle dacă obiectul scos, ce este al cătării persoane, s-a scos cu un cîntec trist sau voios. Grecii fac asemenea.

Au filipii ca românii din l'principate.

Paparudele sînt și la dînșii. Le fac fetele de țigani. Colindele se fac în noaptea Crăciunului; le numesc, ca la noi, *colinde*. La Anul Nou copiii umblă cu sorcova, pă care o numesc *surva*; este de ramuri de maslin. În carnaval umblă *vicleemul* și *steaua*.

A două zi de Anul Nou, orice strein intră în casă cel dintii este îndatorat să ia sarea, ce stă pe masă înadins, și să o arunce în foc: de aci trebuie să meargă la cuibar să puie ouă spre a cloci. Dacă găina clocește, acela este văzut ca un om de bun augur. Afară de aceasta, oaspele, toată

ziua aceea, în casa unde a înțrat este sărbătorit. Fapta se cheamă *cicior în bar* (picior norocos).

Ei fac plăcintă la sîntul Vasilie, dar nu cu răvașe, ci pun semnele fiecăruia, cu o mică pătrată de bețișoare, ce înseamnă casa. Cine găsește acea pătrată, este un semn că ține cu casa. Dacă o găsește un oaspe strein, este semn că o să se cuscrească cu acea casă.

[La] cea dintii cămașe ce se pune unui mic copil, muma, înainte, trebuie să treacă printr-însa un fier oarecare, ca copilul să fie tare ca fierul.

În toate satele române din Tesalia și cele mai multe din Macedonia și Albania, la o zi din luna lui februarie se *bat cîinii* — în aducerea aminte negreșit a venirii streinilor în Roma.

Ei sărbătoresc *moșii*, sau sărbătoarea suflețelor străbunilor, ca și românii de la Dunăre.¹

Pretutindeni românii sunt apăsăți de streini.

De unde vine aceasta ?

Întrebare gravă, dureroasă.

Două cauze unite produc acest efect. O cauză este naturală : există în această lege ce domnește în lume dodată cu creația — *orice viață căutînd a atrage viața*. Totul pentru sine. Lege numită fatală de înțelepții nebuni. Noi nu-i vom da nici un nume. Este caracterul ființei. Cine a făcut lucrurile, a trebuit să fi avut un cuvînt a le face astfel. Cuvîntul omenesc, mărinimia omenească sunt

¹Intr-o operă ce este a se tipări în curînd, tratînd despre populațiunile române și datinele lor, se va reproduce o colecție aleasă de cîntece poporane, colinde, orații ce se zic acolo, și cu o hartă a țării pe care munții, văile, orașele și satele locuite de români vor fi însemnate cu roșu, mulțămîtă stăruirii și cunoștințelor românilor macedoni de aici, d. Cazacovici, Sideridi, Carajani etc. (n.a.).

poate antidotul acestui venin născut o dată cu viața ? Tot ce vom zice este că orice popor caută să se mărească asupra altui popor. De aici aceste atacuri de popoare la libertățile altor popoare. Dar acela care a făcut atacul, a făcut și rezistența. Este oare culpa celui ce a făcut lumea ? Este oare culpa popoarelor ce vor să contopească alte popoare, dacă acestea din urmă nu întrebuițează apărarea ? Dacă, în loc de a întrebuițea această armă, ele singure se dau a fi prada celor ce caută să le ucigă ?

Iată negreșit a doua cauză ce numirăm mai sus a unui efect dureros.

Cercetați bine originea căderii acestui neam român.

Veți afla că streini nu l-au învins, dar că el singur s-au plecat. A voit să fie supus la streini : este ceea ce a voit. O singură zi să fi voit să fie mare, și s-ar fi făcut. Răul este aici — nefericirile lui vin de la sine însuși. Și tocmai aceasta face mai mari nefericirile acestui neam român. Dați-mi o nație ce nu cruță nici un sacrificiu ca să devie mare, puternică, strălucită, oricât de grele ar fi stavilele ce ar găsi la streini, acea nație va fi ceea ce va voi. Când însă toată lumea se va uni, ca să înviețuiască un popor, și acest popor nu va voi, nimic nu poate să-l scape.

Relele noastre însuși nouă le datorim.

Răul se poate încă vindeca ; vrăjmașul națiunii se poate încă învinge ; dar lupta trebuie să fie mare, căci acest vrăjmaș nu este altul decât însuși pre-judecățile națiunii.

Popolii slabi iubesc să trăiască în slăbiciune, precum minciuna iubește întunerecul. Dar atunci unde este misia lor ? Pentru popoare, ea și pentru

indivizi, viața are un scop ; popoarele, indivizii au o misiune. A trăi pentru a trăi, nu este nici misia națiunelor, nici a indivizilor. Misiunea lor este mai nobilă. Viața are îndatoririle sale : *viața îndatorează*. Cel ce nu înțelege această îndatorire, înșală pe creatorul zilelor sale.

Pretutindeni românii sunt nepăsători de misia neamului lor ! Și cu toate acestea nu este, nu poate să fie nici viață, nici fericire, nici mărire pentru indivizi, dacă nu simt viață, fericire, mărire pentru nația din care fac parte. Ridicați un templu din bucăți din marmura cea mai strălucitoare, dar acest edificiu legați-l slab ; edificiul se va surpa și pietrele se vor țărîna.

A fost totdeauna greșeala popoarelor, a se gândi mai mult la viața, fericirea, mărirea indivizilor decît a națiunii. Idee streină, idee rătăcită ! idee imorală ! pe care a căutat să o plătească mai târziu cu un preț amar : căderea națiunii, căderea indivizilor !

Să ne înturnăm la Monastir.

Îmi propusei să plec spre a vizita toate satele din împrejurul Monastirului, precum : Pradintol, Lara, Bolinsa, Molovița, Marchiva, Târnovu, Dragor, Mragarova, Căprina, Velușina, Bucovul, Lăieț, pînă la Presba, și de acolo spre Ohrida, unde sunt Lubonița, Bucova, Trepezița, Pașcanii, Petrina, Razna, către albanezii mirdiți.

Însemnăm aici, pentru curiozitatea cititorilor, următoarea listă de orașe și sate cu numiri ce se află însuși în Principatele Române. Afară de aceste sate, cele mai multe locuite de români, au luat diverse numiri streine.

**ORAȘE ȘI SATE DIN MACEDONIA, TESALIA, EPIR,
ALBANIA CE AU NUME ROMÂNEȘTI CA ALTE SATE
DIN PRINCIPATELE DUNĂRII**

Tesalia

Furca	Baba Spilaca	Bolianu
Gura	Rabsașa	Dumineca
Drachia	Pîrgotu	Vlaho Iani
Tusla	Cârpeniși	Turnovu
Macrinița	Ciuca	Disicata
Plășia	Tirna	Janota
Mureși	Racovița	Crițeanu
Vizița	Vlahu	Mirița
Golu	Selatina	Crevena
Cucurava	Săracul	Voivodu
Bacrina	Vadu Vlahului	Poiana
Marmarianii	Piatra	Palma
	Coșani	

In Macedonia, Albania

Puşcani	St. Georgi	Rîmnice
Galaț	Bania	Comanova
Ostrovul	Dobrișan	Turșani
Florina	Pepelistea	Bucovu
Cucova	Marina	Dragor
Dragomanul	Izvorul	Dragoș
Vlașca	Cârsteț	Laieți
Turn	Parisu	Căprina
Targovistea	Tudoriana	Ciurlica
Tarșani	Romanați	Bărbușca
Stania	Grațiana	Denescu
Petrinu	Trepezița	Mălovistea
Potgoria	Petrani	Lunca
Poiani	Costrăți	Belița
Niculita	Coșana	Iancovăț
Cornița	Dolieni	etc.
	Samarina	

„Praefuit his, Graecine, locis modo
 Flaccus ; et illo
 Ripa ferox Istri sub duce tuta fuit.
 Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli,
 Hic arcu fisos terruit ense Getas.“
 Ovid, libr. IV *De Ponte*, eleg. IX¹

Ovid și pe urmă papa Aeneas Silvius fuseră de părere că numele de *valahi* vine de la Flaccus, general roman ce învinse pe geți. Astăzi orice îndoiceli au căzut asupra originii românilor. Numele de valah, nefiind cituși de puțin cunoscut nici la românii din Dacia Traiană, nici la românii din Dacia Aureliană, se înțelege că numirea de valahi vine de la streimi, de la slavi spre exemplu, care dau acest nume italienilor, din care coboară mai cu seamă românii.

Am vorbit de izvorul românilor macedoni că este Dacia Traiană, și timpul trecerii lor peste Dunăre l-am arătat, după toți scriitorii vechi, sub Aurelian. Se poate însă în epoca războaielor românilor aureliani cu grecii să se fi repetat aceste emigrări din Principatele dunărene de ceea parte. Limba românilor de dincoaci atît de mult seamănă în fond, în ordin, în ritm, în sintax, datinile atît

¹ „Nu de mult, Graecine, Flaccus era în fruntea acestor
 locuri, și sub acel
 Comandant acest sălbatic rîu al Istrului a fost sigur.
 El a ținut popoarele Misiei într-o pace fidelă ;
 El i-a îngrozit cu spada pe geții ce se`încredeau în arcu
 lor.“

Elegia a IX-a din *Ponticele* este adresată de Ovidiu lui Graecinus, fratele pomenitului Flaccus, din al cărui nume unii istorici străini și cronicari români derivă numele de Vlahia (Flacchia), teză pe bună dreptate respinsă de Bo-lintineanu (n.e.).

sînt de vecine cu ale românilor din Principate, încît este cea mai mare dovadă că cei de dincolo au plecat de aici. Astfel nu punem nici un temei pe opinia unora că românii de dincolo sînt coboriți din fărîmăturile armatei lui Pompeu, ce se adăpostiră în munți după bătălia de la Pharsala, nici pe opinia celor ce-i cred ieșiți din Abruzzi, precum o cred românii aspropotemiți ¹. Dar poate că aceste mici fărîmituri se confundară în elementul daco-român ?

Noi am vorbit de războaiele lor împotriva grecilor. Acum să reproducem aci cîteva rînduri ce le păstrează Pouqueville, cu colori energice :

„În secolul al X-lea, românii intrară în luptă cu grecii, arzînd și prădînd cele mai frumoase țări ale Tracii și Macedoniei. Cîteodată învinși, dar foarte des învingători, ei strălucesc prin curagiu și prin vîrte, uniți cu comanii și cu sciții, coborau, ca niște torente înecătoare, din vîrful munților Hemus și Rodopa. Seres, Filipopoli, Tîrnova, Rodosto încearcă furia lor și Orientele, spăimîntat, tremură la singurul zgomot al numelui lor. Născocesc toate revoluțiile, ca să ia parte la ele, și se amestecă în convulsiile sîngerînde ale statului, ca să-l dăzmădule și ca să împartă fășiile. În sfîrșit, în anul 1205, dă o lovire fatală acestii fantasma de împărăție greacă ce latinii cercau să sprijine. Acesti români se arată înaintea taberii franceze sub Andrinopoli ; o lovesc și atrag pe vijelioșii nostri războinici într-o ambuscadă, în care avangarda lor, tăiată în bucăți, ispășește greșeala vitejiei nesocotite. Comitele de Blois, capul vitejilor, pierdu viața, și împă-

¹ Vlăhi-bruzi, români bruzieni (*n.a.*).

ratul Baudouin, prins, să ucidă la Tîrnovo...¹ Europa creștină tremură la auzirea acestei știri grozave. Pietatea părintelui tuturilor credincioșilor se inflăcăără, dar numai dupe douăzeci și mai bine de ani Grigoriu al IX-lea cuteză să trimită pe legatul său, episcopul Strigoniei, către regele româno-bulgarilor. Acest trimis află pe bulgari sau români șezînd sub corturi de aba ; dar nu izbîndi nimic ; căci aceste bărbății trufașe, ce nu cunoșteau decît fierul și războiul, erau îndirjite ; ei desprețuiră pe trimisul papii, îl înfruntară, arătîndu-i hîrca împăratului Baudouin, pe tărîmul chiar unde se arată străinilor, lîngă Tîrnova, aproape de Hemus, mormintele francezilor...”

Am împărțit semințiile române din Macedonia, Albania, Tesalia în șase ; dar aceste numiri de seminții ele însuși sînt subîmpărțite în mai multe numiri după localități, despre care vom vorbi mai în urmă. Pînă atunci să ne ocupăm cu românii ce locuiesc înălțimile Pindului, megalo-vlahii (marii

¹ Villehardouin ce scăpă fărîmăturile armatei franceze din mîinile românilor spune vorbele comitelui de Blois : „*Ne plaise dam le dieu que iames me soit réprouvé que je fuie de camp et laisse l'empereor.*” Zice că împăratul își făcu datoria foarte bine : „*que onques mes cors de chevaliers m'elz ne se defendi de luy.*” Cu împăratul pieriră încă acolo comitele de Blois, episcopul Petru de la Betlehem, Etienne de Perche, Renault de Montmirail, frate cu comitele de Nevers, Mathieu de Vaslencourt, Robert de Ronçoy, Jean de Friaise, Gauthier de Milli, Ferri de Herres, Jean, frati-său, Eustache de Henmont, Baudouin de Neville și alții care fură uciși (Villehardouin, L. XII, pag. 131) (n.a.). — Citatele, în franceza veche din cronică lui Villehardouin : „Cu adevărat, să dea Dumnezeu să nu fiu vreodată blestemat că am fugit de pe cîmpul de bătălie și l-am părăsit pe împărat” ; „niciodată vreunul dintre cavaleri nu s-a apărut mai bine decît el” (n.e.).

români) din cantoanele Malacasis și Aspropotamos¹ ce țin de sangiacul Tricalii (Tesalia). Românii aspropotamiți se zic coborâți din românii bruțieni. Sînt încă românii mezoviți sau perebieni, zagorienii, masaragii sau deserații, ce rezidiră Muscopolis, căruia dară numele de Voscopolis. „Această vitează poporațiune², ale cărei seminții sînt întinse în cantoanele Colonias, Geoargea și pînă aproape de Durazzo, cred că sînt coborîtori unei colonii romane așezate de Quintus Maximus în Taulentia sau Musășeu, de unde ar fi trecut mai tîrziu în munții Candavieni. Sînt semințiile române pe lîngă Pernas și Cefiza din Focida.“

Chalcocondyla zice că românii se găsesc așezați din Dacia pînă la Pindul Tesalii³. Nicetas numește această din urmă vatră meteorii munților, ce au nume de Megalo-Vlahia (Marea Valahia)⁴; izvorul acestii mari seminții este vîrfurile munților. Românii ocupă prin numeroase sate părțile înalte ale munților ce să învecinesc cu izvoarele rîului Peneu, Ahelous, Inahus, alții au atîrnat satele lor pe colțurile stîncilor, ca să trăiască în deplină libertate; alții au coborît și călătoresc cu familiile și turmele ca nomazii. Alții însă s-au coborît prin orașe în mare număr.

Anne Comnen și Cantacozin⁵ au confundat pe acești români din Pind (megalo-vlahi) cu albanezii.

¹ Rîu alb, altădată *Ahelous* (n.a.).

² Pouqueville, tom II, *Voyage en Grèce* (n.a.).

³ Ἀπὸ Δαμῆς ἐπὶ Πινδὸν τὸ ἐς Θεσσαλίαν Καρφῆρον ἐνοικίσας ἔρνος δῶλαχοι (n.a.).

⁴ Vechea Dolopia (n.a.).

⁵ Anne Comnen zice: „Sirgianis, fugind de la Galata la insula Eube, se îmbarcă și, ajungînd la uscat, trecu prin țara locrienilor și acarnanienilor, ca să meargă la albanezi, oameni cîmpeni, dați la grija turmelor, ce să cîrmuiesc cu legile lor, de care fuse bine primit pentru

Alți autori moderni greci și franci au făcut aceeași greșeală. Astfel Pouqueville, singurul călător ce s-a apropiat mai mult de adevăr în ceea ce privește pe români, le aruncă o mușcătură energică zicînd : „Se vede că Du Cange și Pachimere spun cu greșeală că armata lui Ion Paleologu era compusă de greci de origine și anume *megalo-vlahiți*, ai căror străbuni se luptară sub Ahile ; pentru că românii nu sînt nici pămînteni, nici greci, nici pelagi... Pentru că se află în Dolopia, nu va să zică că sînt coborîtori din luptătorii lui Ahile... dar crudiția greacă este totdeauna îngîmfată de pretenții de antichitate, pe care nu le poate sprijini. Vițiul celor noi (greci) a fost totdeauna să trăiască din fala lui Platon, Miltiadi, Cimoni, fără a îngriji a-și face singuri o strălucire a lor proprie.“

Vedem dar cum grecii, și după ei cei mai mulți călători streini, îi lasă la o parte. Grecii văd în toate celealte populațiuni creștine din aceste țări greci. Străinii caută să afle în aceste locuri urmele civilizațiunii antice : tipurile lui Socrat, Alcibiade, Epaminondas.

După ce turcii luară aceste țări, cei mai fericiți fuseră românii Pindului : ei rămăseră neatîrnați, din cauza pozițiilor rîpoase ce ocupau. Mai tîrziu ei singuri, de bunăvoie, capitulară cu turcii, ceea ce îi puse în condiții mai bune decît celealte po-

vechea amicie ce avusese cu ei.“ Apoi : „Pe cînd împăratul Mihai Paleologu era în Tesalia, *albanezii* ce poposesc aceste locuri și trăiesc neatîrnați, chemați cu numele capilor lor (erau românii), malacasis, bobieni, masarați, veniră în număr de douăsprezece mii să-i dea tribut. Se temeau să nu-i fărâme romanii iarna, căci nu au orașe închise și trăiesc răsîpîdiți prin munți“ (*Cantacuzen*) (n.a.).

porațiuni. Întîmplarea voi ca ei să cază sub protecția validei mumei sultanului, căria plăteau un tribut ușor ca vasali, și nu ca supuși șerbiți.¹ De atunci fură guvernați în orașele și satele lor, formînd douăsprezece căpitănate mari, de cîte un sfat de bătrîni aleși dintre ei, fără să aibă a face în nimic cu turcii. Aceasta ținu până la Ali-pașa Tepeleni, care îi supuse pe toți și cercă cu toate mijloacele a-i corupe. Cu toate acestea, românii nu sînt clăcași, ci proprietari, afară de cinci sate mici, care cu două mii galbeni se pot răscumpăra.

ORAȘE ȘI SATE ÎN MACEDONIA

Precum am văzut, noi nu ne ocupăm de nimic alt decît de populația română din aceste țări. Lucrul este anevoios, căci trebuie a deschide o cale nouă. Toți scriitorii streini și greci au vorbit atît de puțin de români, încît este ca cînd nu a vorbit nimic. Pouqueville, ce păstrează cîteva cărți în călătoria în Grecia, zice că numărul tuturilor românilor din Macedonia, Epir, Tesalia, Grecia se urcă la șaptezeci și patru mii patru sute șaptezeci suflete. Pentru toți cîți cunosc această populație, ideea călătorului francez pare o glumă. El a crezut, dupe cum zice Căntacozin pentru timpii vechi, că românii locuiesc numai virfurile cele mai înalte ale Pindului. Astfel, numai de acei români vorbind, îi numește astfel. A trecut prin satele și orașele lor și i-a luat de greci, bulgari, albanezi sau de ceea ce

¹ Românii din Dolopia (*n.a.*).

este mai obicinuit, de creștini, precum fi și numește.¹

Acest curvînt de creștini răsună neîncetat în Imperiul otoman. Turci și creștini sau ghiauri ! Iată ce au născocit turcii ca mijloc de guvernămînt ; dar acest mijloc va fi fatal pentru dînsii, căci nu servă decît să mărească numărul adversarilor lor. Guvernul otoman nu a avut acea dibăcie politică de a deștepta simțimintele naționale ale poporațiunilor, ca prin aceasta chiar să poată afla aliați între unele din ele, la trebuință. Turcii, desprețuind naționalitatea și rămîind mahometani, trebuia să se aștepte a vedea în față cu dînsii creștinii uniți. Culeg aceea ce au semănat.

Din Monastir să luăm dar deocamdată o cale pînă la Comanovo și să căutăm pe români, apoi iară de la Monastir să ne înturnăm pe lanțul Pindului prin Macedonia, Epir, Tesalia, Grecia și pe urmă să cercetăm litoralul Albaniei. Dupe informări mai noi, luate în Monastir în urmă, aflai că capitala Macedoniei, Monastir, ar fi prosperînd neîncetat și că populația sa de patruzeci de ani încoace s-a întreit, prin românii ce se adună aici neconținut. Rîul ce cură prin oraș are izvoarele sale dintr-un munte Dövgelic. Pouqueville crede că numele de Bitolia îi vine de la Stobi, vechi oraș ce s-ar fi aflat pînă acolo, după zisa lui Tit Liv. Dar Stobi, după toate harte vechi, se afla mai aproape de unghiul ce face rîul Ahius la Almonia decît de tărîmul pe care cade astăzi Bitolia. Și acest oraș nu este tocmai în vechea Pelagonia, ci mai

¹ Cifrele ce am adunat noi despre români sînt cu totul altfel. Aceste cifre, completate cu altele după noi *renseignements* date de românii macedoni de aici despre țările nașterii, sînt cele mai îndestulătoare. Noi ne apropiem sub multe rapoarte cu Falmerait (*n.a.*).

mult spre Lincestida, după chiar poziția unghiului marelui râu. Monastir are un mitropolit de rital oriental, grec. De la Monastir, ca să mergi la Comanova și Scopla în sus, întâlnești mai multe sate ¹ înainte d-a ajunge la orașul Perlep.

De la Monastir la Perlep sunt opt leghe. Calea, udată de Vardar, este bogată de semănături și de verdeată strălucitoare; văi cu turme numeroase, dar lipsesc arborii.

Perlep este pe o vale bogată, în ținutul vechii Peonii. Se crede că a fost fondat în timpul bizantinilor. Fizionomia orașului este mizeră. Poporația lui se urcă la opt mii suflete, mahometani, români și bulgari. Aici se face un târg marc, o dată pe an. Se exportă grâne.

De la Perlep la Kiupruli sunt unsprezece oare. Pe această cale sunt trei riulețe. Întâlnești mai multe sate ². Orașul Kiupriuli este așezat în amfiteatru pe coasta a două maluri ale Vardarului, în unghiul ce se face aici.

Se crede a fi așezat pe tărîmul Bilazgrei. Are o poporație de douăzeci mii suflete, din care cei mai mulți sunt turci, bulgari și români.

De la Kiupriuli la Comanova sunt zece oare. Comanova este un orașel de trei mii suflete, între care sunt și români. Între Kiupriuli și Comanova, spre orient, se află orașul Stib sau Karaorman și mai multe sate ³.

¹ Morliva, Clăpoșca, Noștal, Ragoș, Stavîța, Logo (n.a.).

² Lenișcea, Cîrsteț, Trojac, Topliț, Vareș, Vosartî, Orciovaț, Cafedeici, Marina, Crivolac, Polosco, Cetiși, Izvor, Bulșița, Monastița, Rosaman, Parisi etc. (n.a.).

³ Carageali, Pașakoi, Novoselo, Rîmnic, Drama, Engel, Sulșița, Bania spre apus, Creloviț, Rumilia, Ceășestița, Dobrișan, Clopșat, Guriler, Bar etc. (n.a.).

Spre apus cad orașele Scöpia, Sub, Karadag. Și mai spre apus este Calcandelen pe o ramură a Vardarului.

Coborîndu-te pe această linie către Vlănița, spre apus, afli, între alte sate, Tîrgoviștea, apoi mai în jos Cruceovu, despre care am mai vorbit, unde sunt douăzeci și patru mii de români, scaun cu patruzeci sate.

Acum să ne coborim la Bitolia.

Sate mai însemnate române curate și amestecate cu bulgari sunt mai multe pe lângă Bitolia. Din cele curate române însemnăm Magarova cu cinci mii de români suflete, Turnova cu o mie cinci sute români suflete¹; urmînd partea despre Castoria, găsim tîrguri și sate mai însemnate de români, pînă la Mețovo Smicsi cu trei mii de români, Brisna, o mie, Furca, trei mii, Amer sau Milia, două mii, Lipista, opt sute, Blața, patru mii, Grevena, două mii, Băiasa, două mii, Laca, două sute; Cîrnesi, cinci sute, Cunuli, cinci sute, Zadile, cinci sute, Negades, o mie, Molovista, o mie cinci sute, Gopis, o mie cinci sute, Șatista, Chiafa, Crupista cu o mie de români.

Reș, o mie, Pipilista, cinci sute opt, Neveasta, patru mii, Clisura, opt mii, Padi cu mulțime de sate românești, Hrupista, o mie, Belița, Denesco, Selea cu trei mii², Mezovo, cincisprezece mii. Afară de

¹ Rocodina, Molovistea, Trestenic, Birina, Cernuș, Belița, Iancovăț, Gopiș, Moscopolea, Nicolîța, Gramustii, Lintopii, Clisura, Crabova, Șipisca, Blaț, Nevesco, Golemova și șasesprezece sate de români mahometani (*n.a.*).

² Dorinovo, Peleohori, Acistea, Vovusa (Brasa), Cernesi, Șașu, Flamborasi, Macrin, Doleni, Creveniti, Cavalari etc., toate române curate (*n.a.*).

aceste orașe curat române și o mulțime de sate ce nu însemnarăm aici sint orașe și sate de români renegați sau, cum se zice acolo, *copăcieri*. Spre exemplu, Macronoru, o mie, Burbosco, două mii, Apilio, cinci sute, Giurliaco, opt sute, Baglar, o mie, Disicata, o mie, Comati, o mie, Chiprio, opt sute, Șurgani, cinci sute, Filchi, o mie, Mevronei, o mie două sute, Vodinisco, o mie, Cosmati, o mie, Tista, o mie două sute, Lavda, o mie două sute, Șaștița.

Orașe mari, curat românești, afară de celealte sunt : Samarina, cu o mie cinci sute români, Avdale, cinci mii, Perivolia cu zece mii, Pisoder cu două mii români. De la Mețovo încep românii aspropotamiți, despre care vom vorbi mai târziu. Acum să dezvoltăm puțin șirul acestor orașe mai însemnate ce am numit.

De Bitolia țin patruzeci de sate, de Prelep treizeci și șase, de Castoria șaizeci, de Creveno șaptezeci.

CASTORIA

Castoria este așezată pe un lac și în apropiere de țărimul unde a fost altădată *Celetrum*, sau *Iustinianopolis*.

Numărul locuitorilor Castorii se ridică la cincisprezece mii suflete, turci, români, albanezi creștini. Lângă Castoria sunt ruinele vechiului *Celetrum*, ce merită să fie văzute.

În Castoria este scaunul unui mitropolit. Lacul este frumos, dar exală vara miasme ce dau friguri.

De jur împrejurul lacului se văd câteva sate de bulgari și români, precum Sodoma, Sistevo, Lunga,

Tricovița ; Clandoropina, ce are o monastire, Plo-tinița, mai nainte Mavroro, cu o mie români, rene-gați în majoritate, și unde se face un târg mare la 25 septembrie.

Vlaho-Clisura, cu opt mii români, este o veche colonie din Moscopolis. În acest oraș se află mai mulți neguțători bogați români.

Nu prea departe de aici este Pisoderi, târg ro-mân, cu două mii, cu drumul ce are același nume și care duce, prin cantonul Caulonias, la podul Os-tanița în Epir.

Șatița sau Sisani fuse fondată în secolul al doi-sprezecelea de păstori români, ce o numiră Bun sau Bune, din cauza bunătății apelor ei. Românii o numesc încă Tirița.

Tista este așezată pă regia de mijloc a muntelui Spilion. Smicsi cu trei mii români, nu departe de Avdela cu patru mii români, apoi Perivolia, târg mare român, aproape de Haliagmonts. Acest oraș era în timpul împărăției bizantine atârnat de Sînta Sofia ; dupe venirea turcilor era atârnat de vaciful Chitab-hane.

MEZOVO

Mezovo numără cincisprezece mii suflete, ro-mâni. Fusé fondat în al zecelea secol de păstorii români. Acest oraș se rădică în caturi lipite de coasta și de coroana malurilor riului ce o desparte în două. De la o parte trece la ceialtă pe un pod. Pe părțile de sus ale coastei, românii cei bogați au zidit case frumoase și cu mari cheltuieli. Aici iarna este foarte rece și lungă.

De la Mezovo, pe lanțul Pindului, atît în partea Albaniei, cît și a Tesaliei, se întind cantoanele românilor pînă în adîncurile Greciei proprii. Vin orașele române, Malacasi, cu satele române ce depîndă de dînsa ; în jos, spre apus, vin Săracu, Calaritas ; spre orient, Clinovu, Gardichii, Agrafta, Carpenisi, Neapeatra sau Patragic și altele, despre care avem a vorbi.

Acum să descriem vechea Dolopie sau *Marea Vlahie*, ce se compune de cantoanele Malacasis și Aspropotamos.

Mergînd de la Ianina spre românii din Munții Pindului, treci prin mai multe sate române ce învecinează Ianina. De aici afli Parchio, aproape de biserica Sîntului Atanasie, unde țiganii români serbează în fiecîe an pînă la sîntu George, cu un chip zgometos. Puțin mai înainte, Cuțulios, sat de cinci sute suflete, români și greci. Înainte d-a intra în valea Bargamudi, zărești mulțime de sate române. Se mai vede în cale Musachios, Vrașta și Serviana. După ce treci gîtul Bargamudi, găsești satul Gula, nu departe de schitul Sooli. De acolo spre sud se văd satele Culiarades, Galenții și Lozestii. Pe muntele Spanos, printre rîpe, se văd colibele păstorilor români, numite Paleohori. Pe aici este și satul Vojani (român), calea este rîpoasă, strîmtă, întoarsă și face capăt cu tărîmul rîpos, pe care să afli monastirea Sîntul George, în muntele Polianos. Această monastire este zidită de românii de la Calarites. La o distanță de o oară, este orașul Calarites, atîrnat pe stînci. Acest oraș numără astăzi nouă mii de români, așezați cu casele lor pe caturi de munte pe coasta muntelui *Pădurea Mare*. Aici sunt numai români. Orașul se formă pe la începutul secolului al treisprezecelea, întîi de cîțiva păstori, apoi deveni oraș de industrie și comerț, făcînd Me-

zovo un antrepozit al produselor lor. Calariții vindeau francezilor mai cu osebire. Ei lucrau stofe de lână foarte mult căutate de marinarii după Adriatica și de albanezi. Mai târziu merseră pe mări, sub pavilionul Franței, cu mărfurile lor, pînă la Marsilia. Românii din Săracu, Mezovo, Aspropotamos, Zagori îi imitară, întrebuintînd corăbii grece. Unii din acești români, încă din anul 1760, așezară cantoare de comerț la Neapole, Livurno, Genua, Sardinia, Sicilia, Malta și chiar Marsilia, Veneția, Triest, Ancona, Ragusa; cei mai cutezători la Viena, Mosca, Constantinopoli. Toți acești români fură luați de greci în streinătate. Românii mai săraci sunt lucrători de stofe de lână, argintari.

Pouqueville zice: „Românii ce au călătorit vorbesc mai multe limbi și au biblioteci bine înzestrate de cărți franceze și italiene. Un strein află la dînșii un ajutor literar ce e greu a purta cu sine pe cale. Dar este încă și mai de mirare să vezi spiritul de rînduială ce domnește în oraș și în familii. O înțeleaptă prevedere s-a împropătat neconținut, ca să îndrepte tot ce omul plecat sub despotism poate face ca să îmbunătățească soarta sa.“

La Calaritas au case mari multe; dar stradele sînt anevoioase pentru umblare și chiar periculoase, căci poate cineva, alunecînd, să se prăvale în abimuri, în timpul iernii. Iarna este rece aici. Aerul iute, dar curat și sănătos. La sfîrșitul lui septembriu neaua cade aici. În iernele grele, comunicațiile să întrerup cu celealte sate.

La Calaritas se află o peșteră pe riul Chipina, foarte curioasă.

Locuitorii au un subaș ture numai cu numele. Ei rămîn neatîrnați, ca în celealte sate și orașe locuite numai de români.

Bărbații și femeile deopotrivă sînt virtuși, în toate clasele, și dați la muncă. Femeile lor sînt fragețe, rumene, umerii lați, pieptul bine dezvoltat, membrii virtuși. Calarites face parte din cantonul Malacasis; ca să treci din Calarites în cantonul Aspropotamos, se ia calea prin Pădurea Mare și Calichi.

Țirgul Malacasis, scaun al cantonului, are cinci mii suflete, români. Malacasiții au aceleași meserii, ca și calarioții și aspropotamiții. La cîteva leghe este hanul Mocozi, și în apropiere un sat cu trei mii de suflete români, de unde, la un mil mai jos, este riul Zigospros-Ilion, de unde se văd Țirgurile Glizani și Godovistea, pe valea Godovistea. Toate măgurele vecine sînt locuite de păstori români. Toți călătorii se unesc să zică că, din toate popoarele, românii sînt cel mai producători și muncitori.

De la Calarites pînă la Calichi este o distanță de cîteva mile, calea este printre munți rîpoși; înțilnești Avados, unde sînt ruine, muntele Niculița, Baros, ce se leagă cu Polianos și Cacardista prin Palaeomandra, Negri și mai multe riuri.

Calichi sau Halichi pare să fie vechea Halcis; numără trei sute suflete, români, care deși săraci, dar ospitalieri și poliți. Ei se numesc bruzi-români. Ei sînt mai delicați decît cei din Calarites la trăsurile chipului. Femeile lor nalte și cu talii subțiri, zice Pouqueville, au toate părul castaniu și bălai, cu ochii albastri plini de dulceată. Orașul este așezat pe niște ruine vechi. De la acest oraș, la o leghe și jumătate, se află Lăpenița, oraș de o mie suflete, români; la patru leghe de aici este Cotari sau Cot, oraș cu o populațiune de nouă sute suflete, români. Apoi Milias (Amărul), cu cinci sute suflete, români. Cardichi este la două leghe de aici. Cardichi

este oraș cu o mie opt sute suflete români, atârnat pe ripe, pe malurile unui râu. Giorgea este la o leghe și jumătate de Cardichi. Mai sălbateci decât ceilalți. De aici vine Dragovista, apoi Musara, cu cinci sute locuitori români. Oameni blânzi și liniștiți.

În dosul măgurii numită *Piatra inprosta* (în picioare) intră într-un plai și la o leghe se află satul Velizani, locuit de patru sute români. Dogliani nu sînt departe. Aici locuiesc nouă sute români. La două leghe de la Velizani este Schiniase, tot români, apoi Crania, oraș de șase mii români. Vine în urmă Scamnai, cu cinci sute suflete, români, pe malul râului Capo, sat de români, apoi Tiflosel, locaș de sărăcie, cu trei sute suflete. Nu departe de Tiflosel este mănăstirea Sacanica făcută de un tilhar. Mai departe este Desi, români, apoi Pira, cu o mie opt sute de români, și Vaternico, sub muntele Moroșo, nu departe de hotarul Megalo-Vlahiei de Tesalia. Vine în urmă Pertoli, la o oară de distanță. Pertol de Sus și de Jos. La schitul Veterniste să curmă cantonul Aspropotamos, lângă podul făcut de romani, Coracos, și unde sulioții fuseră uciși de albanezii musulmani, în luna lui ghenariu 1813. Femeile lor, în număr mai mare de două sute, văzînd pe soții lor uciși, se aruncară cu pruncii în brațe în riul Ahelonus, unde se îneacă. Această faptă fuse drama cea mai tristă și cea mai mare a acestui secol !

De la Pertoli se face o vale la *Paleohori*, unde locuiesc tripoloidii, jumătate sălbateci, ce nu sînt nici greci, nici albanezi, ci români. De la Pertoli, este Cliçovu, la două oare și jumătate pe ligheanul Tesaliei. Este încă Vatinina, Velcitas, sat de tripoloidi, apoi Marcovu. Pe malul drept al râului Ahelo-

nus trei oare și jumătate de la Mussara, este Pac-turi ; la o oară, Bucovu ; la altă oară, Schiveno ; la două oare, Vaternista.

PASTORI NOMAZI

Am zis că în toate părțile Pindului, unde locuiesc români stătători, sînt și români nomazi. Să vedem acum semințiile și numărul lor cel adevărat.

Marii români din *malacasîți*, *aspropotemiți*, *mezoviți*, *zagoriți*, numără *cincisprezece mii români nomazi*.

Românii bovienii din Nea-Peatra, Petragic, Cărpentița și Zeitum (în Grecia astăzi, afară de alți români din acea țară) *patru mii români nomazi*.

Masariții sau *dassariții*, români macedoneni despre Bitolia, Vascopoli, Perivoli, Avdela, San-Marina și satele ce depind, *patrusprezece mii români nomazi*. Peste tot, afară de cei din munții Albaniei, Tracii și alții, *treizeci și trei de mii români nomazi*.

Voin a completa descrierea acestii mari populațiuni păstorești.

Ei se coboară din vîrfurile Pindului către văi, spre mare, și se urcă din nou, după timpurile anului. Cei din Tesalia apar pe la începutul lui mai la poalele măgurilor, aproape de izvoarele Poneului. Pun trei luni ca să urce, cu încetul ; dar îndată ce se apropie toamna, se coboară din nou. La începutul iernii se află pe lângă Tricala și alte locuri, de unde au fost plecat înainte. Afară de capre și de oi, ei au cu dinșii cai, catîri și vite cu coarne. Ei se subimpart în cete pe văi, unde aşază corturile făcute de păr de capră, pe lângă izvoare și păduri.

Femeile îngrijesc de familie, fac pâinea în coptoare sub pământ, fac leșia, spală rufe, lau pe copii, torc lina, adună ierburi pentru hrana vitelor bolnave, pe care ele le îngrijesc. Toți acești păstori umblă armați. De multe ori se întâmplă să aibă lupte cu tâlharii ce vin să-i calce. Păstorii sînt supuși la mai multe nefericiri : la mortalitatea vitelor, asprimă timpul — vărsături și înecări de apă, ploi reci ce ucid toți micii născuți, stîrpirea mumelor de lapte.

Păstorii români aspropotamiți coboară în Acarnania, unde află pășunea cea mai priincioasă. Păstorii români despre Mațavo, Paianos și Mercica pleacă spre octombriu, coboară pe valea Tiamisului, unde așază corturile lor de la gura acestui rîu pînă la Dulvino. Celealte, spre Amfilohia și Casiopia sau pe la Teoduria. Păstorii români de la Cărpenița, Petragic cobor în Etolia, în văile Amfise, pe talele Cefisei din Focida. Mulți din acești păstori români sînt luați de albanezi.

Păstorii români din Pindul Macedoniei, la sîntul Dumitru, se adună să serbeze o sărbătoare la Avdela, Perivoli și San-Marina, orașe mari române. După ceremonie, se aleg acei bărbați, care trebuie să rămîie spre paza caselor ce ei le părăsesc. Se aleg oamenii cei mai voinici și vîrtoși pentru aceasta. După aceasta, preoții citesc binecuvîntarea și se dă ordin de plecare. Toată mulțimea se mișcă, pleacă în cete. Soții se opresc de mai multe ori, se uită spre locașele ce le părăsesc și strigă în semn de salutare.

Cai, catîri, asini, capre, oi, băițoi, fetițe, bătrîni, femei și fete merg înainte. Muma poartă pruncul în glugă pe spate. Catîrii poartă bagajele, coliviile cu găini, corturile etc. Păstorii din San-Marina

merg spre Castoria și trec la riul Vardar. Cei de la Avdela și Perivolia se duc spre Grenevo și văile orientale ale Olimpului. Acești păstori plătesc guvernului capitația și dijma.

Acești păstori români, zice Pouqueville, care poartă pe fruntea lor tipărirea timpurilor, sînt cei mai mulți tari și vîrtoși. Capul lor are proporțiile romane ; și timpul, ce slăbește tipul național, nu a putut a-i cufunda nici cu grecii, nici cu albanezii. Li se impută încăpățînarea. Dar printre datinele lor cîmpene, ei păstrează o franchetă sălbatecă, ce nu se află în caracterul leventinilor. Femeile lor, înzestrate de natură de bogatele colori, despre care Rubens a dat modelul școali moderne, au drept frumusețe o lungă coamă bălaie, o gură garofată și frăgezimea sănătății. Manta deasă ce le învelește, călțunii lungi pestriți, cu felurite fețe, ce se rădic mai sus de genuchi, o fotă de lînă roșie, abia îndestulătoare ca să ascunză părțile pudice, fac tot costumul lor obicinuit. Mobilele de corturi, ce sînt niște scoarțe de lînă, nu sînt nici mai mult căutate, nici mai mult delicate decît straiiele unui popor menit să rămîie încă mult timp strein luxului în Oriente.

Acești păstori mănîncă mai bine decît toate populațiunile din aceste țări — mănîncă de patru ori pe zi — dimineața, *gustarea* ; la amiaz, *prînzul* ; pe la toacă, *merinde* ; seara, *cina*.

ROMÂNII DIN ALBANIA

Înainte de a vorbi de românii din Tesalia și Grecia sau Elada, să cercetăm pe acei din Albania sau Epir și Iliria. Am zis în altă parte că între Elbasan și Berat sînt două sute sate de români.

Începînd de la Scodra, în toate satele ținutului din care Scodra este capitala, în capitale și toate sale ținutului sînt amestecați români și albanezi, din care cea mai mare parte sînt catolici. Limba acestor români, deși este tot aceea a românilor macedoni, pare a fi însă mai apropiată de cea latină, mai curată. Acești români sînt din cei mai bravi. Împreună cu albanezii, cu care trăiesc în cea mai bună amicie, ei formează o poporațiune armată, și, la toate războaiele turcilor, sînt datori a lua parte, pentru care lucru sînt scutiți de orice dare către guvern. Catolicismul a făcut din români și albanezi două popoare mai cultivate decît semenii lor de sînge din alte ținuturi.

Românii din acest ținut sînt renumiți, atît pentru simțimintele lor cavaleresti, cît și pentru amorul lor platonice. În nici o țară vecină nu se întîmplă mai multe cazuri de suferințe și de moarte din cauza amorului decît la dînșii.

Delci] vom începe enumerarea acestor români încă de la Moscopolis sau Voscopolis.

Moscopolis cade în cantonul Ohrida.

Ohrida, canton cu șasezeci de sate, a căror poporație este amestecată cu români, bulgari, turci, are și un oraș cu acest nume. Satele române ale acestui canton sînt :

Lunca, tîrg, Nieca și Pisca, Voscopoli, Corcea, Imborgea (români amestecați cu albanezi), Țerava, Imbrala de Sus, Imbrala de Jos, Strugul, Reș, Tetova (aste două iară amestecate cu albanezi), Costivaro, Pizdrena, Spëchi (iară amestecate cu albanezi) etc.

Ohrida are trei sute case de români, două mii de bulgari, o mie de turci.

Anne Comnen, în cartea XII, pg. 371, zice că bulgarii, în timpul regelui lui Mohrus, care fondase un oraș lângă Sationa, schimbă numele lui de Lihnidus și Iustinianopolis, în acela de Ahrida. Va fi astfel ori nu, acel oraș este astăzi ruine. În apropiere de dînsul se vede noua Ohridă, despre care se zice că a fost fondată în timpul despoților Serbii. Acest oraș avu mai mare importanță în secolul al XIV-lea decît în zilele noastre. Această capitală are șase geamii, trei biserici. Un mare lac este în vecinătate. La gura lacului se află Strungul, un orașel locuit de români și turci. A cincea parte sînt turci ; numărul total este de cinci mii suflete.¹ Voscopoli se zice că este rădăcat pe ruinele vechiului Moshes, patru leghe spre sud-vest de Gheorghea, de către niște păstori români. Cu timpul a devenit metropolia comerțului din Epir. În secolul din urmă, Moscopoli sau Voscopolea avea patruzeci mii locuitori români. Școalele din Moscopoli erau renumite, aici se tipăriră cele dintîi cărți despre români. Toți învățații, literații greci găseau aici un templu. Dar niște cete mahometane de la Caulonias și Dagli, despoiară caravanele ce plecau și veneau la acest mare oraș. Beii turci de la Musașeu, ca să protejeze orașul, aduseră acolo garnizoană, și de atunci tot se ruină. Cîteva mii de oameni, din care cei mai mulți sînt români, este tot ce a rămas din vechea sa strălucire.

Ținutul Ohrida se mărginește la nord cu Drinul, ce o desparte de pașalicul Scodrii ; la nord-est, cu Calcanderen și, prin Starova și Micri-Gruca, cu Berat ; prin Matis, cu Elbasan.

¹ Pouqueville nu zice că aici sînt români, dar atît înștiințările noastre, cît și românii locuitori din Strungu, ce se află astăzi aici și care ne deteră *rensegneminte* despre acele locuri, mărturisesc că sînt mai mulți români (*n.a.*).

În vechime se numea Pulheriopolis, fondat sub Theodosiu cel Tânăr. Bulgarii, ce îl luară, îi dară nume de Belgrad. Înainte de bulgari se chema Palhimara. Cantacozin îl numește Balagrita. Astăzi este capitala ținutului cu același nume. În acest oraș se află șase sute de case române. pe lângă mai multe albaneze. ¹

Satele locuite de români amestecați cu albanezi sînt : Șind Printe (Sînta Vineri), Diviac, Tramiza, Zalanica, Curcuni, Gîrmara, Bișevsia, Grăbeni, Spuliad, Caratisti, Mateli, Colonia, Ciocani, Bitova, Gruva, Carbumarii, Lușani ; toate acestea sînt tîrguri mai mari ², Crîmpu, Coniata, Crușova, Puntea Asanbei (acesta e tîrg mai mare), Murava, Pretindi, Tabia, Coclara, Polovin, Rugul, FERICA, Privdonia, Maițeata, Cociova, Lepărdău, Chirișnic, Dușnia, Drupobia, Calrisira, Scrava, Paltin, Sadovița, Sinaia, Brăstan, Cozor, Gier, Cicaia Lușna, Gurăz, Cumanic, Cosova, Groșin, Cosovanic, Ortanița, Jassău, Cuman Mare, Cernăuți Rubali, Curși, Alnani, Cazameu, Timista, Rumbulina, Aleliani, Bălăceanil. Giopas, Bitova, Libofeca, FERICA Mare, Brustani, Levena, Progorta, Stolidă, Cevi, Grabova, Domoro, Cioflica, Calpașir, Regela. Prenondin, Meceata, Curtiova, Polovina Mare, Caziera, Leșerdin (tîrg mare), Drisnicu, Murava, Vaterani, Cameisti, Bresta, Ceanpalena. Cumana, Jerasa,

¹ Este de observat că în fiecare casă din aceste orașe se află pînă la cincisprezece și douăzeci suflete, din cauză că fiecare casă este locuită de mai multe familii ce cobor din o familie. Bătrînii, cu feciorii însurați și de multe ori cu fete măritate, trăiesc în aceeași casă (n.a.).

² Sînt din aceste tîrguri în care albanezii sînt în majoritate ; altele în care românii sînt în majoritate (n.a.).

Somaru, Sacuni, Lumti și alte două sute sate mai mici. Berat se numea înainte Beligrad. Aici era un episcop ce se numea episcopul Belgradului și Cantinii. Beratul se află așezat între cantonul Malacastre, Tomorița și Scrapari.

ELBASAN

Ptolomeu vorbește cel dintâi de Albanopolis (Elbasan). Acest oraș, ce este un scaun al unul sangiac din Albania de Mijloc, se află așezat pe o vale bogată, la nouăsprezece mile de mare, lângă Munții Candavieni. A trebuit să fie un oraș din cele mai însemnate ale Ilirii macedonene. El este pe malul drept al *Genusăsului*, ce cură p-o luncă coperită de copaci, de riulețe, de sate, de holde bogate, poziții frumoase și aer curat. Numărul locuitorilor săi se urcă la cinci mii case, din care două mii case sînt române¹ și trei mii albaneze și turce. În ținutul acesta sînt una sută sate de români amestecate cu albanezi, în minoritate, și altele curate². Tîrgurile principale unde sînt români : 1 Stermenii ; 2 Ţiabova ; 3 Molașla ; 4 Gorița ; 5 Salați ; 6 Cearava ; 7 Cioțali ; 8 Bișcani ; 9 Coșarili etc.'

De Elbasan țin opt cantoane sau vilaietis : Cerenic, cu cinci mii familii creștini și turci, Velșa, cu două mii cinci sute familii din care numai a șasea parte sînt turci, Suliova, o mie familii, Dgirat, cu zece sate, Cadinașa cu douăzeci sate, Travnic, treizeci și șase de sate, Chiara Crabus, douăsprezece sate, Pesa, cu patru mii familii catolice.

¹ Cîte zece numai de casă, fac douăzeci mii români (n.a.).

² După note aflate la urmă (n.a.).

TIRANA

Tirana, unde stăpînea Skanderbeg, se schimbă în sandgiac cu două coade pe la 1501. Se hotărăște cu Cavalia, Diuraço, cu Croia și hotarul lui Elbasan. Are trei cantoane : Tirana, cu patruzeci sate, Preza, cu treizeci, Işmid, cu patruzeci.

Oraşul Tirana fuse rădicat de Iustinian.

Tirana numără două mii case, din care o sută turceşti și nouă sute case româneşti și albaneze. Albanezii și românii sînt latini în mare parte.

Satele româneşti sunt : Reşcaia, tîrg mare, Retul, Leaga, Repeli, Duşeu și încă cincisprezece, care peste tot fac douăzeci.

CAVAIA

Cavaia este un oraş așezat pe un deal din grămada centrală a Munților Candaviii. Este scaunul voivodilicului al doilea, al Albaniei de sus, depărtat de trei leghe de Peching, șapte de Elbasan, șase de Tirana, trei de Diuraço. De dînsul țin treizeci și cinci sate mahometane și patruzeci și șase sate locuite de creștini latini.

Oraşul Cavaia are o sută cincizeci case de români, o mie de albanezi și o sută de mahometani. Satele locuite de români în mare majoritate sunt : Durzi, cu o sută case de români, Peleni, cu patruzeci, Vilea, cu douăzeci, Creața, cu cincizeci, Ria lini, cu treizeci, Brutli, cu douăzeci, Scandali, cu douăzeci, Canuși, Dușcazean, Geaeal, Muru, Vleășcani, Duşev etc.

Peching este un voivodilic, oraşul se află la trei leghe de Cavaia. Acest oraş are două sute case de

români și alte două sute de albanezi și turci. Sate românești ce țin de acest voivodilic sunt Cioan, Curcudani, Cinceli Moiani, Moaligesti și alte douăzeci sate încă.

Acest oraș este acela ce înainte se chema Scuria.

Voivodilicul sau cantonul său se întinde pe cele două maluri ale râului Tobi. Toate satele lui sînt treizeci, locuite de români și albanezi creștini, atîrnați de episcopul de la Diurațo ; numai în orașul Peching sunt turci.

AVLONA

Este un oraș pe malul Adriaticii,¹ cu șapte sute case române și șapte sute albaneze. Ptolomeu o numește cetate maritimă¹ ; ea recheamă încă pe venețieni, printr-o stradă ce are împodobită cu portici. Cînd venețienii se retraseră de aici în anul 1691, săltară două fortărețe din vecinătate, ale căror ruine se văd încă.

De patruzeci de ani încoace Avlona a prosperat cu repeziciune, sub toate privințele. Împrejmuirile sale sunt frumoase, verzi, roditoare, bogate. Către acestea aerul nu este curat. Dar fiindcă noi nu aveam misia a descri istoria orașelor, ne înturnăm la calea noastră și însemnăm aici tîrgurile și satele române ce se țin de dînsa.

Aceste sate locuite de români și albanezi sînt două sute douăzeci. Tîrguri mari sunt : Coteli, Poprada, Tronofoza, Imșa Mare, Alelian, Bolina Mare, Sieștena ; mai mici sunt : Coroșani, Tronovin, Scapola, Curgi, Ronoveaza, Cașteta, Poșozi, Riș-

¹ Ἀλλος Πόλις ἐπινειον (Ptolomeu) (*n.a.*).

cada, Cradișta, Imsta, Resdi, Veani Ciocalini, Matea Mare, Matea Mică, Geagodini și alte două sute sate.

AGRAFA

Agrafa este un târg și scaun al cantonului ce poartă același nume. Cantonul are șaiszeci și cinci sate românești ¹, orașul este în apropiere de Peleo Castro și de ruinele Ochalii.

Pe coasta munților despre Etolia se întinde cantonul Cărpenița, între coasta Muntelui Calidromo și Panetolicon sau Plocopari, ce se hotărăște cu cantonul Vlahos. Subîmpărțirile lui sunt Vlaho-Horia spre occident; la centru, Politohoria; la est, Suvalahos, și în susul râului, Apocarui.

În cantonul Cărpenița, în împărțirea orientală, se află mulțime de români, coborâtori din acei români care, în secolul al X-lea, veniră în Grecia. Valea ce ocupă este tot aceea ce face capăt cu Tatariana, de unde sunt trei leghe pînă la Cărpenița, oraș de opt mii suflete, români și albanezi (acestia în minoritate). ²

Cărpenița. Satele cele mai mari dintre Politohoria sunt Marino, Vignia, Pidia, Terovo, Episcopi, și în valea de mai jos : Aniade, Cutiba și Crosicades.

Spre orientul și miazăzi a subîmpărțirii Politohoria, pe coastele muntelui Cuporachi, locuiesc

¹ Gialistra, Agia, Triada, Vulpi pe malul unui râu, Petrilas, Leontitos; ruinele Paleocatuna, Liascovo, două oare de la Leontitos, Asmocovo, trei pătrare de oară. La Gerdichi și Fanari șade episcopul ce ia numele Agrafii (*n.a.*).

² Pe malul stîng al râului ce desparte Cărpenița de Agrafa, la o jumătate oară spre sud de Franguista, este Selița, apoi Domnița, Castanula etc. (*n.a.*).

suvalahii; satele lor, răspândite, se întind dincolo de lacul Sauria.¹ Nu departe de aici este oraşul român Cosina, cu câteva sate şi cu cincisprezece mii suflete, români, care, în timpul lui Ali-paşa, se luptară vitejeşte pentru apărarea ţărîmului lor. Cravari e cel din urmă canton din partea coastei Etoliii. Amurani, tîrg de o mie cinci sute locuitori, este scaunul acestui canton.

Cantonul Agrafa este de treizeci şi cinci mii suflete, Cărpeniţa, douăzeci şi două mii suflete; Cravari, optsprezece mii. Majoritatea se compune de români.

Dupe mărturia mai multor călători, în muntele Pindoros, la nord-vest de la valea Curbesi, udată de riul Vernacova, se află încă o colonie de români bomiani împărţiţi într-o mulţime de sate şi tîrguri pînă la Ocses şi Acifas.² Pe malul stîng al acestui rîu, se mai văd Criaţi, Pantagius, ce rămîn la dreapta drumului prin care intri în Dorida.

NEA PETRA (PETRAGIC)

Valea Sparhius formează cantonul Petragic. Întinderea lui îmbrăţişează partea ţărilor coprinse între Muntele Oeta şi Oris de la hotarul Zeitum pînă la Agrafa. Are patru subîmpărţiri. Cea dinţii ocupă, la marginea orientală a văii, malurile

¹ Pe o întindere de patru oare de la n.-v. la s.-e., sunt satele române Vutiro, Milotica, Sîntu Andrei etc., în valea Fidachi sunt Lastovo, Teroovo, Fidachia (*n.a.*).

² O leghe la nord de Vlaho-Cătune, Nuţombru, Tristene, Surţi, Copaci, opt leghe pînă la mare (*n.a.*).

Sperhiului, cinci leghe de la mare în întindere.¹ La o oră de aici se află Petragic, scaunul cantonului ; se zice că acest oraș s-a fondat în secolul al VIII-lea de o colonie aheană.

Tîrgurile cele mai însemnate din această subîmpărțire sînt Perlevto, Sofo, Bogomilo etc. ; a treia subîmpărțire este Geaculadi, cu vreo patru-sprezece sate de albanezi, greci și români amestecați. Spre occidentul hotarului acestii subîmpărțiri se află subîmpărțirea Bunaia, udată de Levca, în ale cărei stînci se află treisprezece sate de români și cîțiva albanezi, dedați cu armele. Spre apusul Vlahohoria, pe valea de sus de la Sperhius, este subîmpărțirea Politohoria, ce se învecină cu cantonul Agrafa.

Colonii române se înaintează spre centrul Greciei proprii și mai ales păstorii nomazi. Românii așezați în Grecia proprie, deși grecii îi silesc a se greci prin școlile lor, vor rămînea împreună cu albanezii două elemente streine. Mai marii lor se vor greci ; poporul, niciodată. Cît pentru păstorii nomazi, nu este nici o temere, nefiind așezați.

Falmereit zice că românii și albanezii fac majoritatea în Grecia proprie. Luați pe români și pe albanezi de la greci, și Grecia modernă nu este ni-

¹ Samti-Vlahohoria (sate române). Să hotărăște cu Leitum Salone și Lidorichi ; la stînga, la două ore de la hotarul Zeitum, este Mihedei, cu opt sute suflete, români numai ; la o oară spre vest, Cupohori, cu o mie două sute suflete, români ; cele opt sate zise Chefalohorie, așezate la o leghe depărtare sînt Castrița, cu patru sute români, Camiriani, cu opt sute români, Siliachi, cu o mie două sute români, Colochitia cu patru sute români, Argirie, cu patru sute români, Castania, cu opt sute români, Pulchoria, cu cinci sute români, Lele, cu patru sute români, Vasilica, cu cinci sute, apoi vreo zece altele, cum : Marmara, Sica, Alpohori, Rogozena etc. (n.a.).

mic și însuși istoria modernă a Greciei se desființează ! Grecii au înțeles aceasta, și de aceea caută să grecească pe români și albanezi.

Grecii nu au un viitor ca nație continentală, și încercărilor lor de a eliniza populațiile continentale vor rămînea fără de rod. Viitorul Greciei va fi mare : ca fenecienii, cartaginezii, englezii, grecii încă sunt destinați a apărea în toate orașele, porturile de mare, în Oriente, a se sili de a-și însuși comerțul lor, a avea o flotă comercială, este a pune mîna pe inima Orientului, este a domni pretutindeni, a face legi pretutindeni, a crea pretutindeni, o înfriurare grecească, o acție, o putere, este a greci tot ce se învecinește cu marea. Mai teamă îmi este că grecii vor deveni stăpîinii Brăilii și Galațului, decît a domni pe un singur canton din munții Albaniei.

Dar este timp a ne înturna la Tesalia și Macedonia orientală.

TESALIA ȘI MACEDONIA ORIENTALĂ

În timpul studiilor mele despre români, căzui lînced de friguri intermitente în Monastir, ceea ce mă opri din orice lucrare. Pînă atunci voiam a vizita cu însumi toate aceste locuri, despre care am vorbit, după raporturi sigure, adunate atît acolo atunci, cît și mai în urmă aici, în București, de la locuitori din acele locuri¹, dar cerul a voit altfel. Frigurile m-au făcut a mă înturna la Salonic și de aici la Constantinopoli. Afară de aceste,

¹ Am mai zis, noile *renseigneminte*, comparîndu-le în urmă cu cele priimate în București, am prefăcut pe alocuirea ideile vechi, unde le-am găsit neexacte (*n.a.*).

banii de călătorie se împrumutaseră. A nu avea nici un venit din țara sa, a trăi exilat în străinătate, și cu toate acestea a călători în țări depărtate, Asia, Siria, Egiptul, țările locuite de români, a scri broșuri în limba franceză despre drepturile patriii, care te gonește, cu jumătate preț din modesta hrană a vieții sale de exilat, ca să te întorni odată în sânul patriii, unde poate că te așteaptă persecuțiile consingenilor tăi, hula și calomniile confrăților tăi, sînt lucruri ce trebuie a fi cineva exilat, ca să i se întîmple. Dar să uităm lucrurile ce sfîșie inima. Era în Constantinopoli un român cu nume Constantin Polihroniade. Patriotismul acestui om a fost cauza tuturor acestor fapți, neînțeleși împreună. Acest om a împrumutat toată emigrația română. Toate aceste lucruri se făceau cu o sumă mare ce mi-a împrumutat și care pînă astăzi nu i-am plătit încă cu desăvîrșire.

Atît d. C. Negri, cît și alții, de mai multe ori s-au adresat către guvernul otoman, rugîndu-l a lua măsuri pentru scăparea de la moarte, ca nație, a românilor din Macedonia, Tesalia, Epir, Iliria etc. Ministrii otomani nu au gustat această idee, deși era favorabilă intereselor comune. Iată cum explicăm noi această încăpăținare: turcii nu se tem de slavi, nu se tem de greci, pe cît se tem de români — cu cuvînt sau fără cuvînt, acest lucru există. Oamenii și-au făcut o idee greșită despre simțimintele turcilor pentru greci. Adevărul este altfel. Grecii nu au mai buni amici decît pe turci, este simpatie între dînsii, simpatie tradițională, a cărei existență are naștere într-o epocă înainte de luarea Constantinopolului. Ura grecilor pentru latini i-a aruncat în brațele turcilor. Această politică, cu toate războaiele ce a urmat de atunci între turci și greci, cu toată ura ce pare să se manifeste

Între concheranți și conchisti, urmează încă : umbra fantasmii latinității ajunge ca să facă pe unii și pe alții a se înțelege. Prepondirența grecilor asupra celorlalți creștini este păstrată cu îngrijire însuși de turci. Turcii cred că asigură interesele lor prin clerul grec, al cărui cap este patriarhul. Patriarhul și toți mitropoliții, episcopii și alții din toată Turcia, unde sunt creștini de mai multe nații, sunt greci de nație. Ei au mari răspunderi către turci și mari drepturi asupra popoarelor creștine. Când un mitropolit va declara că în ocolul său nu mai răspunde de liniștea publică, guvernul otoman trimite îndată oștire acolo. Capii clerului grec sunt niște guvernori asupra-creștinilor, recunoscuți și protegeați de turci. Acești capi bisericești puțină parte au luat în 1821 la mișcarea grecilor.

Această politică a turcilor, de a impune celorlalți creștini elementul grec, are și partea sa dibace, și partea sa rea. Partea dibace este că prin greci sau clericii greci ține în frâu pe toți creștinii ; partea cea rea este că, făcând din toate popoarele creștine, prin încurajarea ce lasă grecilor a greci pe ceilalți, o singură tabără, mai mare și mai puternică, prepară singuri, măresc, împuternicesc o tabără vrăjmașă ce, în fund, caută a-i lovi odată.

Aceste puține cuvinte ce nu putem a dezvolta mai mult, de temere a nu intra, dupe tărîmul descripțiunei noastre generale, în tărîmul politicei unui stat, pă care avem nevoia a menagea, chiar în interesul patriii noastre, se va înțelege pentru ce turcii nu au voit niciodată a se ocupa, spre a scoate pe români din ghearele grecismului. Pe lângă aceasta vine încă un cuvînt ce îi face să re-cule. Acest cuvînt este că ei nu înțeleg că românii sunt de viță latină ; ei îi cred ca pe bulgari și sirbi, slavi, și prin urmare rusolatri. Grecii, pă-

rîndu-li-se sîngurul element ce nu va putea nicio dată a se împăca cu slavii, îi păstrează, deşi în oarecare hotare.

Avem sub ochi o lucrare sistematică a guvernului otoman despre populaţia românilor din Tesalia orientală de la hotarele Epirului. Românii sunt împărţiţi în două categorii : *pămînteni* în Tesalia şi *nomazi*.

Satele şi tîrgurile românilor pămînteni sunt : Vlaho-Livadea, cu opt mii patru sute suflete, români curaţi ; Clinosu, cu o mie opt sute, Bendista, cu două mii cinci sute douăzeci, Castania, cu trei mii şase sute, Gondovasta, cu o mie două sute, Ciureneo, cu şase sute, Halichi, cu trei mii trei sute, Coturi, şase sute, Lepeniţa, nouă sute, Veletini, cu trei sute, Selinesa, o mie două sute, Crania, cu şase mii, Dollana, cu nouă sute, Dragovisca, cu trei sute, Cardichi, o mie opt sute, Pira, o mie opt sute, Desi, o mie cinci sute, Veterino, şase sute, Pertuli, două mii o sută, Huziana, şaizeci, Pirneagul de Sus şi Pirneagul de Jos, două mii patru sute, Ciocan, o mie cinci sute. Aceste tîrguri şi sate sînt libere, românii sînt proprietari. După acestea vin satele unde românii se învoiesc cu proprietarii, luînd două din trei, şi care sunt : Lezesci, cu trei sute suflete ; Marovico, cu şase sute, Cocleu, cu o mie două sute, Coţufliani, cu trei sute şaizeci, Mocoşi, trei sute, Strueţa, trei sute, Crinciada, o sută optzeci, Tineredes, cu două sute patruzeci, Ciraşia, cu trei sute şaizeci, Colograni, şase sute. Colonii veniţi din Epir sunt : arvanioţii vlahi, două mii şapte sute, calarioţii, trei sute, siracioţii, trei sute, mezoviţii trei mii, apeliaţii, o sută douăzeci, milioţi sau ameriţii, trei sute, malacasiţii, trei sute, perivolioţii, douăsprezece mii, avdelioţii, douăsprezece mii, samarioţii,

douăsprezece mii, blacioții, trei sute, brângioții, trei sute, sau altfel patruzeci și șase mii nouă sute optzeci români pămînteni din Tesalia și patruzeci și trei mii nouă sute douăzeci de coloni veniți din Epir¹ sau nomazi.

Să numărăm încă pe românii din celealte părți ale Tesalii și vom avea o sumă apropiată de două sute mii suflete, adică jumătate din locuitorii Tesalii.

De la Salambria pînă la satul Aia sunt vreo sută sate de români, care încep cu Vlaho-Livadea, Coniplo, Sintul Dimitrie, Ftari, Cochino-Hori, Meniteri, Izvorul, Castria etc.

Toate aceste însemnări sunt aruncate aici cu neîngrijire, scopul fiind a da o idee numai de existența românilor. În opera statistică a tuturilor românilor aureliani, ce este a se publica împreună cu o hartă, se va enumera toate sîngeacurile cu cantoanele și cu toate satele cu populația română, într-un chip regulat și complet.

ÎNTURNAREA LA SALONIC

Frigurile puseră o barieră între mine și dorințele mele d-a vizita toate sau o mare parte din aceste locuri despre care am vorbit. Căutai a mă reînturna la Salonic, cu atît mai mult, cî erau speranțe a mă înturna la București. Îndată ce frigurile îmi mai dară răgaz, mă pusei pe cale, tot pe aicea pe unde venisem.

¹ Apropozito de tîrgurile vechii Dolopii, între Epir și Tesalia, am vorbit de mai multe din aceste sate însemnate aici și care sînt pe hotar, cum Ilalichi, Coteri, Lapenița, Milia, Cardichi, Dragoviste, Doglieni, Seliniase, Vitecio, Pertuli etc. (n.a.).

Nu am vorbit indestul de ruinele de la Hella, vechea capitală a Macedoniei. Ruinele ei sunt pe o înălțime ce se pleacă spre apus și spre lacurile ce o înconjură. Se recunosc încă multe lucruri între ruine.¹

Cei dintâi ce surpară capitala lui Filip fură gaulii, înaintea romanilor. Pe locul vechii cetăți,

¹ „Pella pervenit consul, quem non sine causa delectam esse regiam advertit, sita est in tumulto vergente in occidentem hibernum. Cingant paludes inexuperabilis altitudinis, aestate et hieme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude, quae proxime urbi est, velut insula arx eminet, aggeri operis ingentis imposita, qui et murum sustinent et humore circumfusae paludis nihil laedatur. Muro urbis conjuncta procul videtur, divisa est intermurali amni, et eadem ponte juncta, et nec oppugnante externo aditum habeat; nec si quem ibi rex includat, ullum nisi perfacillimae custodiae pontem effugium“ (Tit. Liv., libr. XLIV, c. 46) (n.a.). — Bolintineanu transcrie cu unele omisiuni. Dăm traducerea pasajului integral: „Consulul, plecând din Pydna, ajunsese cu întreaga sa oaste a doua zi la Pella, unde, după ce și-a așezat castrul la o mie de pași, a poposit câteva zile, privind din toate părțile așezarea orașului. El își dădu seama că nu fără temei regii Macedoniei și-au ales ca reședință Pella. Orașul e situat pe o măgură îndreptată spre sud-vest; o înconjoară niște mlaștini, de netrecut din pricina adâncimii, nici în vreme de vară, nici de iarnă, și care sînt alimentate de scurgerea unor lacuri... Cetățuia din mijlocul bălții, care se află în vecinătatea orașului, se ridică întocmai ca o insulă clădită cu o muncă uriașă pe un dig; digul e destul de trainic pentru a susține și zidul și pentru a nu suferi nici un neajuns din pricina umezelii produse de bălțile înconjurătoare. De departe fortăreața pare legată cu orașul printr-un zid, însă e despărțită de oraș printr-un canal, pe care se găsește un pod, astfel încît, atunci cînd e atacată dinafară, asaltatorii să nu aibă nici o putință de intrare înăuntru, iar dacă regele l-ar fi închis pe cineva acolo, să nu poată scăpa decît pe acest pod a cărui pază e foarte ușoară“ (Titus Livius, *De la fundarea Romei*, traducere din limba latină, București, Editura științifică, 1963, vol. V, p. 215) (n.e.).

se văd încă mulțime de morminte, fărîmături ne-numărate de cărămizi, olane, sticle. Pă aceste locuri se găsesc, dupe ploi, monede vechi. Pe o înălțime, cea mai înaltă din aceste mături, se vede fărîmăturile unor zidiri de piatră groase, unde a trebuit să fie *cetățuia* ; coborînd spre miazăzi, întâlnești urma unui alt zid de îngrădire, ce duce la un lighean pătrat. Pe fîntîna din sat se citește : ΔΙΟΝΙΣΙΟΣ ΜΕΓΑΚΛΕΟΥΣ

La morminte este o galerie de pămînt ce are gura spre miazăzi. Această galerie de treizeci picioare de lungă și șapte picioare de lată, duce la două săli pătrate. Se mai găsesc și alte galerii.

MUNTELE ATHOS

Ne rămîne a complecta științele ce am dat despre Salonic.

Locuitorii acestui oraș, în timpul verii, temîndu-se de miasmele necurate a unor lăcuințe, se retrag la Calamaria spre vestul orașului, aproape de Vardar.

O stradă lungă desparte orașul în două de la est la vest, paralelă cu marea. Aici este cartierul populat, tirgul ; la dreapta și la stînga, magazii. Sunt în Salonic treizeci și șapte de geamii. Printre ele sunt zece biserici vechi schimbate în geamii. Dintre aceste din urmă Sîntul Dimitriu este cea mai curioasă de văzut.

Pe mormîntul sîntului Dimitriu, martirizat la Salonic în anul 307 după Crist, s-a rădicat această biserică în al VIII-lea secol. Turcii arată mormîntul sîntului la călugări într-un colț al geamii. După Nicetas, istoricul grec, din acest mormînt curgea mai nainte un izvor de untdelemn, care a

secat îndată ce Amurat a intrat în această cetate. Ajungi la biserică printr-o curte de smochini ; în biserică intri prin pridvor, care are două uși. Această biserică este împărțită în trei, prin două rînduri de coloane care sprijin galeriile laterale. O despărțire este mai mare și se formează din șasesprezece coloane de marmură neagră-verde cu vine albe, altarul de patru coloane de granit roșu. Lespezile sunt de marmură albă. Mai este în apropiere o biserică Sîntul George, rotundă. Înăuntrul ei pereții sunt aținați cu mozaice. Să zice că acolo predica apostolul Pavel. Se mai zice că această biserică este mai veche decît cristianismul. Astăzi este schimbată în geamie și se numește *Ostendji-Efendi*.

Mai vine Sînta Sofia, despre care am mai vorbit, rădicată de Iustinian, în cuartierul Suuc-Su (apă rece). Ea este renumită prin frumusețea mozaicelor sale. Cincisprezece chipuri nalte mai mult de trei metri se văd împrejur : Maica Domnului, un înger și cei doisprezece apostoli. Împrejurul lui Crist, ce este în mijloc, să scrie astfel : „Om din Galilea, pentru ce te oprești și ridici ochii la cer ? Isus, care, părăsindu-te, s-a înălțat la ceruri, va veni cu același chip cu care s-a rădicat.“

Mai este *Eschi Djuma*, biserică cu două caturi, *Serali Geamisi*, ce formează o cruce latină, apoi *Chessengilar Geamisi* etc.

Strada cea mare, ce taie orașul, se numea în vechime *Egnatia*. La amîndouă capetele acestii strade se află două arcuri de triumf, rădicate unul lui August, celalt lui Constantin. Ele sunt pierdute în alte clădiri. Se mai văd tot în această stradă cinci coloane de ordin corintian, cu cariatide săpate în bas-relief. Se crede că acolo era ipodromul, unde Theodosiu ucise pe creștini.

Înainte de a părăsi Salonicul, să vorbim de muntele Athos.

Calca cea mai de drept de la Salonic la muntele Athos este prin Vasilica, Galaț, Pîrgardinia. De aici ori urmezi calca pe uscat, sau treci golful cu un caic la Cseropotamo sau la monastirea rusă, apoi la Caries. Am spus fabula acestui munte. Înainte, locuitorii acestui munte se chemau macrovi, cu viață lungă. Acolo, după zisele călugărilor, ar fi trăind peste trei mii călugări din șase mii, ce erau în alte dăți. Orice călători trebuie să meargă mai întâi la Caries să vază pe epistați și să ia de la dinșii carte de recomandare. Femeile, ca și la Sîntul Sava în Palestina, nu sunt primite la mănăstiri. Nici o ființă de partea femeiască nu se primește, nici mîțe, nici cățele, nici măgărițe.

Biserica rusă este pe o înălțime : o grămadă de piatră și de lemn vechi. Te urci pe o potecă repede. O poartă veche, deasupra căria este icoana Maicii Domnului, se deschide pe curtea cea mare. În această curte este biserica cu cinci turnuri, de jur împrejur sunt chiliile pe un îndoit rînd de arcade.

Călugării sunt greci, români, bulgari și ruși.

Mai în toate aceste monastiri se află oameni din aceste patru neamuri, dar pretutindeni grecii au supremația ! Pe români și bulgari mai ales îi prigonesc. Din acestia nu se înalță niciodată în rang. Românilor li se face tot felul de nemulțămiri, ca să-i gonească.

De la această monastire la Caries sunt patru oare ; calca este printre grădini cultivate de călugări. Vegetația e bogată.

Mai este o legendă că această monastire ar fi clădită de un domn al Vlahiei.¹ Într-un colț de

¹ Marii Valahii din Pînd (n.a.).

mur vechi este îngrădit un bas-relief înfățișînd această închinare a acelui domn către Preacurata Fecioară. La dreapta să vede Fecioara cu Isus, copil, în brațe, la stînga, domnul închinător, ținînd în mîna dreaptă biserica și mîna stîngă deasupra ei liberă. Între dîșii se vede un cap de taur negreșit, ce seamănă cu un cap de berbec. Acel domn să crede că ar fi fost catolic. Noi credem că a fost vreun domn al românilor Marii Valahii din Aspropotamos.

Aici se fondă în secolul trecut o școală de teologie de Evgheniu Bulgaris și Nicefor Teodoxis. Biserici sunt mai multe în această monastire. Biserica cea mare este zugrăvită de Panselinos. Sunt cîteva mozaice frumoase, un tetramorf mai ales s-a păstrat foarte bine (tetramorful este cuprinderea într-un singur trup a patru atribute ale evangelistilor : îngerul sîntului Matei, acvila sîntului Ioan, cartea sîntului Marcu și boul sîntului Luca, grămădiți pe un corp omenesc cu aripi).

La această monastire dezbarcă toți închinătorii ce vin la Muntele Athos.

Monastirea Esfigmenu a fost închinată lui Simeon de către Theodosiu cel Tînăr și soră-sa Pulheria. Acest Theodosiu făcuse chiar în palatul său o monastire : trecea viața în posturi și rugăciuni. La această monastire s-a adăpostit patriarhul Antimos.

Nu este fără folos a spune aici pe scurt ce rolă joacă în Turcia acești patriarhi sub turci. Mahomet al II-lea, după ce luă Constantinopoli, numi patriarh pe un călugăr-Ghenadius, cu putere spirituală asupra celor ce urmau această credință, cit și cu autoritatea civilă și judecătorească, ca un

cap al grecilor, astfel că patriarhul ecumenic din Constantinopoli este de atunci jude înalt în trebile civile și religioase ; pune impozite, leagă și dezleagă măritișele, judecă procesele etc. Autoritatea lor a fost mare, dar nu a făcut nimic pentru mântuirea popoarelor creștine : ei au fost mai mult pentru turci decât pentru creștini.

Chiliandari este monastire bulgară. Curtea monastirei este largă. Biserica mare este de cărămiți. Muntele ce atârna pe dinașă este verde : copacii se pleacă pă învălitoarea chiliilor.

Bulgarii și sîrbii ascultă aici 1eturgia în limba greacă ! Să nu ne mirăm de aceasta, fiindcă o ascultăm în această limbă, în unele biserici din Țara Românească, însuși noi românii, cu cea mai mare nepăsare a capilor bisericii din Principate, al căror patriotism întîrzie a se deștepta.

Sîrbii în anul 1351 scuturară jugul patriarhului grec și numiră patriarh al lor pe mitropolitul lor ; dar în anul 1737 patriarhul grec din Țarigrad dobîndi de la Poartă dreptul a anula pe patriarhul sîrb și a numi el pe episcopii sîrbi. Atunci să și impuse limba greacă în bisericile sîrbe. Grecii au interes a fi capii bisericii, pe care ei o numesc grecească, și noi românii, bulgarii, sîrbii o numim de ritul oriental. Am putea a o numi slavă, fiindcă sunt nouă milioane de slavi în Turcia ; am putea-o numi română, fiindcă suntem șase milioane de români în Turcia ; dar nu o numim. Grecii însă, ce nu sînt nici trei milioane, au curagiul să o numească grecească ? Au avut dar cuvînt cei ce au zis că românii, bulgarii și sîrbii sunt boii de la plug și grecii sunt cei ce îi mîină.

Monastirea Chiliandari este așezată aproape de istmul de la Seres, ce perșii au tăiat și de care

vorbește Juvenal¹, Herodote² și alții. Mai multe pasări săpate în marmură, beau din vasul sînt. Acolo se vede zugrăvit sîntul Atanasiu lovind cu varga o stîncă de unde iese apă. Călugării zic că această minune s-a întîmplat, cînd se zidea această monastire și cînd Satana secase apele acolo, și arată, lîngă monastire, stîncă și în biserică, varga.

În anul 1277, Lavra primi pe patriarhul Venus, care afurisise pe grecii ce vor părăsi pe papa. Prin aceasta, Lavra se făcu urîcioasă celoralte monastiri vecine. Cînd fiii lui Mihail Comnen, Nicefor și Ioan, se rădicară contra lui Paleologul, papa Nicolai al III-lea trimise legați în Orient, cu misie a afurisi pe toți aceia ce vor fi contra unirii celor două biserici. Acești legați atacară și pe călugării din Muntele Athos. Înainte porții monastirei

¹ Creditur olim

Velificatus Athos et quid quid Graecia mendax

Audet in historia... (n.a.). — Versurile sînt desprinse din satira a X-a de Juvenal: „Dăm crezare poveștii că Athosul a fost cîndva navigabil și la orice scornește în istorie Grecia cea mincinoasă (lat.) (n.e.).

² „Se făcură gătiri cu trei ani mai înainte, ca să pătrunză muntele Athos, căci în cea dintîi expedițiune pluta perșilor cercase o mare pierdere ocolind acest munte... Locuitorii acestui munte ajutau la tăierea lui. Buberese al lui Megabiz și Artaxes sin Arteu prezidau la lucrare... Iată cum începu să taie. Trase cu sfoara tărîmul lîngă orașul Zane. Cînd canalul se află la oarecare adîncime, cei ce erau în fund săpau, ceilalți dau pămîntul celor ce erau pe scări, acești din urmă treceau la alții din mînă în mînă, pînă ce ajungea pe malul canalului. Malurile canalului se surpară, afară de partea lăsată fenicienilor, și lucrătorii avură îndoită muncă... Xerxes făcu acest lucru de mîndrie, ca să-și arate puterea... Ar fi putut cu mai puțină greutate să transporte vasele dintr-o mare la cealtă mai pe sus pe istm; dar el voi mai bine să sape un canal de comunicație cu marea ce fuse destul de largă, ca două trireme să poată pluti alături“ (n.a.).

Chiliandarii s-au ucis o mie de călugări. Cei din Constantinopoli afuriseau pe cei din Roma, și cei din Roma pe cei din Constantinopoli. La 845 papa Nicolas afurisi pe Fotius și acesta pe papa. Mai târziu, un alt papă afurisi pe Celularius și acesta pe papa. În anul 1204, când cruciații luară Constantinopoli, aceste uri religioase avură urmări crude și barbare.

Cruzimile cruciaților fură încuviințate de papa. Aceste uri se măriră și deveniră cauza pierderii Ierusalimului și Constantinopolului și căderea lor sub turci. Când grecii erau aproape de picire, cerură unirea și ajutorul latinilor. Ioan Paleologu se duse singur la Roma și unirea se decise în soborul de la Florența, dar poporul, a cărui ignoranță îl oprea de a vedea în această unire bisericăască mîntuirea sa, se revoltă, și împărăția căzu în anul 1458.

Această monastire suferi încă în anul 1821. Călugării fură nepăsători la această mișcare națională : patria lor era cazanul cu supă.

Diamantis cu românii și albanezii veni ca să-i apere la Palena, lângă Athos, unde învinse pă Isuf-bei, în cea dintâi luptă. Mai pe urmă, venind Abuludub-pașa cu oștiri mari din Salonic fărîmă pe revoluționari. Călugării tremurară atunci în Muntele Athos, luară averile lor și se închiseră în două monastiri mai spre vîrf, Zografos și Ierofon, pașa ceru să facă pace cu călugării închiși, cu tocmeală a le lăsa proprietățile lor, dar a le pune o garnizoană. Călugării primiră, dar turcii despoiară aceste două monastiri, după ce intrară aici. Către acestea avură timpul să îmbarce moaștele, pietrele scumpe, argintăria și auria pe vasele amiralului Combesis, care le duse la Egina și mai târziu se putură readuce la Athos.

Lavra are cele mai multe obiecte prețioase.

Pe vârful cel mai nalt al muntelui este biserica Sînta Ana, unde călugării se duc o dată pe an, să se închine, în luna lui august. Acolo sunt icoane în relief, încă din timpul *iconolatriilor*. Cultul icoanelor, prigonit de mult timp de episcopul Egiptului, fuse prigonit încă în Orient de Leon Isaurianu. Teofan, în analele sale, spune o fabulă, că în vara anului 726 ieși un fum des între insola Tera și Terasia în Arhipelag. Marea își rădică valurile și aruncă pietre pînă pe țărmurile Asiei și Europei și dodată se născu o nouă insolă, lingă insola Tera. Împăratul Leon, luînd aceasta ca un semn dumnezeiesc de minie împotriva iconolatriilor, adună poporul (anul 727) și zise că a să închina la icoane este o idolatrie. De aici începu cearta între iconolatri și iconoclastri. Constantin Copronim dete ordin ca bisericile să se văruiască și adună un sobor care osîndi pe iconolatri. Soborul de la Nicea hotărî asemenea. Sub Mihail, fiul lui Theofil (842) se făcu patriarh Metodius. Acesta apără pe iconolatri și rează prin biserici icoanele cu pompă. În acea zi, biserica de ritul oriental luă numele de ortodoxă. Către acestea, statuetele rămaseră încă înlăturate, căci rechemau prea mult idolatria. La biserica Sînta Ana se văd încă din aceste vechi statue.

Cu toate celealte monastiri, Vatopedi este o grămadă de turnuri, de învelitori, de bolți; este așezată aproape de mare. Aici sunt mai numeroși călugării. Se zice o fabulă asupra înălțimii acestii monastiri. Fiii lui Theodosiu, Arcadiu și Onoriu, întorcîndu-se de la Napoli la Constantinopoli, cu muma lor, avură o mare furtună lingă insula Imbros. Arcadiu, căzînd în mare, se găsi de sihastrii din muntele Athos, culcat pe niște smeuri. Cînd

Arcadiu deveni împărat, zidi pe Athos această monastire ce o numi Vatopedi-de βᾶτος smeuri ; παιδ:ον copil.

Nicefor Gregores, unul din scriitorii bizantini, zice despre acest loc : „Dulceața aerului, mulțimea verdețurilor ce bucură vederea și îmbălsănesc aerul, cîntecul păsărilor, șopta apelor, zborul albinelor, privirea luciului mării, liniștea văilor, tăcerea și singurătatea pădurilor, toate aceste fac o țesătură de voluptăți ce răpesc simțurile și rădic către Dumnezeu sufletul“.

Aceste păduri sunt de stejari și de castani d-o grosime nededată. Caries este un sat ascuns în umbra unui munte, între schituri lipite de poalele lui. O singură stradă este în Caries ; pe această stradă sunt prăvălii, în prăvălii călugări ce vind mătânii, iconițe și unelte de casă săpate de sihastri sau *pustnici*. Casele sunt mici, cu un rînd, de lemn. În capătul acestei strade, într-o casă mai făloasă, este locul consiliului care cîrmuiește Muntele Athos, compus de douăzeci de epistați pentru douăzeci de monastiri. La fiecare patru ani se alege cîte un prezident de acest consiliu, care împarte cîrma cu patru epistați ai monastirilor *Chiliandari*, *Vatopedi*, *Iveron* și *Lavra*. Acești patru epistați cîrmuiesc muntele și dau socoteală de administrarea lor către adunarea generală, care judecă totodată și crimele acestui popor negru și masculin. Acești patru epistați au o pecete, ce se pune la orice ordine se dau ; fiecare are cîte un patrar din acea pecete — unul, dacă nu se unește la o hotărîre, nu-și pune pătrarul de pecete, prin urmare, nu se poate da hotărîrea ; trebuie să fie cîte patru uniți. Iată o republică în toată forma. Poarta otomană a recunoscut, încă de la luarea Constantinopolii, administrarea și autonomia acestor că-

lugări, cu învoire a i se plăti un tribut de cinci sute mii de lei pe an, ce se dau în minile unui aga sau voievod turc, ce are rezidența la Caries. Acest voievod are o mică gardă de turci cu dînsul. Călugării au douăzeci de albanezi creștini, armați, care sunt plătiți de dîșii pentru paza monastirilor și a muntelui. Din douăzeci de monastiri, șaptesprezece sunt locuite de călugări greci în majoritate, una de ruși, două alte de bulgari și sirbi. Se zice că s-a făcut și o monastire română, neamă. În timpul împăraților Bizanțului, aceste monastiri erau de trei rînduri, unele ce depindeau d-a dreptul de la împărați, altele de la patriarhi, și altele de la mitropoliți, episcopi etc. Cele patru monastiri *Lavra*, *Vatopedi*, *Iveron* și *Chiliandari* sunt cele împărătești, și cu acest titru cum și cu acele ce sunt mai bogate cîrmuiesc pe celealte. Aceste monastiri sunt de ordinul sîntului Vasiliu, fără să fie cîrmuite înță de legile sale severe. Pînă a nu se face această curioasă republică, fiecare monastire era cîrmuită de un egumen în parte și inamovibil. Astăzi numai zece monastiri chinovii mai păstrează datinile vechi; celealte se numesc monastiri libere, cîrmuite de epistați schimbați la fiecare patru ani.

Monastirile chinovii sunt: *Iveron*, *Chiliandari*, *Dionisiu*, *Cutlumuzis*, *Zografos*, *Filoteos*, *Grigorios*, *Xenofon*, *Esfignenu* și *Rusicon* (rusă). Celealte zece sunt: *Vatopedi*, *Lavra*, *Pantocrator*, *Hiropotamos*, *Dochiarios*, *Caracahos*, *Simopera*, *Stavronichitas*, *Aghios Pablos* și *Castamoniti*. Veniturile lor sunt foarte mari în Principatele dunărene. Afară de aceasta au mai multe proprietăți în insolele vecine și trag din pădurile Muntelui Athos niște mari benefice. Lemnele ce vînd din pădurile lor d-acolo pã tot anul o jumătate milion; măs-

linele, alunele le dau iară un mare beneficiu. Se zice că numai monastirea Cutlumuzis dă două sute mii oca alune pe an. În fiecare monastire biserica cea mare este a Maicii Domnului căreia muntele este închinat.

Călugării de la Muntele Athos depîndă de patriarhul Constantinopolii. Acești călugări sunt din ordinul întîi al clerului de rital oriental, ordinul *ieromonahilor*. După despărțirea bisericii Orientului de aceea a Romei, clerul dintîi se despărți în două ordine : ieromonahii și preoții de mir.

Iată ce zic călugării pentru fondația acestor monastiri. Că sîntul Atanasie ceru de la împăratul voia să clădească la Muntele Athos o monastire, și clădi pe *Lavra*. Sihastrii ce locuiau cu mulțimea pe acest munte trimiseră o deputație la Constantinopol să se plîngă de călcarea singurătății lor ; dar nu izbutiră nimic ; monastirile se înălțară acolo. Către acestea monastirea *Iveron* și *Vatopedi* par a fi mult mai vechi. Ele sunt clădite pe tărîmul orașelor antice *Dium* și *Olofizus*.

Pecetea sau sigiliul epistaților este rotundă ; poartă săpat chipul Maicii Domnului, este de argint, frîntă în patru bucăți. De jur împrejurul ei are o inscripție în grecește și turcește : „*Pecetea epistaților comunității Muntelui Sînt*“.

Sihastrii din timpurile vechi au găsit următori ce s-au îmborsătat neconținut pînă în zilele noastre. Ei locuiesc scorborile din vîrfurile stîncilor celor mai sălbatice. Acolo lucrează mătănii, cruci de lemn și le dau călugărilor în schimb pe merinde de mîncare.

Din monastirile acestui munte se luau înainte patriarhii. Călugării trec timpul lor în rugăciune ; numai frații muncesc. Dintre dînșii sunt ca și la chinoviile noastre, se observă regulile bisericesti.

Toaca, clopotele există. Toaca este foarte veche : o astfel de toacă s-a găsit în ruinele de la Pompea. Cît pentru clopote, sunt asemenea vechi în Orient. Se crede că s-au născocit de sîntul Pavlin, episcop de Nole, în secolul al V-lea.

Biblioteca acestui mare așezămînt este în decadință. A fost un timp cînd la Muntele Athos se afla o mare bibliotecă de cărți și manuscrise în mai multe limbi ; dar mai tîrziu, după despărțirea bisericilor orientale de a Romei, călugării fanatici le-ar fi aruncat în mare sau le-ar fi ars. Cu toate acestea se mai găsește manuscrise în mai multe limbi, cum și hrisobule vechi. Un catalog în limba rusă, de aceste manuscrise, s-a publicat la Petersburg la 1847. Călugării de aici, ca toți călugării de rîtul oriental, sunt în mare parte ignoranți. *A se ruga* — iată tot ce cred despre misia lor.

La monastirile Sîntului Athos se află o școală de pictură, gravură și sculptură pe lemn foarte renumită. Capul acestei vechi școli fuse un Manoil Panselinos, ce născu în Salonic în al doisprezecelea secol ; acesta fuse totodată capul școlii bizantine. La biserica din Caries se găsesc încă icoane zugrăvite de dînsul. Această școală ca în-suși este în decadință.

Monastirea Iveron pare în adevăr să fie veche. În această monastire se găsesc încă prin ziduri fărărimături de sculptură antică, ce recheamă vechiul *Olofizos*. Monastirea s-ar fi zidit în onoarea *sîntului Ioan mergătorul înainte*, de trei georgieni sau iberieni ; dar nu se știe în ce an. În biserică sunt mulțime de icoane trimise de la Petersburg, fără nici un merit artistic, dar împodobite cu mărgăritare și cu șic. De aceste icoane sunt înecate bisericile aici...

Aici este icoana Maicii Domnului, renumită ca făcătoare de minuni în tot muntele. Este *dasupra* porții de intrare. Se zice de călugării crezători că Theofile, patriarhul Alexandrii, vrăjmaș al sîntului Hrisostom, dînd foc la cîteva monastiri, căci era certat cu călugărul Isidor, făcu să se arunce icoanele. Această icoană a Maicii Domnului, aruncată în mare, reveni către țarm lîngă Iveron și un călugăr Gavril o culese. Mai este încă o icoană a Maicii Domnului în fundul unei biserițe a Sîntilor Apostoli. Aceasta este rănită la obraz, din care rănă, zic călugării, iese sînge. Pe la anul 650, pirații călcară monastirea Iveron, capul piraților lovi icoana cu un cuțit și din rană ieși sînge. Pirații, văzînd această minune, se făcură toți călugări.

Monastirea Stavronichitas nu este *departe* de aici. Această monastire are un donjon pătrat, învîrfuit cu turnulețe; aici sunt puține lucruri de văzut.

Filoteos s-a zidit în al zecelea secol, de trei călugări din Olimp: Filoteu, Arseniu și Dionisiu. La această monastire se află coperemîntul unui manuscris slav, care este o raritate. În visteria de la Caries, sunt mai multe lucruri prețioase, între care o cădelniță reprezentînd religia amenințată de filosofie.

Înainte de cruciați, zestrea acestor monastiri era un lucru rar. Cruciații, apoi turcii la 1821 a despoiat pe călugări.

Monastirea Caracalos a Apostolilor Petru și Pavel, dedicată de Ion Antoniu Caracal, are o vedere încîntătoare asupra mării.

Nu departe de această monastire este *Lavra*, pe un tărîm uscat și rîpos. În timpii de demult, aceasta era cea dintâi sub toate raporturile, astăzi dărăpănarea se întinde în acest loc. Turnurile se surpă

și iedera se întinde prin galerii. Decorația bisericii cei mari de la Lavra, lucrare în mare parte a lui Panselinos, merită să fie văzută.

Niște figuri mari de jumătăți de trupuri se văd în josul zidurilor. Isus, în fundul bolții cei mari ; mai jos îngerii, arhangeli și heruvimii, la stînga Isus înaintea lui Pilat, *patima* și *învierea* ; se văd războinicii martiri ; Isus înaintea învățaților, uciderea nevinovaților, intrarea lui Crist în Ierusalim și Buna vestire ; apoi Adormirea Maicei Domnului. Înaintea porților de bronz, dăruite de Nicefor Foca, pe niște stîlpuleți de granit este fialul, pe marginea ligheanului, lîngă doi lei. Chiliandari, am zis, este aproape de acest istm spre marginea muntelui. Înuntrul curții acestii monastiri are două rînduri de arcade. Biblioteca monastirei are multe manuscrise-slave. Ea este fondată de sîntul Sava. Moaștele lui se află în catolicon ¹. Acești călugări bulgari, sîrbi sunt cei mai muncitori.

Monastirea Zografos este a doua a bulgarilor. Se zice că spre anul 895, Leon Înțeleptul înălță un schit în Muntele Athos și încredință decorarea bisericii unui pictor vestit. Pictorul, după ce zugrăvi zidurile și ajunsese la locul unde era să facă pe sîntul George, nu putu să mai facă nimic, ștergea tot ce zugrăvea. Într-o dimineată, cînd revenea la lucru, abătut, văzu în fundul bisericii, în mijlocul unui chedru, o icoană a sîntului George, minunat de frumoasă. Un călugăr ce intra atunci recunoscu pe sîntul George, pe care îl văzuse la Sinai. De atunci mănăstirea luă nume de Zugrafos. Această

¹ Mai este un sîntul Sava în Palestina, care a fondat biserica Sîntul Sava din deșerturi, aproape de Marea Moartă. Am văzut acolo o peșteră ce ne-a spus că a locuit-o sîntul Sava și un maslin ce ne-a spus că l-a plîntat sîntul Sava (n.a.).

legendă urmează că un călugăr de la muntele Sinai venind aici și amenințînd pe sîntul cu pumnul, de gelozie, sîntul îi apucă mîna și îi tăie degetele cu dinții.

Acest schit este așezat pe o înălțime ascuțită : este înconjurat de păduri înalte, cu izvoare reci. Vederea este cea mai desfătătoare din această înălțime din tot Athosul. Castamoniti este o mănăstirioară în mijlocul unei păduri dese. Dacă omul n-a făcut nimic pentru podoaba acestii mănăstiri, natura a făcut mult prin pîrtinirea cu care a înfrumusețat-o. ¹

¹ Neagoe v.v. făcu o pristanie în Ascalon la mare... și o au zidit cu zid împrejur și o culă cu arme și tunuri și alte metohuri cu de toate... din care are monastirea mult venit și i-a pus numele *Lavra cea mare*. Iar lavra Sîntului Atanasiu, toată biserica cea mare cu oltarul și tinzele le-au preînnoit... și o au coperit de iznoavă și toată clișărbîta a zidit din temelie și au făcut vase de aur și de argint, și zăverze cusute cu aur, au dat și mîncare mare cîte zece mii talere de an. Iar în lavra Iyerului a lui Sîntu Eftimiu mai presus de ziduri au adus apă cu urcioare, ca de două mile de loc de depărtare. Iar cinstita lui doamnă Despina a dat o zevelcă cusută tot cu aur... Iar la monastirea Pantocrator au făcut mari ziduri ca și la Iver și multe daruri au făcut domnul român, și în lavra cea mare a Chilandarului iar a adus apă ca și la Iver. Iar în lăudata monastire a Vatopedului, tocmi să dea milă pe an, ca și la lavra Sîntului Atanasiu, și au pus pre făcătoarea de minuni icoană a Maicii Precistii, umer de aur cu mîrgăritar și pietre scumpe, și zidi și pimniță mare din temelie. Au împodobit și marea monastire Heropotam, că au făcut trapezărie din temelie și pimniță ; iar la Sîntul Pavel a zidit o culă din temelie. În sfîrșit toate monastirile din Sîntul Muntele Athos le-au îmbogățit cu bani, vase, dobitoace, și fuse ctitor al Sîntului Munte acest Neagoe v.v. al Țarei Românești (*Istoria Țarei Române. Magazin istoric*, tom. IV, p. 256, 257, 258 etc.) (n.a.).

Mai sînt Dochiarios, Sîntul Xenofon și altele ce nu au nimic de interesant spre a vorbi.

Ce este oare această instituire monahică, ce există pînă în zilele noastre ? Însuși vorba greacă *μοναχικον* ne spune că va să zică singurătate, sihastică. Originea așezămîntului monahic se urcă în al IV-lea secol după Crist, cînd sîntul Pacheu în Orient și sîntul Martin în Occident începură să facă aceste reuniri de frați, sub o regulă comună. Doi secoli această regulă dăini cu ne schimbare, dar în al VI-lea secol, călugării, abătîndu-se din calea cea bună, căută a se face alte reguli mai aspre. Cea dintăi reformă se făcu de sîntul Benoit, dar nu izbuti a ține mult timp. În Occident mai ales, călugării deveniră puternici în atît, încît ei dispuseră de oștirile regilor și împăraților. Credința oamenilor avuți făcuse tot, ca să înavuțească prin legate acest așezămînt. În secolul de mijloc, în acest timp de deluvii al popoarelor, mănăstirile. Occidentului serviră de singurul adăpost al științelor omenești.

Creatorii acestor așezăminte avură neapărat, la a lor întemeiere, o idee mult mai înaltă despre misia lor, decît a crea niște temple de închinători : o cugetare politică, socială, umanitară a cătat să dicteze trebuința creerii unui asemenea așezămînt. Orice a fost, a avut un cuvînt să fie. A se ruga numai, aceasta nu este îndestul pentru o societate de oameni : ruga este mijlocul ; îmbunătățirea vieții omenești este scopul. Mai toate testamentele credincioșilor, ce lasă averi la mănăstiri, recomandă tineri de școli, de spitale, măritișe de fete sărmane, ajutoare celor nefericiți. Așezămîntul monahismului a pierdut oare această misie ? Dacă el o are încă, este încă trebuincios ; dacă a pierdut-o, nu mai are drept a fi.

Monahismul Orientului pare că s-a înlăturat de nobila sa misie. El nu poate să fie o lumină pentru biserica ritului oriental, căci făclia cunoștințelor s-a stins în minile sale. Nu poate să fie un sprijin al poporațiunilor creștine, căci el primește viața, autoritatea de la acei ce au interes a ucide zborul poporațiunelor creștine din Orient. El însuși se află într-una din acele crize, când trebuie să se reformeze sau să cază de sine.

Acest monahism nu este nici progresist, nici conservator.

Progresul îl înspăimîntă, căci nu-l înțelege; conservarea îl nemulțumește, căci este mizeria. El nu știe nimic, nu vrea nimic. Monahismul oriental cade în extremitatea diametral opusă cu acela în care cade monahismul occidental: în Orient prea mult întuneric; în Occident prea multă lumină. Ochii oamenilor nu pot să vadă bine nici în prea multă întunecime, nici în prea multă lumină. Dar să vorbim numai de monahismul oriental.

Clericii acestui rit sînt ignorați, și ceea ce este mai rău, că au pierdut chiar acea credință simplă a sihastrilor primitivi. Creștinismul Orientului este menit a se rădica numai atunci cînd acest cler se va rădica. Dar pentru ce vom mai vorbi de niște răni ce sînt cunoscute?

ÎNCHEIERE

Grecii și românii

Care caută a fi aspirările românilor macedoni? Este o chestie serioasă, și vom termina cu dînsa. Văzurăm că sînt mulțime de români în Grecia proprie, Tesalia, Epir, Iliria, Macedonia, Tracia și

chiar în Bulgaria. A forma toți aceștia un rigat peste celealte naționalități, mi se pare un vis, ba încă un vis nedrept, ca și acele ce visează grecii : de a subjuga pe celealte naționalități. Toate aceste lucruri sînt secretele viitorului. Ceea ce credem noi că toți acești români ar trebui să facă, este *de a-și păstra cu sîntenie limba și datinile române*, oricare ar fi soarta ce viitorul le păstrează. În aceste vorbe se încheie toată politica românilor aurelieni. În aceeași categorie sînt și frații lor din Austria : ia exemplu de la dînsii.

Slavii, grecii mărească-se, întinză-se, strălucească, ei, românii, să-și păstreze limba și datinele lor !

În privința puterii otomane, credem că ei ar trebui să urmeze politica străbunilor lor, care capitulară cu turcii, păstrîndu-și astfel multe drepturi și privilegii ¹ pînă la satrapul Ali-pașa Tepeleni.

MIC VOCABULAR

<i>Macedo-române</i>	<i>Române</i>	<i>Macedo-române</i>	<i>Române</i>
arapire	răpire	chinisesc	mă duc
pațient	pățimaș	adeliu	adiu (a adia)
leul	leul	porțiția	porțița
lupul	lupul	mene	eu, pe mine
lierta	iartă	isvor	izvor
padure	pădure	cuturbură	turbură
întăvălea	tăvălea	muștele	muștele
bucata	bucată	aclo	acolo

¹ Grecii se bucură astăzi de dorințele a se mări prin ajutorul Engliterii. Noi nu credem aceasta. Englitera nu poate să mărească, să întărească un popor ca să-l facă într-o zi rivalul ei în comerț și plutire (n.a.).

cervu	cerbul	liți	sînteți
canu	cîne	mulieru	mulieru
riu	rîu	pulili	pui
calul	calul	lesioară	ușoară
mente	mintu	vinvici	douăzeci
cală	cale	mușata	frumoasă
mielul	mielul	selagit	liber
apă		așarțira	măritată
actari	asemeni	mendui	gîndi
bana	viața, traiul	alenă	urcă
de, iu	de unde	demanda	întreba
lilițile	florile	usuc	usuc
nisu	dînsul	slabesc	slăbesc
boce	glas	sboru	vorbe
d-un ora	dodată	mușaitătea	frumusețea
cupaciu	stejar	ma	dar
iamană	timp	banezu	trăiesc
dala	lapte bătut	mendui	gînduri
chicasmu	înțelegere	nama	nume
prepește	lipsește	scînciu	zgîrcit
glar	prost	gargalenu	gușu
pecuni	bani	agiului	sîntului
acaciare	a prinde	pelacresește	roagă
scurta	sorti	stepselă	păcatele
giela	mîncarea	agudești	bați
midia	jumătate	dumiaia	lumea
apustruire	atacară	brești	cauți
liguria	lucrul	rea fara	neam prost
aznească	gonească	cerapul	coptorul
numerilă	umerii	sigisească	cîntărească
ferida	ferească [firida	vinătatecu]	albastru
	sobii în Valahia]	unzesc	se cuvin
parte	parte	frescu	proaspete
suflet	suflet	in	in
peptui	pieptul	di	de
aumbrită	umbrită	schipona	vulturul

peri lai	peri negri	agre	sălbatic
coșeța	coșița	pade	cîmp
pițior	picior	legătura	legătură
dulce	dulce	mumă	mumă
buzia	buze	tată	tată
demeneța	dimineța	topește	topește
gardena	grădina	truba	turba
zina	zîna	castraveți	} întocmai
stele	stele	castane	
lumina	lumină	mere	
acelor	acestor	pepeni	
strene	straie	trupul	
îngrupați	îngropați	purici	
protlu	cel dintîi	amănatale	tîrziu
iatripsește	vindecă	seara	seara
gorție	pere	taci	taci
către seara	către scară	bele	belea
napoi	înapoi	vai !	vai !
culaltazu	alaltăieri	alegro	blînd
di mult	de mult	pecatu	păcat
una oară	o dată	ohu !	oh !
mîne	mîne	locu	loc
poimîne	poimîne	muiere	muiere, femeie
aeri	ieri	vicină	vecină
ancert	anul trecut, anțărt	lungu	lung
astăzu	astăzi	gros	gros
ază	azi	unul, o	idem
tru oară	îndată	doi	"
contra	contra, împotriva	trei	"
dupe aceea	dupe aceea	patru	"
di astăzi încolo	de astăzi încolo	cinci	"
cu	cu	șase	"
către	către	șapte	"
la	la	opt	"
după	după	nau	nouă
sub	sub	zace	zeco

pretu, presub	pentru	unsprezace	
de	de la	jinjici și	
cando	cînd	vinvici	douăzeci
atuncea	atuncea	treizăci	treizeci
panu	pînă	una sută	una sută
născînde ori	cîteodată	una nilie	una mie
altă oară	altădată	două nilii	două mii
candocido		una milioane	un milion
cancido	totdauna	a doilea	a doilea
în zare	în zori	a treilea	
bravo!	bravo!	a patrulea	
a zinzicilea	a douăzecilea	în sus	în sus
îndoit,-ă	îndoit,-ă etc.	auce încoa	aice, încoa
a tale	ale tale	acolo	acolo
a tei	ai tăi	pe ația	pe aceia
a ta	a ta	pre au, pre auce	pe aici
sa	a sa	în jos	în jos
a săi	lui	disupra	dasupra
a nostru	al nostru	înuntru	înîntru
a nostri	ai nostri	afoară	afară
a noastre	a noastră	dinaparte	în față, vizavi
a vostru	al vostru	aproape	aproape
aistu	acest	indirept	indirect
aiști	acești	di indireapta	din dreapta
aista	aceasta	nică	încă
aiste	aceste	ahtant	atîta
acel	acel	eu	eu
acelii	acei	de la mine	de la mine
eu însumji	eu însumi	mine,me	mine,mie
tu însuși	tu însuși	noi	noi
el însuși	el însuși	a noster	a nostru
ia însușă	ea însuși	tu	tu
noi înșină	noi înșine	a tui	a ta, ție
a meu	al meu	voi	voi
a mei	ai mei	el	el
a mea	a mea	a lui	a lui

a mele	ale mele	di la el	de la el
a teu	al tău	elu	el
verun, verună	vreun, vreună	a lor	a lor
avere, a	avere, a	ia	ea
	(se conjugă ca	a liei	a ei
	verbul român	di la ia	de la ea
	din Principate		
ele	ele	a lor	a lor ¹

¹ În *Micul vocabular*: arapire — arăpeare, arăchire; lupul — lupulu, luplu; lierta — liartă; cervu — ferbu; cane — cîne; mente — minte; cală — cale; mielul — niehu; actari — ahtare; lilifele — lilicele; boce — boafe; d-un ora — d-un oară; iamană — zămane; prepsește — lipsește; adeliu — adilju; mene — mine; pulili — pulju; lesioară — lișoară; vinvici — vinviți; selagit — sălăghitu; așartira — măritată; alenă — alină; demanda — demindă; sora — sboare; mușaitătea — mușăteață; bănezu — bănedzu; nama — namă, numă; acaciare — acăfare; giela — ghieală; liguria — luguria; numerilă — numerilji; peptul — cheptu; coseă — cosiță; pițior — cior, cicior; dulce — dulce; buzia — bu(d)ză; gardena — gărdină; zina — (d)zină; strene — stranje; gorție — gorță; gargalenul — gărgăliana; agiului — aviului; pelacresește — pălăcărsește; stepselă — stepsurile; cerapul — circaplu; sigisească — zighisească; frescu — frescu; schipona — șchipoania; topește — tuchiaște; castane căstine; trupul — truplu; purici — puriți; ancerfu — anterfu; astazu — astăzu; dupe aceia — dup-ațea; încolo înclo; la — las; presub — presu; cando — cîndo, cāndo; candocido — cîndoțido; cancido — cînțido; taci — tați; bele — bilé, bilée; — muiere — muliere; vicină — vișină; unul — unlu, una, nă; cinci — ținți; zace — (d)zafe; unsprezace — unsprezafe; jinjici — jinjiți; a zinzicilea — a jinjișilea; auce — aufe, aoafe; acolo — aclo; pe acia — pe ația; în jos — în ghios(u); îndirept — îndrept; ahtant — ahintu, ahtintu; a noster — a nostru; a tui — a tăui, a tui (în compuneri ca a tată-tui); elu — eli; aiști — aiști, aești; acel — ațel; aceli — ațelji; eu însumji — eu însunji (P.P.).

Cando va si jini la mine ?	Cînd o să vii la mine ?
Mine va si jinu.	Mîne o să vin.
Vinici încoa.	Veniți încoa.
Iu este fratile a vostru ?	Unde este fratele vostru ?
Ajine te purtași.	Bine te purtași.
Muri omul acel bun.	Muri omul cel bun.
Cum treci zameana ?	Cum treci timpul ?
Cu preimnarea.	Cu plimbarea.
Nu aveci ver ună cunștințire ?	Nu aveți vreo cunoștință ?
Neci una.	Nici una.
Eu va si vă facu cunuscutor.	Eu voi să vă fac cunoscui.
Vreci si grici încă cu mine ?	Vreți să vorbiți încă cu mine ?
Eu ese auce esenu.	Eu sunt aici strein.
Si ma ierți, domne.	Să mă ierți, doamne.
Nji pare foarte ghine.	Ne pare foarte bine.
Tut' una.	Numai una.
Ahtan bun si curat că tu poate	Atît de bun și curat cît poate
si hibă trû citafe.	să fie în cetate.
Icido mesu aveti czarșahi	În fiecare lună sunt cearceafe
late ?	spălate ?
Cu trei meși, i cu un mesu ?	Cu trei luni, ori pe o lună ?
Cu septimana.	Cu săptămîna.
Nu e dure un taliru ?	Nu-i destul un taler ?
Lipseaște si u facă.	Lipsește să o facă.
Cum si chiamă aista soțac ?	Cum se cheamă această
	stradă ?
Icido demaneată va si vă aducă	În toată dimineața o să
ună ligene cu apă frescu.	vă aducă un lighean cu apă
	proaspătă.
Gjine vinetu, doamne.	Bine ai venit, doamne.
Me rog fără complimente	Mă rog fără complimente
ședeți.	ședeți.
Si mi iertați că nu era putere	Să mă iertați că nu era putere
și am ma bun tratament.	să am mai bun tratament.
Eu mane di tuta inima.	Eu mănînc din toată inima.
Eu biui dure.	Eu băui bine.

Va armănem foarte obligați.	Vă rămînem foarte obligați.
Aista este prînzul di toată zua.	Asta este prînzul pentru toată ziua.
Vreți să vă jucați cărți ?	Vreți să jucați cărți ?
Plicatu servulu a vostru.	Plecat vostru șerb.
Escu lanzid.	Sunt bolnav.
Este aduncoasă apa.	Este adîncă apa.
Cîte sunt numerile ?	Cîte sunt numerile ?
Aista casă este moară.	Astă casă este o moară.
Nji frică si nu mă mușcă.	Mi-e frică să nu mă muște.
Acolo șă du cu dialagă unu iepure.	Acolo aleargă un iepure.
Ci om este acel cu stranie verzi ?	Ce om este acel cu straiete verzi ?
Sunt pulji inuntru ?	Sunt pui inuntru ?
Tră exemplu.	Spre exemplu.
Curios că avem noi una plase di fortuna.	Curios este că avem acest noroc.
Ce e di care ?	Ce este așadar ?
Va si me obliguiști vîrtos.	Va să mă îndatoreze mult.
Fără îndoire absenția va si nu lji hibă longă zamane.	Fără îndoire lipsa ta să nu fie lung timp.
Va si videm, si furi că nu ai prea mult fede.	Să vedem de ce nu ai prea multă credință.
Foarte mușiat ! tu puteai si n'ji cumuniți. ¹	Foarte frumos ! tu puteai să ne comunici.

¹ În frazele macedo-române : *ajine* — *ajine* ; *aveci ver ună* — *aveți veri ună* ; *cunștințire* — *cunoaștere* ; *vreci* — *vreți* ; *grici* — *grifi* ; *aucc* — *aute* ; *ahlan* — *ahlan* ; *și am ma bun* — *și am ma bun* ; *citatie* — *șitate* ; *icido* — *ișido* ; *czarșahi* — *csarșahi* ; *septimana* — *septimîna* ; *chiamă* — *cliamă* ; *socac* — *socache* ; *frescu* — *frescă* ; *rog* — *rogu* ; *traitament* — *tractamentu* ; *mane* — *mănceu* ; *tuta* — *tută* ; *șă du* — *șă da* ; *ci* — *și* ; *fortuna* — *fortună* ; *ce* — *te* ; *obliguiști* — *obliguești* ; *longă* — *lungă* (P.P.).

O SCRISOARE LUATĂ DIN BOIAGI,
IN LIMBA ROMÂNĂ MACEDONĂ

Tu aşteptăşi ahtant ghine enumeracia a călătorii a mei, vrută Lenă, cîtu ngi u am tră mare si ce enumeru inscrită, născute muşeteţi di Hamburg, până si potu si ce cuminicu cu gura tute a mele obscerationele. Tu va si crezi că eu pănu tora ceva altă nu fecsu dicăt că mănecu, că ma di pranzulu a meu ce aduceam aminte. Ma lipseşte nică si ce pun de înainte, impresiunea ci sencii cîndo intrai tu portu, ică ma ghine si zicu, trecundalui pretu pădure di catrizi ci se află acolo, nji se părea că eram translocat tru lume nao ; lucrulu ci se spune iucido, io arucă omlu oculili multe plăşi di limbu ci avde omlu si sburască a-verigă di el (că acolo se află catrize di tute nacione) curioasele fiziognomii ci nă esu di uicido di înainte, tute aiste aduc un haosu di idei şi simceari ci nu poate omlu singur ghine si le pune di înainte. Şi singure catrigile me injirară cu mareacia şi fabricacia a lor, cu tut-aceia ci minduiam că am ună acurată idee tră ele di pre icoane şi di descripcione ; nică şi tora nu este acurată ideea, că pănu tora ma aceia di afoară vezui, ma mumă mea, nji se obligui că va si me ducă tru un catrig, tre si pot tute parcile ghine si le liau pre minte. Auce tru portu se află unu catrigu di oaste a lăsătîlii citate Hamburgu care va si ngi dau in prapa si lu cunoscu ghine, şi care si me tornu va si ce enumer tute di căte vizui ; cu gura va si ci descriu si ună recreacione ci me aşteaptă seara aistă ; este una preimnare pre apă, un nghic rîu ci se numişeşte Alster formă din untru a citatîlii una mare cisternă, tru care se preimnă cu barca, şi multe ori se află nescanci, ci cenu musicanţi care alegrează sarbatoarea. Si era călătoria a noas-

tră iarna vrea si am fortuna si vedu nemcesti sti francezești comedii ; ma eu tragu dinainte ma mult acele ci gni procură mușată zamane care spune gardenile di auce tru tută lucirea a lor ; suntu multe, care i ma mult i ma pucinu sunt di citate dipartate, și acolo face omul zefcă foarte ghine. Tu vezi, vrută sor, că auce nu gni lipseaste civa tră trecirea zămanilii ; eu u profiteșc cu mare alegreață, ma ce dau tru cunoscire că nu vream tut'diuna si șed auce ; inviciata hiindulu tru incietu, care domnueaște ma mult tru partea a citatili a noastrei, iu esti casa a mumă meai, nu vream si audu tutu di una publică strigarea a tutulor municioni di gură. Și multu altor lugurii : nu cuatează omul si imnă pre tu cale fără mare loare aminte, di frică si nu lu calcă verună cheră i caretă. Acolo în ante vrundu eu și mumă mea si facemu ună cale pre pade, fumu angustaci si lungimu calea către una socacă, ahtantă mulcime de oameni era, ci nu era putere tră trecire pre acolo ; nă ziseră că era oara iu si adună negociatorlii la bersă și multu numerlu a lor este ună spunere, căt floreaște negociul ; u credu, ma eu nu voi ahtantă murmurare, și va si me torn cu tută inima tru a noastră njică citate, iu va si aflu vruta mea soru, a cui ambraciândalui cu delicatesă va si lji zicu că u voi di tută inimă. ¹

Făcînd observația că „scrisoarea nu-i redată curat foneticește“, Pericle Papahagi traduce textul astfel : „Ai primit așa de bine povestirea călătoriei mele, dragă Lenă, încît consider spre mare bucurie să-ți enumăr în scris

¹ În textul scrisorii : *ahtant* — *ahtantu* ; *ngi* — *nji* ; *născute* — *născûnte* ; *ce* — *ță* ; *cuminicu* — *cumunicu* ; *obscerationele* — *observationele* ; *fecsu* — *feciu* ; *io* — *iu* ; *simceari* — *senciri* ; *catrigile* — *catrizile* ; *nghic* — *njic* ; *cenu* — *țănu* ; *alegrață* — *aligreață* ; *hiindulu* — *hiindalu* ; *estî casa* — *este casa* ; *audu* — *avdu* (P. P.).

cîteva frumuseţi din Hamburg, pînă ce voi putea să-ţi comunic cu gura toate observaţiunile mele. Tu o să crezi că eu pînă acuma nimic alta nu făcui, decît să mănînc, căci numai de prînzul meu îţi aduceam aminte (îţi po-meneam).

Dacă trebuie încă să-ţi înfăţişez impresia ce simţii, cînd intrai în port, sau mai bine zicînd, trecînd prin pădurea de vapoare ce se află acolo, mi se părea că eram transportat în lumea nouă ; lucrul (activitatea) ce se arată oriunde, unde-şi aruncă ochii (privirile) omul, feluritele limbi ce aude omul că se vorbeşte în jurul lui (căci acolo se află vapoare de la toate naţiunile), fizionomiile curioase ce ne apar înaintea de pretutindeni, toate acestea aduc (provoacă) un haos de idei ; simţiri ce nu poate omul singur să le pună înaintea (să le înfă-ţişeze). Şi vapoarele singure mă uimîră cu măreţia şi fabricaţia lor, cu toate că îmi închipuiam că am o idee sigură despre ele după tablouri şi descrieri ; nici acuma ideea despre ele nu este deplină, căci pînă acuma văzui numai partea aceea din afară ; însă mama mea se obligă că o să mă ducă într-un vapor, ca să pot să observ bine toate părţile. Aci în port se afla un vas de război, ce aparţine liberului oraş Hamburg, pe care mă voi grăbi să-l cunosc bine şi cînd m-oi întoarce am să-ţi povestesc tot ce văzui ; cu gura am să-ţi descriu şi o petrecere ce mă aşteaptă seara aceasta ; este (vorba de) o plimbare pe apă ; un mic rîu, ce se numeşte Alster, formează înăuntrul oraşului un mare bazin, unde se plimbă cu barca, şi de multe ori se găsesc unii care ţin muzicanţi, care înveselesc sărbătoarea (festivitatea). De ar fi fost călătoria noastră iarna, era să am norocul să văd comedii nemţeşti şi franţuzeşti ; totuşi eu prefer mai mult acele care-mi procură timpul frumos, care arată grădinile de aci în toată splendoarea lor ; sunt multe, mai mult sau mai puţin depărtate de oraş, şi acolo omul petrece bine ; tu vezi, dragă soră, că aci nu-mi lipseşte nimic pentru trecerea vremii (pentru a omori vremea) ; eu profit cu mare bucurie, decît îţi fac cunoscut (îţi mărturisesc), că n-aş vrea să şed pentru totdeauna aci ; deprins fiind cu liniştea ce domneşte mai mult în partea oraşului nostru, unde se află casa mamei mele, nu mi-ar plăcea să aud într-una strigătul neîncetat al tuturor alimentelor (al celor necesare vieţii) şi alte multe lucruri ; nu cutează omul să umble (să meargă) pe stradă fără luare-aminte, de

frică să nu-l calce vreo trăsură sau căruță ; vrînd eu și mama acu cîteva zile înainte să facem un drum pe jos, ~~furăm~~ nevoiți să ocolim, căci într-o stradă atîta mulțime de oameni era, că nu era cu putință de trecut pe acolo ; ni s-a spus că era timpul cînd se strîng neguțătorii la bursă, iar marele lor număr este un semn, o dovadă cît de mult înflorește negoțul ; o cred, decît mie nu-mi place atîta gălăgie, și am să mă întorc din toată inima în micul nostru oraș, unde am să aflu pe iubita mea soră, pe care îmbrățișînd-o cu tandrețe, am să-i spun că o iubesc din toată inima.) (n.e.).

MACEDONIA

*„Ieși flacăre din piept
Acum sau niciodată !
Acuma îmi arată
Să strig al țării drept, —*

*Al țării ce de secolî cu lacrimi de sînge,
Ca muma văduvită, neîncetat se plînge.*

*Eroi de la Carpați,
A căror famă zboară
Ca acvila ușoară
Din secolî depărtați, —
Voi cari înfruntat-ați atite ginți barbare,
Voi care Europei ați fost drept apărare ! —*

*Cum oare ați uitat,
Sau nu ați avut milă
D-a Emului ¹ copilă,
Ce plînge nencetat ?
Ea geme în sclavie, și hidrele streine
Prin uneltiri ascunse o sfișiu între sine !*

¹ Hemus (Munții Balcani) (n.e.).

Nu ne-au șoptit ades,
Plângînd, părinții noștri ?
«Și ei sunt frații voștri ?
Și singele ales

*Le curge lor prin vine, un singe ce rodește ;
Intr-înșii al mării dor încă mai trăește».*

Români, ce așteptăm ?
Dați icea mîină-n mîină,
Cu inimă română
Din lanțuri să-i scăpăm ;

*Sunt frați cu noi d-o mamă, frați buni de-același singe.
Acuma se cuvine concordia d-a strînge.*

Acum și pentru noi
Un soare se aprinde,
Lumina lui se-ntinde,
Ne scapă din nevoi.

*Curagiu ! N-aveți teamă, căci sînt în agonie
Fiaștrii țarei noastre... și moartea nu-ntîrzie.*

Noi nu ne vom lupta
Pe cîmpul bătăliei,
Din fiarele sclaviei
Spre a o libera

*P-a României scumpă și dulce surioară.
Noi n-avem trebuință de nimeni ca să moară.*

Dar vrem să le strigăm :
— Români macedoneni !
Voi nu sunteți eleni,
D-un singe noi suntem.

*Trimite-vă-ți feciorii aici în țara noastră,
Căci Roma, nu Atena, vă este mama voastră.*

Uniți-vă cu noi,
Căci patria ne plînge;
Dați mîna ici a strînge,
Căci umbre de eroi,
Asan, Corvin și Mircea, ne strigă din mormînte:
«Concordia va face România putînte!»

GRANDEA

MACEDONEANUL

„— Pastorele, de voiești,
Spune-mi mie cine ești?
— Sînt român ca ceia care
Trăiesc colo la Carpați,
Și de dinșii am dor mare
Că sînt mie prea buni frați.
— Pastorel cu mică turmă,
De ce plînsu-ți nu se curmă?
— Cum n-a plînge cel ce-i brav
Și trăiește-n lanț ca sclav?
Cum n-a plînge cel ce are
Frați în număr foarte mare,
Dar de dinșii e uitat
Și suspină-nstreinat?
Cum n-a plînge mîndrul june,
Cînd nu-i liber a-și răpune
Viața pentru țeara lui?
Cînd nu are nimălu
Spune chinul ce-l sfiște?
Cînd chiar frații în sclavie
Fără milă-l părăsesc,
Iar ei liberi blînd trăiesc?
— Pastorele, te-ntreb iară,

Mare este a ta țeară ?
 Și ca tine români vii
 Mulți sunt p-ale ei câmpii ?
 — Zi la rînt să o măsoare,
 Că-n Ept̃r nu se găsească
 Cai atîți cît trebuiească
 România s-o-nconjoare.
 Cîte stele sunt pe cer,
 Cîte frunze crește și piar,
 Cîte pascri trec în cale,
 Cîte flori pe Pînd la vale,
 Tot așa la număr ei
 Sunt de mulți românii mei.
 — Pastorele, te-ntreb iară
 A ta gîntă n-o să piară,
 Dacă voi nu vă uniți
 Un stat mare ca să fiți ?
 — Cît va fi Balcanul munte,
 Tot atît și noi de frunte
 Vom fi gîntă pe pămînt.
 Căci e scris de Domnul sint :
 «A românilor unire
 Îi va duce la mîrire.»
 Puțin să mai așteptăm
 De fiastri să scăpăm,
 Și republtca romană
 Se va înălța titană !...
 Ah ! și cred în risul meu
 Precum cred în Dumnezeu.“

GRANDEA

F i n e

CĂLĂTORII ÎN ASIA MICĂ

Eram la Samos. D. Ion Ghica, ce era atunci domn în această insulă, îmi propuse o preumblare pe coastele Asiei Mici, unde au fost altădată atâtea cetăți strălucite. Plecarăm într-o dimineață, imbarcându-ne pe un bric de rezbél otoman cu zece tunuri și optzeci de oameni de echipagiu. Acest bric era în dispozițiunea domnului de Samos. Timpul era frumos. Vasul ieși din portul de la Vathi, luă calea la dreapta, trecu printre canalul ce desparte insula Samos de muntele Mycale, apoi reieși din nou în lumina Arhipelui, spre a urma coasta Asiei Mici.

O boare favoritoare sufla în pânzele elegantului bric, care, cu cochetărie plecat la o parte, aluneca pe suprafața mării ușor încrețite și spumate. Nici zgomotul monoton și neplăcut, nici fumul nesuferit al vaselor cu aburi nu ne întrerupeau plăcerea ce se încearcă în aceste călătorii nautice. Vasul aluneca ca o pasere în aer.

Lăsarăm la stînga frumosul munte Mycale, renumit prin bătălia navală ce se dede aproape de aici în anul 479 înainte de Crist, și în care Xantipe

și Leotyhide învinseră pe perși, în ziua chiar când Pausania câștiga bătălia de la Plateea.

Nu cred a fi de prisos dacă am spune aici pe scurt câteva trăsuri despre istoria acestor popoare, cari locuiau frumoasele țărmuri ale Ioniei.

Muntele Mycale este pe coasta Ioniei. Dupe fabule, Ion avea tată pe Xuthus, bun pe Helen, străbun pe Deucalion și mai sus pe Prometeu și Iaphet. Pe când fratele lui Ion, Aheus, părăsise Peloponezul și mergea în Tesalia, Ion cu colonii săi se ducea în Egiale (aproape de Corint), Selium îi dădă pe fic-sa în căsătorie și îl făcu moștenitor. Ion fundă o cetate numită Helia, dupe numele soției sale. Domni mult timp și muri la 1360 înainte de Crist, lăsând fiii săi pe tronul Egialei, care luă numele de Ionia, fundară douăsprezece cetăți. Mai târziu veniră preste Ionia aheeni, goniți din Argos și din Micene de doriani, cari, ajutați chiar de cei din urmă, goniră pe ionieni. Numele țării de *Ionia* se schimbă în *Ahaia*. Ionienii se duseră în Atica. Aici se născu între viața dorică și ionică o mare rivalitate, care forță pe ionieni cu timpul să emigre. În capul emigrațiunii ioniene se puseră Neleu și Androcles (1130 înainte de Crist). Veniră cu ei și locuitori din Focida, din Beoția și alte provincii, rădicară pînzele spre Asia Mică; acolo goniră dupe țărmurile meridionali ale Lidiei, dupe țărmurile nordice ale Cariei, pe locuitorii cei vechi, amestecătură de carieni, lidieni și pelasgi. Luară în posesiune și insulele Samos și Hio; fundară sau reparară douăsprezece cetăți: Focaea, Erithea, Clazomena, Theos. Lebedos, Colofon, Efesu, Priena, Miunte, Milet și insulele Samos și Hio. Eolienii și dorianii, ca ionienii, formară două confederațiuni diferite. Doi seculi, ionienii luptară contra regilor

lidieni, de la Gyges pînă la Cresus, care îi supuse. Acesta fu învins de perși la Thimbreu în 545. Grecii din Asia Mică deveniră cu timpul mai civilizați decît cei din Europa, prin progresul lor în arti și în științe. Striviți de domnia perșilor, ionienii se revoltară sub Darius și goniră pe tirani. Sase ani ținu lupta.

Milet, cungiurat pe mare și pe uscat, căzu împreună cu Ionia. Femeile și copiii ionienilor, dupe victoria perșilor, se luară robi; oamenii trecură sub sabie. Unii se scăpară în Italia, în Africa. Mai tîrziu Ionia reînflori. În timpul rezbelului medice, perșii se serviră cu ionienii contra grecilor. La Salamina, ionienii trădară pe perși.

Cînd grecii bătură pe perși la Plateea, armata lor de mare, comandată de spartiatul Leotyhides, purtă celebra victorie de la Mycale, și de care am vorbit mai sus. Flota era staționată la Delos. De aici plecă spre Samos, unde căpitanul, văzînd pe perși că fug, îi urmă pînă la Mycale. Persianii dupe flotă coborîră pe țărm, ca să se pună sub protecțiunea armatei persiane de șaiszeci mii oameni. Grecii coborîră dupe dînșii. Perșii, temîndu-se de vreo trădare, dezarmară pe samieni și goniră din tabără pe milesieni. În momentul cînd lupta devenise mai înverșunată, perșii primiră știre că Mardonius fuse bătut în Beoția. Aceasta îmbărbătă pe greci. Tabăra perșilor se sfărîmă, generalii lor fuseră uciși. Atenienii comandați de Xantipe avură cea mai mare glorie a acestei zile.

Aici pieri și se stinse puterea Asiei. Toată mulțimea perșilor nu putu rezista contra unui număr mic de oameni, dară cari avea pentru dînșii geniul, civilizațiunea și geniul libertății, unite cu ordinea.

Pe acest munte era în antichitate celebrul Panionium. Acolo era adunarea deputaților celor două-

sprezece cetăți ale Ioniei confederate. Dupe Strabone, acest Panionium era situat la capul Trogilă, trei stade de la țărmul mării, și pus pe coasta muntelui Mycale, cu fața spre nord. În mijlocul acelor muri, numiți Panionium, se afla templul Heliconius. Tot anul, deputații confederațiunii se adunau aci și discutau despre interesele generali ale Ioniei. Noi lăsarăm la stînga capului Trogila, numit astăzi Budu : este la marginea nordică a canalului de la Șamos. Chandler și Charles Texier spun că au vizitat acest munte și au găsit ruine. În dosul muntelui a fost celebra cetate Priena.

De dimineța pînă la patru oare dupe-amiază, vasul nostru pluti pe această frumoasă mare, nu departe de țărmii Asiei. Este cu neputință a exprima impresiunea ce produce asupra simțurilor această frumoasă mare, în unire cu niște țărmuri desfătătoare, a căror climă este cea mai plăcută ce se cunoaște în lume ! Marea, cerul, coastele Asiei, insule, pare că rivalizează, expunînd ochilor nenumăratele și variatele lor frumuseți. Pe la patru ore ne amenința un mare pericol, ce nime nu-l prevăzuse. Din întîmplare d. Ion Ghica, aruncînd ochii pe o cartă marină engleză și venind tocmai la locul unde noi navigam, văzu că eram aproape să cădem pe niște stînci ascunse sub apă și însemnate pe cartă. Cheamă pe comandant și îi spune că suntem amenințați. Comandantul cercetă cartă sa turcească trimisă de ministerul de marină ; nu văzu nimic. Pilotul grec fuse asemenea întrebat și nu spuse că acolo era o stîncă ascunsă sub apă. Nu era de mirare, fiindcă acești navigatori călătoresc cu caice mici, care, neluînd fund mult, trec peste stînci. Ordin se dăde a schimba calea. Cînd ne crezurăm scăpați de pericol, căpitanul dăde ordin unor marinari să se coboare în barcă și să mă-

soare apa în dreptul unde se bănuia că se află stîncile. Aceasta se făcu și se găsi o stîncă foarte aproape de punctul în care vasul schimbase calea ; astfel scăparăm d-un mare pericol.

Nu departe de acest loc se opri vasul, și noi, coborînd într-o barcă, cercarăm să intrăm în râul Meandru, care se varsă în mare. Această intrare fuse cu neputință, din cauza grămădirii nisipului la gura Meandrului. Ne înturnarăm către bric și purceserăm înainte, să aflăm un alt loc pe unde să debarcăm.

Rîul Meandru are izvoarele sale într-un loc ce se chema odată Autocrene, pe un munte cu același nume. Trecea prin cetatea Celene, stropcea districtul Apameu (Titu Liviu, *lib. XXXVIII*). Plutarc zice că Meandru se chema mai în vechime *Anaboenon*, adică : „*cel ce se întoarce pe urma sa*“ ; s-a chemat astfel, zice acest autor, din cauza lui Meandru, fiul lui Cercaphus și al Anaxibii, care în timpul unui rezel contra cetății Pesinunte, promise Junonei că, de va învinge, îi va sacrifica pe cea dintîi persoană care va veni să-l felicite. În-tîmplarea voi, la întoarcerea lui, cele întii persoane ce se prezintă lui să fie Arhelaus, fiul său, soră-sa și maică-sa. El le sacrifica ; apoi de multă durere și părere de rău se aruncă el însuși în râul *Anaboenon*, care se numi în urmă Meandru, din cauza lui. Alți autori, cum Demostrate, vorbește altfel. În timpii antici, cetatea Milet era la gura Meandrului ; în timpii romanilor nu mai era. Golful de la Milet se închise cu încetul și se schimbă într-un loc ce se cheamă astăzi *Oufa-bafi* și Milet este depărtat de malurile mării.

Înainte serei ajunserăm la capul Posidium, astăzi Arbor. Aruncarăm ancora în micul port Panormus. Proiectul nostru era să vizităm ruinele

celebrului templu al branhizilor, consacrat cultului lui Apolon Didimien.

Trecurăm noaptea în bric. A doua zi foarte de dimineată debarcarăm. Locurile ce trebuia să vizităm erau vizitate mai mult de tâlhari, decât de călători. Fuse trebuință să luăm cu noi o escortă de șase soldați turci și doi ofițeri. Însă cea mai mare asigurare a noastră era într-un grec, vechi căpitan de clești, celebru prin vitejiile sale, și acum unul din capii gendarmeriei guvernului creștin din Samos. El cunoștea toate aceste locuri, pe care mulți ani înainte le cutreierase cu picioarele în fugăritura turcilor. Mergea înaintea noastră cu șișinoava pe umeri. Ne-aduse cai, căci locul unde se afla templul era depărtat de locul unde debarcasem aproape de o leghe, apoi de acolo câtă să mergem înainte pînă la ruinele Miletului.

Trecurăm o luncă șetă și coperită de pămînt roditor încununat cu plante de tot felul. Aici întâlneam mulțime de șerpi.

Locul pe care se văd ruinele templului este puțin mai rădicat decât lunca. El se cheamă astăzi Gheronda. Sunt vreo zece sau cincisprezece case de țărani, o moară de vînt, cîteva grădine cu legume. Locuitorii sunt greci de la Samos și de la alte insule.

Ruinele templului ne apărură de departe ca un deal de dărîmături de piatră surmontat de trei coloane superbe de marmură, care a rămas încă în picioare. Două coloane apropiate se împreună către vîrf printr-o arhitravă, altă coloană apare mai departe izolată. Am zis că ruinele formează un deal de piatră. Acest deal este deșert la mijlocul lui, murii au căzut neapărat de vreun mare cutremur și au format acest deal, al cărui sîn lasă un mare deșert, interiorul templului. Cei mai mulți

cred că templu a căzut în perioada de la 400 la 1600. În această mare grămadă de marmură, văzuserăm multime de coloane sfărâmate, capete lucrate cu mare artă și păstrate în bună stare.

Templul pare să fi fost dipter, prin urmare decastil. Se vede încă un mare petic de mur, înalt ca de trei metri, despre celă. Grămada pietrilor este mai mare spre locul *pronaosului*. Coloanele sunt de ordinul ionic.

Noi nu avurăm timpul a face asupra acestor ruine cercetări mai îndelunge.

Ne vom mărgini însă, dupe unii din anticii autori, a da oarecari relațiuni despre starea acestui templu în timpii săi cei buni.

Acest templu fusese cel mai celebru din aceste locuri, dupe templul de la Delf; ținea de teritoriul • Miletului. Grecii vechi credeau că așezământul acestui oracul venea de la croul Branhus, favorit lui Apolon. Preoția templului acesta rămăsese un drept în familia lui Branhus, și de aci luă nume de Branhide, cu care era cunoscut. Muma lui Branhus, visînd odată, fiind însărcinată, că soarele i se arătase și îi intrase în sîn, dede fiului său nume de Branhus. *Ἐρᾶνχοῦς* Acesta, cînd se făcu flăcău, întîlni într-o pădure pe Apolon, care îi dede o sărutare și îi acordă darul profetiei. Rădică acestui zeu un templu, numit Branhide. Jocuri numite disymine se așezară și se celebrară la Milet mai mulți seculi. Leodamas din Milet, de viță regală, aduse cu dînsul dintr-un rezbel cu caristienii o femeie roabă, ce era mumă. Branhus adoptă copilul și îl numi Evangelus, din care se trase familia milesiană Evangelida. El luă locul lui Branhus; ofrandele ce veneau la templul acesta formară cu timpul un tezaur imens. Dupe ce reduse pe milesieni, Darius ordonă să pună foc templului; dară

ruina lui fuse sub Xerxes, care arse toate templurile din Ionia și luă tezaurii templului acestuia. Pe timpul lui Alexandru cel Mare, milesienii construiră acest templu pe un plan mai măreț. Acest monument este acela care a venit pînă la noi și ni se prezintă astăzi ruinat.

Dafnis din Milet și Paeonius din Efes fură arhitectonii lui. Vitruve pune acest templu în numărul celor patru mărețe lucrări ale Greciei. Către acestea templul nu se terminase cu totul. Templul putea să priimească în sînu-i toată populațiunea unui burg. Era acolo statua lui Apolon, sculptată de Canahus din Ciciona, era de bronz pe modelul lui Apolon Ismenien din Teba. Zeul sta în picioare, cu chica înnodată și aruncată pe spate; ținea în mînă o liră. Principalul preot din acest templu era *stephanophorul*, care purta cunună de aur în timpul sacrificiilor, profetul ce da răspunsul oraculului. Un prefect și doi ajutoari gardau tezaurul, apoi *hydrophorii*, însărcinați să poarte apa la sacrificie.

Imperatorele Adrian era onorat ca binefăcător și fondator al templului.

Plecînd de aici și ieșind din micul sat, văzurăm mai multe statue foarte vechi, din cari cele mai multe sunt cu capetele sparte.

Priena, în poalele lui Mycale, nu mai prezentă astăzi decît niște ruine. Nu puturăm să vizităm ruinele ei, fiindu-ne preste mînă și neavînd ce vedea care să merite sacrificiul ce am fi făcut ca să le vizităm. În Priena se alegea președintele serbărilor Panionium în onoarea lui Neptun Heliconius. Priena era o cetate cu totul religioasă. Pausanias citează templul Minervei ca o statuă foarte antică a zeiței (P., lib. VII, ch. 5). Ruinele lui se zice că se văd grămădite. Se vede asemenea ruinele unui teatru și unui stad. Chandler a găsit acolo ur-

mătoarea inscripțiune: „Regele Alexandru a dedicat acest templu la Minerva Poliade“.

În câteva ore de călătorie ajunserăm într-o pădure, unde, descălecînd, ne puserăm să mîncăm proviziunile ce aveam cu noi, pe cînd soldații făceau gardă împregiurul nostru, în mai multe direcțiuni. Dupe ce ne ospătarăm astfel, încălicarăm din nou și pornirăm către celebra cetate Milet. Ajunserăm într-un sat mizerabil. Cîteva case locuite de turci trențăroși și gâlbejiți de friguri. Vitele lor însă erau mari și grase. Aici ni se spuse că este Miletul. Traserăm la subprefectul locului; acesta nu era aici. Se duse să-l caute. Peste cîteva minute, el veni, închinîndu-se cu adînc respect înaintea principelui de Samos. Ni se prezintă ciubuce și cafele, dupe obicei. Subprefectul otoman ne spuse că acolo sunt ruinele pe cari mulți călători vin să le vadă, dară nu știu să ne spună nimic mai mult despre ele.

Ne dede un albanez, ca să ne conducă la ruine. Mai toate templurile și cetățile din aceste locuri se crede că ar fi căzut din mari cutremure de pămînt. Theo Claros, Priena, Branhide și Magnesia erau împodobite de templuri mărețe de marmură albă de ordinul ionic. Toate aceste templuri zac pe pămînt, fapte a cutremurelor, neapărat, iară nu a minei omenești, căci tot materialul se află încă aici răsturnat : coloane, capite, tot.

Milet se fundase la gura Meandrului, ceea ce îi da comunicațiunea cu marea și cu Frigia prin calea uscatului pe calea Meandrului. Aceasta dase Miletului atîta desvoltare în comerț. Nu se știe de sigur cînd s-a fundat această cetate. Înaintea venirii ionienilor, aceste locuri erau ocupate de lelegi. Milet era situat pe partea stîngă a rîului Meandru și pe teritoriul Cariei. Se zice că carienii,

veniți de la Crit cu Sarpedon, goniră pe lelegi și fundară cetatea Milet dupe alta din Crit. Mai târziu ionienii, conduși de Noleu, o luară și fundară altă cetate cu acel nume în vecinătate. Miletul avea patru porturi pe mare, unul golful, care astăzi este astupat, altul al micci insule Lada, astăzi uscat. Cele două alte pe pământurile din dreapta și stînga cetății, cetatea fiind așezată pe un istm. Toate sunt umplute și uscate. Am văzut insula Lada, unde se reuneau în consiliu aliații greci, cînd cu rezelul perșilor, și lîngă care insulă se zice că altădată plutea flota grecilor. Astăzi între Milet și Lada este o vilcea umplută de nisipurile aruncate de Meandru, care trece aici foarte aproape și tocmai dupe cîteva ore cade în mare. Regii Lidiei cusură intrige cu cetățenii din Milet, promițîndu-le guvernul. Rezelul se declară sub Sadyate.

Alyate, fiul acestuia, urmă rezelul contra milesienilor. În tot anul venea cu armata și distrugea semănăturile milesienilor. Două mari bătălii se dederă : una în lunca Meandrului, ceaaltă lîngă Limeneium. Lidienii puind foc la niște case, flacăra se întinse și arse templul Minervei Asesiene. Alyate căzu bolnav. Pitia nu voi să zică nimic, pînă cînd templul Minervei nu va fi reconstruit. Se făcu pacea. Cît trăi Cressus, milesienii trăiră în pace cu vecinii lor. Dupe căderea regatului Lidiei, făcură tractate cu Cyrus, în timpul lui Darius. Milet intră în capul revoltei. Darius îl atacă cu puteri mari și ajutat de fenicieni, rivali ai milesienilor. Adunarea ionienilor în muntele Mycale decide că să se însărcineze Miletul să-și apere zidurile sale singur, iară confederațiunea să apercetatea pe mare. Herodot descrie frumos bătălia de la Lada. Bătălia se dede ; flota greacă fu zdrobită ; Darius începu asediul Miletului pe mare și

pe uscat. Dupe șase ani, perșii luară cetatea, împărțiră pământurile Miletului: ei luară lunca și dederă carienilor partea muntoasă. Nici un milesian nu mai rămase în Milet. Dupe bătălia de la Mycale, milesienii scuturară jugul perșilor, ca să cază sub acela al atenienilor. Ei se revoltă contra atenienilor, căci de mult se adunaseră aci. O mie de *hopliți* și o mie cinci sute argieni și o mie de aliați, plecați de la Atena pe patruzeci de vase, aborderă la Samos și trecură pe urmă la Milet, unde au tăbărit. În bătaia ce se dede, milesienii fură învingători.

Miletu nu voi să deschidă porțile lui Alexandru cel Mare, care o luă cu asalt. Către acestea ei fură tractați cu blîndețe. În timpul romanilor, Milet fuse un oraș comercial, sub bizantini deveni obiectul lovirilor din partea mahometanilor. Cu toate că de atunci porturile sale se umpluseră și vasele muiau în Meandru. Văzurăm aici multe templuri răsturnate la pământ din temelie. Băile stau încă în picioare în mijlocul ruinelor. Însă nimica mai frumos ca teatrul, construit cu totul în mari blocuri de marmură fină, dară despoiat de ornamente, cum coloane, capite și alte decorațiuni. Teatrul este nalt, în semicerc; băncele există încă, de marmură, galerii largi îl încongiură. În aceste galerii găsirăm mulțime de vaci, adăpostite de soare.

La o mică depărtare de la acest teatru este o geamie părăsită, bolțile de cărămidă, murii de piatră îmbrăcați în plăci de marmură albă, grațios sculptată.

Iată tot ce rămase din această cetate, unde științele și artele frumoase au făcut gloria Ioniei. Iată cum se pierd cetățile, populi și, ceea ce este mai grav, însuși geniul și civilizațiunea.

Nici o călătorie nu poate să aibe o mai mare

parte de descripțiuni poetice și de reflecțiuni filosofice ca aceea ce ar face cineva în Ionia. Am cîntat și am filosofat atît de mult în *Ionienile*¹, încît orice aș mai zice aici de felul acesta, ar fi o repetițiune. Filosoful, poetul, arheologul, artistul găsesc în aceste locuri o plăcere ce nu se poate exprima. Turistul, gastronomul el însuși poate afla aici ceva care să-i placă : vite grase și de o vedere răpitoare, cari promet cele mai bune biftecuri.

Fără a ne odihni mult în aceste locuri, plecarăm înapoi către locul dezbarcațiunii noastre, trecînd din nou pe la templul de la Branhide, unde locuitorii veniră să ne ofere pentru monete curgătoare, monete antice.

Seara ne reîmbarcarăm și trecurăm noaptea în micul golf. A doua zi apariind rădicarăm pînzele și pornirăm către anticul Halicarnase, unde se făceau scobirile pentru găsirea *mausoleului*. O zi frumoasă, o boare plăcută în spate ; noi zburam. La stînga, coastele desfătătoare ale Asiei, la dreapta grupa poetică a insulelor, la mijloc o mare de azur plină de plăceri fără pericole ; asupra noastră, un cer strălucitor de senin ; era o adevărată fericire a naviga.

Trecurăm pe lîngă insulele Leros și Calemnos, înaintarăm către Kos, insulă verde ce pare o nimfă care se rădică asupra mării și ține pe brațele sale grădini dezmierdătoare. Lăsarăm Kos, ne îndreptarăm către coasta Asiei, către Halicarnase. Două ore înaintea serei eram în portul acestei cetăți renumite în timpii vechi și aruncam ancora aproape de o fregată engleză.

Dezbarcarăm și merserăm să vedem pe d. Newton, consul englez într-o insulă și amic al d. Ion

¹ Cîntul întii din poemul *Conrad* (n. e.).

Ghica, fără acum însărcinat de guvernul englez să scobească și să dezlege dificila problemă a mormîntului lui Mausole de la Halicarnase. Acest arheolog ne văzu cu mare plăcere. Pe mine mă înțîmpină însă cam rece, crezînd că sunt vreun arheolog francez, venit acolo să profit de descoperirile importante ce el făcuse ; dară se liniști, îndată ce auzi că nu sunt nici francez, nici arheolog, și deveni amabil. D. Newton ne făcu o lungă teorie asupra istoriei mausoleului, apoi ne spuse că de mulți ani era frămîntat de ideea să găsească mormîntul lui Mausole. În fine ne spuse că l-a găsit. Guvernul englez cheltuiuse sume mari de bani, ca să cumpere o mahala întreagă din oraș spre a dărîma și a săpa sub case. Peste o mie de oameni erau întrebuiințați la această lucrare. Pînă vom spune cu de-amănuntul starea mormîntului dupe descoperirea făcută de d. Newton, să dăm lectorilor nostri o idee răpede despre acest mormînt, care trecea între minunile lumii vechi. Halicarnase fuse unul din cele mai mari orașe ale Cariei. Este așezat în fundul unui golf, în față cu insula Kos, despre care avem a vorbi mai tîrziu. Se zice că Anthis fuse fondatorul acestui oraș. Strabone zice de acest Anthis că veni aici în capul colonilor *trazezenieni*. La început se numi Zephiria, de la o mică insulă ce era aproape ; făcu întîi parte din confederațiunea dorienă ; dară fuse scoasă mai tîrziu. Vitruve ne spune că aici Mausole, care locuia mai întîi orașul Mylea, se decise a-și muta capitala în Halicarnase. Acest loc, zice el, se face rond în forma unui teatru. În partea cea mai de jos, aproape de port (în fundul golfului) era forum, și mijlocul curburei era o piață mare, în mijlocul căreia se afla construit Mausoleul, adunătură de atîtea capodopere ce treceau între minunile lumii.

În mijlocul cetății din vîrf era templul lui Mars, conținînd o statuă colosală... făcută de celebrul Lecharis. Pe vîrf la dreapta, la marginea curbei, se afla templul Venerii și al lui Mercur, lângă fîntina Salmacis, și la stînga palatul lui Mausole. De acolo se vedea la dreapta forum, portul și toată priveliștea zidurilor, la stînga portul secret ascuns de munți, astfel încît nime nu putea să vadă nici să cunoască ceea ce se făcea aici, cînd regele din palatul său putea, fără a fi văzut, comanda flotei și soldaților. Cei mai mari autori vechi vorbesc de acest mormînt : Vitruve, Pausanias, Strabone, Lucien și alții. Pausanias zice : „S-a construit sub domnia lui Mausole, rege din Halicarnase. Este însemnat prin mărimea imensă a artei cu care este construit. Astfel romanii, în admirațiunea lor fără margine, numesc mausoleu toate mormintele remarcabile.“ În Vibius Sequester se zice : „Mausoleul, care este în Caria, este înalt de o sută optzeci picioare și are patru sute picioare de congiur. Acolo este sicriul regelui în marmură, de Lihnite.“ Pliniu zice ceva mai bine decît toți : „Scopas avu tot într-un timp rivali pe Briaxis, pe Timoteu, pe Lecharis. Nu trebuie a-i despărți aici, fiindcă ei întrebuintară împreună foarfecile lor pentru Mausole, mic rege al Cariei, care muri în al doilea an de la a o sută șaselea olimpiadă. Lucrările acestui artist puseră acest monument în rîndul minunilor lumii. Fețele expuse spre miazăzi și spre miazănoapte au șasezeci și trei de picioare. Este mai scurt despre frunți. Tot purturul este de patru sute unsprezece picioare : se rădăcă pe o înălțime de douăzeci și cinci de coți ; este ocolit de treizeci și șase coloane, și s-a numit această colonadă *pteron*. Scopas lucră în partea răsăritului, Briaxis în partea nordului. Timoteu spre miazăzi și Lecharis spre

apus. Regina Artemisa, care rădicasese acest monument în memoria soțului său, muri înainte ce acești artiști putură să termine lucrarea ; dar ei o terminară pentru propria lor glorie și pentru onoarea artii : un al cincilea artist se uni cu cei pe cari i-am numit, căci asupra *pteronului* rădică o piramidă, a cărei înălțime era egală cu partea inferioară... Pe vîrf puse un padrigiu de marmură, lucrare a lui Pythis, și care adaus cu restul da edificiului o înălțime totală de o sută patruzeci picioare.“

D. Newton a găsit fărîmăturile mausoleului într-un loc catrangular, ce se înalță spre sud-est al coloanii, numit templul lui Mars. Dupe raporturile sale către guvernul englez, se zice că mausoleul se odihnea pe un subasemînt catrangular, ocolit de o friză, înfățișînd bătăliile amazoanelor ; că acest subasemînt era surmontat de o coloană din ordinul ionic, cu un intablement întreg, a cărui friză era împodobită cu bătălii între greci și amazone. Văzurăm trase din pămînt și zăcînd pe suprafața pămîntului un mare număr de figuri de lei în marmură, un fragment de statuă ecuestră d-o mărime prodigioasă.

D. Newton ne spuse că acest monument a fost răsturnat de un cutremur de pămînt și că cavalerii de la Rod l-au despuiat dupe fărîmarea lui.

Să vorbim puțin despre regele Mausol și soția sa Artemisa. În timpul autorității persilor, carienii se administrău de domni din națiunea lor. Artemisa, fiica lui Lygdamis, tiran din Halicarnase, priimi titlu de regina Cariei. Această princesă făcuse lui Xerxes cele mai mari servicii în timpul rezelului celui mare, oferindu-i soldați, pe cari ea îi comanda în persoană. Regele Persiei, drept mulțămire, îi dase puterea suverană, care se în-

tindea chiar asupra insulelor vecine. Aceasta avu un fiu, Lygdamis, care o moșteni, ca principe tributar persilor. Hecatomnus se așează în Halicarnase ca rege. Acesta avu trei fii : Mausole, Hydrieu și Pyxodore, și două fiice Artemisa și Ada, cari se măritase dupe frații lor. Mausole moșteni pe tată-său ca rege. Acesta avu mai multe războaie cu vecinii și făcu ca țara lui să capete o mare putere și avuție prin multele contribuțiuni ce pusesse în Licia, pînă chiar pe dreptul a purta părul lung. El domni douăzeci și patru de ani, muri în anul al patrulea al 106-lea olimpiadă, 353 ani înaintea lui Crist, și lăsă puterea reginei Artemisa, văduva și soră-sa, care muri repede dupe dînsul, de mare durere despre moartea soțului său. Dupe ei veni Hydrieu, ce lăsă regatul soției sale Ada, care fuse gonită de Pyxodore, alt frate. Acest din urmă cheamă pe un pers să cîrmuiască împreună cu dînsul, Orontobates. Persul se însură cu Ada, fata regelui. Pe atunci veni aici Alexandru cu armata sa. Ada cea detronată se duce atunci la Alexandru, să-i ceară ajutor contra uzurpatorilor. Alexandru consimți. Dupe împărțirea imperiului lui Alexandru, Caria fuse dată lui Antiohus, pînă cînd se anexă cu statele devenite romane. Astfel este istoria acestor cetăți ce vizitarăm, aceeași care este a Cariei, din care a făcut parte.

Dupe ce văzurăm și admirarăm aceste rămășițe ale unei civilizațiuni stinse, rămășițe în adevăr demne să fie admirate pentru perfecțiunea artilor, făcurăm o vizită guvernorului turc, boier de țară. Nu voi spune multe despre această vizită, neavînd nimic interesant. De aici ne duserăm să vizităm cetățuia ce este asupra portului, unde se află arsenalul și unde se vād încă urmele cavalerilor. Arsenalul nu are nimica ce ar merita o descrițiune.

Ce am văzut mai curios este urma cavalerilor, armele lor, numele lor incrustate pe murii cetății. Orientul trebui să treacă și prin această nouă tiranie! Seara fuserăm invitați pe fregata engleză, mă dusei cu d. Ion Ghica. Trecurăm mai multe ore aici. La plecare, se făcură ceremonii în onoarea domnului de Samos. A doua zi bricul nostru întinse pânzele și o boare plăcută ne scoase răpede din acest golf plin de suveniruri istorice. Seara petrecurăm în micul port de la Kos.

Aici am coborât în sunetul tunurilor. Populațiunea greacă venea să vadă pe domnul Samosului. Guvernul ne priimi cu multă distincțiune.

Insula Kos, astăzi Stankieu, este una din cele mai frumoase Sporade în față cu golful Ceramic și aproape de Doride. Are patruzeci și patru kilometri în lungime, șaptesprezece și douăzeci și doi în lărgime, o sută douăzeci și trei în circumferință. În timpii antici ia numele de *Menepa*, de *Caea*, de *Nymphea*, de *Caris*, de *Meropis*; apoi numele de Kos sau Koos, ce-i dede fata lui Kos, regele ei. Întii guvernul ei avu forma monarhică, pe urmă căzu în mîna poporului, apoi în mîna aristocrației.

Istoria ei este tot aceea a celorlalte provincii vecine. Hipocrate și Apelles născură aici. Ea mai este patria Canphilii, femeie căreia industria mătăsii îi este datoare nemurirea sa. Purpura se pescuia în aceste ape, și gazurile sale de mătase erau atît de fine, încît poezii le numeau *vînt țesut*. Erau aici două templuri mari, al Venerii și al lui Esculap. Statua *Venerii ieșind din mare*, lucrată de Apelles, făcea mirarea străinilor în vechime, în aceste locuri. Pe templul lui Esculap erau scrise pe plăci de aramă numele malădiilor, simptomele, ~~progresul~~, paroxismul, curele și virtuțile leacurilor

cu doza lor. Aici Hipocrate scrisese, spre 400 înainte de era creștină, acea vestită clinică a anticității : *Aforismele*.

Diodore din Sicilia face frumoase elogiuri Kosului. Tot felul de arbori fructiferi și de flori delicate nasc și acoperă această insulă, sub clima cea mai dulce din lume. Una din curiozitățile actuale este un platan, care se află în oraș și care acopere cu ramurile sale mai multe case.

Mărginea golfului de la Halicarnase, patria lui Herodote, marginea ce formează un cap mai ascuțit, avea nume de Doride și capul *Tripaeum*, în memoria lui Triopos. Acest erou fundă celebra cetate Cnide, metropole a confederațiunii doriene. În al șaptelea secol înainte de Crist, Cnide era în toată floarea sa. Această cetate era situată pe partea cea mai despre răsărit a capului ; partea cea mare a orașului se întindea pe uscat. Iată ce zice Strabone de Cnide : „În față cu Cnide este o insulă de șapte stade de circuit, rădăcată în amphiteatru și unită cu pământul printr-un mol, ce face din Cnide un oraș îndoit, căci o parte din cnisieni locuiesc în insulă“. Venerea cnidiană făcută de Praxitele era aici un obiect de admirațiune din partea tuturor suveranilor.

Vom reproduce un pasagiu dintr-un autor vechi despre templul de la Cnide :

„Ne hotărîrăm a dezbarca la Cnide să vedem orașul și să admirăm templul Venerii, celebru prin statua acestei zee, cap d-operă al lui Praxitele... Apropiindu-ne de curtea sacră, profumul cel mai delicios ne îmbăta. Căci înîntu nu este parc poleit, *area* este dispusă cum se cuvine unui sanctuaru al Venerii și este plină de arbori odoriferanți, ce parfumă aerul.

Mirtul, care înflorește neincetat și se copere cu fructe, onor mai ales pe zec ; nici un arbore aici nu suferă de bătrânețe, sunt totdeauna tineri și totdeauna dau noi lăstăre. Cei care nu fac fructe se osebesc prin frumusețea lor, astfel sunt chiparisii înalți, înalți ca platanul cel mare, și obendru. Iedera îmbrățișează cu amoare toți acești arbori, pe când via arată fericita unire a celor două divinități. La umbra arborilor se află locuri de repaos destinate la mîncare, care cu toate că rareori sunt frecventate de poporul orașului, sunt vizitate însă de vizitele străinilor. După ce cu lăcomie ne-am săturat de frumusețile naturii, intrarăm în templu ; în mijloc este divinitatea, în marmură de Paros, operă splendidă. Un surîs pe jumătate oprit pare pe buze. Nici un vâl nu ascunde frumusețea ei, nici o parte a corpului nu este ascunsă, afară d-aceea pe care o învelește mîna sa stîngă. Artă sculptorului a fost astfel încît marmura tare și ribile reprezintă forma delicată a fiecărui membru.

Hericles într-un moment de extaz strigă : «ferice între zei acela care fuse lăntuit de tine !» Și, aruncîndu-se cu gîtul întins, sărută statua de mai multe ori... La fiecare margine este o intrare în templu, astfel încît poți admira pe zei din toate părțile. Poarta a doua este destinată particular, aleasă de se vede dosul statuci. Ne întoarserăm împregiurul *porticului*, unde gardianul porții, deschizîndu poarta, furăm loviți de o mirare răpede la vederea acestui cap d-operă..." (Lucien, *De Amoris*).

Această statuă se transportă la Constantinopole de Theodosiu, în palatul Lausus, dară arse într-un incendiu mare în anul 475 cu tot palatul.

Ne rămîne a vorbi de multe alte cetăți antice ale Cariei, chiar în vecinătatea Halicarnasului, precum de pe sus Syagela a legilor, Milassa, La-

branda, Euromus, Stratonicea, Alabanda și altele. În toate aceste cetăți au existat teatruri și temple renumite, ale căror ruine se văd și astăzi : pretutindeni urma unei mari civilizațiuni. Dar civilizațiunea nu se mărginea la hotarele Cariei ; dincolo de Caria venea Licia Panphicia, apoi Cilicia despre mare, cu mulțime de cetăți renumite prin civilizațiunea ce domnea întru toate. Cum civilizațiunea s-a stins cu totul din aceste părți ! Aceasta face să credem că vor veni timpuri cînd națiunile cele mai mari, cele mai civilizate de astăzi, nu vor mai fi, și pămînturile ce au ocupat vor prezenta ochilor același aspect ce prezentă aceste locuri sălbatice ale Orientului. Dară asta nu oprește pe populi de a face tot să se civilizeze și să trăiască în lumină, ca, pierind, într-o zi, să lase dupe dinșii trăsurile strălucite ale geniului.

Noaptea dormirăm pe bric.

A doua zi de dimineată plecarăm către Samos. Astă dată vîntul ne fuse împotrivor. Trecurăm toată ziua a face volte, adică a merge în dreapta și în stînga, curse lungi, întorcîndu-ne de unde am plecat și cîștigînd la fiecare voltă cîte un kilometru de depărtare.

Seara vîntul se înțeți. Eram pe podul bricului. Căpitanul cheamă pe toți matrozii și le ține un discurs :

— Marea este furtunoasă, astă noapte, le zice el. Voi, acum, mai mult decît totdeauna, să vegheați spre a combate furiele vîntului și ale mării. Nu uitați că aceasta este o datorie sîntă către sultanul, părintele nostru. Acum faceți rugăciunea de seară !

Vorbind astfel, căpitanul era jumătate adormit. Ce trebuiau să fie matrozii !

Toată noaptea ne legănarăm pe mare, urmînd a face vîltele.

A doua zi vîntul căzu cu totul. O liniște complectă se făcu, și bricul nostru, cu pînzele întinse, se văzu nevoit să stea pironit pe loc. În deșert căpitanul dede ordin să dezlege o barcă, să pună într-însa matrozi, să o lege cu funie de bric, să vîslească din barcă, ca astfel să tragă puțin dupe dînsa bricul cel greu. În zece ore abia înaintarăm cincizeci de metri. O boare ușoară, ce veni din muntele Mycale, ne aruncă, dupe treizeci și șase de ore, în strîmtoarea de la Samos; dară această boare încetează îndată și noi cădem din nou în amortîre. Trei zile petrecurăm aici, nemișcați și nefăcînd altceva decît prinzînd pește cu undița, sau uitîndu-ne cum turcii trăgeau cu tunurile la semn în spinarea unei stînci rîpoase despre Samos.

Credem că este timpul a vorbi aici de insula Samos, care încă din timpii antici pînă astăzi jucă un rol atît de însemnat în istoria națiunilor, ce părăură și dispărăură în aceste locuri clasice.

Samosul are șase miriametri pătrați, situat aproape de coasta Ioniei, din Asia Mică, în față cu *Efesul*. Turcii o numesc Samo sau *Sussan-Adasi*. Face parte din eyaletul *Djesair*. Încă din secolul al șaselea, înainte de Crist, Samos își făcu o mare reputațiune, căci ea avea flote, nu numai în interesul comerțului, dară încă pentru apărarea patriei contra inamicilor și dezvoltă o activitate extraordinară. Aici *Pitagora* avu școala lui, aici fuse încă o școală de artiști arhitecți renumiți în toată Grecia. Istoria antică a insulei este bine și prelung descrisă în imortalele cărți ale lui Herodote, mai ales în timpul tiranului Policrate care, răsturnînd republica, deveni capul guvernului. Erau pe atunci mai multe cetăți celebre aici. Cetatea Samos pare a fi fost cea mai mare. Astăzi ea poartă numele de *Tigani*. Nu mai prezentă decît mici ruine. Pe un

munte, o cetate formidabilă, ale cărei ziduri stau pînă astăzi în picioare ; pe vale, pe malul mării se văd ruinele vechiului oraș. El pare că a fost foarte întins, căci ruinele care acoperă tărîmul sunt răspîndite pe o întindere foarte largă de pămînt.

Mai multe templuri se văd pînă astăzi răsturnate în fărîmături de coloane, capite și alte obiecte.

Toată această mare întindere de ruine apare co-perită cu un des tapet de vase fărîmate și amestecate cu mozaicuri ordinare de toată mărimea.

Nu ai decît să rîci puțin, ca să găsești monete și medalii antice.

Aceste templuri fură rădicate în onoarea a mai mulți zei și zee, între cari unul era al zeei Hera, ca protectriță a insulei întregi. Templul acestei zee se cheamă *Heraeum*. Era afară din cetate ; astăzi nu se mai vede decît o singură coloană în picioare. Samos, împreună cu Argos, se lăudau că Herea sau Juna era născută la dîsele. Poeții greci pretind că Herea se mărită cu Jupiter în insula Samos și istorese lucrul că, dupe ce a iubit-o de mult timp, fără a fi dobîndit ceva, Jupiter o văzu într-o zi pe cînd ea se plimba fără sclave, și șezuse atunci pe un parter de iarbă, și trămise o vijelie răpede peste Samos, pe cînd el se aruncă la picioarele Junci, sub forma unui cuc, ud de ploaie și tremurînd de frig. Juna sau Here, cumpătînd, îl luă și îl înveli în mantila ei ; iar Jupiter atunci, reluînd adevărata lui formă, îi promise să o ia de soție. Apropo de acest templu, Cicerone muștră atît de aspru pe Verres, că a cutezat să-l despoaie, întorcîndu-se din Asia cu armata. Aici erau instituite acele sărbători renumite *junonienele*.

Instituțiunile ei republicane existau pînă în timpul lui Alexandru și ținură pînă sub Vespasian în 70 al erei creștine. Ea trecu în puterea arabilor,

venetianilor, genovezilor, apoi a turcilor. În timpii din urmă, refugiații din Asia, Ipsara și din alte locuri veniră să se așeze aici. La începutul insurecțiunii grece, samioții luară asemenea armele în mână și combătură ca niște eroi. Prin protocolul subsemnat la Londra în 1830, Samos fusc constrâns a recunoaște din nou suveranitatea Porței. În 1835, fură supuși între toate, dupe ce însă se dede samioților amnistie și dreptul să aibe principii din neamul lor.

Populațiunea Samosului se ărcă la treizeci mii suflete; pământul, deși pietros, dară este coperit cu mai multe plante decit în alte insule vecine. Samosul are munți foarte înalți și mai mulți torinți și șioaie. Comerțul său se ămpune de fructe de tot felul, de vinuri, untdelemnuri, mumbre, mătase, micre, ceară, marmură, și de un pământ renumit încă din anticitate pentru facerea olăriei. Am vizitat mai multe sate din munți. Populațiunea este săracă, cu toate acestea au case bune cu interior curat, și se vede în popor un polci de civilizațiune în datine, care nu se află la noi încă. Satul cel mai din vîrf al munților este Pirgo. Acolo am văzut cele mai frumoase femei din toată insula.

Am stat zece luni în Samos: am avut ocaziunea să studiu constituțiunea insulei. Este foarte liberală în privința autonomiei. Samosul este guvernat de un principe creștin, numit sau întărit de sultan. Principele n-are drept de viață și de moarte asupra supușilor, dar tribunalele lor condamnă la moarte sau achită pe incriminați. Ei au o Cameră și un Senat. Senatul este permanent. Funcționarii se aleg. Armata este numai cu numele, deși au dreptul să aibe o geandarmerie. Toți sunt deopotrivă înaintea legii, domiciliul este inviolabil. Dom-

nul este răspunzător, acesta are un agent oficial la Constantinopole. Au libertatea presei, dară n-au nici o gazetă. Camera și Senatul fac legile care le sancționează domnul.

D. A. Zane, la care ședeam, era adus înadins de principele Ion Ghica, spre a face o șosea în insula Samos. Când plecai din insulă, șoseaua era aproape de a se termina. Această lucrare este remarcabilă prin niște muri gigantici de blocuri mari de piatră, cari formează talerul șoselei, la Vathi, despre mare; lucrare făcută cu arestanții. Dupe ce d. Ion Ghica și-a dat demisiunea și s-a înturnat în țară, am auzit că următorul său la domnia Samosului ar fi părăsit această frumoasă lucrare. Astfel de lucruri pe noi Românii nu ne mai pun în mirare, fiind dedați acum să vedem un ministeriu nou stricînd orice lucrare proiectată [de] un minister mai vechi, și urmînd această manoperă de destrucțiuni de șapte ani!

Boarea unei alte dimineți ne făcu să reintrăm în portul de la Vathi. Abia ajunserăm, și auzirăm o bubuitură de tunuri pe uscat la care răspunse bricul cu altă bubuitură. Clopotele se uniră cu tunurile și făcură un tapagiu care ne sparse urechile.

DE LA SAMOS LA SMIRNA

Era în luna lui 1 iuliu, într-o zi la cinci ore de dimineată, plecarăm din Samos pentru Smirna, pe un caic de poștă, mic și ușor. Acest caic căta să mă ducă pînă la coasta Asiei Mici, împotrivă, distanță de vreo șase ore de navigațiune. La cinci ore de dimineată ieșisem din port, aveam un pilot și doi matrozi. Un vînt tare începu să sufle deodată, acest vînt ne bătea în coastă și ne întirzia. Pe la șase ore

vîntul se schimbă în vijelie. Pe urma noastră văzurăm mai multe caice și vase mai mari ieșite din port și luptînd a se înturna în port. Se dede aviz pilotului dacă trebuie să urmeze exemplul celorlalte vase. El răspunse că este peste puțină, aflîndu-ne prea depărtați de port, și nu se poate întoarce fără a risca de a fi aruncați pe vreo stîncă. Vasul nostru era de un metru și ceva de larg și de cinci la șase metri de lung. Spre mijlocul lui, pe margini, era destul de jos, astfel încît, ca să oprească apa de a intra purta bende de pînză. Aceste bende erau acum netrebuincioase, căci valurile treceau peste ele și intrau în caic. Veni un moment cînd pilotul își pierdu capul, cînd un matroz începu să plîngă, cînd vasul făcu mici salturi ce semănau a răsturnare, cînd în fine ne așteptam pe tot minutul să vizităm imperiul întunecos al lui Pluton. Această teroare se adause prin tristul spectacol ce ne dede un caic în urma noastră, care se răsturnă, sub ochii noștri, și dispăru cu oameni cu tot. Pentru înția oară în viață-mi văzui murind și avui un simțimînt penibil. Nu pierdurăm însă capul. Aruncărăm în mare mai multe obiecte, ce îngreuiau caicul, pînă și panerul meu cu proviziuni de mîncare. Eram scâldați pe tot momentul de apă. Pe lîngă toate acestea eram toți pătrunși de amețeală, de atîtea zguduituri. Luptarăm astfel cu valurile pînă la 9 ore seara. Atunci nu mai știam unde suntem. Cînd simțirăm caicul lovindu-se de o stîncă, dară dodată salturile încetară, un matroz zise că am căzut pe o insulă. Aprinde fanarul: eram lîngă o insulă.

Nu putu cunoaște ce insulă.

Plini de apă, nemîncăți, obosiți, trebuie să dezbarcăm și să trecem noaptea pe un colț de piatră, ceea ce am și făcut. Dupe cinci ore, începurăm a

zări și a ne recunoaște. Eram pe insula deșartă ce se află în față cu orașul turc *Cuş-Adasi*, sau *Scala-Nova*, punct opus celui către care plecasem.

Pilotul, profitînd de liniște, întinse pînzele și plecarăm la locul destinațiunii noastre. Făcurăm trei ore de cale cu lopețile. Așteptam răsărirea soarelui dasupra muntelui, ca să decidă de vînt. Soarele se arată pe munte. Tablou minunat, desfătător ! O mare limpede, liniștită și albastră ca azurul, respirînd turbilioane de aburi ușor, transparente ; mare și aburi aurindu-se la razele soarelui născînd. Eram răpiți de această vedere delicioasă, cînd zării în departe, tocmai acolo unde noi mergeam, o sprînceană umbroasă desemnîndu-se pe luciul mării. Această sprînceană era vîntul ce venea. Din grosimea acestei sprîncene înțelesei dacă o să avem vînt tare sau mai lin. Zisei să ne întoarcem la *Scala-Nova* ; cîrmaciul nu voi. Cîteva minute încă, și vîntul ajunsese răpede, turbat. Din fericire, pînzele erau lăsate. O mică pînză la catarg mai era întinsă. Cîrmaciul, înspăimîntat acum, voi să întoarcă vasul. Manevra se făcu fără pericol. Acum trebuia să mergem avînd vîntul în spate. Zburam. Zece minute fuseră îndestul, ca să ne ducem în portul orașului *Scala-Nova*. Odată în port, aruncarăm ancora. Portul el însuși era întăritat. Matrozii strigară să vină cineva de la corabie cu o luntre să ne ia. Nime nu cuteza să se apropie. Dupe multe rugăciuni, văzurăm un maltez înaintînd spre noi cu o barcă mică, în care abia avea loc un om pe lîngă dînsul.

Ne luă cîte unul-unul și ne depuse pe mal.

Aici găsiserăm un han, unde mîncarăm ceva. Cîrmaciul, ce era totodată și curierul guvernului de la *Samos*, îmi zise că el va rămînea acolo pînă va sta vîntul și că eu aș face bine să mă duc la

Smirna, călare, d-a dreptul. Această idee îmi surise, căci mai face să văz mai multe ruine, între altele ruinele *Efesului*. Un preot grec pleca la Smirna călare; găsii și eu un cal, mai găsii unul pentru un soldat turc ce mergea pe jos la Smirna, îl tocmii pe seama mea, cu condițiune că soldatul să se abată din drum pe unde mă voi abate și eu.

Doi alți călători, plecați pentru Smirna, întâlnindu-ne pe drum, se uniră cu noi și preferară a face mai bine cu noi ochuri decât singuri a se expune a fi despoiați de tâlhari.

Scala-Nova, în timpii vechi *Neapolis*, este situată în fundul golfului și adăpostită de insula unde am căzut noaptea, *Cuş-Adasi*, adică *insula paserii*. Casele se rădică în amfiteatru și se uită pe mare. Grecii sunt așezați pe partea de sus, turcii pe partea de jos; partea cea mai puțin curată este cartierul evreilor.

Nu departe de *Scala-Nova*, sunt ruine ce se cred a fi acelea ale cetății Pygelii, a cărei origine se rădică pînă al Agamemnon. Aici a fost și un templu al Dianei Munychie, dupe cum zice Dioscoride (*Civ.* V, 12). Pînă la Efes, locul este deșert, muntos, uscat. Am întilnit rîul Caystru, muntele *Corissus*; o vale seacă și stearpă și cîteva ruine, un apeduc. Aici sunt locurile care în antichitate ar fi fost populate de amazoane. Amazoana Smirna și Sisirba luară Efesul de la lidieni și lelegi și dederă numele lor orașului. Cultul Dianei era cunoscut aici înaintea venirii amazoanelor; templul fusese fondat de Cresus și Efesus, care dase numele său cetății. Efesul vechi purta nume de Smirna și era situat pe panta muntelui Prion, lîngă gimnaziu, într-un loc numit Trahea. Cetatea, care o fondase

Androclus, era lângă templul Minervei și fântâna Hypelea (Strabon). Când lidianii veniră aici, schimbă încă locul cetății. În timpul persilor, generalii persi făcură cuartierul lor în Efes, pe cînd Cir era la Sarda.

Efesul bău atunci din cupa amărăciunii, ce trebuia mai tîrziu să-l spulbere în vînturi ; din cupa moliciunii, ce omoară națiunile și pe cele învinse și pe cele învingătoare, conchiși și concheranți deopotrivă. Cir, în Sarda, dezvăluia un lux fără margini. Grecii, bine tratați de persii concheranți, se lăsau cu fericire a se duce la această viață de moliciune. O asemenea viață nu lipsi a ucide într-însii spiritul războinic. Atunci artele frumoase lingeziră, științele păliră, nu se mai făcu nimic pentru binele public. Lucrurile nuse îndreptară aici, decît cu venirea lui Lisandru. Cînd o națiune cade în moliciune, în corupțiune, în nepăsare despre tot ce este public, este peste putință să se îndrepteze prin sine însăși, afară de o mare revoluțiune, sau de străin ce vine a da altă cale lucrurilor. Lisandru duse armata sa în Efes. Găsi aici spiritele pentru spartiați ; dară ele fuseseră pentru parși asemenea, pentru oricine ar fi venit la dinșii ; însă ce nu găsi Lisandru, fuse spiritul războinic, fuse viața. El îi dade viața. Aruncă o nouă sămînță de civilizațiune ; tărîmul nu fuse ingrat ; aruncă fundamentele acei mărimi ce se văzu mult timp în urmă și care făcu admirațiunea neamurilor.

O vale mare se întinde aici. Caystru trece peste dînsa. Aici se vede muntele cu numele vechi de Lepreu, apoi de Prion. Celebrul munte Corissus închide despre sud și merge spre est pînă la muntele Messagis. De aici văzurăm încă desfătătorul tablou ce prezenta marea Samosului, cu insulele semă-

nate pe suprafață. Din nemărginita ruină a Efesului se văd încă eleștaiele Caystrului, numite în antichitate *Selinusiene*. Ele dau un mare venit la templul Dianei. Murii lui Lisimac sunt ruinele cele mai bine păstrate, pe creasta Corissului, lungi încă de vreo două sute cincizeci metri. Între templul Dianei și templul lui Jupiter Olimpianul, aproape de poarta Magnesiei, era mormîntul lui Androclus. Urcîndu-te de la oraș pe Corissus, vezi un edificiu pătrat și cunoscut sub numirea de Închisoarea sfîntului Pavel. Este însă un turn antic. Aici se vede murul lui Lisimac. Acest mur este încălecat ici și colo de turnuri și poterne, se întinde pînă la gimnaz și la teatru. Un mic drum tăiat în piatră duce pînă în vîrfurile muntelui, unde sunt murii cu turnurile cele minunate prin lucrarea lor. Ele sunt pătrate, cînd în asize regulate, cînd în pseudisodomon : au porți pătrate curonate de arhitrave, cele mai multe sunt bine păstrate. Acești muri închideau cetatea ce Lisimac făcuse efesienilor pentru siguranța lor, deși ei preferau să locuiască valea unde era templul Dianei. Strabon zice că Lisimac profită de o ploaie răpede, ca să astupe șanțurile, astfel încît orașul din vale se văzu inundat fără veste.

Monumentele ce există astăzi în cetatea lui Lisimac sunt toate din epoca romană ; cele vechi s-au risipit. Intrînd în oraș despre *Aiasaluk*, vezi o mare grămadă de ruine în giurul unui delușel sau movilă. Sunt toate construcțiuni romane de la cel dintîi și cel d-al doilea secol de la Crist : stadul, teatrul, băile. Stadul are săli întinse. Arena este înecată de dărîmături. Partea stîngă a monumentului era sprijinită pe munte aproape de locul unde era săpată cavea teatrului. Grădinele erau așternute cu marmură. Intrarea în stadă, unde au fost

carcerele, se termină printr-o arcadă din care mergi la o scară. Poarta este de bucăți de marmură. Teatrul a fost spre sud de stadă. Proscenium este dărîmat, era construit în blocuri mari de piatră, fără var. Locul spectatorilor se vede încă în bună stare, ca acela de la teatru din Milet. Arhitectura teatrului este romană. Lîngă teatru era un portic sau plimbător public, care, dupe Vitruve, trebuia să se afle aproape de toate aceste edificii.

Era mult timp de cînd cei vechi nu mai permiteau jocurile în amfiteatru, ci numai în stadă și în teatru.

Băile sunt curioase de vizitat. Luasem, să vizităm ruinele, pe un călugăr grec și pe soldatul turc. Călugărul grec îmi vorbea mereu despre sîntul Pavel, soldatul turc despre geamia nu știa cărui emir, pe cînd eu mă interesam de ruine mai vechi, acelea cari pe lîngă vechime aveau pentru dînsele meritul arții.

Cînd merserăm de la galeriile teatrului spre terme și spre agora, văzurăm ruinele unui templu de ordinul corintean, prostile și titrastile, despre care vorbesc mai mulți călători. Bolțile salelor de băi au căzut ; păreții stau încă ; abia pe aici pe acolo se mai vede pe fața lor urma unor picturi. Gimnaziul prezintă încă un ce întreg. În muntele Prion sunt mici-cariere foarte însemnate.

De aici s-a scos marmura trebuincioasă pentru edificieile din Efes. Se încredințează de unii autori că, pe cînd efesienii stau la gînduri de unde să aducă marmura pentru construirea templului Dianeii, unii din ei fuseră de părere să o aducă din Thasos, Proconese sau Paros : cheltuiala transportului păru însă mare.

Din muntele Prion să o aducă, era depărtare prea mare și drumul impracticabil.

Pe cînd efesienii se gîndeau ce vor face, un păstor ce-și păștea turma în munte aici, văzu o capră, în bătaia ei cu alta, lovind cu cornul stîncă vecină, din care sări o țandără de marmură albă d-o rară frumusețe. Păstorul alergă în oraș să spună această veste și fuse priimit cu strigări de bucurie, apoi recompensat, schimbîndu-i numele de Pyxodor în Evangelius.

Cultul lui Apolon și Dianei exista în Ionia, înaintea venirii aici a ionienilor din Grecia.

Templul fuse fundat de Cresus și Efesus. Cel din urmă dede numele său orașului, locuit d-o amestecătură de carieni, de lelegi și de amazoane. Statua templului era foarte antică, un consul roman, Mucianu, a scris un tractat despre dînsa, unde zice că era de lemn de viță. Se vorbește multe încă, dară toate le spun pe timpul fabulelor, prin urmare nu cred că trebuie să vorbim mult timp. Vom spune numai că picioarele ei nu erau despărțite unul de altul, că corpul forma un făt acoperit cu mulțime de țîțe ; că brațele îi erau dezlipite de corp ; în stînga și dreapta statuei erau două figuri de cerbi, cum se vede în medaliele antice. Zea era acoperită cu vestminte prețioase, și în fața ei era o perdea lungă lăsată, pe care o rădica în timpul ceremoniilor. Preoții erau aduși aici din toate țările și se numeau megalobizes.

Erau eunuci. Mai multe preotese, fete tinere din familiile cele mai însemnate, ce se lepădau de măritat, ajutau în serviciul divin pe preoți. Ele se chemau *iereia*, însă dupe ce treceau prin grade mai mici. Cînd se retrăgeau, li se da o pensîune și se bucurau de oarecari privilegii. Astfel vorbește Strabon în XIV, 640. O inscripțiune de la finele întîiului secul, găsită, spune că la acea epocă colegiul preoteselor exista încă, dupe stin-

gerea preoților sau megalobizilor. Această inscripțiune sună astfel: „În onoarea Ulpiei Evodia Mundiana, preoteasa Artemisei, fiica lui Mundianu și a Evodiei, nepoata lui Straton și a lui Dyonisius, familie din care au ieșit preotesele și cosmeterele surorii Ulpiei. Straton Cosmeter a funcționat executînd misteriele și făcînd toate cheltuielile cu ajutorul rudelor sale.“

Se crede că cosmeta era preotcasa sau iereia, sau calo-iereia (călugăriță) însărcinată cu vestimentele și podoabele statuei. Tot în descripțiunea Asiei Mici, tom. II, 280, găsim și inscripțiunea unde este vorba de un donator, rudă al lui Lucius Phoenias Faustus, care a instituit o sărbătoare pentru toată luna, purtînd numele zeei, care a așezat concurs în onoarea Artemisei, care a adaus prețul în jocurile publice, care a consacrat statui în onoarea învingătorilor. Să nu ne mai mirăm de unde vine instituțiunile clericale, cu datinele lor, și ceea ce se practică la noi pînă în zilele noastre cu monastirile și călugări. Originea lor o vedem aici.

Templul, care fuse ars de Erostrate în ziua nașterii lui Alexandru, nu era cel vechi din timpuri primitive ai barbariei. Acel templu să rădică mai tîrziu de efesieni și era cel mai splendid monument al lumii civilizate. Întîiul său arhitect fuse Hersiphron. Acesta fuse cel care trecu printre minunile lumii. Îndată ce arse întîiul edificiu, prin nebunia lui Erostrate, efesienii se gîndiră a rădica un altul. Alexandru cel Mare, venind mai tîrziu în Efes, propuse ca el să se însărcineze cu construirea noului templu și cu a sa cheltuială, cu condițiune însă ca să fie el declarat ca fondator. Efesienii nu voră și unul chiar îi zise: „Nu se cuvine unui zeu de a construi templuri pentru zei“.

Atunci efesienii făcură contribuțiuni mai splendide decât cele ce se fac la noi, când patria este în pericol. Toate femeile din toate clasele depuseră pe altarul patriei toate bijuteriile și podoa-bele lor prețioase, averile lor în bani și cele ne-mișcătoare, cum și sumele ce le reveneau din vânzarea coloanelor templului cel vechi. Templul nou fuse construit în ordinea ionică. Strabone numește pe arhitectonul noului templu Kirocrate, și Vitruve, Dinocrate, care fundă cetatea Alexandriei în Egipt. Dupe autorii vechi, iată cum fă-cură la rădicarea templului : De frica cutremu-relor de pământ, aleseră pentru templu un teren mocirlos, așezară fundamentele pe un strat gros de cărbuni pisați și coperiți cu piei de berbeci. Patru sute douăzeci și cinci picioare era lungul și două sute douăzeci picioare era largul templului. Nimic mai frumos decât coloanele lui : o sută două-zeci și șapte coloane de marmură, fiecare dăruite de câte un rege, erau înalte de șasezeci picioare. Din ele treizeci și șase erau sculptate în toată lungimea lor fără osebite. Lucrarea templului dăini două sute douăzeci de ani și se termină de arhi- tectonii Paeonius din Efes și de Dimitrie Hiero- dule.

Avem și noi românii un mic, dar frumos mo- nument la Curtea de Argeș. De când s-a rădicat acest monument, care nu s-ar construi astăzi cu zece, niți cinsprezece milioane, nu s-a mai pus o piatră, nu numai cu intențiunea a se completa planul, dar nici a se repara.

Toate catedralele din Europa au sume mari anuale pentru urmarea lucrărilor și reparare. Celebrul dom din Milan nu este încă terminat și se lucrează într-însul pe tot anul regulat. Micul, unicul, dar frumosul edificiu ce are România la Curtea de

Argeș este menit spre a se ruina. Și orice vor zice ministrii, orice vor proiecta pentru repararea lui nu va avea rezultat. Artele frumoase, cu toate celelalte artere ale civilizațiunii, sunt în mormînt; și spiritul lor nu mai locuiește țara românilor. Dară să lăsăm mormintele României, ca să vorbim de acelea ale Ioniei, unde chiar morminte cum sunt astăzi inspiră mai multă viață decît viața din nefericita noastră patrie.

Templul este octostil și dipter, adică avea opt coloane în frunte și o portică îndoită laterală, cu un număr pereche de coloane.

Urmînd cele ce zice Pliniu, Diana ar fi pus marea arhitravă ce corona poarta de intrare, pe cînd arhitectonul dormea; și cînd acesta se deșteaptă, văzu piatra așezată pe locul ei. Coloanele de șasezeci picioare erau dintr-o singură bucată. Ctesiphon învelise aceste coloane în cutii de scînduri și de la cariere pînă la templu le rostogolise. Astfel făcu și cu arhitravele.

Templul se rădica pe un subasemînt de zece trepte. Sub ele erau pivnițe foarte largi, unde s-au depus tezaurii zeei și unde multe familii depuneau obiectele lor cele mai prețioase (fără să le fure oamenii templului). În anul 75 al erei creștine, Mucianu, vizitînd Efesul, găsi porțile ca noi, deși aveau patru sute de ani. Ele erau de lemn de ciparis; patru ani înainte de a le pune la locul lor, se lasă lemnul a se usca. Plafonul și harpanta era de lemn de cedru, scările de lemn de viță. Praxitele, dupe cum zice Strabon, lucrase cele mai multe sculpturi din altar. Tot Strabone zice că peribolul templului acesta, că acela de la Samos, avea mulțimi de săli cu tablouri[le] cele mai prețioase, între care un frumos portret al lui Alexandru cel Mare, făcut de Apelles. Porticii erau decorați cu sculpturi nenu-

mărate și se vedeau însemnate pe pereți ofrandele tuturor prinților din Asia. Templul avea, încă din timpul amazoanelor, dreptul de azil, pînă la August, care rezervă acest drept numai în templu, căci Mitridate, Marc Antoniu îl întinseseră pe jumătate cetatea.

Astăzi însă nu se mai vede nici o urmă din acest templu, și nu se știe sigur nici locul pe care a fost construit.

Doi seculi dupe era creștină, templul de la Efes era încă centrul religios cel mai căutat din Asia Mică.

Filostrate ne spune, în *Viața sofîștilor*, că un sofist, Damian, făcu un portic de marmură ce duce de la poarta Magnesiei la templu și o sală pentru banchete ce se dau la templu. Murii ei erau îmbrăcați în lespezi de marmură de Frigia sau de Sinada, ce era pe atunci o mare raritate.

Geții și sciții, anticii nostri vecini, în timpul lui Galien, făcură o invaziune în Ionia și despoiară templul. Poporul atribui această nefericire ideii profane ce avu Neron de a transporta la Roma toate averile templului Dianei, din Ephisthodom.

În timpul cînd cultul lui Crist începu să se întinză în Orient, templul de la Efes era rău privit de toți creștinii, din cauză că cea mai mare opozițiune într-însul ei o găsiseră. Constantin dede ordin ca toate aceste *cuiburi de diavoli*, cum le numea el, să se dărîme și să li se ia materialele. Eroare nedemnă de un om atît de mare! El nu avea decît a introduce în aceste superbe monumente cultul lui Crist și ar fi înzestrat biserica creștină cu aceste edificii memorabile. Coloane, statue, capite, lespezi, vase și orice alte obiecte de preț se trămiseră la Constantinopole, spre a împodobi noile biserici, care mai tîrziu erau menite să se schimbe

în geamii musulmane ! Cele mai multe obiecte, sub Iustinian, ce se transportară la Sînta Sofia, fuseră luate din templul de la Efes. Cele douăsprezece coloane de marmură verzi ce decoră neful Sîntei Sofie sînt luate de la templul Efesului. Ce a scăpat din mîna destructrice a omului, nu a scăpat mai tîrziu de părăgină și de cutremure.

Această cetate, scăpată din mîna romanilor și bizantinilor, căzu sub jugul mahometanilor în timpul lui Alexis. Mahometanii coprîseră Efesul. Ioan Duca bătu și fugări pe Tangriperm și pe Marace, generali mahometani, de aici, într-o luptă de care vorbește Ana Comnen. Teodore Lascaris deveni stăpîn pe Efes în 1206 ; dară mahometanii se întoarseră sub Andronic Paleologu. Mentescce cîștigă toată Caria. Timur, dupe bătaia de la Angora, veni cu toți prințșorii din Asia Mică la Efes, și în timp d-o lună nu făcu decît să despoaie cetatea aceasta. Giumeid, căpitan turc, se bătu cu fiii lui Asin, care se așezară la Efes ; învinse, dară mai tîrziu fuse învîns și fugărit de alt fiu al lui Asin. Acesta se uni cu Mentescce, principe al Cariei, și veni la Efes cu zece mii soldați. Karasupași comanda în cetate cu trei mii de oameni. Cetatea se apără cu bărbăție, dară încongiuratorii îi pun foc. Karasupași se mai bătu din cetățuie, dară fără succes și se predă lui Mentescce, care dede Efesul lui Amir. Giameid plecă din Smirna cu o galeră și dede știre tată-său că veni la Mamalus, unde acela era prizonier. Prizonierii dederă să bea atît de mult garzilor, încît îi îmbătară, și coborîră cu funie, apoi scăpară în Smirna.

Spre toamnă, începură rezbелul la Efes. Amir se retrase în cetate ; orașul se luă și se dede în voia brutală a soldaților. Efes cade dupe ațeasta în pu-

terea lui Mahomet I. De atunci Efesul a rămas la turci.

Pe un deal în față cu Efesul, Procop pune biserica Sîntului Ioan.

Acum ne rămîne a vorbi de un lucru care interesează mult pe români, și mai ales pe clericii noștri. Vom vorbi de sfîntul Pavel, ce locui în Efes, dacă le-a mai rămas gust a citi chiar lucruri ce-i interesară altădată.

Una din fețele istoriei creștine în începutul ei, între cele mai interesante este, fără îndoială, șederea și luptele sîntului Pavel în Efes, în contra sectatorilor cultului Diane.

Romanii domneau în Efes. Cultul Dianei se celebra încă și atrăgea mulțimea vizitatorilor din toate părțile, venind, unii pentru specule, alții pentru curiozitate, și cei mai mulți pentru devoțiune către zee. Între alții veniseră niște evrei, cari au fost priimit botezul chiar de la sîntul Ioan Botezătorul, practicînd un cristianism cum îl înțelegeau ei pe atunci, un fel de cristianism. Sîntul Pavel veni în Efes. El urmă datinelor de propagandă așezate de Crist, adică a strînge în giurul său oameni de bună-credință, a-i face discepuli și dintre cei mai neînvățați, precum el însuși o mărturisi. Pavel îi botează mai întîi în numele lui Crist și apoi începu predicile sale în sinagoga evreiască. Subiectul predicilor era : descoperirea unui singur Dumnezeu și virtuțile ce noii creștini trebuiau să practice. Evreii și grecii merseră la adunările sale, unii începură a se converti. Aceasta dede de vorbă oamenilor și aduse în Efes o mare senzațiune. Sîntul Pavel reuși, prin convertiți, a înălța o biserică în Efes ; apoi în șapte alte provincii, sub nume de *cele șapte biserici ale Asiei Mici*, despre care vorbește îngerul din *Apocalips*.

Numărul discipulilor crescuseră în doi ani. Pavel păru înzestrat cu darul de-a face minuni. Populațiunea din Efes îl crezu. Magia era foarte aspru pedepsită la Efes, de legi.

Către acestea erau evrei fermecători. Acești evrei își închipuiră d-a invoca numele lui Isus, spre a gonii spiritul cel rău. În numărul lor erau șapte fii ai lui Sceva, evreu, șef al preoților.

Se arseră toate cărțile de magie în piața publică, chiar de către evreii fermecători, cărți în care erau multe documente prețioase și cari costară atunci cincizeci mii bucăți de argint, ceea ce făcu un mare zgomot în Efes și dădu lui Pavel și mai multă autoritate în public.

Era aici un Dimitrie, argintar, ce făcea figuri mici ale Dianei în argint. Acesta adună într-o zi pe lângă el pe toți uvrierii de această meserie și le zise că predicele lui Pavel le aduceau o mare pierdere în câștigul lor asupra statuetelor Dianei. „Asta se face, urmă el, nu numai în Efes; dară încă și în alte orașe.“

Era o datină veche, ca în timpul procesiunilor religioase păgâne, a ține în mână statue și statuete, reprezentând pe zeu sau pe zeul ce celebrău; toți păgânii trebuia să le aibe cu ei în procesiune, unele fiind de lemn, altele de fier, altele de argint sau de aur. Ele se găsesc încă astăzi între antichități. Aceste statuete le mai purtau chiar la bătălie soldații.

Străinii ce plecau din Efes cumpărau aceste statuete și le luau cu dinșii. Se mai făcea încă comerțul cu *exvoto anathemata*. Acestea se face chiar astăzi la diferiți culti în Indii și în budismul chinezilor. În luna Artemisius se făceau sărbătorile cele mai mari ale Dianei, lună ce corespunde cu primăvara.

Cînd vorbesc de faptul ce se petrecu la acel Dimitrie argintarul, eram în timpul acestor mari sărbători. Erau atunci bîlciuri mari. Străinii cîntau imnuri în onoarea zeei. Toți acrobații, prestidigitatorii, comedienii, fermecătorii din Asia se aflau adunați în Efes. Orașul și stradele erau coperite de flori. Magistratii, numiți cosmeteri și neocori, sub președența unui asiarc, regulau ceremoniile. Hipodromul, teatrul erau deschise poporului, la com de aceste petreceri.

Pavel zicea poporului : „Nu sunt dumnezei acești idoli ce v-ați făcut voi înșivă“ ; pe cînd Dimitrie zicea lucrătorilor : „Nu numai industria voastră este în pericol, dară și templul marei zee Diana este lovit cu ridicul de către Pavel și discipulii săi“.

Mulțimea, auzind aceste predice îndoite, striga : „Mare este zeu din Efes“. Doi macedoni, Caius și Aristarc, soți de călătorie ai lui Pavel, se duseră la teatru. Pavel voi să facă și el așa ; discipulii se opuseră. La teatru, mulțimea striga și nu știa pentru ce. Unii cereau un lucru, ceilalți alt lucru. Atunci un Alexandru voi să se justifice înaintea poporului adunat în teatru ; dară cînd poporul recunoscu că acesta era evreu, începu să strige în timp de două ore : „Mare este Diana efesienilor !“ Veni grefierul orașului, Gramateus, magistrat al templului, voi să împace mulțimea și vorbi în simțul perturbatorilor : „Cetățeni, le zise el, este cineva care nu știe că orașul Efesului se închină Diane, a cărei icoană este căzută din mîna lui Jupiter ? Fiindcă [cu] nime nu putem combate aceasta, cată să stați în pace și să nu faceți nemica necuviincios. Oamenii ce ați adus aici nu sunt nici hoți, nici blestemători ai cultului zeei. Dacă Di-

mitrie și cei ce sunt cu el au vreo plîngere a face, tribunalele sunt acolo spre a-i asculta; dară cată ca toate acestea să se treacă în liniște." Poporul se liniști. Pavel plecă răpede pentru Macedonia.

Acesta fuse cel dintii simptom de reacțiune contra păgînismului.

Noaptea dormirăm într-un sat la o cafenea, cum se doarme în aceste locuri sălbatice, pe o bancă de scînduri. Înaintea zilei eram pe cai.

Cită schimbare de atunci pînă astăzi! Cel care cuteza, sunt cîțiva ani, să pătrunză prin aceste locuri, nu era niciodată sigur că va ajunge la locul destinației lor. Guvernul tot ce putea face era să pună gardă prin munți, deși acești garzi se uneau cu tilharii, ca să despoaie sau să uciză pe călători de multe ori. Astăzi un drum de fier pleacă din Smirna și pătrunde, ca un geniu al civilizațiunii, aceste regiuni minunate de frumusețe și spăimîntătoare de barbarie. Șacalul, tigru, leopardul, la șurierul machinei drumului de fier, rădică capul cu teroare și fuge și se depărtează în fundul deșertului, încredințat că domnirea lui încetează de acum în aceste locuri.

În cel dintii an, cînd convoiul drumului de fier se opri la o stațiune, mergînd spre Smirna, se arătară niște tilhari. Ei întrebă pe conductorii unde este cămara cu bani. Acestia, fără a pierde sîngele rece, le deschiseră o trăsură. Intrară toți, curioși să vază banii. Ușa se închise dupe ei; convoiul plecă cu răpeziunea fulgerului. Cîteva minute încă și trenul ajungea în Smirna, aducînd o duzină de tilhari.

Pe toată calea pînă la Smirna se văd urmele cetăților antice. Munți, dealuri, văi desfătătoare, rîulețe limpezi, păduri se arată ochilor și, din cînd

în cînd, dupe înălțimi, se zărește în departe marea, ca o imagine a cerului pe pămînt, cu mii de frumuseți variate. Civilizațiunea se va întoarce într-o zi să-și ia leagănul său cel vechi în aceste locuri desfătătoare prin clima lor. Turcii ei înșiși vor fi siliți a se supune înrîuririi ideelor de progres, sau să lase tărîmul la populi civilizați. Ceea ce lungeste această agonie, sau mai bine această transformare, este ignoranța populilor creștini din Orient. Conchiși și concheranți sunt deopotrivă legați în lanțurile unui fanatism necugetător. Cu toate acestea viața începe a se zări pe ici și pe colo în Orient ; patru căi de fier sunt deja terminate în Turcia. Noi nu avem nici una !

SMIRNA

Herodote zice că Smirna primară fuse fondată de eoliani și căzu mai în urmă în mîna ionienilor. Strabone, care se bazează pe Callinus, zice că Smirna veche s-a fundat în timpii emigrațiunii ionienilor și că la început nu făcu parte din confederațiune, căci populațiunea ei era o ramură din aceea a Efesului.

Efesienii, cari locuiau un cuartier numit Smirna, goniră de aici pe lelegi și fundară o altă cetate cu numele de Smirna ; acestia fură goniți de eolieni și trecură la Colofon ; dară reveniră cu colofonienii și recăpătară cetatea lor. Mai tîrziu căzu în puterea lidienilor. Alyate, fiul lui Sadyate, goni din Asia pe cimerieni și luă Smirna. De atunci patru sute de ani smirnioții se răspîndiră și trăiră prin satele vecine. Smirnioții celebrau sărbătorile numite *Eleutheriele*, cu ocaziunea liberării cetății prin mijlocirea servelor. Iată cum. Lidienii încon-

giuraseră cetatea Smirnei ; cînd era s-o ia, trămiseră să ceară pe nevestele smirnioților, a căror reputațiune era celebră. Smirnioții p-aci, p-aci să subscrie acest act, cînd servele lor se devotară pentru stăpînele lor și, plecînd în locul lor, se purtară astfel în tabăra inamicilor, încît se sparse tabăra lidienilor, ba încă căzură în mînele smirnioților. Strabone a dat de lucru geografilor moderni, cari nu pot să se împace despre locul unde a fost în vechime cetatea. Dupe dînsul, pretind unii că au fost două golfuri, din care unul s-a astupat, acela de la Burnaba..

„Este, zice Strabone, golful Smirnei și cetatea. Apoi un alt golf, în care este vechea Smirnă, la douăzeci stade de la ceea ce se vede astăzi.“

Dară toate acestea nu interesă pe cititorii nostri, astfel le lăsăm să le descurce geografia. Smirna, ale cărei ruine se văd astăzi pe muntele ce domină orașul cel nou, este fapta regilor greci. Pausanias zice că a fundat-o Alexandru, dupe ce a avut un vis inspirat de Nemesis, dormind pe muntele Pagus. Alexandru începu olădirile ; dară se terminară de Antigon și de Lisimac. Am vizitat aceste ruine dupe Pagus. Spre nordul acestui munte se fundă vechea Smirnă, pe munte și pe vale. Meles cură în partea răsăritului acestui munte. Autorii vechi ne spun că orașul era magnific, cu strade liniate, palaturi mărețe. Cum era crezut că Omer născuse aici, i se rădicase pe riul Meles un templu numit *Homerium*. În vale era templul Junonei, templul Nemesei, pe coasta muntelui erau acropolis, stadul, teatru.

La concursul cine va rădica un templu mai măreț în onoarea lui Tiberiu, înaintea senatului roman, Smirna reuși. În timpii primitivi [ai] cristianismului se dede Smirnei numele de una din

cele șapte eclesii ale Asiei, căci cea dintâi luptase în favoarea cristianismului. Astăzi nu mai rămâne nimic din frumusețile trecutului. Perșii, macedonenii, romanii, bizantinii, cavalerii, arabii, turcii au trecut cu războaie peste aceste locuri, însoțiți din timp în timp de [...] ¹ de sabie, de cutremure, de incendii. Are o sută cincizeci mii locuitori din toate națiunile, turci fiind mai mulți. Mă opresc aici, căci am mai vorbit undeva de Smirna. Și voi spune cititorilor despre alte orașe din Asia, mai puțin frecventate de călători, dară unde vor avea mai multe lucruri curioase de citit.

LIDIA

Căutai soți de călătorie pentru Brusa de la Smirna, pe uscat. Găsii un călugăr grec, care se ducea la un oraș aproape de Kintaia. Călătoriile erau pe atunci întrerupte de frica ce inspira un celebru tâlhar, numit Catargi-Iani.

El nu ucidea pe nime, pe săraci nu despoia, dar aresta în munți pe toți călătorii de oarecare considerațiune și îi forța să scrie la casele lor a trâmite sume mari de bani pentru răscumpărarea lor; în caz contrariu îi amenința cu moartea. Ast marafet nu-l cunosc tâlharii din Principatele Unite. Și tâlharii chiar au rămas îndărăt la noi! Eu însă care nu aveam motive a mă teme d-a fi oprit și a mă răscumpăra, neavînd nici cine, nici cu ce să mă răscumpăr, nu mă temeam a străbate aceste deșerturi. Călugărul ce venea cu mine nu era mai expus decît mine.

¹ În ediția originală, aici nu poate fi descifrat un cuvînt, din care nu s-au imprimat decît literele *poli* (n.e.).

Drumul este prin Burnaba, sat unde smirnioții avuți au cele mai frumoase case și parcuri. Vezi riul Meles, Hermus, muntele Sypulus, Tmolus, satul Nymphis sau Nymphœum, altădată loc de plăcere al împăraților bizantini.

Aici se vede încă zidurile unui palat construit de Andronie, cu trei etaje. Într-o stîncă, nu departe de aici, este săpat un bas-relief, foarte curios, descoperit în 1839. El reprezintă un om armat, de profil, privind spre răsărit, în mîna stîngă ține o lance, în dreapta un arc, poartă tunică. Învățații din zilele noastre cred toți să găsească aici monumentul de care vorbește Herodot astfel : „Se văd în Ionia două figuri de Sesostris, sculptate în piatră, unul pe drumul ce merge de la Efes la Focœa ; celalt pe drumul de la Sarda la Smirna, fiecare reprezintă un om de patru coți... ținînd o lance în mîna dreaptă și un arc în mîna stîngă” etc. Astfel această sculptură are o vechime de treizeci și patru de seculi sau trei mii patru sute de ani.

Pe tot acest drum văzurăm o țară cultivată și avută, văzurăm un sat numit Cassaba, de unde vin în Smirna pepenii galbeni cei renumiți, tomatele și alte legume. Trecurăm prin Debrent, două ore de la Cassaba ; apoi Ahmedji, pe un loc foarte pitoresc. Pe aici încep a se vedea iurucii, populațiune nomadă, dară blindă. Dormirăm noaptea în cel din urmă sat, sub un fel de umbrar, și cinăram cu lapte și caș.

Îndată ce te apropii de locul unde a fost în vechime vestita cetate Sarda, capitala lui Cresus, în Lidia, vezi morminte și ruine risipite. Vechia Sarda era surnumită *Regina Asiei*, din cauza mulțimii și strălucirii edificiilor ei, fără exemplu. Știți ce se mai vede aici astăzi ? Cîteva pietre fărimate.

Înainte de a face descripțiunea acestor ruine celebre, vom spune câteva vorbe despre Lidia, istoria și geografia ei. Aici nu mai eram în Ionia propriu-zisă.

Lidia se întinde dincolo de Ionia. Spre est se mărginește cu Frigia, spre nord cu Misia, spre sud cu Caria, despre care am vorbit. Altădată se cheama și Meonia.

Celebrul munte Tmolus trece prin această țară.

Muntele Messogis face încă parte din Lidia. Ea este stropită de râul Hermus, ce primește în sinu-i pe Hilus sau Frigius. În timpii vechi, un drum mare trecea prin toată Lidia, de la est spre vest, mergînd de la mare pînă la Suza. La fiecare stațiune a drumului erau case mari regale și locuri de repaus pentru călători, unde erau ospătați gratis. Această datină de a ospăta gratis pe călători există încă pînă astăzi în mai multe părți ale Asiei. Pămîntul Lidiei era și este foarte fertil, mai ales văile Meandrului. Figele sau smochinele, stafidele sau strugurii uscați, bumbacul, untdelemnul și susanul Lidiei sunt renumite pe toate părțile lumii.

Lidienii nu erau greci, nu erau nici asiatici de origine. Erau originari din Europa. Frigienii și lidienii erau la început mai civilizați decît grecii, cari împrumutară la populi Orientului germenele civilizațiunii. Lidienii învățară pe greci acele melodii populare, cari fuseră originea sublimii poezii lirice a Greciei mai tîrziu. Din Lidia se duse în Grecia modul melodios al muzicei. Încă din timpul Heraclizilor se simți înriurirea civilizațiunii lidiene asupra grecilor. Cele mai minunate pirostree și cratere de aur și de bronz ieșeau din atelierele Lidiei și se transportau în cele mai mari tem-

pluri ale lumii, pe cînd grecii nu fabricau încă decît obiecte grosolane de bronz.

Herodot ne spune că lidienii aveau legi cari se-mănau cu acelea ale grecilor.

Herodot vorbește mult și detaliat despre istoria lidienilor, cu ocaziunea rezbelurilor persane. În timpul întîii al dinastiei Heraclizilor, sub coborîtorii lui Ninus și Belus, Lidia era aliată a marelui împărații. Lidienii, ca să se asigure contra asirienilor, începură de atunci să aducă în serviciul lor pe greci, cari se înmulțeau pe coasta Asiei Mici.

Carienii se făcuseră puternici la curtea lui Candaule ; Gyges, carian, comanda armata lidiană.

Herodot ne spune că Candaule avea o femeie jună și frumoasă, anume Nysida, de ale cărei frumuseți era înamoriat soțul ei. Acesta spunea lui Gyges mai în toate zilele că nici o femeie în lume nu are mai frumoase forme decît regina și stăruia de Gyges să i-o arate în toată nuditatea ei. Gyges refuza, zicînd că nu se cuvine unui serv să vază pe suverana sa nudă ; regele stăruiește. În fine Gyges se decide a urma voinței regelui. Într-o noapte, regele conduce pe Gyges în camera de culcare a reginei și îl ascunde, pe cînd frumoasa regină își scosese cele din urmă vesminte și voia să se arunce în pat. Întîmplarea făcu ca ea să zărească pe Gyges. Cu toate acestea se culcă, fără a zice nimica. A doua zi, ea cheamă pe Gyges și-i zice să aleagă între două lucruri, ori să se decidă a muri, sau să se decidă, ucizînd pe regele, bărbatul ei, să o ia pe dînsa de soție. Gyges se hotărî pentru cea din urmă. Candaule fuse asasinat. Gyges ia de soție pe Nysida și devine rege. Această fabulă a lui Herodot nu mască însă adevărata situațiune a lucrurilor pe atunci. Carienii erau în fruntea armatei ; Gyges era carian ; ei tindeau a

cotropi pe lidieni, și oricare ar fi fost cauza morții lui Candaule, un complot întins a trebuit să fi existat între toți carienii contra regelui.

Cu Gyges, puterea lidienilor crescuse și se întinse pînă la coasta mării, ocupată pe atunci de greci. Lidienii se decid a supune Ionia. Lidieni, misieni, carieni se aliară contra grecilor ionieni. Ionienii se gîndeau a se alia cu Atena. Rezelul începe. Gyges atacă întâi Smirna și este respins; atacă Colofon și cetatea cade în puterea lui. Ardys, următorul lui Gyges (670), luă Priena, dupe o rezistență eroică. Ionia era să cază cu totul sub lidieni, dacă cimerienii, populi nomazi de la Marea Caspiană, nu ar fi apărut pe malurile Mării Negre, supuse lidienilor.

Dupe cimerieni veni alt popul, numit treri. Acestia au venit pînă în Magnesia, lîngă Smirna.

Erau barbari și cruzi. Cimerienii luară Sarda; dară, neputînd lua și cetatea fortificată, lăsară și orașul cîștigat și plecară. Poetul Callinus, ce trăia în Efes, compuse imni minunați să deștepte curajul ionienilor contra barbarilor sciți. Orientalii numeau *sakai* seminția scită din munții (Koh) din Crimeea, ale cărei horde erau cunoscute sub numele de *koh-sa-kai*, sciții din munte, din care mai tîrziu moscoviții au făcut *cosacii*. Aceste năvăliri făcură să înceteze rezelul între lidieni și greci.

Cimerienii șezură doisprezece ani în aceste țări. Alyate, părintele lui Cresus, rege al Lidiei, reuși a goni pe cimerieni în anul 606, ant. Chr. Sadyate, fiul al lui Ardys, se urcă pe tron în 621. Alyate, fiul lui Sadyate, se urcă pe tron dupe doisprezece ani.

Alyate, dupe ce goni pe cimerieni, reîncepu rezelul cu ionienii, luă Smirna și Miletul. Aparițiu-

nea mizilor dincolo de riul Halis făcu să înceteze rezelul lidienilor cu ionienii. Ciaxare, fiul lui Phaorte, aliat cu regele Babilonului Nabonasar, sub pretextul unor refugiți sciți, declară rezel lui Alyate. Lidia, ce se întindea de la Misia pînă la Taurus, avea popoli războinici să opună inamicului. Rezelul începu și ținu cinci ani și se termină printr-un accident. În timpul unei mari bătălii, un eclips de soare schimbă ziua în noapte. Midii, spăimîntați de aceasta, încetară de a combate și încheiară pacea.

Alyate dede pe fie-sa, Arienis, în căsătorie lui Ciaxare. Alyate avusese două femei, una cariană, alta ioniană. Cu cariana făcu pe Cresus, care devenise guvernor în Misia; pe acesta Alyate îl hotări a-i fi moștenitor la tron. Cu ioniana avusese alt fiu, Pantaleon, pe care Cresus îl ucise. De aici se prelungi o ură teribilă în familia regală, care făcu nenorocirile grecilor în Asia Mică.

Dupe moartea lui Alyate, regatul Lidiei era în toată mărirea și puterea lui, și a cărui avuție întrecea toate statele cele mari de atunci. Poporul îl rădică un mormînt, la care contribui cu sume mari toate *curtezanele* timpului. Vom vorbi mai tîrziu despre acest mormînt, ce există încă la Sarda.

Dupe ce Cresus ucise pe frate-său Pantaleon, trimise la toate centrurile religioase din Asia [Mică] daruri de mare preț. Cetățile grece văzuseră cu îngrijire pe Cresus pe tronul Lidiei, și nu se înșelără, căci nu trecu mult și Cresus atacă Efesul. Pandarus puse orașul sub protecțiunea templului, legînd cu o funie templul de partea orașului. Cu toate acestea, Cresus luă orașul, dară se mulțumi a cere un tribut mare și se întoarse acasă. Toate orașele ioniene căzură în puterea lui Cresus.

Guvernul lui fuse încă blind. El chemă la curtea sa pe toți cei mai mari artiști ai Greciei. Domnia lui Cressus fuse periodul cel mai strălucit al Lidiei. Muzele grece sorbeau din fântina asiatică noi inspirațiuni. Statul ajunsese într-o stare de bogăție imensă. Comerțul său mișca toate porturile lumii. Cressus cugetă acum să conchidă alte țări mai depărtate, precum Chipru și Capadocia, ce era atunci sub suzeranitatea perșilor. Oracolii consultați, în față cu darurile prețioase ce le dădea Cressus, ziseră că rezelul de proiectează va avea rezultat fericit. Cressus voi să atace Persia și luă de pretext scăparea rudei sale Astiage, ținut în robie de Cir. Cressus se alie cu babilonenii, cu Amasis, rege al Egiptului. Cir căuta de mult timp să zdrobească pe greci, cu gindul ca să propage ideele religioase ale perșilor. Perșii atunci recunoșteau numai un zeu unic și nevăzut. Sacrificau lui Jupiter pe virfurile înalte ale munților, fără să rădice nici templuri, nici statue. Ei urau și desprețuiau cultul națiunilor de la vest, spărgeau idolii unde îi găseau.

Cressus merse contra perșilor cu armata lidiană și ajutoarele de la grecii din Asia Mică, către Capadocia. Cir trăsese emisari în Ionia, ca să zică grecilor a se revolta contra lui Cressus. Ionienii refuzară de a se asemana acestor dorințe. Bătălia se dete lângă Pterium, Bogaz-Keiu; fuse singurindă, dară fără rezultat.

Cele două părți se retraseră. Cressus se întoarse în Sarda, licenție trupele și ceru ajutor aliaților săi pentru viitoarea bătălie. Dară Cir profită de eroarea ce făcu Cressus cu licențierea armatei și se răpezi către Sarda, dupe Cressus, care nu avu timpul nici să-și strângă trupele risipite.

Rezistă însă cu cele ce putu să găsească sub mînă, se lovi cu Cir pe lunca lui Hermus, nu departe de Thynibrea. Poate că Cresus ar fi bătut marea armată a lui Cir, fără stratagema de care vom vorbi. Harpagus, general med, știind cît vederea și mirosul cămilei speria pe cai, puse în primul rînd al armatei persane o turmă de cămile încălecate de cavaleri. Caii de cavaleria lidiană, ce era cea mai mare parte a armatei, la vederea cămیلor, se spăriară și luară de fugă în toate părțile. Armata lidiană, deși se apăra vitejește, fuse silită a se retrage în Sarda.

Perșii încongiură cetatea, o bat în timp de patrușprezece zile, apoi o iau cu asalt. Cresus cade rob în mînele perșilor. Ionienii și eolienii trimiseră lui Cir deputați a-i recunoaște cu acele condițiuni cu care îi recunoscuse Cresus. Cir refuză. Grecii se armară să-și apere libertățile. Astfel căzu acest mare imperiu al Lidiei printr-o singură bătălie. Astfel vor cădea și se vor risipi toate statele guvernate de oameni cari nu vor fi la înălțimea misiunii lor și formate de popoare care nu se vor înțelege între dîsele.

Lidienii și grecii din cele mai bune familii fuseră siliți a se expatria în Europa; în diviziunea imperiului persan făcută de Dariu, Lidia, și Misia făceau parte din satrapia a doua. Sarda se alese ca reședință a satrapului. Vine Alexandru cel Mare, apoi Antiohus. Dupe bătălia de la Magnesia, ea se anexă cu regatul Pergamei, apoi deveni provincie romană și bizantină.

Musulmanii o luară în urmă, mai întii arabii, apoi cavalerii și turcii.

Dară să ne înturnăm la ruinele Sardii.

Dupe Strabone, Sarda ar fi mai veche decît Troada, și înaintea fondării Sardei ar fi fost, pe

același loc, o altă cetate, numită Hydea. Pliniu crede că Hydea era forterea Sardeniei. Alți autori zic multe despre aceasta ; dar nu ne interesează mult.

Forterea ocupă un deal rămas din Tmolus. Ea a fost zidită de regele Myles. Cîteva bucăți din ziduri au rămas încă în picioare. Rîul Pactole cură prin locul unde fuse orașul, pe lîngă teatru. Cibela era zea indigenă a Lidiei. Ea avea în Sarda un templu, care arse cînd ionienii luară cetatea. Se vîd aici ruinele templului Cibelei și se crede că acest templu fuse reclădit sub Alexandru. Templul era construit de marmură albă ; edificiul este pus de la est spre vest ; fața orientală despre Acropole, ceaaltă spre Pactole. Se vede pînă astăzi două coloane în picioare. Pe teren se vîd mulțime de bucăți de coloane, de capite, de arhitrave. Coloanele sunt cam îngropate în pămînt. Capitele sunt de ordin ionic ; dară lucrate cu o artă și o delicatețe cari atrag mirarea călătorilor. Templul a fost octostil și dipter, cu opt coloane în frunte și treizeci și două pe cele două părți ale lui. Mai departe se vede teatrul : a rămas numai forma *caveii* cu zidurile fundamentului, cari sunt de piatră lată. Acest teatru, dupe mai mulți autori, ar fi conținut pînă la zece mii spectatori. Se vede asemenea ruina *stadei* ; apoi ruina unui palat între teatru și templu și o mulțime de alte ruine. Pe Pactole este o biserică mare, ruinată, din timpul bizantinilor ; această biserică interesa pe călugărul ce era cu noi, mai mult decît locașele idolilor. Vizitarăm asemenea și geamia. Aceasta fusese în vechime iară o biserică, unde văzurăm cîteva coloane vechi.

Am vizitat cimitirul. Aici se vîd o mulțime de tumulus de diferite mărimi ; între altele se vede

unul foarte mare, ca un deal, mormintul lui Alyate, părintele lui Cresus. Iată ce zice Herodote despre acest mormint : „Se vede în Lidia un monument, care nu este mai prejos de acelea ale egiptenilor și babilonenilor, mormintul lui Alyate. Fundamentul este format de un subasămint rădăcat și surmontat de un colț de pământ grămădit. Este fapta artizanilor, lucrătorilor și a curtezanilor“. Lucru curios cum în acei timpuri femeile publice sacrificau tot pentru rădicarea de monumente. Una din piramidele Egiptului este rădăcată cu cheltuiala unei curtezane.

La patruzeci de stade de oraș este lacul Gyges, zice Strabon, lac de care vorbește Homer și care s-a mai numit Coloe. Aproape de lac se vede templul Dianei Coloene. În giurul lacului sunt mormintele regilor. Despre Sarda este mormintul lui Alyate... Lacul a fost săpat de oameni, ca să primească apele când sunt înecăciuni. Astăzi se vede aici niște ruine de piatră îngropate de pământ și de mărăcini. Pe acest lac se vede cociocuri mari, pe care cei vechi le numeau insule mișcătoare și le da numele propriu de insule Calamine.

Cițiva romani și-au scăpat viața în timpul rebelului cu Mitridate, ascunzându-se în aceste cociocuri. Varon vorbește de insulele Lidiei, insulele Nimfelor, care insule se puneau a dăntui la sunetul fluierelor, întorcându-se împrejur.

Călugărului începu a i se uri cu atâtea ruine, pe care călugărul le numea *idoli*. Aș fi dorit să văz Filadelfia, Trales sau Aidin-Guzel-Hissar. Dară ele se aflau opuse cu itinerarul nostru. La Aidin-Guzel-Hissar este astăzi o cale de fier, ce vine de la Smirna. Dară cite alte multe cetăți antice, ruine, demne a fi vizitate nu se aflau în Asia Mică ? Trebuia mult timp și mulți bani, ca să vedem cea mai

mare parte a acestor ruine. Putem merge la Brusa pe două căi : prin Ukiak și Kiutaia, sau pe coastele mării, pe unde avem a vedea celebra Troada. Decisei pe sălbatici soți de călătorie să urmeze itinerarul din urmă.

Să vorbim însă puțin de Aidin, unde poți să mergi astăzi cu drumul de fier, și mai întâi de Filadelfia. Aceasta din urmă este așezată spre orientul Lidiei, aproape de Tmolus. Se fondă de Atale Filadelfe, rege al Pergamiei, care îi dăde numele lui. Strabone ne spune că această cetate a fost în vechime supusă la mari cutremure de pământ. Ea se fundă la o sută treizeci de ani înainte de era creștină ; există și astăzi cu același nume. Este așezată pe mai multe dealuri. Aici veni sîntul Ioan în începutul cristianismului. Cetatea primise dreptul de a face parte din cele șapte biserici ale Asiei, din cauza blîndeții ce arată creștinilor. Astăzi casele sunt de lemn și de pământ cele mai multe. Populațiunea este însă foarte avută, din cauza rodirii cei mari a pămîntului. Are la zece mii locuitori, din care două mii de religione creștină. Turcii o numesc Ala-Keher.

Trales, astăzi Aidin-Guzel-Hissar, fuse unul din orașele cele mai înfloritoare ale Lidiei. În vechime, orașul ocupa picioarele muntelui Messogis. Se crede că ar fi fondat-o argienii și tralii, un popor trac. Ea se mai numea Evantea înflorita și Ergina cea tare. Rîulețul Eudon stropsea zidurile ei. Avea locuitori foarte avuți.

Se văd urmele unui teatru, unui stad. Orașul de astăzi Aidin-Guzel-Hissar nu ocupă tocmai locul celui antic ; rîulețul Eudon trece prin mijlocul lui. Aidin este orașul cel mai însemnat din provincia aceasta în comerț ; populațiunea din Aidin se urcă la optzeci mii suflete și douăsprezece mii case, din

care patru sute sunt ale creștinilor. Spre sudul orașului se vede lunca Meandruului; riul ce cură prin mijloc face hotarul între Lidia și Caria.

Noi plecarăm din Sarda. Trecurăm noaptea la Marmara, într-un han unde călătorii sunt ospătați gratis. Eram încântat de varietatea costumelor ce se găsesc în aceste locuri. Pretutindeni întâlneam zeibeci, ce nu seamănă cu ceilalți locuitori. Zeibecii au un turban foarte nalt pe cap, șalvari albi de pânză sau de aba ce coboară numai pînă la genuche și mai puțin jos încă. Șalvarii nu sunt largi, ci strînși. Un brîu foarte larg cu pistoale, iatagane, alibiuri, ciubucul, chiseaua și punga. Ei domina mai ales în satele din munții Tmolus și Messogis. Se pretinde că zeibecii nu sunt turcomani, ci o ramură din vechii traci sau tralieni, cari în timpii antici serveau în toate părțile cu armele în mînă pentru soldă. Astăzi sunt de profesiune despoietori de caravane. Ei nu practică atît de bine ca turcii islamismul. Tahir-pașa voi, este cîtva timp, să schimbe costumul zeibecilor, care insufla frică. Ei se revoltară; dară pașa de la Aidin trimise asupra lor ostirea regulată și măcelări pe mulți din ei, în urma cărei învingeri se supuseră. Trecurăm seara în acest han cu niște derviși călători cari făceau tot felul de profeții.

Un bun pilaf și un cadaif ne serviră de cină.

A doua zi la patru ore de dimineață eram pe drum. Trecurăm prin Ak-isar, care în vechime se numea Thyatira. Saleucus Nicanor ar fi fondat această cetate. Pliniu zice că se numea altădată Pelopia. Această cetate, dupe ce Antiohus fuse învins, se uni cu Pergama. În timpul romanilor, era aici un senat și popoul Thyatirii.

Antonin Caracala rădică aici edificii mari și căi de comunicație. Se văd încă mai multe ruine pe ici pe colo în mijlocul orașului.

Thyatira trecea în numărul celor șapte biserici creștine ale Asiei. În secolul al șasesprezecelea, Andronic fugi din Pergama, gonit de turci, și se retrase aici. Ak-isar are vreo zece mii suflete.

Pe tot acest drum se văd munți și văi lungi și roditoare ; riulețe, grădini cu fructe pe lângă sate, holde îndestulătoare. La satul Bakir, unde naște râul Caic, se găsesc ruine, fărîmături de marmură. Se crede că aici a fost *Nacrassa*. La satul Sama se văd încă niște ruine bizantine.

PERGAMA

Pausanias vorbește de originea Pergamei. Dupe moartea Hermionei, Pirus se însură cu Andromaca ; avu cu ea trei fii. Pirus murind, acești trei fii se separară. Pergamus, însoțit de maică-sa, veni în Asia Mică, merse în Theutrania, unde domnea Arius, ucise pe acest rege și îi luă tronul. Apoi dade orașului numele lui. Tot Pausanias zice că se vedea aici mormîntul lui Pergam și al mămăsei Andromaca, precum și mormîntul Eugeii, muma lui Thiliphe. Astăzi aceste morminte se văd și se recunosc la intrarea în orașul Pergama. Sunt ca niște delușele coperite de iarbă. Unul se cheamă Maltepi. M-am urcat pe dîsele. Dară cine știe dacă ele au fost mormintele acestor personaje din fabulă ?

Pergama avea în vechime o fortareță țeapănă. Lisimac puse aici tezaurii săi, estimați nouă mii talenți sau o sută patruzeci mii lei. Philatere din

Elum fuse însărcinat cu garda acestor bani. Acesta era fiul unei dăntuitoare și curtezană, numită Boa. Intră sub protecțiunea lui Docime, în armata lui Antigon, de aci, trecu tot cu Docime la Lisimac.

Philatere plăcu lui Lisimac, care îl numi tezaurier.

Acesta, temîndu-se de intrigele Arsonoei, femeia lui Lisimac, pe cînd acest din urmă muri în război, se proclamă singur rege, promițînd a împărți tezaurii lui Lisimac. El domni, și după moarte lăsă tronul nepotului său Eumen. Acest Eumen bătu pe Antiohus, pe cîmpul Sardei, și rămase tare în tronul său. Dupe dînsul veni la tron Atale I, văr al lui Eumen. Cînd gaulii sau galații sau francezii, cari emigrară în Asia Mică, veniră asupra lui Atale, și toate popoarele Asiei se înspăimîntară la singurul lor nume. Atale le ieși înainte cu curagiu, armata sa tremura de spaimă. Atale întrebuiță o stratagemă : scrie pe palmă d-a-ndăratele vorba *nika* (biruință) și, lipind palma de ficatul unei victime ce o sacrifică atunci, arată soldaților ficatul victimei, pe care se văzu scris foarte lămurit vorba *biruință*, ce el o avusese scrisă pe palmă. Soldații crezură că zeii sunt cu dînsii, luară curagiu : bătălia se dede și gaulii fură biruiți. Atale se mai măsură cu regele Siriei, în care fuse biruitor. Theos și Colofon i se supuseră, precum și Smirna. Cîmea și Foccea. Regele Pergamiei se alie cu republica Bizanției, cu rodienii. Filip al Macedoniei trimise un corp de armată contra Pergamei, nu reuși nimic. Atale aruncă întiilele fundamente ale celebrei biblioteci din Pergama. Eumen al II-lea, fiul acestuia, se alie cu romanii și mări încă statele sale. Acest Eumen al II-lea aduse în Pergama civilizațiunea, științele, frumoasele

arte și-i dade o prosperitate mare. Biblioteca lui Eumen era de două sute mii tomuri. Pierderea ei este simțită de toată lumea civilizată. Eumen al II-lea făcu fabrici de piei preparate a se putea scri pe dinsele și care de atunci au păstrat numele orașului unde această nouă industrie s-a născocit, *Pergamenae chartae*. Pînă atunci se întrebuințase în lume *papyrus* din Egipt, care era scumpă și se fabrica cu mare greutate. Lucru curios ! Chiar astăzi pielarii din Pergama se deosebesc prin arta cu care prepară ei pieile.

Fără acești *tabaci*, ce îi vezi așezați pe riul Selinu, lumea nu ar avea astăzi ideeele ce s-au păstrat pe pergamene.

Din această dinastie, domniră încă Atale al II-lea, Atale al III-lea. În timpul lor, regatul Pergamei căpătă și mai mare influență. Atale al II-lea luă Frigia și Pamfilia, zidi cetatea Atalia și Fildelfia. Spre bătrînețe, neîngrijii cu totul trebile publice, lăsîndu-le toate asupra lui Filopocmen, ministru favorit, și partita acestuia ; dară muri inveninat de nepotu-său. Lumea se săturase de dînsul, care nu mai făcea nici bine, nici rău, care nu mai era trebuitor. Nu este mai mare nefericire pentru o națiune decît aceea de a fi guvernată de un rege care nu are personalitatea sa. Acela nu poate să aibe amici, căci nu poate nimic. Toți sunt indiferenți pentru el, prin urmare toți sunt contra lui, și îndată ce o partită s-ar rădica asupra-i, nu găsește nici o piedică. Această indiferență în care căzu regele prepară un viitor neferice pentru Pergama. Atale al III-lea o duse rău. Domnia lui fuse un șir de cruzimi și nebunie, apoi trecu viața retras și tulburat de muștrarea cugetului.

El lăsă statele sale moștenire romanilor. În acel timp, regatul Pergama, care începuse cu un sin-

gur oraș, se întindea pînă la muntele Taurus (Caramania). Aristonie, fiul natural al Atalilor, rădică arme și căpătă neatîrnarea tronului. Rezelul contra romanilor ținu trei ani. Publius Crasus consul, care intră în bătaie cel întii, fuse ucis la Leucaee.

Perpenna, care îl înlocui, învinse pe Aristonie; dară muri și el. Aristonie, rob, fuse dus la Roma, unde îl omorî. Un proconsul vine și se așază în Pergama, în numele poporului roman. Sub romani se rădicară aici mulțimi de templuri, între cari era și templul lui Esculape. Cultul lui Esculape se adusese în Asia de Arhias. La acest templu veneau pătimași din toată Grecia și toată Asia, spre vindecarea relelor lor. Maladii se culcau noaptea sub porticii templului unde visau ce fel de medicină au să ia, ca să le treacă. La intrare vedea un *triped* cu trei mari statui de aur: a lui Esculap, a lui Coronis și a lui Telesphor. Templul era afară din oraș, aproape de teatru, dupe Aristide.

Prusias, rege al Bitiniei, despoaie acest templu de cele mai prețioase obiecte. La poalele acestui templu, în timpul lui Mitridate, se măcelăriră mulțime de romani.

În acest templu, Caius Fimbria, proconsul, părăsit de ostirile sale, fugind de Sylla, intră aici și-și pătrunse cu sabia pieptul. Claude Galien institui la Pergama o școală de medicină. În timpii cristianismului, Pergama luptă pentru triumful acestei noi religiuni. Se așază mai în urmă aici o episcopie. În 1306 Selgiuchizii veniră pe aici. Emirul de la Karasi se face stăpîn pe provincie și-i dă numele de karasi-ili. Orkan, sultanul turcilor, încongiură pe Karasi în Pergama. Pergama se ia și Karasi se ucide. Soliman iubea litererele și arțile, cum și frumoasele ruine ce găsi în Pergama. Dupe moartea lui Soliman, monumentele Pergamei fu-

seră supuse dărîmăturii de către următorii săi.

În timpul regilor greci, dupe Strabone, două drumuri pavate duceau la Propilec și la templul Minervei Poliade, ce se rădica măreț asupra zidurilor cetății pe deal. Urcîndu-te spre Acropole vezi mai întîi un palat, ale cărui ziduri sunt despoiate de podoabe. Aceste ziduri erau în vechime incongiurate de portici cu coloane de ordinea greacă. Drumul este pavat cu lespezi mari.

Vezi încă la capătul acestui drum poarta unui castel din seculul de mijloc. Zidurile lui sunt făcute cu coloane de diferite măsuri, toate de marmură. Castelul lui Lisimac era în vîrfurile cel mai superior. Se vede încă ziduri rupte din el. Templul cel mare se rădica pe o piață frumoasă și domnea măreț valea riului Caic. Coloanele templului erau corintiane și de marmură albă. Pe malul stîng al Selinului se vede și astăzi ruinele unui mare palat bizantin. Fațada alungă mult strada, este plină de ferestre și decorată cu pilastri de marmură. Un portic era lipit de dînsul. Coloanele lui se vîd căzute pe strade. Pe ici, pe colo multe din podoabele fațadei palatului sunt încă pe la locul lor. Podurile din oraș sunt minunate. Ele sunt vreo cinci, făcute încă de la romani. Se vede aici și un tunel minunat asupra riului. Nu departe de la acest templu, este un monument întins: ziduri mari de cărămidă cu baze de marmură, împetrițate cu bucăți de coloane de marmură. Unii cred că aici a fost biserica Sîntului Ioan; alții că a fost biserică romană în partea vestului a orașului actual. Am fost să vedem un loc ce se cheamă *gun-ghel-mes* (lumină nu vine), din cauză că acolo sunt niște galerii subpămînte. Acolo este amfiteatru Pergamei. Este pus pe un rovin adînc, în care se aude murmurînd un riuleț. Cînd voiau,

opreau apa, și apa se aduna într-un lighean, unde se forma un lac mare pe dinaintea privitorilor. Acest amfiteatru pare să fie făcut în timpul romanilor. Axul cel mare al arenei are cincizeci și unu de metri de lungime, și axul cel mic treizeci și șapte metri. Monumentul a trebuit să fie circular. Grădini multe a cătat să fie împregiurul amfiteatrului. Construcțiunile porticului sunt groase. Se văd mai multe galerii, care mai toate dau asupra prăpastiei. Erau în giurul edificiului patruzeci de arcade. Grecii din Asia Mică nu iubeau amfiteatrul. În toată Asfa Mică nu se găsesc aceste amfiteatre decit la Pergama și Cizica. Atena nu voi niciodată să rădice asemeni edificii. Grecii iubeau teatrele, romanii iubeau amfiteatrele. Grecii, în Asia Mică mai ales, aveau *stade*. Stadele erau o carieră sau un spațiu în care se exercitau jocul alergăturii. Cînd era timp rău, acel exercițiu se făcea sub un edificiu, și acest edificiu făcea parte din gimnaziu. Sub romani, cercul în locul stadului, și pentru formă, și pentru datine. Amfiteatrul, din contra, era destinat la bătaia gladiatorilor, a hiarelor sălbatice. În Italia se văd încă mulțime de amfiteatre, la Roma, la Alba, Otricoli, Pozzoles, Capua, Verona, Poestum, Siracuza, Agrigente, Catana. Pe cele mai multe le-am văzut și sunt în stare foarte bună. Locul rezervat în mijlocul acestor edificii servea pentru luptă și se chema arena, din cauza nisipului subțire¹. Era îngrădită de giur împregiur cu un zid larg de douăsprezece-cincisprezece picioare. Era un rînd de bănci rădicate spre ziduri, numit *podium* ; veneau apoi alte

¹ În limba latină, *arena* (-ae) — nisip (n. e.).

rînduri rădicindu-se pînă la vîrfurile zidului și erau curmate prin alee circulare numite *praecinctions*. Scări practice pe ici pe colo între aceste etagiuri se cheamă *scalae*, și locul între ele, *cunei*, colțuri. În giurul arenei se aflau bolți, unde ședeau ascunși gladiatorii, sau în care se țineau hiarale sălbatice, ce trebuiau să iasă la bătaie, sau unde se stăvilea apa, care trebuia să schimbe arena într-un lac pentru înotători și exerciții nautice, lupte. O poartă, numită *libitinensis*, servea ca să rădice pe acolo pe gladiatorii, răniți sau morți. Amfiteatrul era desoperit. Cînd era soarele prea iute sau cînd ploua, întindeau asupra privitorilor corturi largi de pînză albă și cîteodată și alte stoffe de mătase și de purpură cusute cu aur. Fiecare condițiune de oameni avea partea ei să șază acolo, hotărită dinainte: *cuneus*. Și *designatores* erau însărcinați să arate fiecăruia locul lui. Loja împăratului era aproape de aceea a ambasadurilor, în rîndul dîntii numit *podium*. Veneau senatorii, dupe ei cavalerii, apoi poporul, care ședea pe bănci de piatră. Sunt autori cari pretind că în amfiteatrul de la Pergama nu s-a dat decît lupte între animale amfibii, crocodili, hipopotami, pe cari înotătorii se duceau să-i atace în apă. Cîteodată chiar trupe de nimfe jucînd cu conca, expuneau aici tot felul de tablouri nautice.

S-a rădicat din Pergama, de la o baie, un vas de marmură foarte mare și s-a dat guvernului Franței, care l-a depus la Louvre.

S-a criticat cu amărăciune de mai mulți călători că Franța și Anglîtera despoaie Orientul de aceste rare antichități. Pînă la un punct oarecare, acești orientalisti au dreptate; dară cînd cugetă

cineva că toate aceste lucruri prețioase prin arte, prin timp, lăsate aici nu au alt viitor decât acela de a le vedea sau fărimate, sau întrebuințate în ziduri la clădirea grajdurilor, orice blam trebuie să înceteze. Europa, adunînd aceste fărîmături ale civilizațiunii trecute, dovedește că știe să le apretuiască. Ferice națiunea unde guvernul ei sacrifică artilor și științelor atîtea milioane, ca să strîngă în cabinetele lor acele fărîmături ale geniului, aruncate în mijlocul acestor populi orientali ce nu știe a le apretui ! Aceste populațiuni grece și de alte vițe, încuscite și întrunite cu timpul într-o civilizațiune demnă de toată gloria, nu mai sunt !

Dară, cel puțin, ele au lăsat urma de măriri, de lumină nepieritoare ; moarte, sunt încă vii ; stinse, luminele lor strălucesc neîncetat și vor străluci pe cît va fi o lume ; ele fac, prin puterea lor magică, să palpite încă inima grecului la amorea patriei, la vocea vitejiei, oricît de schimbat ar fi el astăzi. Dară noi, ce vom lăsa dupe noi ? Nefericită România !... Cerul a făcut tot pentru tine, și omul nimica ! Lumina este proscrisă în România, proscrisă sistematic de guvern și de generațiunile de astăzi.

Îmi făcusem planul a vizita cîmpiele Troadei, unde se ținu acea lungă bătălie care cîntă Omer. Itinerarul nostru era prin Kidonia și Adramytti.

Soții de călătorie începură să murmure contra prelungirii călătoriei ; îmi trebuia elocința lui Cicerone, ca să-i conving, și din nenorocire, nici limba turcă, nici limba greacă nu le cînușteam așa de bine, încît să-i înduplec prin putere de argumente. Cu toate acestea, ei se îmblînziră și deciserăm să vizităm cîmpiele Troadei.

Acum eram aproape de mare, acest element pe care îl revede cineva totdeauna mai mult decât cu plăcere. Acum vedeam cu fericire insulele Arhipelului, unde trăiesc încă atâtea aduceri aminte, Lesbos, Tenedos. Lesbos fuse patria poetei Safi și poetului Alceu. Acolo Cornelia așteptă și întâlnește pe soțul său, după ce acesta pierdu imperiul lumii și îl câștigă Cezar. Ajunserăm într-un sat ce se cheamă Tzenderli. Aici a trebuit să fie în vechime Pitana. Făcurăm acest drum în mai multe oare pe malul Caicului. Nu văzui nici o urmă însemnată de la acest vechi oraș.

Mai departe este satul Kidonia, celebru prin suferințele sale în timpul insurecțiunii grecești. Kidonienii fuseră cei dintâi care rădicară armele contra turcilor ; dară, constrânși de puteri numeroase în satul lor, ei pieriră pînă la cel din urmă și satul fuse prada focului. Pe ruinele acestui sat, a renăscut altul, un sat de pescari.

Adramytte astăzi, Adramyttium altădată, este acum un mic oraș, nu departe de mare, de la șapte mii la opt mii locuitori, greci și turci. Este așezat pe o luncă. Acest oraș n-a păstrat din vechime decât numele său. Pliniu spune că Adramyttium ar fi mai vechi decât Troada ; că la început se numea Pedasus și că numele de Adramyttium îi veni de la Adramys, frate lui Cresus, care îl împodobi cu monumente frumoase. Acest oraș priimi în sine o colonie din Atena și se alie cu celealte orașe după Propontida. Persii, supărați pe adramyoti pentru simpatiele lor puse în atenieni, veniră aici și măcelăriră pe toți locuitorii acestui oraș prin Arsaciu, locotenente al lui Tisaferne. Adramyttium se aliase cu Mitridate și locotenentele său Diodore asasină tot senatul adramyților și se lasă apoi să

moară de foame, de frica romanilor. În fundul golfului Adramyttium era cetatea Astyra, cu un templu al Dianei, într-o pădure sacră.

Aici, în momentul ce voiam a încăleca, ca să urmăm călătoria spre cîmpiele Troadei. Întîlnirăm o companie de englezi, mai multe familii; bărbați și femei, copii și servi, călări toți, unii pe cai, alții pe măgari, urmați de un dragoman grec, de servi turci cu cai, pe care se transportau corturi mici, paturi de fier și alte obiecte și proviziuni de gură, negreșit. Ei debarcaseră prin golful Adramyttium și se duceau spre cîmpiele Troadei. Dragomanul grec spuse englezilor că noi mergem tot la punctul la care ei plecaseră. Schimbai cîteva vorbe cu dînsii și plecarăm. Toți, bărbați, femei, copii aveau în mînă cîte o carte de voiagiu în Asia Mică. Ei mergeau mai întîi să viziteze ruinele de la Assos. Mersemăm împreună.

Urcarea pe munte se făcu cu destulă greutate. Acest munte este posomorît; puțină vegetațiune are asupra-i. El se formează de mai multe feluri de lavă, vîrfurile lui este coronat de ruine. Aceste ruine sînt încă din epoca eroică. Urcarăm printre bolovani de piatră dărîmați din înălțimi, ne urcarăm pe picioare. Assos a fost fondat de locuitorii din Metimne. Priimi o colonie eoliană. Strabone spune o istorie curioasă despre eunucul Hermias. Acesta era în casa unui bancher. În Atena urmă lecțiunile lui Aristote și Platon. Întors în patria lui, se uni cu stăpînă-său, care luase prin arme cetatea Assos și Atarneia, și îl moșteni. Atunci chemă la Assos pe Aristote și Xenocrate, dede lui Aristote în căsătorie pe o nepoată a lui. Memnon îl atrase la dînsul acasă și îl trîmise la regele Persiei care dede ordin de-l ucise. Astfel Assos pierdu

coroana sa și urmă să aibe aceeași soartă ca toate celealte orașe. Assos a dat naștere la mulți oameni străluciți în literă.

Aici veni sîntul Pavel și Luca, cari propagau la Troada. Se vede aici chiar urmele unei biserici. Satul turcesc, dupe vechiul oraș, se cheamă Beiram-Kei.

Toate zidurile cetății, ce sunt încă în picioare, sunt clădite de blocuri mari de piatră, fără ciment, ca cetățuia de la Samos. Am văzut mulțime de sarcofage deschise. Despre nord nu mai sunt ziduri. Se vede mai multe porți mari cu turnuri, unele în picioare, altele dărîmate. Acropolis este în vîrfurile unei stînci, care domină preste oraș. În mijlocul lui a fost un templu de ordinul doric. Acest templu a fost exastil cu treisprezece coloane de o parte. Arhitravele și bas-reliefele găsite aici se află acum la Louvre în Paris. Multe încă se află zăcînd pe lîngă templu. Afară din Acropolis, se văd ruinele unui teatru ; aproape de acest teatru, se vede un alt templu ruinat, precum și mai multe alte edificii.

Lăsînd la o parte toate aceste ruine, destul de interesante și ideea ce tulbură pe oricari amatori de antichități că n-are decît să rîciie pămîntul, ca să găsească obiecte de artă de mare preț, mărturesc că o vedere mai măreață încă nu avusesem în viața mea, ca aceea ce se prezenta ochilor din vîrfurile acestui munte. Oricare ar fi expresiunile ce aș întrebuința, ar fi neîndestulătoare : marea, munții sălbatici, insulele în depărtare, cerul, înălțimea unde ne aflam, grupa englezelor blonde și frumoase în mijlocul ruinelor antice, toate acestea formau un tablou desfătător și ciudat, ce semăna văzut într-un vis. Ne odihnim pe muchea muntelui, avînd sub ochi nemărginita întindere, cînd

un englez, acela ce părea șeful expedițiunii, intrînd cu mine în vorbă, mă întrebă de unde sunt.

— Din Valahia, răspunsei, sigur că este destul a zice această vorbă, ca tot să fie zis.

— Ce lucru este acela Valahia ? mai întrebă el.

— România.

— Sînt trei oare de aici pînă la România ? mai întrebă el. Aveți acolo ruine ?

— Sunt patru zile cu vasul cu vapor pînă la România, îi răspunsei eu.

— Ce fel ? Este așa departe ? Nu sunteți greci ? Sunteți poate armeni ? Bulgari ? Muntenegreni ?... Serbi ?...

— Nimic din toate acestea. Suntem un popor de vreo patrusprezece milioane, de viță latină tracă, locuim malurile Dunării de la Tisa pînă la Marea Neagră.

— Mi-aduc aminte, zise el ; am auzit la Liverpool, la bursă, vorbindu-se de România, că face griu bun. Iară bine, urmă el, că tot produce ceva.

Englezul era ironic, dupe cum văzui în urmă. El ura pe turci, dară disprețuia populi creștini supuși Turciei, necrezîndu-i demni de o soartă mai bună decît aceea care o aveau. Ca să domine concheranții osmanlii pînă astăzi, zicea el mai tîrziu, preste atîtea naționalități creștine, trebuie ca concheranții să aibe încă mari virtuți și conchișii mari viciuri. Este o rătăcită credință, urma el, că puterile europene, în interesul nu știu cărui echilibru imaginar, păstrează pe turci ; turcii sunt păstrați chiar de populi cari se supun lor. Dintre toți populi creștini din Turcia, grecii sunt singurii încă cari au început să roșească de a purta jugul, și cu toate acestea rușinea lor de a fi sclavi încă nu a devenit atît de tare, încît să admită sacrificiul a tot ce are.

Turcii fac acest sacrificiu însă, și nu ici și colo, din jumătate de secol în jumătate de secol, dară, îl fac preste tot locul, în toate zilele ; peste tot locul, în toate zilele mor cu armele în mînă. Ce vom zice de celealte naționalități creștine ?

Ele fac puterea turcilor. Nu vă cunosc ca națiune ; dar mă prind că voi valahii sau românii urîți pe greci, pe bulgari, pe serbi, mai mult decît pe turci. Grecii, bulgarii, serbii trebuie să vă urască p_e voi mai mult decît pe turci. Este o lege nestrămutată de a fi pizmaș mai mult pe acela ce este egalul tău, decît pe acela ce este stăpînul tău. Acest simțimînt a servit totdeauna pe concheranți. Cestiunea Orientului spînzură asupra lumii ca sabia lui Damocles. Europa se uită la popoarele Turciei, să vadă ce zic, ce fac.

Totul este în mîna lor. Am auzit ce zic grecii, slavii, arabii. Nu vor pe turci, dară fiecare din aceste vițe cată să le ia locul. Nu se va termina astfel niciodată chestiunea Orientului. Osmanlii nu au mai mult drept în Turcia decît creștinii ; nici creștinii mai mult drept decît osmanlii. În Asia sau în Europa, acești osmanlii au dopotrivă aceleași drepturi cu creștinii.

Turcul și creștinul, acolo unde se află, este la casa sa, în patria sa. Ceea ce trebuie să ceară creștinii, nu este tronul cezarilor din Bizanța, ci egalitatea drepturilor civile și politice. O constituțiune, o cameră compusă de musulmani și de creștini, chiar avînd pe tronul Constantinopolei familia domnitoare astăzi.

Astfel vorbea englezul.

Dar să lăsăm pe acest om de stat din vîrfurile muntelui Assos și să vorbim de Troada.

Pe cărțile vechi, Troada se găsește în Misia.

Misia, în antichitate, spre sud se întindea pînă în riul Caic, coprinzînd Elastida și Teutrania, spre est pînă la Rhyndacus, spre vest pînă la riul Aezepus. În lărgime se întindea de la mare pînă la poalele Olimpului. Misienii erau de origină traci. Ei trecură în Asia, și dupe o lungă ședere aici, confederîndu-se cu teucrienii, se înturnară în Tracia, supuseră pe traci înainte de rezelul Troadei. Se credea chiar în antichitate că ei erau tot dintr-o familie cu moesienii de la Dunăre, cari locuiau țările numite astăzi Dobrogea, Bulgaria și Serbia.

Cititorii cari cunosc celebra epopee a lui Omer își vor aduce aminte toate numele locurilor, cetăților, oamenilor despre cari voim a vorbi. Lunca Troadei, unde se făcu marea bătălie, descrisă de părintele poeziei, se compunea de tărîmul dintre capul Sigeu sau Ianiceru, și promontoriul Lectos sau Cap-Baba. Între aceste două capuri era un vad unde dezbarcară grecii la venirea lor pe țarmii Helespontului. Acolo aveau tabăra. Pe o înălțime ocolită de stînci, spre sud-est de la capul Sigeu, se rădica cetatea Troada. Pe aici erau grădinele lui Priam și sorgintele Seamandrului. Pergama era un deal în mijlocul cetății. Valea Thymbra, unde erau tăbăriți aliații troienilor, pe cînd Ector ținea consiliu pe mormîntul lui Ilus, era situată între riulețe și cetatea. Dealul numit Calicoloneu se întindea în față cu cetatea, pe malul Simoisului; valea în care intra toate aceste lucruri începea a se rădica de la malul mării pînă la porțile cetății. Pe fața ei trecea riulețul Seamandru și Simois;

ele îmbrățișau valea în toată lungimea ei și își împreunau apele la capătul ei.

Această vale astăzi nu mai prezentă nici o urmă. Resturi stinse de ruine apar pe ici, pe colo, călătorii cari au scris despre aceste ruine găsesc în fiecare urmă ceea ce ea a fost în antichitate și-ți prezentă prin puterea imaginațiunii pe vechea cetate a troienilor și pe toate persoanele de care vorbește Omer.

Strabone însuși se îndoiește a spune, precis locul ocupat altădată de cetatea Troada. Înaintea sa, locuitorii acestor locuri arătau călătorilor mormintele croilor morți în răzbelul Troadei, a lui Ahile, a lui Patrocle, a lui Ajax, a lui Ector și altele multe.

Noi nu credem nimic din pretențiunile arheologilor moderni asupra acestor vestige, însă ceea ce este pozitiv este că aici se crede că a fost Troada și că locurile ce se văd astăzi sunt astfel precum le descrie Omer, în tot ce este natură¹.

Să revenim la istoria misienilor.

Opiniunea noastră este că dacii nu sunt tocmai ceea ce se chemau geți. Geții pe care, dupe Herodote, îi găsi Dariu pe malul drept al Dunării, în partea despre Dunăre și Marea Neagră, geții, de al căror port și limbă vorbește Ovid, deși lo-

¹ În anul morții lui Bolintineanu, 1872, arheologul german H. Schliemann inaugura o serie de cercetări și descoperiri, continuate de el pînă în 1874 și reluate de W. Dörpfeld în 1891—1894, care au arătat că Troia n-a fost doar o legendă. Pe litoralul de nord-vest al Asiei Mici, săpăturile făcute în profunzimea colinei Hissarlık au scos la iveală nouă straturi de cultură ce s-au succedat între mileniiile al III-lea și al VI-lea î.e.n. Vestigiile Troiei homerice au fost identificate cu acelea din stratul VII A, datat între anii c. 1350 și 1200 î.e.n. (n. e.).

cuiau o parte din Tracia, dară chiar dupe Herodote, nu sunt clasati printre populațiunile trace, propriu-zise. Ei au trebuit să vină în Moesia prin Schitia. Ovid îi găsește lângă sarmați, au barbe mari, păr lung, cojoace, nădragi persani; vorbesc un fel de limbă persană. În *Tristele* sale se exprimă astfel: „Cu toate că populațiunea (orașului ce locuia) este o amestecătură de greci (coloni) și de geți, vița neînvinsă a celor din urmă este cea dominantă... Cojoace, nădragi largi nu-i pot bine garanta contra frigului; părul lung acopere fața lor grozavă. Limba lor (a colonilor) abia mai păstrează vestige din limba greacă și încă sunt desfigurate prin pronunțiațiunea getică... Limbăgiul lor barbar este cu totul străin limbei latine și din care elementul grec se șterge, dominat de elementul getic...”

- Din toate acestea vedem că geții sunt descriși de Ovid, care trăi printre ei, ca un popor mult mai barbar decât geții lui Herodote. Atît de barbar și înspăimîntător, încît nu pot să ne dea pe daci astfel cum ne lasă a-i cunoaște notițiunile ce s-au putut avea despre dinșii cu ocaziunea rezelului lui Traian. Dacii au trecut pe malul stîng al Dunării, în partea munților, înainte de a trece geții propriu-zisi în partea Moldovei orientale și a Basarabiei, se acordă a zice cei mai mulți autori vechi. Noi credem că dacii trecuți din Tracia în Munții Carpaților de peste Dunăre au fost un popor mult mai puțin barbar decât geții și iată ce voiam să expunem aici. Credem că dacii erau traci asiatici, surnumiți misieni, bitinieni, frigieni, pe cînd geții erau o seminție sarmată, a căror origine părea să fie mai proprie Schitiei decât Traciei. Herodote se exprimă astfel despre traci: „Națiunea tracilor este cea mai mare din lume dupe indieni,

dacă ar fi guvernată printr-un singur, sau dacă ar avea o singură cugetare : ar fi neînvinsă și cea mai puternică ; dară această unire lipsește și nu se va realiza niciodată. Tracii au diferite numiri, fiecare dupe provincia sa. Ei observă toți, în orice lucru, mai aceleași datine, afară de *geți* și de *trausi*. Am vorbit despre datinele geților, care se cred nemuritori“.

Din aceste rînduri vedem că geții aveau alte datine decît ceilalți traci, și nu vedem nicidecum că geții de cari vorbește Ovid erau tot aceia de cari vorbește Herodote, căroră le dă pe un Zamolxis de zeu sau profet și cari credeau în nemurirea sufletului. Nu credem că dacii să fi fost nici geții lui Herodote, nici geții lui Ovid. Credem că dacii erau o viță din tracii asiatici, de origine pelasgă. Credem că numele de daci le vine din limba medă, ce înseamnă munteni (*dagh*). Credem că acești traci asiatici au trecut Dunărea în urma lui Alexandru și în urma emigrațiunii iasigilor spre Carpați ¹.

Dupe Herodote, trácii trecură odată în Asia Mică, în Misia și Bitinia ; dară mai tîrziu se înturnară la locul lor cu datinele și numele misienilor.

De la dînșii se dede numele de Moesia părții dupe malul drept al Dunării.

Strabone zice că misienii aveau aceeași origine cu tracii și chiar Bosforul Traciei dintre Bizanța și

¹ Bolintineanu complică puțin lucrurile. Dacii, cum le spuneau romanii, și geții, cum îi numeau grecii, erau același popor și făceau parte dintre traci, erau tracii din nordul Dunării. Așa stînd lucrurile, geții nu pot fi considerați sarmați. Desigur, deosebiri existau între diversele triburi trace (în sudul Dunării : odrizi, tribali, moesi), dar acestea nu pot constitui argumente pentru a-i disloca pe daci-geți din masa poporului trac (*n. e.*).

Halcedonia se numea bitinian, căci misienii locuiau și Bitinia, chiar după zisele lui Omer. Toți scriitorii antici pretind că misienii din Asia Mică erau din aceeași familie cu cei de la Dunăre. Acum să vedem pe ce ne întemeiem în aceasta.

Herodote ne dă o listă de contingentul dat de Asia Mică infanteriei armatei persane. Din toate aceste popoare vedem numai pe misieni, numiți și bitinieni sau traci din Asia, al căror costum diferă cu totul de acela al celoralte națiuni și se apropie de costumul dacilor, dupe cum ni se prezintă pe coloana lui Traian și dupe cum se vede pînă astăzi în munții noștri. Tracii din Asia, ziși misieni și bitinieni, purtau pe cap căciulă de blană de vulpe, apoi o tunică (cămeașă), asupra căreia aruncau un vestmînt cusut cu multe colori și numit *zeira* (zeghe ?); la picioare purtau încălțăminte de piele de cerb (opinci?), o ostie în mînă și sabie scurtă, cum și o pavăză de apărare.

Forma căciulei nu este descrisă, dară avem cunoștință de forma căciulei frigiene, care trebuie să fie tot aceea și care nu este alta decît căciula turcănească, atît de cunoscută la noi chiar astăzi. Se observă că în aceeași listă de contingente se află diferite popoare, atît civilizate, cît și barbare, și nici unul, afară de misienii traci, nu avea acest costum. Astfel paflagonienii purtau pe cap un coif de fier. Matienienii, pigienii, mariundienii, capadocienii purtau vestmîntul și armele ca paflagonienii. Armenii mai tot aceea. Lidienii, cari erau vecini cu misienii, chiar ei difereau în costum de misienii traci. Pisidienii purtau coifuri de aramă cu urechi și coarne de bou din același metal. Cabalienii, cilienii, milienii purtau asemenea coifuri. Printre populi barbari de la nord-est nu-

mără pe moschi, tibarenieni, macroni, mosineci sau mositeni¹, cari purtau coifuri de lemn.

S-a zis că limba dacilor era slavă, că românii de astăzi sunt fructul împerecherii colonilor romani cu dacii cari erau slavi.

Daca dacii vorbeau o limbă slavă, dacă dacii s-au încuscrit cu colonii romani și au produs pe românii de astăzi, romanii în timpul lui Aurelian ar fi vorbit un dialect slav. Dară ni se va zice că limba ce vorbim astăzi este amestecată cu vorbe slave? Aceste vorbe slave nu sunt moștenire de la daci și iată cum o vom dovedi: Este un fapt incontestabil că, sub Aurelian, o mare parte din colonii romani au fost transportați în Dacia Aureliană. Acci coloni sunt românii din Macedonia, Epir, Tesalia. Acești români nu au nici o vorbă slavă în limba lor. Cu timpul au împrumutat vorbe la greci și la turci. Românii din Principate au multe vorbe slave în limbă. Ei le-au luat mai târziu de la slavi prin relațiunile care au avut cu dînșii. Dacă ar fi avut aceste vorbe slave de la

¹ Aceștia erau populi din Caucaz ce locuiau malurile Phasului între Marea Neagră și Marea Caspică. Numele de mosineci sau mosteni se mai găsește dară la alte popoare din Pelasgi. Nu este de mirare ca numele de *moș*, *moșicu*, *moștenire*, *moșneni*, *moșteni* să nu aibe o rudenie din timpii vechi prin rudenie cu populi antici. Îi găsim în Caucaz, cum și în Grecia. Valakša, vorbă sanscrită, desemna pe oamenii albi în genere, în părțile Asiei, între care se desemnau chiar misienii tracii. Cine știe dacă nu vine de aici chiar vorba de *Vlașca*, *Valahia* prin tracii misieni? (*n.a.*) — Ipotezele lui Bolintineanu rămân fără acoperire. E adevărat, originea cuvîntului *moș* (cu familia respectivă) nu este cunoscută; o formă similară există și în limba albaneză: *moshë*. *Vlașca* însemnează „Țara valahilor“, dar cuvintele *valahi* (*vlahi*), *Valahia* apar destul de târziu, în evul mediu, și reprezintă numele dat de străini românilor, respectiv Țării Românești (*n. e.*).

daci românii din Principate, negreșit că era să le aibe și chiar românii din Macedonia, cari s-au despărțit de noi tocmai sub Aurelian, și ei nu le au. Și acei români și noi însă avem în limbă două familii de vorbe grece, care se disting îndată unele de celealte. O familie de vorbe este veche, moștenită de la daci; aceste vorbe sunt în coliba poporului, care nu a avut nici o relațiune cu grecii în urmă; ele sunt: *pirostria*, *pădure*, *sfecla*¹, și altele multe trecute în limbă și cari nu supără urechea; cele noi căpătate prin frecuentarea cu grecii în orașe sunt *lipon* cu toate rudele sale.

Se știe că în cel din urmă rezel definitiv al lui Traian cu Decebal, numai dacii (muntenii) s-au bătut. Toate celealte seminții germane și slave au refuzat, pînă și iasigii, cari erau o ramură din sarmații slavi.

Ar fi neapărat foarte dificil a pretinde ca să dovedim cum că românii de astăzi nu sunt fructul împerecherii între daci și colonii romani, deși, dupe raționament, am putea să zicem. Dacii propriu-ziși nu erau un popor mare. Chiar Munții Carpaților nu era tot locuit de dinșii. Se întindeau pînă la Olt despre munți.

Erau acolo diverse fracțiuni de populi emigrați sau din Schitia sau din Germania, cari în timpul războiului cel mare se supuseseră lui Decebal, și cari, dupe război, trebuiră să se ducă la urma lor. Se înțelege, dupe mînia imperatorului asupra acestui popor dac, că nu cruță pe locuitorii munților, ce singuri se luptară. Geții de la gurele Dunării nu au putut lua armele, căci Traian nu atacă

¹ Teză falsă. *Pirostrie* este neogrec, *pădure*, latin, *sfecla* slav! (n.e.).

acele părți, ci părțile munților, și cînd armata romană se duse să ia posesiuni în Basarabia, nu află nici o împotrivire de la niste populațiuni nomade, cari nu avură decît a se retrage în fundul Schitiei.

Afară de aceasta cine nu știe că un popor nu poate niciodată să dispară cu totul, prin încumetrire. Dacia fuse colonizată nu numai cu militari, dară încă cu muncitori aduși din Italia, însurați.

Cît despre port, este lesne de înțeles că romanii trebuiau să adopte portul dacilor, din cauza climei. Ovid mărturește că grecii ei însuși au fost nevoiți, din cauza climei, pe malurile Mării Negre, să adopte costumul locului.

Acum să căutăm în datinele și limba misilor traci, doară vom găsi care au fost datinele și limba dacilor.

Misienii aveau reputațiunea de oameni ce sunt de bună-credință. Aceasta era în caracteriul tracilor și o găsim în acela al dacilor.

Bitinienii, tinienii, bebricii, mariandinienii, misienii aveau aceeași origine cu tracii și nici limba, nici datinele lor nu difereau mult între dînșii¹. În timpii antici, opiniunea tutora era că misienii erau din aceeași familie cu moesienii de la Dunărea de jos. În timpul rezelului Troadei, misienii pare că ar fi fost așezați în Asia Mică, căci Omer citează printre auxiliarii troienilor pe bravii misieni, veniți din fertila Ascania, adică din giurul lacului Ascania, numit mai tîrziu Niceea, loc unde veniră din Tracia mai nainte misienii. Herodote zice că misienii erau o colonie lidiană; dară aceasta nu contrazice originea lor tracică, fiind un fapt recu-

¹ Strabone (n.a.).

noscut că misienii, lidienii și carienii ieșeau dintr-aceeași ramură. Acești trei populi, în Asia Mică ofereau sacrificii la Zeus Carios pe teritoriul Milesiei.¹

După Xnathos lidianu și Menecrate din Eleu, dialectul misienilor era o amestecătură din lidian și frigian.²

Thiod Meneke, în *Lidiaca* sa, precum și alți scriitori atribuie lidienilor origine semitică. Dară Vivien de St. Martin, în istoria descoperirilor geografice, descurcă lucrul, prin găsirea că erau două elemente în poporul lidian : unul tracic mai vechi, reprezentat prin meoni, cellalt mai nou, avînd legături cu arameenul și care adusese cu dînsul numele de iud.

Frigienii, dupe Herodote, purtau numele de brigi, pe cît timp locuiau în Tracia, nu departe de Macedonia. Cînd trecură în Asia Mică, luară numele de frigi (Φρυγες); în Tracia, brici ; în Macedonia, brigi ; în Germania, bructeri ; în Pont, bebrici ; în Gaulia, lalobrigi ; în Britania, briganti ; în Alpi, brigiani.

De unde această asemănare între numirile diverselor popoare ce văzurăm ? Toate acestea dovedesc că aceste popoare au originea lor indo-europeană. Brigusii din Indus, arienî, se răspîndiră în toate aceste părți unde găsim aceste nume, precum și în Tracia, de unde trecură în Asia Mică. Inscripțiunile găsite pe mormintele regilor Lidiei, deși nu au putut fi bine descifrate, dară s-au putut citi cîteva și în care se găsește elementul celui mai vechi alfabet grec, și între ele un număr de vorbe barbare, vorbe cu totul grece, precum :

¹ Omer, Strabone (*n.a.*).

² Strabone, *lib. XII* (*n.a.*).

MIDAI FANACTEI Μῖδα ἀναχτι, EDAE, pentru ελασσαν. Cramer, în descripțiunea din Asia Minoră, zice că limba brigilor, adusă din Tracia sau Macedonia, ar fi fost un dialect din pelasga veche, dară că în timpii din urmă se uni cu idiomele asiatice vorbite mai de demult în Asia Mică.

Carienii vorbeau, precum am zis mai sus, aceeași limbă cu lidienii și misienii, cu care erau uniți prin rudenie religioasă. Omer le dă epitetul de *barbarophoni*¹. Phillipos de Thiangela pretinde că fondul idiomei carienilor era helenic. Aceasta nu este greu de ghicit, din momentul ce toate aceste popoare au originea în Indii.

Limba acestor popoare ale Asiei Mici venite din Tracia era dară un idiom trac, barbar, pe un fond pelasg. Aceasta a trebuit să fie și limba dacilor. Cei mai vechi locuitori din Asia Mică au fost de viță semitică. Vițe de Schitia se uniră mai în urmă cu acești populi: printre acești din urmă erau macronii, halibii, drili, tibarenii, mariandinienii, holizonii. Veniră încă despre est fenicienii și sirienii, cari se amestecară cu ceilalți de aceeași viță și cu cari sunt rudiți capadocienii, cilicienii, pamfilienii, picidienii, soenii, milienii, paflagonienii. Tracii și pelasgii reprezintă vița indo-europeană, din care se trag, în Asia Mică, misienii sau teucrienii, meonienii sau lidienii, bitinienii, carienii și frigienii; în Europa, între alte vițe, dacii.

Vița semitică este aceea care coprinde toate idiomele ce se vorbeau în părțile situate spre estul Eufratului, pînă la coastele Mediteranei și Arabiei, avînd aceeași lege fonetică, și în care predomină sunetele guturali; această familie se diviză în trei: 1-îu, *arameeana*, ce se vorbea în Siria, Ba-

¹ Vorbitori ai unei limbi barbare, adică din afara culturii eline (n.e.).

bilonia și în Mesopotamia, subdivizându-se în arameen siriatic și arameen haldeen ; II-lea, canaaniticul, vorbit în Palestina și în Fenicia, din care fac parte ebraea, feniciană ; și araba din care a născut *siriaticul egiptean*, și idiomele statelor barbarești, cum și idiomul Maltei.

Idiomele indo-europene sau indo-germanice cuprinde toate ramurile vîței cei mari caucaziană, răspîndite într-o parte a Asiei, mai în toată Europa, apoi în America. Aceste limbe oferă între ele o mare analogie, din cauza comunei lor origini. Sunt șase subdiviziuni, coprinzînd fiecare limbă care au între dînsese raporturi de afinitate mai apropiate decît altele. Două dintre dînsese coprind limbele asiatice, și celealte patru coprind limbele europene indo-germanice ; cele asiatice sau arice, sau ariene, coprind pe cele indiene cu *sanscritul*, ca cea mai veche din familie ; coprind asemenea limbele iraniene sau medo-persice, sau arice, din cari cea mai veche este zendă, ce are raporturi mai apropiate cu sanscritul și care cuprinde limba persiană de astăzi, limba afgană, curdă și ossetă și armeană. Limbele din Asia Mică, cum cisiana, frigiana, liciana, cariana, paflagoniana, misiana etc., au trebuit să aibe strînse raporturi cu grupa limbelor indo-germanice.

Limbele indo-germanice din Europa, împărțite în patru subdiviziuni, cuprind : I-ia, familia limbelor greco-italice, despărțite în două ramuri cea dintîi helenă, a pelasgilor ; a doua, limba italiană sau latină, muma limbelor *romane* ; 2-lea, limbele *celte*, despărțite în două ramuri mari, kymri și gaelie ; 3-lea, limbele *germanice* ; 4-lea, limbele *slave*, despărțite în două grupe, pruso-lituaniană și slava propriu-zisă.

Rudenia ce se dovedește prin coborîrea acestor limbi dintr-o mună depărtată a dat ocaziune slavilor să pretinză că dacii erau slavi, germanilor, că dacii erau germani. Această a făcut pe mulți din oamenii noștri cei mai învățați să arunce din limbă multe vorbe, numai pentru că le-au găsit și în limbele slave. Astfel văzurăm *robia* înlocuită cu *slavia*, cînd *robor* în limba latină desemnează închisoare.

Astfel sunt *vecernia* ce nu este alt decît *vesper* latină; *tubirea*, ce nu este decît *lubididem* vechi și *libidinem*, nou *libet*. Astfel *mahala*, *magalia* în limba cartagă, priimită de romani, se înlătura la noi ca turcă. Am putea aduce o mie de alte vorbe.

Osteneala călătoriei mă abătuse; lăsai dară ideea de a merge la Brusa pe uscat și mă îmbarcai, la Cenakealesi, pe un vas cu aburi francez, ce pleca pentru Constantinopole, însoțit de călugărul grec.

F i n e

INSOLA TENEDOS ȘI CANARIS

**Fragment din călătoria d-lui D. Bolintineanu
în Arhipel**

INSOLA TENEDOS ȘI CANARIS

— *Fragment din călătoria domnului D. Bolintineanu în
Arhipel* —

Ne apropiam de această insolă poetică atât de renumită în istoria veche. De aici ochii se încântă asupra unei infinități de insole semănate pe fața de azur a mării.

În timpii vechi, științele și artele înfloreau în aceste insole ; fiecare pagină a istoriei lor aduce aminte o epocă strălucită, o faptă minunată, un nume imortal. Astăzi, singurătatea și barbaria își dispută locașul vechei civilizațiuni. Locuitorii de astăzi cu fesuri și cu cecșiri abia știu că sînt oameni. Sclavi ai streinilor și mai sclavi încă ai ignoranței lor, rătăcesc în sînul acestor stînci, turburați toată viața cu singura ocupațiune a trage din inima rece a pletrelor hrana lor și a tiranilor lor. Cu toate acestea, natura este încă frumoasă, deși a pierdut cununa strălucitoare ce numai civilizațiunea știe să îndeplinească. Muzele, deși mute, deși cu vesmînt de doliu, vin încă pe marginile rîpelor, cu ochii plini de lacrimi și visează la vechea prosperitate. În adevăr, aceste insole păstrează încă poezia lor ; un poet francez le compară cu un buchet de flori într-o cupă de cristal. Ele au vărsat în cîntecele lugubre și rîzătoare ale lui

Byron un parfum de suavitățe antică și de durere poetică, cel mai mare merit al bardului albion.

Insola Tenedos și-a păstrat pînă astăzi numele său vechi. Numai turcii o numesc Bogaz-Adası. Strabon în a XII-a, Ed Takel, III, 116, zice că de la coasta Troadei din Asia, de care este despărțită printr-o strimtoare, sînt patruzeci de stade de lărgime, și insola are optzeci de stade de circuire. Tărîmul coastii insolei este muntos și pietros; țărmurile sînt stîncose. Productul principal al acestii insole este vinul care are oarecare popularitate. Pe medaliile vechi ale insolei se vede scobit un topor cu două tăișuri și o ramură de viță încărcată cu struguri. În vechime, Tenedos avea o cetate, Eolis, un templu al lui Apolon Smintien și două porturi. Cetatea înflorea pe timpul Troadei. Originea acestui surnume dat lui Apolon vine, dupe mai mulți autori vechi, dintr-o fabulă locală. Mularii se chemau de criti, de eolieni și alte popoare *κρίνθος*; acești mulari făceau mari stricăciuni pe luncile Troadei. Se consultă oracolul Delfilor, care dete ordin să se sacrifice lui Apolon Smintien. Pe două medalii antice se vād doi mulari cu capul strălucit al acestui zeu.

Diodor din Sicilia, V, 83, *Cic. nat.*, *De or.*, III, 15, zice despre această insolă că în vechime era locuită în chipul următor : „Tepes, fiul lui Kiknus, rege al Coloniei, în Troada, era un om vestit prin curagiul său; adunînd un număr de colonieni, plecă și veni să subjuge insola Leukofris, ce era situată în față și deșartă, împărțî moșii pe la supușii săi, fondă o cetate și o numi cu numele lui Tenedos; guvernă cu înțelepciune și, încărcînd pe locuitori cu faceri de bine, își făcu în viață o mare reputare, iar după moarte merită onoarele diverse : i se ridică un tumul și se așezară, în onoarea lui,

niște sacrifice. Această datină s-a păstrat pînă mai încoa.“

Cu toate acestea, fabula joacă o mare rolă în lucrurile popolilor vechi. Ea a dat o altă direcțiune credinței tenedonilor. Se zicea că Kiknus era fiul lui Neptun; luase de soție pe Proclea, sora lui Caletor care se ucise de Aias, pe cînd căuta să arză vasele lui Protesilas. Din această căsătorie se născură Tenes și Xemista. Dupe ce muri Proclea, Kiknus luă de soție pe Filonom, fiica lui Crogasus. Această Filonom se înamoră de fiul ei vitrig Tenes, care, dupe ce înțelese patima criminală a mumi-sei, nu voi să o vază; dar femeia, de la amor trecu la furie și se plinse soțului său că Tenes a voit să o violeze. Scoate martor întru aceasta pe un jucător de fluier de la curtea ei. Kiknus crezu în virtutea femeii sale și dete ordin să piarză pe fiul său. Pe Tenes și pe soru-sa, ce ceru să moară împreună cu frate-său, îi închiseră într-un coș și îi aruncară astfel în mare. Coșul notînd pe mare, se împinse de valuri pe coasta insolei Leukofris. Tenes fu găsit cu sora-sa în coș; scos și proclamat rege al insolei de locuitorii ei și numi insola cu numele său de Tenedos. Kiknus, în sfîrșit, a aflat adresul și a cunoscut inocența fiului său. Merge la Tenedos să se împace cu fiul său, dar acesta nu numai nu voi să-l vază, ba încă merse la port și tăie cu securea funia ce ținea vasul părintelui său la mal.

Virgil vorbește de această insolă că se afla în mare înflorire.¹

¹ „Zace-n ajunsul vederii o insulă,-n mare, vestita / Tenedos, plină de-averi...” (Vergiliu, *Eneida*, Cartea a II-a, în traducerea lui G. Coșbuc) (n.e.).

Insola aceasta, pînă a nu lua numele de Tenedos, se vede că purtă și alte numiri, cum se vede în legendele vechi, de : Kalinda, de Lirnesus, de Leukofris etc. Bochart dă o origine feniciană acestii insole, pe care o aduce de la Ten-edan, ce înseamnă în limba finiciană pămînt roșu, cu care s-ar fi făcut aici oale. Louis Le Croix este de părere că Tenedos fu în timpul prosperității sale o colonie sau un canton finician, singurul lucru ce Bochart zice că poate să explice prosperitatea insolei d-atunci și se întemeie pe zisele lui Raoul Rochette care crede că Tenedos are o origină critică și Cretul fu încă o insulă finiciană.

Tenedos fu despuiat și stricat de cetele venite spre înconjurarea Troadei. Tenes, regele insolei, se ucise de mîna lui Ahil. Pentru aceasta, locuitorii insolei făcură o lege care oprea d-a se pronunța numele acestui erou în timpul lui Tenes.

În dosul înălțimilor acestei insole se ascunse flota grecilor dupe ideea lui Ulis, ca să înșele pe troieni, ce se înturnaseră spre Grecia.

*Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt...*¹

Zice Virgil că de la Tenedos pleacă șerpii săi cei doi ce trec marea și merg să muște pe Laocoon și pe fiul său. Cetatea Tenedos se rezidi de grecii care o și dărimaseră. Pe la 1210 înainte de Hrist începu emigrația eolienă. Prima expediție fuscă condusă de Pisander și de Orest. Pindar zice apropo de Orest „care ar fi condus pe țărmul Te-

¹ „Iată pe-al apelor luciu tăcut, vin repede-n cercuri / Fără măsură de mari doi șerpi (și-a spune mi-e groază !) / Repezi prin valuri se-ntind și cărarea li-e țintă spre maluri... (Ibid.) (n.e.).

nedos o trupă eolină cu arme de aramă“, cu toate că acest din urmă muri bătrîn și liniștit pe tronul părinților lui. Tenedos dupe acea epocă se numără în rîndul posesiilor eoliene dupe epitetul ce-i da mai mulți autori, între alții Denis Periegetul. Dupe ce căzu în puterea eoliienilor, Tenedos dispăru din istorie, pînă către al VI-lea secol, pe timpul cînd dominarea perșilor se așază peste grecii din Asia Mică și din insule.

Tenedos căzu în puterea perșilor și le dete ajutor. Dupe bătaia de la Salamina și de la Mycal, Tenedos căzu sub atenieni ca insolă tributară, apoi sub lecedemonieni, de la care iar veni sub confederația celor dintăi. Tenedos fu despoiat de Nikolok către 378 n[ainte] Ch., locotenent al spartiatului Antalcidas și care se retrase repede la Abidos. De aci se dete lui Alexandru cel Mare. Arien zice că dupe aceasta Tenedos căzu sub perși din nou, dar iar se scăpă. După moartea lui Alexandru, păstrînd oarecare libertăți interioare, această insolă se afla sub înrîurirea vecinilor popoli potenți din Asia Mică. Pe la 129 căzu în puterea despotică a romanilor. Verres, dupe ce despoaie insula de bogățiile sale, îi luă chiar statua vestită a lui Tenes, eroul și fondatorul ei. Sub Vespasien se declară provincia romană. Pe la 73 ani nalnte de Hrist aproape de această insolă Lucullus, general roman, sparse o parte din flota lui Mitridat ce trimisese în Italia în ajutorul lui Spartacus.

Sub împărăția Orientului, insola nu făcu nimica însemnat. Însă suferi de atacurile piraților și ale arabilor. Venițianii o luară sub puterea lor dupe a patra cruciadă, dar Vatatzesi o reluă la urmă. Sub Otman, pe la 1307, turcii începuseră să prade

insolele Arhipelului și Tenedos încă nu scăpă de a lor furie.

Împăratul Paleolog Ion șezu în Tenedos doi ani, înainte d-a se urca pe tronul cezarilor (1353—1355). Sub acest împărat, locuitorii din Tenedos se revoltară contra unui italian, Martin, ce îl lăsase împăratul a-i governa. Dar revoluția lor se stinse îndată ce împăratul se arată din nou la Tenedos. Pe la 1364, venițienii cerură insola de la Paleolog, care întâi refuză, dar la urmă fu silit să o dea. Pe la 1377 Andronic, ce detronase pe tată-său Ion Paleolog, plecă spre Tenedos cu douăzeci și două de galere. Dar Carlo Zeno ce comanda forța venețiană îl reîmpinse cu mare succes pe Andronic și pe genovezi. Rezelul continua între genovezi și venețieni; pacea dă pe Tenedos venețienilor. Turcii luară insola de la venețieni sub Mahomet al II-lea, dar pe la 1656 venețienii reluară această insolă dupe cincisprezece zile de înconjurare. În urmă turcii se încercară să o reia de la venețieni, dar în deșert. Tocmai în anul 1657 putură să-i dea de cap, silind pe venețianu Loredano ce comanda șapte sute oameni a se preda; de atunci rămase în puterea otomanilor.

În timpul resurecției grecilor, insola Tenedos rămase liniștită. La 1822 flota otomană se arse aici de vestitul Canaris.

Canaris plecă cu o barcă, un hidriot, Chiriac, cu alta, amîndoi preparați să puie foc flotei otomane. Gardienii mărgineni îi văzură fără nici o bănuială alungînd unul din capetele insolei. Barcile lor purtau pavilionul otoman și se prefăceau ca cum ar fi urmăriți de greci. Se strecurară printre țarm și printre flotă. Barca lui Canaris se încurcă în

vasul amiral, unde și puse foc, strigînd : „Veți arde cu totul ca la Hio !“

Spaima se împrăștie peste turci. Cu toate acestea, aprinzătorul lui Canaris, nefiind bine întocmit, se stinsese ; fu silit să se înturne, ca să ațîțe focul. Turburarea în care se aflau turcii îi opriră d-a se mai gîndi să tragă într-însul cu puști. Astfel avu timp să scape. Vasul amiral se aprinse cu atîta repejune și teroare, că din două mii și mai bine de oameni ce se aflau într-însul abia putură scăpa amiralul și cu vro treizeci de inși ; ceilalți toți pieriră, unii se aruncară în mare, dar se înecară ; alții arseră, alții se aruncară în aer și se pulverară. Strigările de spaimă se ridicau la cer. Al doilea aprinzător al lui Chiriac hidriotul puse totodată foc la una din cele mai mari vase otomane. Tunurile vasului înfierbîntate se descărcară singure și adăogară spaima în flotă otomană ; soldații turci din fortareță crezură că au sosit flota grecilor, se puseră să tragă cu tunurile în flota turcă. Restul flotei căta să scape prin fugă, o furtună teribilă cade peste dînsa, cele două vase aprinse săriră în aer, două alte fregate și o corvetă, lăsate singure, căzură lîngă Pares ; alte două fregate și douăsprezece bricuri picară pe țărmurile Troadei. Canaris cu ceilalți aprinzători în număr de șaptesprezece oameni stau de se uitau la această învălmășeală teribilă. Iar locuitorii din Tenedos rămaseră liniștiți ca totdeauna : se crede că, din toți grecii, cei de la Tenedos se deosibesc prin moliciunea lor¹.

Noi ne folosirăm de puținul timp ce face aici

¹ Auziți, boieri, nu sinteți singuri în lume (n.a.).

vaporul și mersem să vizităm satul de astăzi din insolă.

Din înălțirile insolei vederea este încântătoare. Marea cu insolele ei vecine și pământul Asiei și Europei se înfățișează sub formele lor bizare și felurite, al căror capăt depărtat spre nord-vest este Muntele Athos, sub manta sa de aburi.

F i n e

-

CĂLĂTORII ÎN MOLDOVA

CALĂTORII ÎN MOLDOVA

SCURTARE

Plecarea din Constantinopoli. Societatea dupe vapor. Marea Neagră. Darius, regele Persiei. Un boier din Moldova și o baroană din Pera. D-na Abrămovici. Gurele Dunărei. Insula Peuca. Orașe vechi pe Dunăre. Ciudata conversație între boier și baroană. Ajungerea la Galați. Brăila — ce mi se întâmplă într-acest din urmă oraș. Înturnarea la Galați. Călea de la Galați la Iași. Vestita bătălie de la Vâslui, între moldavi și turci, în timpul lui Ștefan cel Mare. Vas-Birladul. Poziția Iașului. Iașii. Societatea ce cunoscui aici. Amicii mei din Moldova. Prânzul la caimacamul Végoridi. D-l Ralet. Ospitalitatea moldavilor. Familia Negri. Aristocrația Moldovei. Despre despărțenii între bărbați și femei. Divanul ad-hoc. Declarația Unirei; ce se întâmplă în Divan, în ziua când se pronunță Unirea. Plecarea pe la mănăstiri. Țîrgul-Frumos. Ștefănică Cărtargiu. Mănăstirea Războienii. Maica Agafia. Bătălia de la Valea-Albă sub Ștefan cel Mare. Țîrgul Neamțului; Cetatea Neamțului. Maica Eugenia Negri și casa sa la Văratec. Mănăstirea Văratecul. Mănăstirea Agapia; superioara mănăstirei. Mănăstirea Neamțului; părintele Dionisie. Fălticenii. Cetatea veche Baia: vestita bătălie de la Baia între Ștefan și între unguri, conduși de Corvin. Întoarcerea în Valahia.

Dupe înțelegerea ce s-a urmat între cabinetele Engliterei și Austriei și cu Poarta otomană, pentru înturnarea emigraților români în țară, căpătai și eu voie, ca toți ceilalți, a mă înturna în Valahia. Mai nainte d-a merge în Valahia, unde sînt născut, voi să văz Moldova, acest vechi pămînt al luptelor și unde astăzi mă fălesc că am cei mai buni ai mei amici.

La 20 sept. ¹... mă îmbarcăm pe un vas cu vapor al companiei dunărene austriace. O societate numeroasă și aleasă se afla aici; între alții, mai multe dame europene și grece, cele dinți îmbarcîndu-se pentru Viena, cele din urmă pentru Galați și Brăila.

Urcăm Bosforul pînă la Buiuk-Dere, pe un timp de liniște și seninătate, și pe la o oară cînd apele și malurile Bosforului apar în toată frumusețea lor.

Mărturisesc că nu este nimic mai desfătător ca această poziție. Ochiul muritorului se ostenește pînă în sfîrșit de toate ce vede neîncetat, cît de rară ar fi frumusețea care-l atrage. Bosforul singur poate face excepție, vederea lui niciodată nu satură, și cauza trebuie să fie minunata variație ce-l îmbrățișează. Nicăiri ochiul nu cade, fără să întîlnească o schimbare de forme în poziție, niciodată; chiar acolo unde am privit un minut, colorile cadrului se variază neîncetat și seamănă ca un vis desfătător în care toate se mișcă, se schimbă și se îngîna cu voluptate.

Malurile, cînd înalte, drepte, cînd plecate, îndoite, cînd verzi de ierburi și de arbori; cu grădinele lor, cu casele cu forme felurite și bizare, cu gemiile cu minarele, cînd primesc coloarele lor

¹ 1857 (n.e.).

de la valuri, cînd ele împrumută formele bizare acestor unde limpezi, capricioase și curgătoare. Malurile și cerul se îngîmă în sînul undelor. Pe suprafața lor lunecă mii de caice ușoare înaintea mulțimei vaselor cu vapor.

Dar să lăsăm descripția acestor unde și să urmărim călătoria noastră.

Ieșirăm din Bosfor pe un timp senin și liniștit. Multe suveniri istorice are această parte de pămînt. Mulți popoli au vărsat sîngele lor într-aceste unde, porniți și aprinși de un simțiment sub care se ascundea ambiția conducătorilor lor. Nu departe de aici rată să fie locul unde Dariu ședea să privească flota sa, mergînd spre a supune pe schiți. Dariu merse de la Susa, zice Herodot, la Halcedonia pe Bosfor, unde se făcuse un pod. Se imbarcă aici și plecă spre insulele Ciane, ce ar fi fost înainte plutitoare, d-am sta să credem ce zic grecii. Dariu șezu în templu și de acolo privi Pontul Euxin (Marea Neagră).

Pe malul Bosforului se rădică, din ordinul acestui rege, două coloane de piatră albă. Se scrise, pe una cu litere asiriene și pe alta cu litere grece, numele tuturilor popolilor ce tira dupe el. Armia lui se compunea din șapte sute de mii de oameni cu cavaleria, fără flotă, ce era de șase sute vele.

Astăzi nici urma templului din care Dariu privi marea, nici coloanele nu mai sînt. Tot Herodot zice, despre coloane, că bizantinii le rădicară mai tîrziu și le purtară în cetatea lor, servindu-se de ele la templul Dianei Ortosiene, afară de o piatră ce se lăsase lîngă templul lui Bachus în Bizanț și care era încărcată de litere asiriene.

Plutirăm cîteva oare în liniște. Ieșind din gura Bosforului, malurile se lătesc și merg tot astfel, pînă cînd se pierd. Vasul nostru se alătură de coasta Europei.

Soarele apuse și îndată un vînt rece și violent începu să bată de la coasta Europei. Marea luă o culoare mai întunecată ; se încreți și începu a fierbe. Valurile se rădica ră, se spumară. Ofițerii vaporului dau ordine marinarilor spre a se prepara pentru orice întîmplare. Vîntul ne bătea în coasta vaporului, prin urmare mișcarea vasului era la o parte. Această mișcare, pe care marinarii o numesc ruli, este cea mai supărătoare pentru pasagerii ce suferă de răul mării. Cea mai mare parte din ei căzură pe paturile lor.

Cu vîntul începu o ploaie repede, întunerecul era acum mare.

Mulțime de oameni erau pe podul vaporului expuși la asprimea timpului : printre ei femei cu copii mici. Ce vor face aceste nefericite ? toată lumea se întreba. Poziția acestor femei atinse inima căpitanului și dete ordin să le coboare și să le așeze sub scara pe care te dai jos în camera pasagerilor de clasa întîi.

Către acestea, timpul devenea tot mai aspru. De frică să nu cădem pe vreo stîncă, despre coastă, căpitanul dete ordin să ție spre plina mare.

Nimeni nu dormea ; dar puțini din pasageri erau în stare a se mai ține pe picioare. Temerea ce aveau adăoga răul ce simțea.

Era în cameră un boier de la Moldova. El fusese la Constantinopoli, cu speranța a se face cai-macan, dar, nereușind, se înturna la urma lui, strigînd furios către toți că turcii sînt un popor pierdut. Acesta era încă în salon, culcat pe o canapea și înspăimîntat.

— O să scăpăm cu viață ? mă întrebă el.

— Nu știu, îi răspunsei, dar vaporul merge spre plina mare.

— Mergem spre plina mare ! O, Doamne sînte, sîntem pierduți !...

Într-acei timp, căpitanul intră în cameră. Boierul meu, cum îl văzu, se scoală, face un pas către căpitan, se aruncă la picioarele lui și îi strigă :

— Vaporul merge spre plina mare... sîntem pierduți ! Căpitane ! Căpitane ! Cinci sute de galbeni vei avea, de voi scăpa cu viață.. Nu merge la plina mare, trage la mal...

Căpitanul începu a rîde.

— Nu este plina mare de care ne temem noi, ei dimpotrivă malurile, pe care d-ta le crezi favorabile.

Zise și se duse, iar boierul rămase încă în genuche, neputînd să se scoale de mișcarea cea mare și neregulată a vasului.

Trecurăm astfel toată noaptea. A doua zi vîntul se mai liniști. Și cu patru oare mai tîrziu ajunserăm în portul Varnei.

Aici șezînd cîteva oare, damele noastre ieșiră pe pod, liniștite, dar cu figuri mult mai interesante : suferința le dase o piele plăcută.

Între cele ce suferiseră mai mult, se afla soția unui negustor din Galați, d-na Abramovici, una din frumusețile portului Moldovei. Această persoană gentilă și interesantă suferise atîta, încît în cele din urmă vărsase sînge. Făcui cunoștința tuturor damelor. Printre ele se afla o baroană perotă, ce mergea la Viena : urîciunea incarnată, nimeni nu putea să o apropie, însuși malul mării fugea de dînsa, pentru care lucru noi o surnumirăm *malul mării*.

Ieșind din portul Varnei, aflarăm marea lină cu totul.

Baroana perotă sau catolică, singură, nu ne da pace, intra în toate conversațiile neînviată și aproposito de orice idee găsea mijlocul de a vorbi de sine în sensul cel mai favorabil. Nimeni, dupe dînsa, ca dînsa nu a avut frumusețe, spirit, talente, de era vorba de aceste lucruri; de ziceam vorba vapor, ea răspundea că familia ei are șapte vapoare; la vorba mare, răspundea istorisind întîmplări din viața ei, cînd s-a fărîmat vaporul și a scăpat înot; la vorba nobleță, te oprea și începea să vorbească de genealogia familiei ei, unde numea chiar împărați.

Dar această din urmă calitate îi atrase simpatiile compatriotului nostru.

— Și eu sînt nobil, zicea el, trei împărați au stătut în neamul meu, ba încă împărați de cel mai vestiți. Șase domni; generali mari ce s-au bătut cu turcii și unii din ei cu americanii cei din Staturile Unite, sînt acum o mie de ani.

— Mă iartă, domnule, zice baroana, dumneata ori vrei să glumești, sau că altceva voiești a zice; zici că strămoșii dumitale s-au bătut cu americanii sînt acum o mie de ani; dar America se descoperi mai tîrziu de Columb.

— Columb... Nolumb... nu știu eu...

— Dar știe istoria.

— Istoria? Lăsați-mă cu procopsiții... nu știu ce spun: America nu s-a descoperit... a fost totdeauna cunoscută, d-o mie, de șapte mii de ani, de cînd s-a făcut lumea... nu știi dumneata aceasta?

— Zău, domnule, îmi vine să rîz, dar întrebă pe toți acești domni și îi vor spune ca mine...

— Pot spune ce vor : opiniile sînt sînte, ceea ce zic eu este opinia mea.

— Dar asupra acestui lucru nu este loc de opinie.

— Dar daca eu crez așa ?

Baroana da din umeri și noi rîdeam.

— Pereche minunată ! zise o altă damă.

— Așadar, domnule, daca nu trebuie să credem istoria, nu vom crede nimica, nici în Hrist că a fost ; dumneata poți să ai opinia d-le.

— Da, daca voi avea opinie că nu a fost.

— Cum se poate, dumneata care ești un bun catolic să...

— Catolic ! catolic ! eu... Să mă ferească Dumnezeu... Dumneata ești catolică ; eu sunt creștin, nu catolic, încă o dată.

— Creștin, nu catolic ! dar catolicii ce sînt ? nu sînt creștini ?

— Nu. Aiasma lor nu ține, se strică îndată.

— Toți cîți cred în Hrist sînt creștini deopotrivă.

— Ba nu, baroană, nu sînt de această opinie, asta este ideea voastră, care ziceți că pămîntul se învîrtește, iar nu soarele.

— Pentru cea din urmă îți mărturisesc că este adevărat...

— Nu este adevărat... nu poate să fie... mai întii că pămîntul este pe apă, zice în scriptură. De s-ar învîrți pămîntul, noi am cădea cu case cu tot, sau ne-am îneca în apă. Ei ! Ei... baroană ! Vezi că și eu mă pricep. Dar voi, ce ziceți că știți toate, spuneți-mi mie pe unde ouă găina, auz ?...

Această conversație aprinsă și bizară, făcută într-un fel de limbă franceză, adunase mai mulți oameni să o asculte, rîsul era general.

De acolo pînă la Galați avurăm cu ce petrece. De cîte ori ni se ura, făceam astfel, încît baroana să înceapă vorba cu boierul.

În cea din urmă zi a intrării în Dunăre, avurăm încă vînt ; vîntul începu pe cînd noi eram la masă. Spre seară, boierul ședea lîngă baroană. Aceasta din urmă spunea că are la Pera șase case mari și că numai pe două le închiriază ; în celelalte patru șade ea pe rînd, o dată pe an în fiecare, împărțind astfel cei patru timpi ai anului. Boierul nu-i da pace să vorbească și căta să-și spuie și el laudele averilor sale.

— Eu am, zicea el, optzeci de mii de fălci de pămînt, cît crăia unui crai din cei de rîndul al doilea ; douăzeci și cinci case la orașe.

— Știu, răspunse dama, ce sînt moșiile voastre : locuri deșarte ; de acelea găsești multe în Turcia... Știu ce sînt și casele, niște bordeie, ca în toate țările sălbătice...

— Sălbatică ești dumneata, madamă, dacă crezi că noi sîntem sălbateci, auzi colo ! Dar casele voastre din Pera ce sînt alt decît niște grajduri de lemn, ce mai lucru ! Să vezi case la mine, la moșii ! Palaturi ! Vezi bine că te-i fi mutînd de patru ori pe an dintr-o casă în alta, dacă te gonesc ploșnițele.

Într-acest moment vaporul se mișcă foarte tare. Boierul pierdu echilibrul și căzu cu scaunul. Căzînd se agăță cu mîinile de masa de pînză și răsturnă astfel castronul cu supă dupe masă, ce opări pe baroană. Baroana căzu sub aceeași lovire, căci boierul cătase totodată să se sprijine de scaunul ei.

Acest nefericit, dupe ce căzu, rămase întins și cu ochii la căpitan. El credea că vaporul se spărseșe și că era în fundul mării.

Asfel se puse termen acestor conversații ce ajungeau să fie interesante, de mult ce erau dezbrăcate de bunul simț.

Rîurile, afară de Nil, răspîndesc mai în toate părțile o răcoare a lor proprie. Pe aproape de ziuă mă deșteptai în patul meu, tremurînd de frig ; înțelesei îndată că eram pe Dunăre. Mă scol, ies pe pod și văz canalul Dunărei, pe care intrasem atunci. Am scris într-altă parte mai multe lucruri despre Dunăre. Aici mă voi mărgini a spune cîteva vorbe despre gurile Dunărei. Dunărea curge în Marea Neagră prin cinci guri : 1 Tiagala, la cei vechi, acum pe turcește Cheli sau Chilia ; 2 Birsum, astăzi Sulina-Bogas ; 3 Psilom, acum Sintul George ; 4 Nalon, astăzi Capu-Bogasi ; 5 Noranon, acum Ieni-Schele. Sub romani, tot aceste guri luaseră următoarele numiri : Borium, Calum, Naverum, Sacrum, Peuce. Însula Șerpilor se chema Ahilis.

Noi intrarăm prin Sulina-Bogas sau Birsum.

Aici nu mai văzurăm sentinelele puse, ca în alți timpi. Soldații turci au luat locul rușilor de la tractatul de Paris încoace.

Delta Dunărei, numită asfel de cei moderni, dupe exemplul luncei Egiptului, ce seamănă cu o deltă din alfabetul grec, este în posesia turcilor, de la cele din urmă dispoziții ale Congresului din Paris, din anii trecuți.

Delta aceasta purta în vechime nume de insula Peuca. Aici Alexandru trecu Dunărea la schiți. Darius tot pe aici aruncă podul său. Arian, în lib. I a vieții eroului macedonean, păstrează cîteva trăsuri despre această insolă.

Către anul 335 înainte de Crist, Alexandru cel Mare, înțelegînd că tribalii și ilirienii se poartă ca neamici, pleacă împotriva lor. Regele tribalilor,

Surmos, ia știre de ajungerea concherantului și trimite copiii și femeile din țara lui în insola Peuca. Tribalii fură bătuți la un loc aproape de râul Liginos. Armia lui Alexandru, zice Arian, îi goni în timp de trei zile și ajunse pe malul Istrului. Acolo macedonienii aflară bărci lungi, care se umplură cu soldați d-ai lui Alexandru și porniră spre insola Peuca, unde erau copiii și femeile tribalilor. Barbarii îi priimiră cu o ploaie de săgeți. Apărarea lor energetică și repejunea râului decidă pe Alexandru să lase insola și să treacă Dunărea la schiți.

Partea aceasta a Dunărei pînă la Galați este formată de un tărîm nelăcuit, stufos și umed. La stînga încep a se vedea la o depărtare dealurile Bulgariei. După mine este locul cel mai trist care poate să întîlnească cineva. Canalul cură șerpuind în toate direcțiile.

Pe malul Dunării mai în sus erau în timpii vechi mai multe cetăți și castele, ce nu au lăsat astăzi nici urmele lor.

Cunoaștem între altele, începînd de la Salmorubis, pe al doilea canal, malul drept, în față cu insola Peuca, ce avea în dos lacul Halmiris.

Solsovia, Oegisus, peste drum de locul podului lui Darius, mai sus de Peuca ; Novidionium ; Dinogetia, unde râul se înturnă la dreapta și face un colț ; Arubium, Peristilaba, pe malul stîng în față cu cei dintâi ; Trosmi, Boreum, Cius, Carsus, Callidava, Ahiopolis, unde Dunărea curge în stînga, făcînd un unghi ; Sucidava, Sagadava, Dorestorum, Tegulisium, Candidiana, Nigrininiana, Transmarisca, peste drum este gura Argeșului, Ginton, Apieria, Tagrae, Sesanta-Prista, Salto-Pirgos, Trimanium (Rușciuc). De aici vin altele.

Timpul era frumos, deși rece. Ședeam toți pe podul vaporului să ascultăm o nouă dispută ce se ridicase între baroană și boierul nostru despre nobleță. Dama zicea că la noi românii nu este nobleță, ci o distincție funcționară, un fel de biurocrație, cu privilegiuri, dar că aceste privilegiuri sînt pe viață, nu pot să treacă moștenire la copii, ca averea etc. Prin urmare nu este nobleță ca în Europa, ci boierie, care se deosebește mult de cea dintâi. Că însuși domnii români, fiind pe viață, nu lasă tronul fiului lor moștenire. Prin urmare prinția e numele funcției, și cînd se dezbracă de funcție, se dezbracă asemenea de prinție, ce nu este un titlu de nobleță.

Dar că ea, fiind baroană din moși-strămoși, va fi din strănepoți în strănepoți și că, fiind astfel, numai ea este nobilă.

Aceasta supără foarte pe boierul nostru, care, neaflînd argumente, căzu în personalități supărătoare. Baroana ducea la tăvăleală. Pe urmă se liniști (boierul) și adunîndu-și suvenirile istorice zise :

— *Sînt o mie opt sute de ani aproape, de cînd Radu Negru descălică în Valahia, mi se pare că era nobil acela ? Avem cărți că ne tragem din el, din partea mumei. Traian împărat, ce bătu pe daci, era nobil, mi se pare. El se trăgea din Radu Negru din neamul nostru.*

Aceste argumente istorice, fătate din ignoranța compatriotului meu, ne făcu să rîdem cu hohot. Dar ne distrarăm îndată, căci vaporul căzuse pe nisip. Trecuse o oară de cînd se sileau să-l scoată. Boierul nostru era și galant cu damele cînd voia ; de multe ori și fat. Îl auzii adresînd vorba unei dame frumoase :

— Eu nu sînt supărat de această întîmplare, ba încă aş dori să şedem nomoliţi un an, căci la Galaţi ajungînd astă-seară, o să ne despărţim, puiculiţa mea !

Dama roşi şi rîse totodată.

Seara eram în Galaţi. Pasagerii coborîră toţi aici. Eu vrui să mă dau jos la Brăila, unde voiam să văz un camarad vechi de şcoală — pe M. Marghiloman — acum neguţător brăilean. Plecai cu vaporul la Brăila. Tot acest vapor, după ce descarcă pasagerii la Galaţi, trece îndată la Brăila, apoi se înturnă din nou la Galaţi, unde este staţia sa generală.

Este peste putinţă a descri impresia ce încearcă cineva, dupe o lipsă de zece ani, înturnîndu-se în patria sa. Mi se părea că vaporul umblă prea încet şi cugetele mele zburău înaintea lui, să întilnească rude, amici, cunoscuţi, mulţime dorită, ce ni se pare că ne aşteaptă cu braţele deschise, cu lacrimi de bucurie în ochi. Astă dată îmi aduceam aminte că timpul schimbase faţa şi inima celor ce iubeam, căci nu mă vor recunoaşte încă şi voi fi mai strein între ai mei, decît în streinătate, şi atunci aş fi dorit să mă înturn de unde plecasem. Se uită cel ce lipseşte. Locul său la banchetul amicitiei se pierde, numele său se şterge ; şi cînd se înturnă, se află strein între ai săi, şi de multe ori întoarcerea lui este privită ca o indiscreţie.

În sfîrşit vaporul stătu la Brăila. Era seara. Soldaţii de la schelă nu ne lăsară să coborîm, fără ordinul unui superior, şi superiorul era dus în oraş să facă curte. Un soldat merse să-l cate şi şezu o oră, vaporul era să plece la Galaţi, şi eu nevoit a mă înturna cu dînsul. Cînd iată că sosi omul aşteptat. Îndată ce veni, ne spuse că nu poate să ne lase în oraş, căci a trecut ora, şi astfel e legea.

Mai nainte de toate trebuia să ne supunem la legile țării, la care, din nefericire, puțini ascultă. Reîntrai în vapor.

Într-acest timp, omul cu legile găsi mijloc și schimbă articolul din legi, căci veni și ne zise :

— Ei, aide, vă fac grație... intrați !

El trecu în revistă pe toți pasagerii. Când veni la mine, zise :

— Ce profesie ai — negustor ?

— Negustor.

— De ce ?

— De ce se întâmplă.

— De unde vii ?

— De la Tarigrad.

— Poți da cheazășie pe cineva în țară ?

— Poci.

— De mult lipsești din țară ?

— De zece ani.

— Și ce d... ai făcut atîția ani p-acolo ?

— Negoț.

— Voi să te întreb cum nu ți s-a urît prin țări streine ?

— Nu mi s-a urît.

— Cum te cheamă ?

— Vezi pasportul.

El citi numele. Apoi păru impresionat, mă luă de mîină, cătă să mă sărute. De aici înainte se schimbă scena.

Merserăm amîndoi în oraș, trăsai la o locandă.

În fond acest om, ce nu avea mai mult de nouăsprezece ani, era un băiat bun și inteligent, puțin aspru cu cei ce nu cunoștea, lucru ce vine din multe daravere cu tot felul de oameni în serviciul său, dar foarte amabil și îndatoritor cu cei care îl cunoștea ; nu-mi aduc aminte numele său.

A doua zi văzui amicii ce aveam în Brăila, și a

treia zi plecai din nou la Galați, în societatea d-lui Petre Nenișor și a consoartei sale.

Brăila are două calități ce nu le are Galații : strade largi și climă sănătoasă ; dar Galațul are populație mare ; este singurul port al Moldovei. El numără în sinu-i mulțime de case mari neguțătorești.

Viața este foarte scumpă și mijloacele de hrană numeroase.

La locanda unde mă duseră era așa de scump ca la cele întâi oteluri din Londra, deși aceste locande erau vecine cu mizeria.

Trecui o noapte la locandă, a două zi dimineată plecai cu diligența la Iași.

Servitiul cu diligența este bun.

În diligență mă aflai cu patru neguțători greci, niște vechi cunoscuți din Constantinopoli. La prînz ne oprirăm la un orășel ce se cheamă Tecuci, cîteva poști departe de Galați. De aici meraserăm la Bîrlad, apoi la Văslui.

În orașul Văslui, Ștefan cel Mare a zidit un palat și biserica Sîntului Ioan Predidici, spre memoria bătăliei în care învinse marea armie a turcilor, asupra Racovățului, pe apa Bîrladului.

Vom trece printr-aceste locuri, fără a vorbi despre o luptă în care moldavii se încununară de glorie ?

În anul 1475 de la Crist, sultanul Mahomet, cătînd să înfrîngă puterea moldavilor și să supuie această țară la aceleași condiții ca pe țara Valahiei, trimise în Moldova o armie de o sută douăzeci mii de oameni. Pretextul sultanului era că voiește să silească pe Ștefan a întoarce toate pierderile ce domnul Moldovei făcuse să încerce de mai multe ori Radul, domnul Valahiei și vasal al Turciei. Oștirea otomană se compunea de turci,

arabi, albanezi și tătari, precum și de cîteva cete de valahi, sub comanda domnului lor. Ștefan, îndată ce luă știre despre această invazie, prepară oștirile sale moldave, ce se urcau la patru zeci mii de soldați. Pe lîngă oștile de țară, se mai numărau cinci mii de unguri, ce Mateiaș Corvin îi trimise ajutor ; regele Poloniei, Cazimir, încă trimisese în Moldova, spre ajutorul lui Ștefan, sub comanda hatmanului Bucești două mii de poloni. Dupe ce strînse aceste oști, Ștefan purcese înaintea turcilor din sus de Văslui, la Podul-Înalt.

Ștefan într-această luptă întrebuintă o stratagemă ce contribui mult la învingere, o stratagemă care în alte timpuri și cu alți neamici, nu numai nu ar fi reușit, dar ar fi fost privită ca o cercare copilărească. El dase ordin mai dinainte la mai mulți țărani să se ascundă prin desișurile pădurilor în două sau trei părți, în jurul cîmpului luptei ce era să înceapă. Acești oameni erau porunciți, la un semnal, să înceapă a suna din trîmbițe și din buciume, ca printr-aceasta să facă pe turci a crede că vin ajutoare noi din mai multe părți și să-i descurajeze. Un fenomen veni încă în ajutorul moldavilor : îndată ce începu lupta, se făcu o mare negură, deși era încă departe de apusul soarelui ; această negură era atît de mare, încît abia se vedea om cu om la o mică distanță.

Din mai multe părți, țăranii rînduiți să sune din trîmbițe și buciume alarma începură a-și face datoria lor. Turcii se înspăimîntară la sunetul trîmbițelor, ei crezură că au să combată cu alte noi oștiri încă ce sosesc în ajutorul lui Ștefan. Pe de altă parte se văzură că sînt împiedicați de arma lui Ștefan, de rîu, de luncă și de negură. Stau, ascult, se socotesc, tremură ; sunetul trîmbițelor din ce în ce pare că se apropie ; spaima face să se uite

datoria : instinctul conservației le vorbește mai tare decât vocea gloriei. Unii din ei vor să treacă lunca ; această rupere servi de exemplu la toată armia turcă. Atunci Ștefan cel Mare îi lovește. Turcii nu au loc a-și reășeza rîndurile. Atacul moldavilor este teribil ; apărarea turcilor slabă, ba încă pierzătoare, căci sub impresia ametelei lor și a negurei se taie turci pe turci. Armele moldavilor lovesc în mulțime deasă, tărîmul se încarcă de cadavre și de arme ; sîngele riură. Mulți se prinseră vii din pedestri și trecură sub sabie ; mulți, înspăimîntați, își curmară viața ei însuși ; alții reușiră a scăpa prin fugă și în cel mai mare dezordin.

Într-această luptă, de vom sta a crede pe Ion Stryikovsky, cron. polon (cap. 20, z. 3.), ar fi căzut o sută de mii de oameni. Acest Stryikovsky zice că a văzut cu ochii săi, viind din Turcia la anul 1575, în locul acestii lupte, grămezi mari de osăminte omenești. A mai văzut trei cruci de piatră puse în memoria acelei învingeri.

Mulți pași aleși au pierit într-acest rezbel ; fiul lui Isan-pașa s-a prins viu. S-au luat mai mult de o sută steaguri. Pe cei mai mulți robi i-au ucis ; pe patru prinși din cei mai de frunte cu treizeci și șase steaguri i-a trimis Ștefan, pentru ajutorul ce-i dase, regelui Cazimir al Poloniei.

Ștefan nu s-a îngîmfat de această învingere — el o atribuia mai mult voinței devine, decât agerimei minții sale ; patru zile după aceasta au postit, nemîncînd și nebînd decât pîine cu apă. Turcii ce au scăpat dintr-această luptă s-au dus în jos de Podul Înalt prin păduri și au ieșit spre apa Smilei. Iar Ștefan a plecat după ei cu moldavii și cu cei două mii de poloni și i-au gonit pînă la Siret, la Ionășești ; acolo turcii au trecut riul ; iar

locului trecerei i-a rămas numele Vadul Turcilor. Sunt puține suvenire ce recheamă învingeri atât de glorioase precum este aceasta. De vom căuta să o comparăm cu cele mai celebre bătălii ale grecilor și ale romanilor, nu vom greși. Și cu toate acestea puțini sînt aceia care știu că, pe locul ce călcăm astăzi cu nepăsare, moldavii s-au încununat odată cu o glorie mai strălucitoare decît gloria luptei de la Termopile. Streinul abia știe că există o Moldovă și, la numele acestii țări, mulțimea întreabă în ce parte a globului se află. Românii calcă în picioare acest tărîm fără păsare și fără să știe cît el este de interesant pentru dîșii. Nu este îndoială că va veni un timp, cînd istoria faptelor române va fi cartea noastră de predilecție ; dar pentru aceasta va trebui o altă generație. Inimi române, pline de viață și de mărire, ca să poată înțelege viața și mărirea patriei lor.

Diligența merse toată noaptea și nu putui vedea pozițiile pline de frumusețe ale Moldovei ; tărîmul de la Tecuci în sus, spre munți, începe să se încrețească ; pretutindeni ochii întîlnesc dealuri și văi desfătătoare — dealuri cununate de avută vegetație ; văi împodobite cu holde.

Pe la miezul nopții ajunserăm la Bîrlad. Noaptea mă opri d-a mă preumbla prin oraș. Traserăm la o locandă, unde ni se prepară cina. Dupe cină plecarăm înainte ; cu toate acestea, orașele ce întîlnirăm ne recheamă multe lucruri de interes istoric.

În Văslui, din ordinul lui Ștefan cel Mare, s-au tăiat trei boieri : Negrilă paharnicul, Alexe stolnicul și Isaia vornicul. Aceste orașe, pe la 6984¹

¹ „De la facerea lumii“ = 1476 e.n (n.e.).

au fost prada uciderilor și focului turcilor și tătarilor. Din Vaslui a plecat Ștefan cel Mare la lovirea cu cazacii, pe care i-a bătut și i-au fărîmat la Prut, lângă Grumuzești.

Siretul îl lăsasem de mult în urma noastră.

Acest râu încă ne recheamă mulțime de suveniri — mult sînge strein și român a curs în undele acestui râu, e prea lungă lista luptelor întîmplate pe malurile sale, pentru cadrul nostru.

Poștile în Moldova sînt în stare mai puțin proastă decît cele din Valahia. Cu toate acestea, două poști aproape de Iași le găsirăm înapoiate cu totul. Caii atît slabi, cît nu puteau trage : conducătorii diligenții se armase cu un toroipan și bătea caii nesimțitori la lovituri.

Cînd ajunserăm a două zi de dimineață în dealul numit Repedea, văzurăm capitala Moldovei culcată cu lene pe o coastă lină, spre nord-vest, ca un călător obosit de cale și de suferințe, ce se culcă în mijlocul cîmpului verde și visează la trecutul său.

Pe toată coasta ce cuprinde Iașii văzurăm, din înălțimea unde ne aflam, o pulbere de case albe cu învelișuri de fier alb, în care se răsfrîngea razele soarelui. Clopotnițele bisericilor se înălțau mai presus de case, cu formele lor caprițioase și păreau că ne salută și se ascund prin arborii grădinilor.

Coborîrăm dealul Repedei, o neexprimabilă senzație mă domina, intrînd în capitala Moldovei ; plăcerea de a o cunoaște se îngîna în sufletul meu cu temerea că voi afla un oraș de o mie de ori mai pejos decît mi-l închipuiam. Poziția Iașului este desfătătoare. Într-o țară atît de frumoasă ca Moldova, nu era greu să se aleagă această poziție.

Cu toate acestea capitala nu are un rîu ale cărui ape ar fi de ajuns să împlinească trebuințele ei. Un rîuleț, ce se usucă în timp de vară, trece pe la poalele orașului și pierе umilit de el însuși, gîndind poate că nu este în stare a spăla nici necurătențiile evreilor, printre care el trece. Bahluiul a avut onoare a fi cîntat în versuri de poetul Alexandri, ce-i dăte epitetul de lăcaș al broaștelor.

De la mărginele foburgurilor pînă aproape de centrul orașului nu văzurăm decît case locuite de evrei. Această populație a coprins gingașul corp al Moldovei. Nu este un singur oraș, un singur sat, unde să nu întîlnești [...] acești oaspeți rătăciți. Îi întîlnești încă pe toate drumurile, circulînd și făcînd aceleași serviciuri ca pămîntenii, afară de munca pămîntului și îndatoriri către țară; îi găsești încă la toate locandele și hanurile unde poposești, mai cu osebite în țara despre hotarele Austriei. Ei sînt atît de mulți prin orașe și atît de amestecați în comerțul cel mic, încît sîmbăta lor a devenit o sărbătoare pentru toată Moldova; sîmbăta, în Iași, din zece părți de magazii, nouă sînt închise. Într-acea zi oamenii nu mănîncă pîine proaspătă, și toate trebuincioasele de hrană sînt nevoiți să le cumpere de vineri.

Sînt în Iași cîteva strade frumoase. Strada cea mare, pavată sub Gr. Ghica, merită a fi citată aici. Cîteva case bune și palaturi încă se găsesc pe ici pe colo. Podul Verde, pe unde mergi la Copou, este frumos: muntenii bucureșteni nu au nici o intrare ce ar putea să se egaleze cu aceasta. Grădina ce afli pe această ieșire este mai mică și mult mai jos de grădina șoselei de la București. Grădina Socola a lui Sturza este demnă d-a se cita.

Sînt cîteva oteluri în Iași; eu trăsese la otelul ce se cheamă al lui Binder, destul de modest și inco-

mod. Abia putui afla o cameră, căci toate otelurile erau ocupate de deputații veniți în Iași, pentru Divanul ad-hoc.

Spre seară ieșii, doară voi întâlni pe vreun cunoscut, să-mi spuie adresa vreunui din amicii mei. Umblai pe jos pe stradele Iașului ; timpul era foarte frumos. Stradele încărcate de trăsură. Iașenii, ca și bucureștenii, au mare fală să umble în trăsură ; ei pun preț mare pe acest chip de circulație, pe care îl cred că face parte din condițiile nobletei. Astfel se cred înjosiți a privi pe cei ce umblă pe jos și umiliți a-și exersa picioarele. Pe lângă aceasta se adaogă încă necurătenia stradelor, și face pe acești locuitori să uite a umbla.

Întîlnii în cale pe un vechi amic de Paris, Brănișteanu ; acesta îmi sări în brațe : ani trecuseră mulți, dar amicia nu se ștersese din inima lui. El îmi dădă adresa mai multor persoane și mă invită a doua zi la masă la dînsul, să fac cunoștința soției sale.

Iașii nu au fost de mult timp capitala Moldovei. Pe timpul lui Ștefan, înainte de această epocă și mult timp în urmă, Suceava s-a bucurat de această onoare. În timpii vechi, pe acest tărîm a fost o cetate romană, pe care mulți scriitori și celebrul D'Anville o numește Iassiorum, de unde vine și numele ce poartă pînă astăzi.¹

Populația Iașului se urcă pînă la o sută mii suflete, cu evreii.

Clasa boierilor mai este putentă. Acești boieri au superioritatea asupra celor de la București, prin inițiativa ce totdeauna știu să ia în lucrurile politice și prin sacrificiile ce fac pentru țară, deși

¹ Ipoteza, menționată și de V. Alecsandri în *Iași în 1844*, nu este confirmată de istorie (n.e.).

multe din ele par a fi interesate ; însă tot mai bine astfel, decât nicidecum, cum se întâmplă prin alte locuri, căci oricum ar fi, țara profită. Clasa a doua este mică : comerțul se află în mîna evreilor, poporul Iașului, mai puțin înapoiat decât al Bucureștiului, nu se ocupă de lucruri publice.

Cînd mă înturnai la otel, aflai un adiutant al principelui Vogoridi ; acest tinăr veni din partea domnului său să mă felicite de bună venire și să-mi spuie că principele sau caimacanul este totdeauna acasă pînă la douăsprezece ore dimineața.

Abia plecă ofițerul și iată o vizită pe care o doream foarte mult. D. Ralet, un amic vechi de călătorie, pentru care am avut totdeauna o vie simpatie. Inimă, spirit, caracter leal, nobil, toate fructele ce dă o creștere îngrijită, iată ce este Ralet. El fusese ministru sub domnia lui Gr. Ghica, veni însoțit de un muntean, Marin Sergiescu, ce-î zice și Naționalul, acela despre care mai vorbesc în călătoria din Palestina și Egipt. Marin fusese condamnat la anul 1840 în Valahia, bănuir că ar fi luat parte într-o conspirație politică ; mai tîrziu, după evenimentele de la 1848, emigrat în Turcia. Un om înfocat, prea înfocat pentru patrie, și unic în felul său.

Ralet mă conduse seara la dînsul acasă, unde văzui pe toți amicii și cunoștințele mele, între alții pe spiritualul istoric M. Kogălniceanu, Urmuzache, frații Scribani, ce fac onoare clerului moldovean, C. Negri, Mavrogheni, Rolla și alții, despre care vom vorbi la locul lor. Toți deputații Divanului ad-hoc erau aici. Acești deputați luaseră o metodă foarte bună. Ca să nu se întîmple certe sau discuții în Divan asupra unor chestii noi, se adunau să le dezbată în particular, unde se vărsa

toată furia deputaților și sfîrșeau prin a se înțelege într-un fel : astfel a doua zi erau toți uniți.

Moldovenii sînt foarte ospitalieri. Această virtute străbună ei o păstrează mai mult decît noi muntenii : noi ne-am civilizat prea mult ! În tot timpul cît șezui în Iași priimeam cîte zece invitații pe zi, astfel încît nu știam unde să mă duc mai întăi. Adevărul este că în Moldova aveam mai mulți amici, și prin urmare mai multe simpatii. Apoi zice și proverbul : „Nimeni nu este profet în țara lui“.

Făcui cunoștințe noi de oameni și de dame, prin mijlocul unor dame ce eram fericite a le numi amice.

Maica Eugenia, sora lui C. Negri, d-na Zulnia Sturza mă introduseră într-o parte a societății din Iași. Casa d-lui Georgias Sturza mi se deschise ca unui vechi amic. D-na Sturza, fia patriotei familiei Urmuzache, este una din acele rari excepții ce recheamă vechiul timp al damelor române, care știau cu grația cea mai exchiză să împace virtuțile casnice cu virtuțile patriotice.

După trei zile făcui vizită caimacamului ; ne cunoșteam de mult timp din țări streine. Caimacamul mă priimi cu bucurie ; și în timpul cît șezurăm împreună, eu uitai că eram în casa capului guvernămîntului, că el era caimacamul Moldovei.

A două zi mă invită la masă, mă dusei cu compatriotul meu. Găsii aici o societate numeroasă de amici și cunoscuți și de dame plăcute din familia Negri. D-na Vogoridi era dusă în Franța. Cîteva zile le petrecui a face cunoștințe de tot felul. Acum eram așezat cu șederea la d. Ralet.

Trebuie a spune adevărul : boierii moldavi sînt patrioți, dar tare aristocrați. Poetul nu ține de nici o clasă, se hrănește cu aer, se adapă cu rouă ;

răpit de vise, ca spiritele divine, el nu poate fi dintr-o clasă, nefiind din lumea aceasta, și astfel este nobil prin grația cerului d-a dreptul ca regii. Într-această calitate mă introdusei în cercul boțesc. Cu toate acestea îmi veni gust să mă cobor în clasa a doua. Aici aflai mai puțină etichetă, mai puțin fast, dar aflai inimă, aflai francheță.

Junii moldavi de mult timp își completează studiile lor în Germania. Germania este o comitesă bătrână, cu idei aristocratice, deși studioasă și romantică, și junii moldavi, ce lăcuiesc în sinu-i cîțiva ani, se întorc în Moldova parfumați cu odorul bătrînei aristocrate. Nouă ne place a imita popoliul streini în datinile lor, din nefericire nu-i imităm în cele bune, ci în cele frivole, de multe ori în cele rele. Astfel nu-i imităm în virtuțile conjugale, ci în viciurile conjugale; nu în virtuțile aristocrației, ci în viciurile aristocratice. Luăm titlurile, decorațiile, vanitățile aristocratice, ne îmbrăcăm cu ele și ne credem serios că sîntem aristocrați, dar ce facem mai mult decît actorii care pe scenă se îmbracă cu mantii regale, ceea ce-i face a crede că sînt regi. Noblețta cere virtuți, sacrifice, merite, căci orice drept cere datorii.

Dar aceasta este epidemie ce va trece de sine cu timpul. O altă boală este despărțenia celor căsătoriți; cele mai multe căsnicii se strică după trei, după zece luni; cele ce au ținut un an, doi ani sînt rari. Aceasta se face pentru că nunțile nu sînt bine combinate, pentru că legile permit divorțul, pentru că oamenii sînt vițioși. Nunțile se fac în multe feluri, niciodată silite, apoi nu se fac mai rău combinate decît la alte nații, exempluri s-au văzut multe de căsătorii bine întocmite și stricate după cîteva luni. Cît pentru a doua între-

bare, adică legea încuviințează divorțul, încă nu o priimim ; aceeași lege este în Valahia, și cu toate acestea despărțeniile sînt rari. A treia întrebare este mai probabilă. Cu toate acestea, toate despărțeniile nu se întîmplă numai între soți vițioși. Este o epidemie, ca toate epidemiile, a cărei cauză nu o putem bine determina.

Efectul există însă. Mi s-a întîmplat să văz dame ce au avut doi și trei bărbați cu cununie, cu două și trei rînduri de copii, întîlnindu-se cu toți soții săi într-același timp, într-același salon, și toți acești soți, întîlnind două și trei soațe, ce au avut fiecare și cu care se află în relații de amicie.

Aceasta în toate limbele se cheamă poligamie. Așadar unde este respectul pentru familie ?

Dar să lăsăm aristocrația și poligamia și să venim la Divanul ad-hoc.

Deputații erau aleși și era sigur că are să se ceară unirea cu Valahia. Acum rămăsese să se exprime Divanul.

Într-o dimineață fui invitat a mă afla la Divanul ad-hoc, ca român din Valahia, să asist la declarația nației.

Mă dusei la adunare. Mulțime de lume, toate fețele pline de bucurie și de speranță : viața națională încinsese într-o zi inimile celor mai mulți. Sala adunării era destul de mare, în fund era tribuna oratorilor, pe o înălțime de scînduri cioplite cu artă, pe această înălțime se afla scaunul mitropolitului și scaunele membrilor biuroului. În mijlocul sălei erau băncile deputaților ; de lături, în cele trei părți libere, se înălțau niște coloane de lemn, pe care se odihnea o galerie. Acest loc era destinat pentru privitori. Galeria din stînga era plină de dame, cea din dreapta și cea opusă.

cu tribuna, pentru bărbați. Consolii streini aveau loja lor la dreapta pe galerie.

Seanța se deschise prin citirea ce dete d. M. Kogălniceanu declarației acestii adunări : această citire fu aplaudată de toată lumea și se depuse pe biurou, ca să se subscrie de toți deputații. După aceasta d. Urmuzachi ceru să citească cugetările sale la tribună, voia i se dete, și oratorul ne dete un discurs bine gândit, bine simțit și plin de patriotism. Veni timpul, citind și arătind avantajele unirei, să se întrebe cine poate să fie împotriva unei dorinți, fără care nu este fericire pentru români. O voce dintre deputați răspunse în sală :

— Eu !

Toată lumea rise, cît viceprezidentul Negri fu nevoit să citească cu voce tare un art. din regulamentul adunării, despre cei ce vor face zgomot într-acest lăcaș. Nefericitul „eu“ ce se auzi venea de la un membru al clerului : în adevăr, acesta era contra unirei. Trei deputați au fost contra : părintele Hermenziu, Alexandru Balș și Varnav B. Acest din urmă nu voi să fie față la adunare ; astfel la apelul nominal lipsi.

Mitropolitul luă vorba în chipul următor : cîți sînt de părere împotrivoare acestei declarații a adunării, să vorbească ! Atunci, între toți deputații, se rădicară doi, un preot și un boier.

D-l Balș (Alexandru) zise că are să citească ceva ; fu chemat la tribună, văzui un om negru și gras ; în mînă ținea o hîrtie scrisă.

— Citește, îi ziseră.

— Nu poti singur, răspunse.

— Nu poate citi singur, zise d. Hurmuzachi, apoi luă hîrtia boierului din mînă și o citi. El pretinde că unirea nu este bună, dînd acele argumente ce

s-au citit prin *Gazeta de Constantinopoli*. Suscrisese el și părintele Hermenziu.

D. Ralet, ce se afla pe tribună, declară că părintele nu are drept să vorbească în chestia unirei, fiindcă declarase solemn că va susține unirea.

Către acestea, deputații merseră cite unul de suscriseră actul; cei doi deputați contrarii unirei suscriseră în contra.

Cele ce se treceau în adunare se știau afară în popoul adunat în curte.

Cei doi antiunisti, ieșind, fură nevoiți a cere protecția d. M. Kogălniceanu de frică să nu-i insulte mulțimea.

Din contra, când ieșiră ceilalți deputați, popoul îi îmbrățișă, pe C. Negri îl urcără pe brațe în trăsură.

Asfel se trecu această seanță memorabilă. Moldova își aduse aminte de vechea sa mărire. De mulți secoli nu se arătase o zi atât de frumoasă pentru această țară, căci într-acea zi sufletul lui Ștefan trecuse în sufletul deputaților. Bucuria strălucea pe toate fețele moldave: poporul se îmbăta de speranța fericirilor ce strălucesc în viitor: nimeni însă nu se gândi că, pentru dobândirea drepturilor naționale, nu este destul a exprima numai o dorință, ci a face sacrifice mari.

A doua zi dupe această solemnitățe hotărîi să merg a vizita mănăstirile Moldovei. D. Dassiatu, avocatul, ce cunoscusem în streinătate, pe cînd el însuși fusese nevoit a se depărta de Moldova, ne oferi o trăsură cu cai pentru această călătorie.

A treia zi plecai dar cu compatriotul meu,

Trecurăm pe la Tîrgul-Frumos. Nu știu pentru ce poartă acest nume. Eu îl asemănai cu mulți de ai noștri, ce poartă nume de patrioți. Cea mai mare parte de lăcuiitori sînt evrei, ceea ce dă ora-

șului o fizionomie mizerabilă. Aici rămaserăm la un han, să gustăm cîte ceva. Evreul ne servi două cotlete arse, pîne neagră și vin acru, și ne costă mai mult decît un prînz la otelul prinților din Paris.

Aici veni un preot moldovan ; cu bună ziua ne adresă mai multe întrebări, la care răspunserăm dupe mulțumirea lui. Acesta era un om inteligent și aprins de simtimentul patriotic. Se chema preotul George. Dupe dînsul veni încă un preot, un lucru ce contrasta cu părintele George, era bețiv și beat, și aprins împotriva unirei. Văzînd poziția în care se afla, noi îl invitarăm să ne lase și să se ducă, ceea ce și făcu. Acum rămaserăm cu părintele George. Atunci veni în camera noastră un domn, pe care ni-l prezintă preotul, sub nume de spătarul Mardariu. La plecare, d. Mardariu ne rugă să mergem împreună, fiindcă aveam tot o cale. Dupe o oră de călătorie, stăturăm la marginea satului, pe o mare moșie ce acest domn ținea cu arendă. Ne invită să mergem la dînsul, să luăm cîte o cafea. Meraserăm.

D. Mardariu mi se păru un caracter nobil. Preotul George îmi spuse că este un melancolic de cîțiva ani încoace, de la moartea soției sale ; că atît a iubit-o, încît de atunci nimica nu-l consolă, că a suferit din această despărțire, pînă a ajuns aproape de moarte, că are copiii în pension la Iași și că numai acestia îl mai țin în viață, fără care și-ar pune sfîrșit însuși vieții sale. D. Mardariu ne rugă să dormim noaptea acolo. Noi vrem să plecăm, ca să ajungem de timpuriu [la] mănăstirea Războienii. Îi promiserăm că vom face aceasta la întoarcere. El nu ne lăsă să plecăm singuri, ne însoți cu trăsura sa cale de două ore. Apoi ne despărțirăm.

Noi luarăm valea și îndreptarăm calea spre Războieni. Seara ne găsi în cale, caii erau osteniți, evreul vizitiu pierduse drumul. Rătăcirăm într-o pădure ; nu întâlneam pe nimeni să ne arate calea. Întîmplarea ne scoate la riul Moldova, la pod. Aici ni se spuse că eram în... moșia d-lui Ștefăniță Catargiu, un boier din Moldova, ce fusese ministru sub Gr. Ghica.

Întrebarăm, mai este departe Războienii, și ni se spuse că mai este mult. Evreul nu va să mai meargă înainte. Un om al proprietarului venise acolo să afle ce trecători sînt și să-i invite la curtea boierească.

Noi ținurăm consiliu ce am putea face. Eram odată legat cu fiul proprietarului. La școalele Parisului mi-era amic și îl stimam ca totdeauna ; dar el nu era la această moșie. Ne aștepta la Piatra. Compatriotul meu cunoștea pe bătrînul Catargiu și avea mare stimă pentru caracterul său, ne hotărîrăm să mergem.

D. Ștefan Catargiu are aici o casă mare. Ca toți boierii din Moldova, el petrece o parte din an la țară. Această datină a moldovenilor a trăi șase luni și mai mult la țară, printre țărani, și o viață cîmpenească, îi fac să fie români, adică să simță, să gîndească, să se exprime românește. Căci nimeni nu poate tăgădui că la țară, mai mult decît în orașe, se păstrează naționalitatea română. Limba încă este aici mai curată. Influența streinismului a fost mai mică.

Vătaful curței ne ieși înainte la scară cu lumînări, apoi ne introduse în casă la d. Catargiu. Compatriotul meu mă prezintă, și stăpînul casei păru mulțumit de vizita noastră.

Acest boier este patriot, inteligent, purtarea sa în lucrurile politice ale țării au fost totdeauna frumoasă.

D. Catargiu ne ținu de vorbă, vorbirăm de toate și mai mult de starea țăranilor din Moldova.

În adevăr, țăranii din Moldova se află în condiții mai grele decât cei din Valahia. Ceea ce făcu pe deputatul antiunist, în Divanul ad-hoc al Moldovei, să zică că unirea amenință a se strica frumoasele instituții ale Moldovei.

Iată îndatoririle țăranilor Moldovei :

Douăzeci și opt de prăjini de arat pentru proprietar cu boii țăranului, pe fiecare an (o prăjină este a patra parte din falce).

O podvadă de trei sute șaizeci de oca pe an, cale de patru poștii.

Patruzeci și două de prăjini să se curățe pe tot anul pentru proprietar.

Cincizeci și șase prăjini să se secere și să le care la arie pe tot anul.

Patru zile de meremet cu mâinile sau cu carul.

O falce de cosit și de făcut clăie.

O zi să dreagă la coșare de bucate.

Două palme de lemne.

Peste tot fac șaizeci de zile pe an, termen de mijloc.

Afară de acestea, trei zile pe an pentru guvernământ.

Un galben contribuția ; și mai mult pentru cel ce are vite mai multe.

Țăranul dar din Valahia este mult mai ușurat.

Trecurăm dar noaptea în casa d-lui Ștefănică Catargiu, ce ne dă o ospitalitate plăcută. A doua zi pornirăm înainte la Războieni, la mănăstire, unde ne și aflăram dupe o oră de cale.

Mănăstirea Războienii este așezată pe o mică înălțime, în comparație cu albia micului rîu ce cură despre sud, la poalele unui șir de dealuri. Această biserică s-a zidit în timpul lui Ștefan cel Mare, din al lui ordin, pe osămintele soldaților moldavi căzuți în răzbelul ce avu într-acest loc împotriva-turcilor.

Pînă la epoca cînd se întîmplă acest rezbél, valea unde ne aflăm se chema Valea-Albă ; dupe rezbélul lui Ștefan cu turcii, luă numele de Războieni.

Mărturisesc că dintre toate locurile ce văzui în Moldova, cele care mă interesau mai mult erau acelea unde se trecuse, înainte, o faptă strălucită. Asemenea locuri nu sînt rari în pămîntul Moldovei ; suvenirile glorioase ne vorbesc oriunde trecem printr-această țară.

Ștefan a zidit peste patruzeci și patru biserici în țară. Cronicarii ne păstrează, pe lîngă faptele strălucite ale acestui domn, cîteva trăsuri asupra caracterului său. Cronicarul Ureche zice : „Era acest Ștefan-vodă un om nu mare la stat, mînios și de grabă vărsa singe nevinovat ; de multe ori la ospete omora fără județ ; iară întreg la minte, nelenevos și lucrul său știa să-l acopere, și unde nu cugetai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter : unde era nevoie, însuși se vîra, ca, văzîndu-l ai săi, să nu îndărăpteze. Și pentru aceea rar război de nu biruia. Așîderea și unde biruia alții, nu pierdea nădejdea, că, știindu-se căzut jos, se rădica d-a-supra biruitorilor.“

Dar noi să venim la rezbélul de la Valea-Albă, unde ne aflăm.

Sultan Mahomet nu renunțase la planul său d-a supune Moldova. Pierderea ce încercase oștirile sale la Vaslui înveninase și mai mult dispozițiile sultanului asupra lui Ștefan. Chilia și Cetatea-Albă

căzuseră sub puterea moldovenilor. Cu orice preț se hotărî să umilească mîndria lui Ștefan și să supuie țara Moldovei. Pentru aceasta strînse osti numeroase din toate părțile împărăției și trimise ordin hanului tătarăsc și domnului Valahiei să se prepare cu oștirile lor, de rezel.

Ștefan ia știre despre aceste preparații. Dă ordin să se adune toate ostirile sale și să stea pe picior de rezel. Pe d-altă parte scie lui Cazimir, regele Poloniei, că Moldova este amenințată de otomani ; că sora ei Valahia se supune turcilor ; că de va cădea și Moldova, însuși poziția Poloniei se face mai critică și cere ajutor sau, cel puțin, să trimită un corp de oștire spre hotarul Moldovei, ca, auzind sultanul, să se teamă și să-și schimbe planul.

Pe lîngă aceasta, Ștefan scrise papii de la Roma și lui Mateiaș Corvin, regele Ungariei, cerînd ajutor în contra inamicilor creștinătăței.

Știrea armărei turcilor trecu repede în Polonia și toate provinciile lor se înfricoșară. Opinia publică în Polonia era favorabilă lui Ștefan. Regele singur se codea. Lituania consilia pe rege să dea ajutor Moldovei, ba încă să o apere cu toată puterea sa împotriva turcilor. Regele refuză. Cincisprezece zile s-au ținut dezbateri în consiliul regal, dacă trebuie să se dea ajutor Moldovei. Într-acest consiliu, domnul Cracoviei, Dieslab Rîzvanski, s-a sculat cu vorbe aspre împotriva regelui. sprijinit de castelanul Sandomirului și de mareșalul țarei. El zise că din nepăsarea regelui, precum în trecut și a tată-său și a frate-său, a ajuns Polonia în slăbiciunea, că era Polonia în floarea puterii sale, cînd o a priimit, dar că acum, nu numai neamicii, dar chiar aliații săi o desprețuiesc. Dupe aceste dezbateri, regele trimise ambasadori la sultanul Mahomet, pe Martin Brocemosky cu alții, să invite

pe sultanul a se lăsa de proiectul său a supune Moldova, căci la din în împotrivă, regele Poloniei va fi nevoit să alerge la alte mijloace. Ambasadorul găsi pe sultanul la Varna, dar nu reuși nimic și se întoarse în Polonia. Sultanul dase răspuns regelui că poate ar fi priimit a face pace cu Ștefan, dacă nu era plecat deja cu o mulțime de osti, după rugăciunile vasalilor săi munteni și tătari, dacă Ștefan nu ar fi oprit tributul anual, dacă ar fi liberat prinșii turci și dacă ar fi întors turcilor cetățile Chilia și Cetatea Albă.

Dupe acest răspuns, Cazimir, dete ordin unui corp de oștire să se apropie de hotarul Moldovei și să stea acolo, crezînd printr-aceasta să impuie sultanului.

Ștefan crezu să între de-a dreptul în negoții cu sultanul, dar nu putu reuși. Acum toată speranța rămînea în curagiul său și vitejia ostașilor moldavi.

Domnul Moldovei încercă să oprească turcii la hotar, dar bărbăția sa nu putu lupta contra numărului. Atunci căzu cu toată puterea asupra corpului de tătari; îi frînse cu multă înlesnire și îi goni pînă la Nistru.¹

Această învingere îmbărbătă pe Ștefan. El hotărăște să atace corpul turcilor, în capul căruia se afla însuși sultanul Mahomet. Ștefan se afla într-unul din acele momente atît de dese în viața sa, cînd pierderea totală, dar cu onoare a patriei sale i se părea mai dorită decît căderea în robie sau viața cu rușine. Dar cei mai înțelepți căpitani ai săi, văzînd lucrurile mai cu sînge rece și cunoscînd marele puteri ale neamicului, consiliară pe domn să ia o poziție defensivă numai și să se tragă în partea munților, la strimtori, unde mai lesne ar

¹ Ureche, *Leat. Mold.*, pag. 130, t. I (n.a.).

putea să combată ; astfel că de nu vor putea învinge, să poată cel puțin să se apere, fără a se expune la o pierdere sigură și totală. Aceste consilii înțelepte fură ascultate de Ștefan. Domnul dă ordin armicii sale să se tragă spre munți, și moldavii aleseră o poziție pe un loc ce se cheamă Valea-Albă. Turcii sosiră repede dupe moldoveni. În ziua de 26 iunie (6984, de la facerea lumii) se dă acest rezbél memorabil, unde pică floarea vitejilor Moldovei. Lupta începe, Ștefan dă ordin cavaleriei să descălece și să combată pe jos, crezînd cu aceasta să-i ție călării în luptă, luîndu-le astfel mijlocul de a fugi. Lupta ținu mult, fără să se hotărască învingerea nici cu o parte, nici cu cealaltă. Unii și alții erau acum osteniți. Atunci sosiră turcilor ajutoare, ce se reînnoiau neconținut. Soldații moldavi vedeau cu disperare aceasta, ei singuri nu vedeau să le vie ajutor. Moldavii aflară în disperare curagiul morții. Lupta devine teribilă ; fuga, o crimă. Cădeau soldații lui Ștefan apărîndu-se pînă la cel din urmă moment, mai mult năbușiți de mulțimea turcilor, decît loviți de armele lor.

Retragerea moldovenilor a fost repede, lăsînd pe tărîmul luptei atîtea corpuri, cît se acoperise toată valea.

Mulți boieri moldavi au pierit într-această luptă și mulți viteji renumiți au pierdut viața.

Ștefan, în timpul rezbélului, căzuse dupe cal.

Domnul cu oștirile ce scăpară din această luptă se retraseră spre Cetatea Neamțului ; iar turcii parte îl goniră, și cei mai mulți merseră la Suceava, prădară și arseră capitala, de unde se înturnară prădînd și arzînd în toată țara pe unde ajungeau.

Se crede că Ștefan se duse la Cetățuia Neamțului, unde era muma și doamna sa, că această mumă sublimă nu voi să-i deschiză poarta, zicînd că poarta fiului său numai atunci se va deschide, cînd se va înturna învingător, că Ștefan, rușinat de acest răspuns, se înturnă, strînse oștiri, merse dupe turci, pe cînd aceștia treceau Dunărea și, lovindu-i fără veste, i-au învins și i-au pus pe goană, apoi le-au luat lucrurile și oamenii ce prădaseră și robiseră.

Domnul Basarab al Valahiei s-a aflat la rezelul de la Valea-Albă.

Cronicarul nostru Ureche zice că toți domnii creștini au criticat fapta domnului Valahiei.

După ieșirea otomanilor din țară, Ștefan s-a înturnat la Valea-Albă, unde a dat ordin de s-au adunat leșurile morților, și din ele au făcut movilă mare. Asupra acestii movile de osăminte, tot din ordinul lui Ștefan, s-a zidit o biserică, spre aducerea aminte a acelor morți.

Biserica trăiește și astăzi, deși reparată mai de multe ori. Mai încoace, cu timpul, s-au făcut schit de călugărițe.

Pe ușa bisericei spre sud-est, se află o înscricție în limba slavonă, ce se crede făcută o dată cu fondația bisericei.

Superioara schitului îmi dete copia dupe traducția acestei înscricții interesante. Iată traducția : „Anul 1584. — În zilele credinciosului domn, eu Ștefan v.v. cu mila lui Dumnezeu domn pămîntului Moldovei cel strălucit domn, și în curgerea anului 1584 a domniei sale, s-a rădicat împăratul Mehmet cu toate ale sale puteri ale Răsăritului, încă și cu Basarab v.v. Venind cu toată puterea Basarabiei, ca să robească pămîntul Moldovei, și ajungînd pînă la locul ce se numește

riul Văiei-Albe ; (avea Ștefan v.v. cu sine un fiu, anume Alexandru) a ieșit înaintea lor și a făcut cu dînșii mare rezbel în luna iuliu 26 zile și cu purtarea de grijă cea dumnezeiască, au fost biruți lângă rîu și au căzut acolo mulțime multă de osteni moldoveni. Atunci și tătarii au văzut pămîntul Moldovei, de cea parte. Pentru care, voinđ Ștefan v.v. cu a sa bunăvoință, și a zidit acest lăcaș în numele arhistratigului Mihail, spre rugăciune și pomenirea lui și domniei sale Maria și fiilor săi Alexandru și Bogdan și spre cea de-a pururea pomenire a bine credincioșilor creștini ce ce s-au ucis la războiul de la anul 7004, fiind în curgerea anilor săi de patruzeci de ani.“¹

Superioara acestii mănăstiri se chema Iustina Pătrașca, aveam o carte de recomandație către dînsa de la d. Dasiade. Ne priimi cu mare bucurie. Era o bătrînă, „tare di treabă“, cum zic damele moldave, cu accentul lor dulce și cu buzele lor delicate.

Mai aveam o scrisoare de recomandație către o maică, Agafia. Superioara îi dă de știre că au venit doi călători din Valahia și au o scrisoare pentru dînsa. Maica Agafia ne trimise știre că putem merge să o vedem.

Plecarăm cu bătrînica superioară.

¹ Biserica de la Războieni a fost într-adevăr construită de Ștefan cel Mare, în amintirea luptei de la Valea-Albă. Dar, evident, unele din datele pisaniei, așa cum o transcrie în traducere Bolintineanu, sînt greșite. În 1584, Ștefan cel Mare murise de opt decenii ! Biserica a fost înălțată în anul „de la facerea lumii“ 7004, adică în 1496, cînd voievodul se afla în al patruzecilea an de domnie și cînd se împlineau douăzeci de ani de la amintita luptă. O corectare trebuie să introducem și în ultima parte a traducerii pisaniei : „doamnei sale“ (n.e.).

Maica Agafia are casă nouă, grădiniță plină de flori, totul aici răsuflă curățenia, liniștea și meditația. Intrînd în salonul maicei Agafiei, ne păru că sîntem într-un salon din Iași, văzurăm două dame tinere, și așteptam să vie maica. Cît de mare fu mirarea noastră, cînd superioara, adresîndu-se către mine, îmi arată pe una din cele două dame și-mi zise că este maica Agafia, o femeie de douăzeci și șase-douăzeci și opt de ani, bine conservată, fragedă, albă și rumenă, cu trăsurile cele mai potrivite unui tip oriental. Amica sa era fiica unui boier din Moldova, călugăriță ca însuși. Băgai de seamă că, de nu toate, dar cele mai multe din aceste maici au maniere frumoase ; multe din ele au priimit educație ; unele vorbesc și scriu limbi streine și toate, fără osebire, la toate mănăstirile unde se află, se ocupă de literatura română, ba încă și de politică : toate sînt patrioate. Societatea, încă în frageda lor copilărie, le-au aruncat în umbra unei mănăstiri, ca să se roage și să se vestejească, ele își răzbună în contra societății, avînd cele mai vii simpatii pentru această societate ce le gînește. Datina era înainte [ca] părinții de familie, ce aveau mai multe fete, să trimiță o parte din ele sau pe toate, încă de copile, la mănăstire, ca printr-aceasta să scape de grija de a le mărita și să lase stare băieților. Aceste copile se încredințau călugărițelor, care le creșteau și, cînd veneau în vîrstă, le călugăreau și pe ele. Atunci părinții, care aveau mijloace, le hotărau o pensie pe viață. Ele nu trăiesc de la mănăstire, ci din venitul lor ; tot din acest venit își fac casele lor.

Superioara ne lăsă aici și să duse, căci îi venise niște vizitatori.

Maica Agafia ne invită să ședem la dînsa.

Spre seară ne însoți în toate plimbările ce făcurăm în vecinătățile mănăstirei. Ea ne arată râul unde a fost celebra bătălie a lui Ștefan cu turcii și ne spuse o mulțime de lucruri ce aveau raport cu această faptă istorică.

Seara ne înturnarăm acasă, unde veniră mai multe călugărițe, din care cele mai multe erau tinere și frumoase; conversația fu variată și plăcută. Unirea Principatelor ocupa mult spiritele lor. Lăudau pe toți românii care, în timpul alegerilor, se purtaseră ca români. În tot acel timp, aceste frumoase rugătoare se rugaseră în biserică pentru realizarea dorințelor românilor. Toate aceste convorbiri se făcură în societatea unui ceai înfricoșat. După ce se sfârși toate vorbile, călugărițele se retraseră pe la casele lor. Noi care rămăserăm ne puserăm la masă să cinăm. După cină, stăpina casei și amica sa ne rînduiră o cameră unde să dormim și ele se duseră să doarmă la una din surorile mamei Agafiei.

Este vorbă răspîndită în Moldova despre libertatea cea mare a călugăriților și despre rezultatul acestei libertăți. Mărturisesc că, în tot timpul ce trecurăm pe la aceste mănăstiri, purtarea lor fu astfel, încît nu văzură nici umbra unei fapte ce ar da dreptate opiniei sau calomniei. A doua zi de dimineată gustarăm la superioara. Această bună femeie ne rugă să aducem aminte lui C. Negri, ce era între episcopii mănăstirii, despre reparațiile trebuincioase la această mănăstire. De aici plecarăm la Tîrgul Neamțului, dupe ce ne luarăm ziua bună de la maici.

Priimirea cea bună ce avurăm la Războieni, amabilitatea maicilor ne împacă cu aceste delicate ființe, ascunse în umbra mănăstirilor.

Dupe cîteva ore ne aflarăm în Tîrgul Neamţului. Aici întîlnirăm întrînd, un vechi amic din Paris, Donici, ce era acum director la Ministerul Lucrărilor Publice şi care venise în trebi d-ale şoselei. Dar nu puturăm sta cu dînsul, căci era chemat la Iaşi. Moldova are mai multe şosele decît Valahia. Mai pozitivi, mai serioşi, mai practici decît muntenii, moldovenii să ocupă mai mult de îmbunătăţirea stărei materiale. Ei cred că prin îmbunătăţirea stărei materiale mai lesne ajunge un popor a-şi îmbunătăţi starea morală şi intelectuală. Astfel, cu toate abuzurile ce se fac, ei reuşiră să aibă astăzi mai multe şosele şi poduri în ţară; mai în toate părţile, unde circulam, călcam pe o şosea. Fostul domn M. Sturza se sili mult cu drumurile.

Tîrgul Neamţului [...] este aşezat într-o poziţie frumoasă. Spre nord-vest al oraşului se află frumosul aşezămînt filantropic, un mare spital şi o şcoală publică, institut făcut şi întreţinut din veniturile mănăstirii Neamţului. Afară din oraş, tot într-această direcţie, se înalţă un şir de munţi cu coastele întunecoase şi cu vîrfurile verzi. Pe un scos din acest munte se află ruinele Cetăţuii Neamţului. La poalele muntelui cură un riuleţ murmurînd şi spuind poate, în limba lui, faptele frumoase ce s-au trecut într-acea cetăţuie; dar călătorii trec fără să-l înţeleagă şi fără să ştie că pe ţărîna ce calcă a curs sîngele străbunilor, pentru apărarea patriei.

În Tîrgul Neamţului găsirăm un vechi amic, Cozadini; acest june era din şcolarii cei mai silitori din Şcoala Politehnică din Paris. Astăzi, înturnat în patria sa, se făcuse arendator de moşii şi făcea bani. Caracterul său independent îl făcu să lepede orice altă ocupaţie ar fi fost dată de

guvernămînt. Cozadini ne priimi cu bucurie și ne ținū aici trei zile. Într-o dimineată meraserăm cu dînsul să vizităm Cetățuia Neamțului.

Aici ne urmarăm cîtva timp pe cărarea neregulată și scobită a torentului ce cade din munte, în timpul ploilor ; pe urmă luarăm la stînga pe o cărare strîmtă printre pomi ; urcarea nu era anevoioasă. Curînd ajunserăm la poalele cetățuii. Privirea de aicea asupra văiei și munților din față este încîntătoare. Ni se păru un moment că sîntem mai pesus de ființele omenești, dar ne deșteptarăm lesne din acest vis și cunoscurăm ursita noastră de slabi muritori, mai slabi încă decît ceilalți, căci ne simțirăm osteniți. Cetatea, despre munte, este înconjurată cu un șanț foarte larg. La o mică depărtare de cetate este un pilastru gros de piatră, ce forma înainte cel dintăi pilastru, unde era capătul podului în cetate. La cîteva pasuri de la acest pilastru, se vede altul dărîmat, apoi tot atîtea pasuri, prin șanț altul, în scurt puturăm recunoaște cel din urmă loc, unde se sfîrșea podul. Zidurile cetății parte stau încă în picioare, altele sînt dărîmate. Partea castelului, despre vale, este așezată pe marginea unei stînci rîpoase. Nu voi vorbi de celealte detaiiuri, mă voi mărgini numai a zice că fondația acestui castel nu se știe sigur în ce an și de cine s-a făcut. Cu toate acestea nu este o lucrare antică. Castelul a trebuit să fie făcut în epoca domnilor Moldavii înainte de Ștefan cel Mare. Știm, prin tradiție, că aici Ștefan avea pe maică-sa și familia sa, în timpul rezelului de la Valea-Albă, că dupe acest rezel, eroul Moldovei veni aici să caute azil și că mumă-sa nu voi să-i deschiză porțile cetăței, că Ștefan plecă în urmă de aici și, strîngînd ostiri, înfrînse o parte din armia otomană. Mai tîrziu Sobiesky intrînd în Moldova

și reușind determina pe Cantemir să ia parte cu el împotriva turcilor, se osteni citva timp să ia această cetate, ocupată de cîțiva plăiași moldavi.

De la Tîrgul Neamțului purceserăm la mănăstirea Văratecul. Calea este bună și locurile pline de frumusețe. Mănăstirea se află sub poalele unui munte, la o distanță de o oră și jumătate de la Tîrgul Neamțului. Pe cale întîlnirăm o trăsură urmată de două altele. În trăsura dintăi era maica Eugenia Negri, de la Văratec, care, cu vreo cîteva zile mai înainte, la aflarea sf. sale și a noastră la Iași, ne invitasă să mergem la Văratec. Acuma se ducea la Iași și noi mergeam la mănăstire prea tîrziu. Stăturăm în cale. Maica Eugenia voi să se înturne; noi nu priimirăm cu nici un chip. Atunci ne recomandă unci maice amică a sa, ce se afla în trăsura și care era destinată a se înturna seara la mănăstire, să ne deschiză casa și să ne dea ospitalitate. Astfel fiind, ei plecară și noi pornirăm spre mănăstire.

Pină a nu intra în curtea mănăstirii, trecurăm printr-un sat. Acest sat este format în mare parte de casele călugăriților. Un oraș de călugărițe ! Trăsura noastră intră în curtea mănăstirii : lîngă casa maichei Eugeniei se opri și noi coborîrăm aici. Două surori, servitoare ale maichei, dedate cu astfel de vizite, ne deschiseră casa și intrarăm, fără să ne întrebe cine sîntem. Ardeam de nerăbdare să cunoșc viața monăstirească, această mănăstire și casa maichei Eugeniei, ce cunoșteam din auzire încă de mulți ani de la amici cu care trăiam în plăcuta societate a lui C. Negri. Casa maichei Eugeniei era situată, despre poarta curței, la dreaptă, întrînd, după trei sau patru alte case de la casa superioarei. Are o mică grădină cu flori, prin care trebuie să treci, ca să te duci în casă. Casa are două caturi,

cu un fel de balcon. La catul întâi (*rez de chaussée*) sînt două camere, în care pot să între vizitatorii ; la dreapta, o cameră de conversație ; aici se văd mobilile cele mai de gust, în față este sala de mîncare, unde tot ce poate dori cineva să vadă într-o sală de mîncare, mai curat, mai bine combinat și mai de lux, se află aici. Din sălița de afară, așternută cu tapete curate, te urci pe o scară elegantă, de unde începe altă săliță asemenea mobilată cu eleganță. De aici intri în salon, în stînga, dupe ce te întorni ; acest salon poate să rivalizeze în lux, cu cele mai renumite saloane din Iași, deși nu este prea mare. În sălița despre balcon se află o bibliotecă de cărți rumânești : orice carte tipărită într-această limbă se află aici legată cu mare eleganță. În față cu salonul este o cameră de ședere ; aici, ca în toate camerile, se află același lux ; aceeași curățenie, dar într-alt chip mobilată. Tablouri și portretele familiei Negre, împreună cu alți amici ai familiei împodobesc pereții. De aici intri în camera de culcare a maicei Eugeniei ; poci zice că aceasta este mobilată de mîinile grecilor. Dupe ce vizitarăm toate camerile, ne coborîrăm în sala de conversație.

Atunci sosi și maica... ce petrecuse pe stăpîna acestui lăcaș elegant pînă la Tîrgul Neamțului.

Petrecurăm seara vorbind cu această maică, a cărei conversație era interesantă. Și sfîrșirăm prin ceai, dupe ceai ne aștepta o cină exchisă, apoi repaosul de care aveam trebuință. Eu ocupai camera de culcare a maichei și dormii dus pînă a doua zi ; compatriotul meu ocupă camera cu portreturi ; i se făcu patul aproape de portreturi : dormi rău și visă că toate portretele se coborîseră din perete și avusese cu ele conversații bizare, că la sfîrșit cer-cară să-l sugrume.

Dimineața mersem la superioara. Aceasta ne priimi bine ; știrile bune despre unire ce-i aduserăm o umplu de bucurie.

De aici mersem să vizităm biserica.

Văzurăm asemenea mormîntul Elisavetei Brîncoveanu, această femeie " extraordinară pentru timpul nostru ; ea lăsă poziție strălucită, bogății mari și, oprindu-și o parte din veniturile sale, se retrase într-această mănăstire. Călugărițele din Văratec ne spuseră că, puțin timp înainte de a muri, bătrîna Brîncoveană zicea : „Este un an de cînd era să sfîrșesc cu viața ; dorința însă a vedea Principatele unite, mi-a lungit zilele : acum speranța este pierdută pentru mine ; nu mai am pentru ce să trăiesc“ ¹.

Cît de frumoase, cît de nobile, cît de patriotice, sînt aceste simtimente ! De vom face o comparație între aceste expresii și acele ale mumei lui Ștefan, putem încă a ne făli că în epoca noastră se află o femeie română.

Văratecul are mai multe sute de călugărițe ; fundația lui nu este veche ; călugărițele mi-au spus istoria acestui schit, dar mărturisesc că am uitat. Tot ce-mi aduc aminte, este de 120 de ani, un boier sau o damă ce se dusesese într-acest loc să șază și a pus baza acestii mănăstiri. Mănăstirea are venitul ei.

Clima aici este bună, deși rece. Noi trăiam cu focurile în sobe și mărturisesc că tot nu-mi era cald.

Făcui cunoștința mai multor maici, unele din ele aveau cunoștințe și conversație foarte plăcută.

¹ Dezamăgirea bătrînei Elisabeta Brîncoveanu se datora realizării la alegeri a unei majorități antiunioniste. Cum se știe, dovedindu-se că fuseseră măsluite, acele prime alegeri fuseseră anulate (*n.e.*).

Era zi de sîmbătă. Prin urmare trebuia să stăm aici sau să pornim în acea zi la celealte mănăstiri ; dar cu trăsură streină, căci evreul vizitiu nu voia nici într-un chip să plece în acea zi. Superioara mănăstirei ne împrumută trăsura, să ne ducă la mănăstirea Agapia și de acolo la Tîrgul Neamțului. Plecarăm într-această trăsură, luînd cu noi pe maica... care era să ne introducă în mănăstire. Calea prin munți de la Văratec la Agapia este mai grea, puserăm mai mult de o oră pînă acolo.

Agapia este situată mai înuntru celor dintăi munți pe marginea unui rîu. Poziția ei este mai frumoasă decît a Văratecului. Călugărițe sînt mai puține decît la Văratec, cele de aici sînt renumite pentru frumusețe, eu cred că nici Văratecul, nici Agapia nu întrec supt acest raport pe cele de la Războieni..

Voi face grația cititorilor de a nu le mai descri chichițele acestii mănăstiri. Maica ce ne conducea ne duse la superioara locului, ce ne priimi ca o damă binecrescută. Această femeie era trecută, dar încă frumoasă, o expresie de nobleță și de mărire amestecată cu blîndețe evanghelică era răspîndită atît în fața sa, cît și în vorbele sale. Poți zice că o asemenea femeie ar fi rară în cele mai cultivate și strălucitoare cercuri.

Dorul țarei era mult mai simțit de aceste femei, decît de cei mai înflăcărați patrioți. Toată conversația noastră fuse despre țară.

Noi nu întîrziarăm mult aici, făcurăm cîteva vizite pe la maici, apoi plecarăm la Tîrgul Neamțului.

Pe cale întîlnirăm pe d. G..., un tînăr moldav, arendator moșiii Băltățești, el ne zise că auzise despre venirea noastră și se luase după noi ca să ne întîlnească, făcurăm cunoștința sa într-un loc

foarte poetic. De aici ne aruncarăm iar în trăsură. Ajungînd la Tîrgul Neamţului, acest amabil june ne invită la Băltăţeşti, dar ne era peste putinţă a primi; priimirăm să ne ducă a doua zi la mănăstirea Neamţului cu trăsura sa.

Înturnîndu-ne la Cozadini, aflarăm o cunoştinţă, pe Iorgu Răsnovanul, administratorul ţinutului. Acest june ne dete ştire că frate-său Alesandru Catargiu ne aştepta la Piatra.

Altă schimbare de proiect. Cu toate acestea nu puteam lăsa Tîrgul Neamţului fără a merge la mănăstirea Neamţului.

A doua zi, venind d. G., plecarăm la celebra mănăstire de călugări.

Mănăstirea Neamţului este situată în poalele munţilor, o oră şi jumătate departe de Tîrgul Neamţului, pe o luncă lată şi înconjurată despre nord-vest cu un şir de munţi, încununaţi cu brazi. Această mănăstire se întinde ca un oraş. Se află aici peste o mie de călugări moldoveni, bulgari, ruşi. Au o bibliotecă, un spital şi camere pentru călători: Veniturile ei sînt foarte mari şi părţi din aceste venituri întrebuintate pentru aşezăminte publice.

Pe la sfîrşitul domniei lui Gr. Ghica, era egumen arhimandritul Dionisie, om luminat şi cu dorinţa de a face multe lucruri frumoase. Reformele însă nu plăcură călugărilor. Să uneltiră mulţime de intrigi împotriva acestui reformator, pînă cînd ajunse lucru la un fel de revoltă din partea a cîţiva călugări. Atunci părintele Dionisie se retrase. În scurtul timp cit se află aici începu cîteva lucruri priincioase.

Acum era egumen un altul.

Noi furăm primiţi într-o sală veche şi umedă; ne urcarăm aici pe nişte scări mizerabile. Eco-

nomul ne trimise mâncare din care nici nu gustăram, de frică să nu ne bolnăvim de gastrid : atît bucatele erau necurate și reci.

Merserăm în biserică. Biserica, ce ar trebui să fie un adevărat templu sub raportul arhitecturii, căci mănăstirea are venituri, este ca toate bisericile sărace, ce n-au decît patru pereți, înîntre bisericii este pavat cu cărămizi ca băile armenesti. Îndată ce intrarăm în biserică, auzirăm servițiul zicîndu-se și cîntăreții cîntînd în limba rusească. Aceasta ne făcu ciudată impresie. Compatriotul meu, Marin, ieși repede din biserică, urmat de econom și alți doi călugări, și strigînd în gura mare, furios. Cum se poate în Moldova, la mănăstire pămînteană, să se citească în limba streină !

Se duse să vază pe egumen și acolo încă protestă.

De aici vizitarăm biblioteca. De la plecarea părintelui Dionisie, biblioteca este neîngrijită. Camera de citire este întunecoasă, și cărțile suite într-un pod și lăsate în dispoziția șoarecilor.

Mai vizitarăm spitalul. Din cauza marei neîngrijiri, ne fuse peste puțină să putem sta un minut în camerile bolnavilor. Bolnavii erau îmbrăcați în cojoace ; ușele și ferestrele nu se deschideau niciodată în cursul zilei, rareori se mătura pe aici.

Inchisoarea nebunilor nu era în stare mai bună.

Cîtă osebite de regula și curățenia mănăstirilor de călugărițe !

Peste tot, oriunde aruncai ochii, îi înturnam cu dezgust, fiindcă pretutindeni nu vedeam decît expresia necurăteniei, decadenței și mizeriei.

Lăsarăm această mănăstire cu nemulțumire și ne înturnarăm la Tîrg.

A doua zi plecarăm spre Iași, căci ne temeam să nu se strice timpul, astfel lăsarăm proiectul d-a merge la Piatra.

În cale ne veni ideea să mergem la Fălticeni, ca să vizităm ruinele cetății Baia, unde Ștefan cel Mare învinse armia lui Matei Corvin.

Luarăm dar calea Fălticenilor.

Seara eram la Fălticeni. Poziția orașului este rară prin frumusețea lăturărilor ei ; dar orașul are o fizionomie de mizerie, intrînd în oraș ni se păru că intrăm într-un oraș evreu. Ei aveau procesii religioase pe strade, mergînd cu făclii aprinse.

Ne duserăm la un birt ținut de acești necurați oameni ; dar îndată ce intrarăm în casa lor furăm nevoiți a ieși, atît era aerul de stricat ; hotărîrăm să dormim în trăsură.

Atunci se arată polițaiul orașului. Aflînd cine sîntem și ce ni se întîmplase la birt, ne invită acasă la el : nu era timp a refuza.

Polițaiul nu era bogat și avusese nefericita idee să se însoare de curînd iar cu o săracă, ca să facă copii săraci, și să simtă și mai mult dulcele sărăciei.

Aflarăm aici cîteva dame cu idei... dar recunoștința ospitalității nu mă iartă a vorbi mai mult... voi zice numai că trecurăm noaptea destul de rău.

A doua zi meraserăm la vechea Baia.

Acest sat astăzi este proprietatea marchizei Betmar, care are aici o grădină și o casă foarte frumoasă.

Vizitarăm ruinele. Afară din sat văzurăm o biserică veche și dărăpănată, din timpul lui Ștefan cel Mare, poate ; în grădina marchizei sînt mai multe ruine.

Un om bătrîn, ce îngrijește de lucrurile marchizei, ne primi cu amabilitate. Acest om avea frumoase simtimente.

Dar este timp a vorbi de lupta memorabilă ce să întîmplă aici. Pentru aceasta ne vom servi de cronicile țarei și alți scriitori.

Intr-al cincilea an al domniei sale, Ștefan cel Mare prădă țara Ungarii, din partea lăcuită de seclari, și se înturnă în Moldova învingător. Această călcare fu văzută de Mateiaș Corvinu, regele Ungarii, ca o mare insultă. De atunci se hrănea cu speranța că va sosi o zi să-și răzbune asupra lui Ștefan. Aștepta numai ocazia, și ocazia i se dete de domnul Petru Aron și un aventurier anume Berendea. Ei după ce căutară să afle ajutor la regele Lehie, fără să reușească, trecură în Ungaria la Corvin și cerură oaste, ca să meargă în Moldova să gonească pe Ștefan. Corvin se înduplecă, crezînd ca să supuie Moldova la autoritatea lui. De cîtva timp Corvin se lăuda că luptele lui Ștefan se făceau din ordinul său și că însuși Ștefan era guvernorul său. Hotărî dar să între în Moldova cu oștiri și pentru aceste strînse o armie de patruzeci mii oameni ; s-a pus în capul ei el singur, îngîmfat fiind de învingerile ce avu-sese mai înainte cu alți vecini ai săi și cu turcii. Plecă și ajunsese la hotarul Moldovei. Pretextul său era să scoată pe Ștefan din domnie și să puie pe Petru Aron. Armia sa a ieșit la Oituz, și de acolo a mers la Roman, unde au odihnit șase zile ; plecînd de aici, ungurii au pus foc orașului. De la Roman s-au dus spre Suceava arzînd și prădînd. Pe cale Corvin s-a abătut cu oștile sale la cetatea Baia le 14 dechemvrie.

Ștefan luase de mult de știre despre sosirea ungurilor și preparase armia sa de apărare. Ștefan primise un mic ajutor de la regele Poloniei. Cu toate acestea nu cuteza să se lovească cu ungurii

la cîmpie, căuta să combată la strimtori, din cauza mulțimei neamicilor.

Ungurii, așezați la Baie, neavînd nici o temere despre Ștefan, se deteră la petreceri și la cele mai deșarte moliciuni, fără să mai îngrijască de măsurile cuviincioase pentru siguranța lor.

Ștefan luă știre prin spionii săi că ungurii sînt la Baia și că acolo petrec în desfătări și în prăzi, plecă spre seară din Suceava cu toată oștirea disponibilă, infanterie și cavalerie și ajunse încă noaptea la Baia ; aici găsi pe unguri adormiți, fără nici o preveghere și îmbătați de vin și de plăceri. Ștefan căzu cu furie asupra lor, noaptea, zice cronicarul polon Mihovie, cînd toate lucrurile apar în ochii oamenilor mai teribile și mai înfiorătoare, puseră foc orașului. Soldații lui Ștefan se repeziră în unguri, cu furie. Ungurii, amețiți și trăsniți, nu putură să se apuce de luptă, ci se puseră a fugi prin noapte, care unde apuca, spăimîntați de flacări și de sabia moldavilor. Dar fuga nu putea să-i scape, întunerecul și necunoștința locului îi duceau la pieire, rătăcindu-i, apoi dîndu-i în mîinile învingătorilor. Prin păduri, prin strimtori îi vinau țărani moldavi, ca pe niște heare, și nimeni din acești nefericiți nu puteau scăpa. Măcelul din oraș era teribil ; flacăra trecea pe șiroacle de sînge pe strade, peste douăsprezece mii de unguri au căzut morți ; regele abia a putut să scape cu puțini din suita sa, de trei ori rănit ¹. În acest rezbél a pierit și Berendeia ; Petru Aron a scăpat în Polonia.

Asfel de suvenire recheamă acest loc.

Pe ruinele acestii cetăți este astăzi un sat de țărani nefericiți, amestecați cu evrei [...]. Ei abia știu că aceste ruine din timpul lui Ștefan. Vă-

¹ Kromer (n.a.).

zîndu-le, neapărat trebuie să gîndească la trecut, dar în imaginația lor nu văd nici armile lui Ștefan, nu aud nici nichezarea cailor și gemetele trufașilor unguri. [...]

Noi nu șezurăm mult într-acest loc. Un cal se bolnăvi și furăm nevoiți a-l lăsa și a pleca numai cu trei.

Pe cale întîlnirăm încă pe d. G..., cu care ne duseserăm la mănăstirea Neamțului.

Umblarăm toată ziua pînă la miezul nopței, întrebînd neîncetat despre drumul nostru.

În sfîrșit ajunserăm la moșia d-lui Mardariu, care păru încîntat de sosirea noastră. Trecurăm noaptea aici și a doua zi plecarăm către Iași.

Mai șezurăm cîteva zile la Iași, apoi plecarăm cu diligența la Galați și de la Galați la Brăila, și pe urmă la Giurgiu și București.

CĂLĂTORIA DOMNITORULUI
PRINCIPATELOR UNITE
LA CONSTANTINOPOLE

CALĂTORIA DOMNITORULUI PRINCIPATELOR UNITE LA CONSTANTINOPOLE

I

Vizita domnitorului român în capitala Imperiului otoman a ocupat și ocupă încă spiritele în amîndouă principatele. Unii au crezut că are de scop realizarea unirei țărilor într-un chip definitiv. Astfel auzirăm, cu durere, mulțime de oameni întrebîndu-se dacă turcii au dat unirea țărilor, dacă domnitorul a căpătat această unire !

Călătoria domnitorului la Constantinopole nu a trebuit să aibă altă țintă decît executarea unei voinți a puterilor garante stipulată în tractate și fără a cărei executare s-ar fi atras asupra țărilor urmări nefericite ; a fost o datorie tristă, poate, dar care a căutat a se executa neapărat.

Cît pentru unirea țărilor, domnitorul nu putea lucra lingă Poarta otomană cu speranța de a căpăta de la turci, fără să fi compromis autonomia română. De ar fi tratat numai cu Poarta, ar fi deschis cale turcilor în lucrurile noastre,

Convențiunea încheiată la Paris, suscrisă de șapte plinipotențieri, numai la Paris se poate schimba, numai cele șapte puteri, împreunate, o pot modifica. Să ne explicăm. Românii sînt autonomi : numai românii pot lua inițiativa, voi să

zic, pot proclama unirea țărilor prin domnitorul lor, prin corpurile lor legislative. Puterile streine pot recunoaște cele făcute. Nimic mai mult ; și această recunoaștere se poate face în conferințe.

Domnitorul Principatelor Unite a înțeles această importanță chestiune și, în marele simț de naționalitate, nu a putut decît să suriză în față cu cei care așteptau unirea țărilor de la Poarta otomană.

Tot ce domnitorul ar fi putut face era să sondeze opiniunea puterilor garante, nimic mai mult. Această bază o dată așezată, să începem descrierea călătoriei domnitorului în capitala Turciei. Ea poate servi într-o zi de fapți veridici la cei ce vor scrie istoria acestei epoce.

Accastă călătorie, pînă astăzi, este singură de felul său. Vizita m-s., în adevăr, deși suordonată voinței Europei, are aerul unei întrevederi a doi suverani, din care cel mai interesat în chestiune este imperatorul otomanilor. Niciodată în cazuri de această natură, Poarta otomană nu a exprimat atîta dorință de a vedea un *domn* român în capitala Turciei ; niciodată nu au oferit mai multe onori aleșilor românilor ; însă niciodată domn român nu a arătat mai multă demnitate, fiertate națională și mai puțină grabă de a face această vizită impusă de tractate. Situațiunea actuală a Turciei, noile condițiuni ale țărilor române putea să fie pentru mult întru aceasta ; dar atitudinea demnă și națională a principelui Alexandru Ioan și conduita mintoasă a agentului țărilor, demnul bărbat Negri au contribuit cu desăvîrșire să încunune dorințele românilor.

Chemat a face parte din astă călătorie, nu poci lăsa să treacă ocaziunea fără a descrie cele ce se întîmplară în cursul ei.

Îndată ce se decise epoca plecării, *domnitorul* anunță numele persoanelor din Muntenia ce cătau să-l însoțească.

Șase serginți din corpuri, câțiva ofițeri :

Gorjan,

Bălan,

d. general Heresco,

d. General Golescu Nicolae,

d. Solomon, Vilara, Dadu Filipescu, adiotanți,

d. Ștefan Golesco, prezidentul Com. Centrale,

d. M. Ghica,

d. Plaino,

d. Marin Sergiescu,

d. Bolintineanu.

Dupe aceasta, se luă dispozițiuni ca o parte din aceste persoane să plece înainte pe la Giurgiu, cu vaporul, și să aștepte la Galați. Ei se îmbarcă joi cu vaporul. *Domnitorul* plecă luni de dimineață, însoțit numai de adiotanții Silion, Pisoski, Pruncu, junele Aslan, de comisarul Dunării ¹ și de d. Marin Sergiescu.

De la București la Galați sînt unsprezece poști. Plecarea se făcu pe la 10 oare ; prin urmare, seara nu puteam ajunge la locul destinațiunei noastre, astfel mersem a trece noaptea la Broșteni, moșia d. Vangele Zapa, situată pe malul Ialomiței, la trei poști și jumătate de la București.

Localul d-lui Vangele, în aceste părți singuratice, este văzut cu plăcere de toți călătorii. O casă mare, îngrădită cu ziduri, o grădină cu fructele și florile cele mai plăcute ; o priimire de cele ce au rămas rari încă în pămîntul țării române pentru toți

¹ D. Bolintineanu (n.e.).

călătorii întârziați ce caută ospitalitatea în aceste locuri, iată acest locaș renumit în părțile locului.

D. Vangeli este de națiune albanez.

Călătorii își vor aduce aminte despre ofertele grațioase ce făcu d. Vangeli : cinci mii galbeni a depus pentru facerea unui dicționar român, unei istorii și unei gramatici. Își vor aduce aminte de suma ce mai oferi pentru armarea țării. Sumă mai mare decît toate acelea ce oferiră cei mai mari proprietari români.

Cu noi veniră încă directorul poștilor, T. Bolinteanu, ministrul dinîtru și alte persoane.

Douăzeci de servitori, greci, albanezi, români, se puseră îndată la dispozițiunea călătorilor.

A doua zi, pe la 5 ore, pornirăm de aici către Brăila.

Locul pretutindeni prezintă un aspect de stepuri, ceea ce românii numesc baragane. Dacă frumusețea siturilor lipsește, cel puțin pămîntul pare foarte roditor.

Ajunserăm la Brăila pe la 3 ore.

Aici întîmpinarăm soldații români de garnizoană trimiși înaintea domnitorului. Trăsurile noastre trecură pe lîngă dîșii. M.-s. luă calea Galaților, fără a se opri ; un peloton de dorobanți escortă trăsura domnească la oarecare distanță, în calea Galaților. Către seară ajunserăm la Galați.

Galații este cel mai mare port al țărilor unite, are optzeci la nouăzeci mii locuitori, deși numai zece case de comerț române. Casele cele mai numeroase, cele mai mari sunt grece [...].

Galații se fălește a fi patria domnitorului.

Mai toată populațiunea îi ieșise înainte.

Soldații de garnizoană erau sub arme. Fiecare credea că marele oraș de port preparase domnitorului cea mai mare și mai luxoasă casă spre a trece

noaptea. Fiecare credea că principele Cuza va coborî în unul din acele locașuri. Care fu mirarea noastră văzînd că domnitorul coboară la mica și modesta locuință a maicii sale, astfel precum ar fi făcut-o cînd nu era decît un simplu pîrcălab. Cît pentru mine, vedeam cu plăcere toată acca mulțime de curtezani și de magnați muieți în aur venind și plecînd cerbicii lor înveliți în aur sub locașul modestiei și simplității. Lectiunea era sublimă. Vom ști oare a profita ?

Toate ospătăriile erau pline. Cu toate acestea, noi găsirăm două camere la otelul „Moldo-Valahiei“. Aici aflarăm un vechi și brav amic, Mălinescu, membru inteligent al Comisiunii Centrale, venit spre a însoți pe domnitor în capitala Turciei.

Joi la 8 ore ne imbarcarăm la Galați pe vasul cu vapor francez „Taurus“. Corveta „Bayrut“, trimisă de Poarta otomană ca să ia pe domnitor, se afla la Sulina. Pînă aici trebuia să purcedem cu vasul francez despre cari am vorbit. Acest vas luă o mie trei sute galbeni ca să ne ducă la Constantinopole. Pe corveta otomană nu erau decît zece locuri disponibile. Prin urmare, o mare parte din cei ce însoțeau pe domnitor erau nevoiți să meargă pe vasul francez cu care plecarăm. Pe acest vas întîlnirăm pe toate persoanele plecate din București ca să însoțească pe domnitor. Văzui asemenea mulțime de români moldoveni, un consol englez din Iași.

Demnul bărbat C. Negri, agentul ambelor țări la Constantinopole, venise în Galați ca să întîmpine pe principele Cuza. El era totdeauna adorat printre compatrioții săi.

Către seară ajunserăm la gura Dunării.

Aici vasul se opri, și un caic ne aduse pe guvernorul turc al locului, însoțit de alți doi funcționari. Domnitorul îi priimi cu amabilitate, dar cu dem-

nitatea cuvenită suveranilor români independenți.

Îndată ce ne apropiarăm de corveta otomană, ea repăru strălucitoare sub un foc de Bengal prelungit. În urma noastră, un alt vapor otoman, în stațiune la Sulina, ne dete același spectacol.

La Sulina furăm întâmpinați de bubuitul tunurilor de la vaporul otoman de stațiune.

Sosi îndată un canot de la corveta de rezel a lua pe principe și persoanele desemnate ca să treacă în acest vas.

Aceste persoane au fost :

consolul englez,

prezidentul Comisiunii Centrale, Șt. Golescu,

d. D. Ghica,

d. Plaiu,

d. Coco Sturdza,

Gr. Balș,

doctorul Kluk,

doctorul Steege,

generalii C. Heresco și N. Golescu,

adiotantul, maior Pisoski.

După un pătrar de oră, generalul Heresco se înturnă la vasul nostru și ne spuse că acolo nu aflate loc de culcare comod.

Din persoanele mai însemnate ce rămaseră aici fură Mălinesco, membru Comisiunii Centrale, cumnatul domnitorului, G. Lambrino, Cozadini, A. Jopa etc.

Îndată ce corveta otomană imperială apareilă, pornirăm și noi, fiind calea Varnei. Corveta pleacă d-a dreptul ; mult timp văzurăm corveta, dar umbra și depărtarea ne opriră a o mai zări.

Pentru prima oară pe Marea Neagră mi se întâmplă să văz o mare atât de lină. Cele mai multe persoane ce se aflau aici veneau pe mare pentru întâia oară. Astfel se mirau cum sunt oameni care se

plîng contra acestui element. Unii crezură că nu sunt supuși la răul mării.

Rămaserăm trei ore la Varna.

Comandantul vasului imbarcă aici vreo douăsprezece persoane străine, din emigrați tătari, deși nu avea acest drept după condițiunile făcute cu noi. Aproposito de tătari, vom spune aici că pretutindenii întîlnirăm vase pline cu familii de tătari emigrați : mai toți se îndreptau către Bulgaria. Ce rău gonește pe acești oameni din patria lor, nu îl știm ; dar putem a-l ghici.

De la Varna pornirăm înainte.

Marea se mai întărită și ținu astfel pînă la miezul nopții, cînd oarecine ne anunță că se zărește farul de la Kara-Burnu. Din ce în ce, vîntul se înfură, și soții nostri de călătorie începură să cază unul cîte unul. Din fericire, peste două ore eram aproape de intrarea în Bosfor ; aici marea fiind lină, toți se deșteptară și ieșiră pe podul vasului.

Corveta otomană, unde se afla domnitorul, ajunsesese în Bosfor cu două ore înaintea noastră și aruncase ancora la gura Bosforului. Vasul nostru se opri asemenea, așteptînd ziua, ca să se ia dispozițiuni ce ne era încă necunoscute.

II

Duminică la 9 ore se dăte ordin să trecem pe batelul otoman. Se trimise mai multe luntri ca să ne transporte. În zece minute eram toți reuniți pe acest vas. Corveta „Bayrut“ este elegantă. Comandantul ei este un negru abisinian. Se zice că ar fi unul din cei mai renumiți comandanți otomani.

Pe la zece ore, vasul nostru pleacă pe Bosfor către Emirgian, unde se află palatul destinat pen-

tru domnitor și suita sa. D. C. Negri plecase înainte cu un caic către acest locaș.

După treizeci de minute ne oprirăm înaintea palatului. Mai multe caice d-ale sultanului, lăsate în dispozițiunea domnitorului, sosiră aici, să ne transporte pe mal. Domnitorul, însoțit de capii corporilor legislative, se coborî într-unul din aceste caice. Ceialți îl urmară.

Atunci tunurile de la batel începură a face foc, după datina ce se observă în asemenea ocaziuni. Două rînduri de soldați otomani se înșirară și lăsară loc de trecere domnitorului, prezintînd armele.

Îndată ce intrarăm în acest palat, oșpeții dunăreni se rînduiseră cîte unul sau cîte doi în fiecare cameră din apartamentele inferioare. Cele de sus fură destinate pentru domnitor.

Acest palat a fost mai înainte al celebrului Cosref-pașa. După moartea acestuia, trecu în posesiunea lui Reșid-pașa. Reșid muri, și palatul deveni posesiune a sultanului. Astăzi este destinat pentru călătorii augusti ce vin la Constantinopole. În timpul rezelului Crimeii se preparase a primi pe imperatorul francezilor, dar imperatorul nu veni. De curînd el oșpetă pe duca de Brabant, apoi pe duca Constantin al Rusiei, acum pe domnitorul românilor. Se zice că aici, într-o sală din etagiul inferior, se suscrise vestitul tratat de Balta-Liman.

Eu nu lăcuii acest palat. Cerui voie domnitorului să locuiesc în casa d. C. Negri, la Buiukdere.

Voia se dete, și astfel, în toate serele, mă înturnam cu vechiul și demnul meu amic în modesta, dar simpatica sa locuință. Satul Buiukdere este campania unde, în timpul verei, locuiește cea mai aleasă societate europeană din Pera. Aici locuiește mai mulți ambasadori. Cheiul său este renumit pentru frumusețea ce prezintă Bosforul.

Casa agentului nostru este situată pe mare. Că grădină încântătoare se desfășură sub ferestrele sale despre munte și rivalizează prin farmecele ei cu frumusețile ce marea prezintă pe cealaltă parte.

Locașul agentului nostru este azilul tuturilor fiilor țării rătăciți în aceste părți. Masa sa este întinsă pentru toți și ne recheamă timpul patriarhilor. C. Negri, prin caracterul său cavaleresc, loial, generos, a devenit atât de iubit și stimat în aceste locuri, încât, ca să dăm o slabă idee, vom spune că copiii de toate națiunile de aici, când îl întâlnesc, ies înaintea sa cu bucurie și cu respect. Numele român, demnitatea națională s-au mărit prin înțeleapta sa conduită.

Abia ajunserăm în palatul de la Emirgian și se prepară o gustare pentru toți. O gustare de un lux cu totul oriental. Guvernul otoman se însărcinase, în tot timpul șederei noastre aici, să cheltuiască pentru hrana noastră. Cheltuielile pe fiecare zi erau fabuloase. Mai mult de un milion a costat pe turci vizita noastră pe Bosfor !

Abia ne scularăm de la masă, și ambasadorii trimiseră pe secretarii lor să felicite pe m.-s. pentru buna sosire. Ministrul afacerilor străine al Turciei veni în persoană, îndată dupe ce ajunserăm, să vizite pe domnitor. Sultanul trimise pe secretarul său cu aceeași misiune.

D. Negri reușise să scoată de la guvern o programă despre ceremonii cu totul avantajoasă țării și domnitorului.

Luni, pe la 2 ore, ne adunarăm toți românii la palatul ce ocupa domnitorul, ca să purcedem la șaraiul sultanului. Românii nostri se adună îmbrăcați ca pentru nuntă, cu decorațiuni, cravate și mănuși albe. Un mic batel cu vapor, al guvernului, ne aștepta la scara palatului. Ne imbarca-

răm pe dinsul, avînd în frunte pe capul țărilor române. Vasul se îndreptă către saraiul sultanului de la *Dolma-Bacce*. Dupe patruzeci de minute, ajunserăm la scara ce conduce la sarai. Aici ne debarcăm toți și intrăm prin galeria unor case ce sunt o dependență a saraiului. La capul galeriei ne priimi ministrul din afară, *Safeti-efendi*. Mai departe aflăm o companie de soldați din garda imperială ce ne prezintă armele. Această gardă este îmbrăcată în uniformă de culoare roșie. Trecuăm prin curtea saraiului, formată într-o grădină desfătătoare. Ne îndreptarăm către intrarea în sarai. Aici aflăm mulțime de gărzi ce făceau două rînduri, în costum vechi otoman. Marele-vizir Ali-pașa priimi aici pe domnitor, apoi urcarăm scara pe sub un înveliș de sticle roșii prin care razele se răsfrîngeau roșii și vii, foarte neprîncios pentru ochi, ceea ce făcu pe unul din noi să zică că în palatul sultanilor cineva devine orb.

Trecuăm o galerie cu coloane, apoi deodată ne văzurăm într-o sală mare. Sultanul ne apărură în mijlocul sălei, în picioare, și înaintă către noi cu pas lin. Sultanul purta o manta scurtă și neagră, cu gulerul cusut în diamante; sabia sa, cu mînerul muiat în diamante. Pe cap, un fes, dupe datina funcționarilor turci. Sultanul pare mai bătrîn decît vîrsta sa. Are fizionomie interesantă, fața sa este palidă și, pe ici, pe colo, zbîrcită ușor. Un surîs apare necurmat pe buzele sale. Cu toate acestea, figura sa este simpatcă.

Domnitorul, din parte-i, se prezintă cu uniformă sa militară de general de diviziune, cu capul descoperit, precum se prezintă în toate saloanele în țară. Între domnitor și sultanul se afla marele-vizir Ali-pașa. Domnitorul pronunță un mic spîciu în limba franceză și în simțul că vine cu plăcere să

esprime m.-s. sultanului simtimente[le] de simpatie ale țărilor.

Sultanul știe limba franceză ; dar eticheta curței cerea ca marele vizir să facă pe dragomanul. Astfel, acest din urmă să pună să traducă sultanului în limba turcească cele zise de domnitor. Principele Cuza zise câteva vorbe cu voce tare ; sultanul răspunse pe un ton atât de încet, încît abia se auzea ; vizirul, slăbănog, vorbea și mai încetinel decît sultanul. Sultanul întrebă pe domnitor dacă este mulțumit despre călătoria sa, dacă este mulțumit despre felul ospitalității sale în Constantinopole. Domnitorul, vorbind la început, tușise de două ori. Sultanul, aducîndu-și aminte de aceasta, îi zise că a auzit că a fost bolnav înaintea plecării și i-a părut rău ; dar că aerul de la Bosfor este sănătos și speră că va face bine alteței-sale domnitorului. Alteța-sa răspunse că atât boala, cît și ostenelele călătoriei sînt uitate în față cu buna primire care au aflat în Constantinopole, primire în care țara română are o mare parte de plăcere, că a fost foarte mulțumit și pătruns de îngrijirile ce s-au luat și de conduita îndatoritoare a lui Kiamil-bei, însărcinatul cu aceste îngrijiri. Aici sultanul aruncă o căutătură mulțumitoare asupra lui Kiamil-bei, iar acesta păru confundat de bucurie și sfială.

Sultanul zise că dorește a vedea pe domnitor mai multe ori și într-un chip amical ; pînă atunci dorește ca m.-s. să poată găsi în Constantinopole, în primirea ce i se face, toate mulțumirile dorite.

La aceste vorbe, domnitorul salută cu capul de două sau de trei ori, și toți ne retraserăm în ordin și într-un fel încît toți arătam sultanului față. Marele vizir și ministrul afacerilor dinafară meraseră înainte, coborîrăm pe scară și intrarăm într-o ca-

meră ce dă pe mare. Aici șezurăm pe scaune cu toții. Domnitorul ședea lângă marele-vizir ; dupe dinșii veneau capii corpurilor legislative și cei doi generali, apoi fiecare cum întâmplarea voise să se așeze. Domnitorul și vezirul schimbă cîteva vorbe. În ast timp intrară în sală atîția servitori cîți erau oaspeți, purtînd fiecare în mînă cîte o cană cu sorbit și cîte un ștergar. Fiecare prezintă cana oaspetului său, care sorbi, dupe încrederea ce avu fiecare în obiectu prezentat.

Îndată ce se termină această formalitate, domnitorul se sculă să plece ; îl urmarăm toți. Vezirul îl petrecu pînă la ușile saraiului. Ministrul de afară ne conduse pînă la scara dupe mare. Aici ne imbarcarăm din nou pe vasul cu vapor și pornirăm către palatul de la Emirgien, nemaiavînd cu noi decît un colonel turc și pe Kiamil-bei.

Să zicem cîteva vorbe despre acest personagiu. Kiamil-bei este cumnatul lui Fuad-pașă și introducătorul ambasadurilor streini la Poartă. Este un turc zefliu. Cu o zi înainte ne zicea într-o mică convorbire :

— De nouă ori pînă astăzi am fost în Principate ; cînd voi muri, va fi în Marea Neagră, cu misiuni pentru Principate.

— Oare nu se vor mai sfîrși cu fermanele și cu țara ? îi zisei.

— Aș dori prea mult să se sfîrșească, răspunse el, căci astfel aș fi sigur că n-o să mă înec în Marea Neagră.

Kiamil-bei fusese la Galați, pe cînd domnitorul era pîrcălab acolo. Kiamil-bei și-aduse aminte și într-o zi ne zise :

— Vezi ce este lumea ; altădată eu ziceam alteței-sale „Monsieur Cuza, asseyez !“¹ — astăzi altețea-sa îmi zice mie : „Kiamil-bei, asseyez !“ (șezi), acestea, cum vedeți, cu limba sa franceză proprie.

Vasul ne duse la palatul de la Emirgien.

Noi eram treizeci și trei care făccam parte din suita domnească. Pe lângă acestea, se mai uniră cîțiva greci și cîțiva români rătăciți pe aici, între care d. Burdeanu, atașat pe lângă agentul țării, și d. doctorul în medicină Calomfirescu, ce face parte din misiunea română la Constantinopole.

Pînă aci nici o vorbă cu nimeni despre afaceri ale țărilor. În adevăr, domnitorul nu purcesese în Turcia să trateze după chestiuni politice. Convențiunea din Paris stipulează că domnii români să se adreseze, prin agenții lor, la ambasadorii din Constantinopole. Agentul român, dupe Convențiune, este de drept și de fapt adevăratul ministru al afacerilor streine al țărilor : agentul român căta să trateze toate cestiunile importante, și am aflat cu plăcere multe greutăți ce a întîmpinat, cum și privilegile ce ar fi căpătat. Între altele, a împăcat furia ministrului rus, amenințătoare a ocupa țările, în cestiunea călugărilor greci ; a scos de la Poartă un ordin către ambasadorul otoman de la Paris, a lăsa agentului român de acolo dreptul de a viza pasporturile românilor ; a căpătat de la Poarta programa priimirei domnitorului atît de demnă pentru țările ce l-au trimis să le reprezinte etc., etc.

Credem că este locul a vorbi despre un memorandum trimis de domnitor agentului său în cestiunea unirei țărilor și lărgirea votului electoral.

¹ Domnule Cuza, luați loc ! (n.e.).

Acest memorandum s-a comunicat ambasadorilor puterilor garante. Cestiunea de oportunitate singură a putut amîna încă cercetarea acestui act remarcabil.

Principele Cuza, încă de la urcarea sa pe tronul țarilor române, a înțeles că misiunea sa excepțională era să lucreze pentru definitivă unire a țărilor. În adevăr, ales sub înfrîurirea ideilor de unire națională, ideea unirei a trebuit să se personifice în omul de la 5/24 genariu. Prin sprijinul ce ar da unirei, principele Cuza devine potînte, căci devine un principiu național. Poporul român a înțeles aceasta și nu a încetat a înturna ochii către alesul său. Domnitorul, din parte-i, ne dete în zilele trecute, prin facerea acestui memorandum, o dovadă că cea mai scumpă a sa dorință este definitivă unire.

Să spunem cîteva rînduri despre acest act.

Domnitorul expune prin acest act agentului său situațiunea lucrurilor în Principate, făcută de Convențiunea din Paris prin starea de separațiune a țărilor în condițiunile de astăzi, apoi prin regularea votului electoral așezat de aceeași Convențiune, și își da opiniunea ca pînă cînd nu se va face unirea definitivă cu o singură Adunare și un singur minister, că pînă cînd legea electorală nu va primi o mai mare întîndere, așteptările Europei și mai ales intențiunile puterilor garante nu vor putea fi încununate cu succes.

Argumentele pe care se reazimă, infirmînd aceste dispozițiuni, sînt pline de logică și veritate.

Pentru români, ele au un merit mai mult încă, ele ating cestiunea vitală de mărire națională și totdeodată cestiunea de instituțiuni egalitare și liberale.

Aici lăsăm la o parte cestiunea de redacțiune a memorandumului ; facem observările noastre particulare asupra dispozițiunilor convenționale ce se raportează la așezarea puterilor statului și la legea electorală.

Ca particulari, am strigat cu toți oamenii ce au o scînteie de amor pentru națiune și libertățile ei că cu două Adunări, o Comisiune Centrală, cu modul exersitiului operațiunilor din Convențiune nu putem niciodată ajunge la armonia lucrurilor celor două țări, armonie ce pare a fi fost punctul de plecare al Convențiunei : o tristă experiență ce facem de doi ani a dovedit că prevederile de care este vorba erau întemeiate. În adevăr, de doi ani de cînd există aceste corpuri astfel cum le-a creat Convențiunea, la ce armonie am ajuns, ce conformitate s-a făcut în legile ambelor țări ?

Tot ce a rezultat din această combinațiune bizară a fost sau întîrzierea, sau paralizia în lucrările necesarii, astfel încît, din aceste, dispozițiunile Convențiunei au rămas, în doi ani, niște litere moarte. Fiecare Adunare în parte, chiar atunci cînd ar lucra cu bunăcredință, este în natura lucrurilor, printr-un instinct de individualitate, să caute a se abate pe altă cale. Ceea ce este cu Adunările este asemenea și cu ministerele, și fapții nu lipsesc spre a dovedi aceea ce zicem, dar nu este aici locul a-i înșira.

Toată lumea a simțit răul, a văzut fapții. Cei mai mulți au crezut că cauza pentru care lucrurile nu merg este pentru că ministerele sînt rele, de aici acest lung rezel contra puterei executive ; nu zicem că ministerele nu se pot compune mai bine,

din contra, credem că se poate ; dar aceasta este o cestiune d-o importință secundară.

O singură Adunare pentru amîndouă țările, un singur minister pentru amîndouă țările se pot forma, prin raport la scăderea numărului, cu mai multă șansă.

Cestiunea lărgirii votului electoral este tot atît de necesară ca și aceea a unirii țărilor. Cum va ajunge România a se bucura de instituțiunile liberale și egalitare din Convențiune, cînd o altă dispozițiune a Convențiunei cheamă să facă legile pe adversarii instituțiunelor liberale și egalitare ? Cum se vor desființa privilegiile dupe Convențiune, cînd acecași șartă cheamă să desființeze acele privilegii numai pe privelegiați ? Legea dar este o absurditate.

A doua zi ne mai aștepta o vizită oficială : la *Ars-odasi*, la Sublima poartă, vizită ce se face nu ministrilor, dar guvernului otoman, în simțul abstract. Aici încă cîta să mergem cu toții. Pe la două oare ne îmbarcăm pe batelul otoman lăsat în dispozițiunea domnitorului. Aurul, argintul strălucea pe uniformele bravilor nostri ofițeri ; cravatele albe, aceste zgarde de gală, erau tot ce albea la modestii civili.

Dezbarcăm la poalele vechiului palat ce se repauză între valurile mării și antica grădină a cezarilor. Aici ne așteptară mai multe trăsuri elegante și caii cu șele. Domnitorul se urcă într-o trăsură însoțit de președintele Comisiunei Centrale ; celealte trăsuri fură ocupate de noi toți, afară de mai mulți ofițeri ce se urcară pe cai.

O gardă de cavaleri turci și cavazi ne însoți în cale. Trecurăm prin aleile grădinei acestui sarai ; el ne aduse aminte toate epocele, toate întîmplările memorabile ce se trecură la curtea bizantină,

crime și virtuți deopotrivă necunoscute de poporul ce a conchis aceste locuri.

Ieșirăm din grădină, luarăm la stînga și îndată ajunserăm la poarta Curței administrative, sau ceea ce se zice : Sublima poartă. O companie de soldați ne prezintă armele. O bandă de muzică sună îndată. Trăsurile noastre trecură repede pînă la capătul de la nord al edificiului. De aici se înturnară spre vest și se opriră la o scară.

Intrarăm într-un coridor. Mii de oameni din toate națiunile erau adunați pe strade, în curte și în interiorul palatului. Noi eram obiectul de curiozitate generală ; prin noi, înțeleg capul statului, ce era eroul sărbătorii. Domnitorul, în costumul său grațios, inspira admirațiune privitorilor otomani și creștini care socotiseră să vadă un domn cu fesul pe cap și pierdut și închinat între două epolette de tinichea galbenă, cum poartă ofițerii musulmani. Toți turcii în urma noastră șopteau admirațiunea lor.

Marele-vezir Ali-pașa ne priimi la ușă. Toți furăm introduși în sala cea celebră numită *Ars-odasi*, unde sultanul vine cîteodată să prezide consiliul statului. Sala este mare și foarte elegantă.

Aici mulțime de servitori turci ne aduseră cafeaua. La unii abia erau negrite de cafea felege-nele. Mie însă îmi prezintă felegeanul cu totul deșert ; îl luai și făcui că sorb și îl dedei înapoi. Ali-pașa era locțiitor de vizir. Kiprusli-pașa, ce era actualul vezir, era dus în provinciile Turciei să cerceteze plîngerile creștinilor. El se aștepta să vie în curînd ; pînă la înturnarea sa, Ali era mare-vezir.

Domnitorul, dupe ce schimbă cîteva vorbe cu vezirul, se scoală, și noi toți îl urmarăm. Vezirul îl petrecu pînă la ușă cu mare politeță.

De aici trecurăm la sala ministrului dinafară, Safeti-efendi. Această vizită nu era în programă, dar domnitorul o ceru ca un semn de mulțumire pentru conduita amabilă și bunavoință ce puse Safeti-efendi a face vizita la Constantinopole cu atît mai mult demnă pentru români.

Muzica otomană sună sub fereste aere române.

De aici ne coborîrăm la trăsuri și plecarăm către vapor, tot pe calea pe care veniserăm. Curioșii se adunară pe strade.

Abia ajunscrăm acasă, și sultanul trimise pe secretarul său întîm să aducă domnitorului daruri : *cordonul cel mare* și o sabie îmbogățită cu diamante. Secretarul se adresă către domnitor cu respectul cuvenit suveranilor și cu vorbele următoare :

— M.-s. imperială își face o vie plăcere și vă roagă a primi din parte-i aceste obiecte ca un suvenir personal pentru trecerea înălțimei-voastre la Constantinopole.

Zicînd aceste vorbe, servitorul sultanului se retrase cu cel mai adînc respect.

Sabia costă trei mii trei sute de galbeni.

A două zi de dimineață, marele-vezir veni să facă vizită domnitorului.

După această vizită, domnitorul întoarse vizita sa marelui-vezir îndată.

Către aceste, m.-s. făcu vizitele sale la ambasadorii, ministrii și însărcinații puterilor garante și la toate puterile ce trimiseră să-l felicite de bună venire. Acești trimiși priimiră pe domnitor ca pe un suveran. Ei veniră îndată să întoarcă vizita m.-s. în cea mai mare gală, pînă la cel din urmă.

Sultanul și ambasadorul Franței, marchizul de Lavalette, făcuseră conchista domnitorului și domnitorul pe a lor. Ambasadorul francez ne făcu onori demne de suveranul francez.

O vizită ce făcu domnitorul, la care mă afiai însumi cu mica suită ce-l însoțea, fuse la ambasadorul Persiei. Acest ambasador este încă june ; el a fost mai mulți ani atașat la ambasada persană la Paris. Cunoaște bine limba și datenele franceze. Simplu, ca toți orientalii, în maniere, posedă o pătrundere și o fineță superioară. El este unchi prin alianță regelui Persiei.

Aici văzurăm mai multe lucruri curioase. Lăsînd la o parte toate, voi face mențiune de un portret al șahului care dă o idee despre starea picturii în Persia și care ne recheamă chipurile ce se desemnau mai nainte, la noi în țară, pe pereți de copii.

Sir Henri Bulver veni de trei ori la palatul domnitorului ; el dete o masă în onoarea principelui român, la care asistară toți ambasadorii, iar din români, numai d. C. Negri.

Cu o zi înainte invită la o serată pe domnitor și cîțiva români. Aici mă aflai și eu. Fusesi prezentat ambasadorului de d. Negri, apoi îndată însuși de m.-s. domnitorul. Sir Henri Bulver fuse cu mine de o amabilitate rară. Lady Bulver nu fuse mai puțin amabilă. Lady Bulver și-a făcut reputațiune de filo-română, și puțini români sunt care, venind din Principate, să nu meargă să vază pe lady Bulver.

Domnitorul trecu mai toată seara vorbind cu sir Henri ; damele invitate se aflau în alt salon, spre mare, unde din timp în timp o primadonă absolută (toate sînt absolute) și un bariton de la

opera italiană din Pera cîntau, însoțiți de piano, diverse arii [de] operă.

Cunoșteam multe persoane, între altele d-na Blond, femeia consulului anglu de la *Asquei*, cunoștință din timpul exilului, fiica consulului anglu de la Brusa, ce o cunoscuserăm o mică copilă și o văzurăm astăzi mumă. Cunoșteam asemenea mai mulți atașați pe care îi revăzui cu plăcere. Către 10 ore, domnitorul veni în salon, unde, luîndu-și seara bună de la lady Bulver și salutînd societatea damelor, plecă însoțit de toți românii. Eu mai rămăsei cu d. Negri, mai vorbirăm cîte ceva cu ambasadorul anglu, apoi plecarăm, ca să mergem la locașul nostru de la Buiukdere, ce este aproape de Terapîa, locul unde ne aflam.

A doua zi seara să dete prînzul diplomatic la sir Bulver. Toți trimișii streini și din ministrii turci se aflau. Domnitorul și d. C. Negri erau singurii din români ; să nu uităm pe adiutantul de serviciu din ziua aceea, de Pisoski. Pe la sfîrșitul mesei, ambasadorul anglu rădică un toast în sănătatea domnitorului român și prosperității Principatelor Unite. Domnitorul răspunse prin altul în simțul următor :

— Coprind aici toate puterile amice cîte au contribuit la starea de astăzi a patriei noastre... Și, mai ales, cîte vor contribui de aici înainte la definitiva prosperitate și mărire a acestor țări.

Ministrii turci aflați aci încă rădicară toast pentru sănătatea m.-s. și prosperitatea Principatelor Unite.

În ziua cînd marele-vizir făcu vizită domnitorului, seara, acesta dete o masă splendidă la casa sa de la Kandilii, pe Bosfor, în onoarea domnitorului. Opt persoane din suită îl însoțiră. Între aceste persoane eram și eu chemat, dar nu putui

merge. Aflai însă toate cîte se petrecură acolo. Masă splendidă, iluminațiuni în grădină și pe mare. Vezirul acela chiar, ce combătu cu atîta căldură unirea țărilor în anii trecuți, atît în Constantinopole, cît și în conferințele din Paris, astă dată rădică un toast pentru prosperitatea *Principatelor Unite* ! Cum timpii schimbă oamenii și ideile ! A fi înțeles oare Poarta otomană pînă în fine că cea mai bună politică este aceea ce prevede și dă înainte de a fi silit să dea ? Nu știu, dar unirea țărilor, mărirea puterilor ei nu numai nu poate fi periculoasă pentru Turcia în starea ei actuală, dar încă un mare ajutor.

Guvernul otoman au făcut mari și multe concesiuni pentru popoli creștini din coprinsul imperiului și, cu toate acestea, nici unul din acești popoli nu i-a rămas recunoscător ; nu numai atît, dar unii a rămasenimici neîmpăcați. Lucrul este lesne de înțeles : în loc să facă acele concesiuni la timp și prin propria sa voință, a întîrziat totdeauna, pînă cînd puterile streine i-a silit ca să le facă. Astfel popoli creștini, priimind aceste bunuri de la streini, nu au putut păstra nici o recunoștință pentru Turcia.

III

A două zi după priimirea decorațiunei și a sabiei, domnitorul purcese la saraiul sultanului, să mulțumească acestui suveran, însoțit de cîteva persoane.

Sultanul îl priimi îndată și arată dorința ca d. C. Negri să rămîie cu acești doi suverani. Nici un turc nu se afla față. Această întrevvedere familiară ținu trei ore. Aici, sultanul făcu o lungă vorbă

cu domnitorul și cu agentul său, fără dragoman. Conversațiunea se făcea în limba franceză. Suveranul otoman vorbește această limbă cu multă înlesnire. El arată celor doi oaspeți intimi, făcându-se ciceronele lor, toți tezaurii saraiului său (negreșit, afară de tezaurii din haremlîc), le arată toate camerele saraiului, toate obiectele scumpe, toate darurile rari ce primise de la diversii suverani ai lumii întregi, între alte obiecte, le arată un vas minunat de malachit, trimis de la Siberia.

— Este rea țară Siberia ! zise sultanul.

D. C. Negri afirmă, socotind că suveranul Turciei face aluziune la cualitatea de loc de esil ; sultanul, crezînd că poate să se rățăcească asupra cugetărei sale adevărate, urmă :

— Este frig în acel loc ; nu e bun frigul.

Intr-o cameră, păreții aveau un lustru ce s-ar fi putut lua de o marmură foarte fină și rară. D. Negri atinse cu degetul de un părete. Sultanul pricepu îndată ideea, surise și zise agentului român :

— Nu este aceea ce cauți, ci o imitațiune simplă și care costă mai puțin.

În grădina vecină cu palatul sînt aruncături artificiale de ape. Dupe ce arată domnitorului toate lucrurile prețioase din sarai, îl duse către grădină și de acolo dete ordin să joace apele.

Dupe toate acestea, suveranul otoman zise domnitorului :

— Toate acestea sînt deșertăciuni ce m-au costat sume mari. Înălțimea-voastră nu faceți astfel ; fiți econom ; cel mai bun lucru este a nu cheltui cineva pentru lucruri de care nu are trebuință.

Domnitorul plăcuse sultanului cu deosebire ; pentru prima oară văzuse un principe român se-

zînd drept înaintea sa, cu francheță și demnitate de suveran. Mai în toate zilele se înforma pentru sănătatea domnitorului.

Cu cîtva timp înainte, duca Constantin al Rusiei vizită pe sultanul. Ducea fuse invitată la masă de către sultana, în haremlîcul ei ; se vede că sultanele mume și fiice rămaseră încîntate de genul de frumusețe al ducesei, de unde căta să nască un simțiment de gelozie atît de natural femeilor. Ducea se prezintase în costumul cel mai simplu și cel mai grațios ; este un adevăr : oricare ar fi frumusețile orientale, ele pălesc în față cu costumul excuis, cu manierele grațioase ale damelor Europei. Se zice că sultanul se ascunsese sub o perdea de unde putea să vază, fără să fie văzut, pe tot timpul cît ținu masa. Între alte vorbe ce sultanele schimbă cu ducesa, o sultană îi face un compliment de natură cu totul orientală și care lăsa să se vază gelozia sa :

— Ești atît de frumoasă ! Dacă aș fi bogată și tu ai fi sclavă, te-aș cumpăra, ca să te fac dar sultanului.

Ducea surîse cu bunătate.

Sultanul prepara o invitațiune domnitorului și suitei sale. Într-o miercuri furăm invitați a petrece seara la teatru particular ce se află în saraiul sultanului ; dar timpul era atît de rău, încît vasul cu vapor ce ne-ar fi dus acolo nu ar fi putut aborda ; spectacolul se amîină pe altă dată.

După trei zile se anunță această petrecere.

Trupa italiană venită de curînd pentru teatru de la Pera, se opri de a cînta pînă ce nu va debuta la teatru sultanului în onoarea oaspetelui român. Sultanul are în curtea saraiului său un teatru particular, care întrece prin bogăție și lux toate

teatrurile ce au existat în lume pînă astăzi. În seara destinată pentru petrecere ne imbarcarăm toți pe vasul cu vapor și purceserăm la Dolma-Bacce. Îndată ce abordarăm la poarta curții despre Bosfor, mulțime de servitori, purtînd niște fanare de o mărime omerică, ne ieșiră înainte, cu toate că locul este destul de iluminat cu gazul. Mai nainte, în curți, întîlnirăm o companie de soldați din garda imperială ce prezintă armele. Noi luarăm spre apus. Aici ne suirăm pe o scărișică de marmură, apoi intrarăm într-un coridor spre stînga și ne oprirăm la o ușă deschisă, dar mascată de un paravan. Kiamil-bei era ca totdeauna ciceronul nostru. Ni se dăde permisiunea a intra în sală. Tot ce poate vedea cineva mai luxos era această sală, numită *Sala de așteptare* ; o zecime de lustruri minunate de bogăție și artă ardeau aici ; osibit de acestea, ardeau încă atîtea becuri în candelabre cu diverse forme care, toate, rivalizau prin scumpetea și raritatea lor. Nici un palat, în nici o țară din Europa, nu are o sală care să poată rivaliza prin bogăție cu această sală de așteptare. Un colonel turc îmi spune că mobilarea ei și decorațiile costau șase milioane de franci ; cifra mi se păru prea mare ; dar astfel zise colonelul turc.

Așteptarăm aici zece minute. Marele vezir Kiprusli-pașa veni aici tot prin ușa prin care intraserăm noi. El sosise în Constantinopol și se răspîndise zgomotul că ministru Rusiei și protestase contra venirii lui. Acest vezir are o fizionomie deschisă și francă, lucru rar la turci. Dupe dînsul sosi Mehmet Ali-pașa, ministrul marinei și cumnat al sultanului, apoi Ali-pașa și Riza-pașa, ministrul de rezbel, cel mai influente pe lîngă sultanul. Toți merșeră să salute pe domnitorul nostru. Totdeodată intră un francez, cumnatul marchizu-

lui de Lavalette, ce sosise de curînd în Turcia ; se luase dispozițiunea a-l prezinta cu această ocaziune sultanului.

O ușă a sălei se deschise și sultanul apăru. El făcu cîțiva pași cu gravitate, fără să ia ochii de la domnitor, ce îl salutase încă de la ușă, cu surisele cele mai simpatice. Veni lîngă dînsul și îi adresă în limba franceză mai multe vorbe. Ali-pașa îl prezintă atunci pe cumnatul ambasadorului ; acesta se închină înaintea sultanului, care, prin Ali-pașa, îl întrebă cum găsește Turcia. Francezul răspunse prin :

— *Tout est beau en Turquie.*¹

Apoi se retrase.

Sultanul întoarse din nou fața surîzătoare către domnitorul român, invitîndu-l cu multă grație să-l urmeze. Intrarăm toți pe ușa prin care apăruse sultanul. Suveranul otoman mergea înainte ; mai alături mergea domnul ; dupe dînsii, ministrii otomani și noi toți, amestecați, civili cu militari, săraci cu bogați, boieri cu mojiți.

Urcarăm pe o scară, intrarăm într-o mică galerie, de aici într-o sală tot atît de luxoasă ca cea dintîi ; văzurăm alte camere la dreapta, toate luminate, astfel cît ne aduse aminte de basmele din *Halîma*. În urmă coborîrăm pe o scară așternută cu tapete scumpe ; sprijinul mînei era de mătase roșie, de o grosime extraordinară. De aici ne văzurăm în galeria lojelor teatrale, în față cu scena. Membrii Comisiunei Centrale și Adunărei rămaseră în două loji din stînga ; ceilalți toți meraserăm, unde, nu știm, dar spre dreapta. Eu rămasem în urmă. Mehmet Ali-pașa mă luă de mîină și-mi arătă să intru într-o lojă, de unde era să trec în

¹ Totul este frumos în Turcia (n.e.).

altele ; dar aici văzui cu mirare șezînd sultanul, domnitorul și ministrii otomani. Trecui repede. Alt loc nu era de trecere în celealte loji.

Sultanul ședea în dreapta lojei ; lîngă dînsul, aproape, ședea domnitorul român, în față cu dînsii și puțin mai retrași, ședeau ministrii imperiului.

Băgai de seamă că, în tot timpul reprezentațiunei, sultanul vorbi cu domnitorul neîncetat și părea foarte voios.

Piesa ce deteră este un subiect venețian, unde un Pizani joacă mare rolă. Trupa mi se păru mediocră. În sala teatrului este un lux din cele mai rari. Dupe spusa unora, acest teatru, cu decorațiune și mobilile lui, ar fi costat optzeci de milioane de franci ; fiecare lojă mobilată cu perdelele ei de velură și satin, cu frangele de mătase și groase ca frînghiile, cu aurul de care sunt încărcate ar fi costat optzeci de mii de franci. Sala teatrului este mai mică decît aceea de la București ; sunt două rînduri de loji, cele de jos sunt destinate pentru înalții funcționari, cele superioare pentru sultanul și oaspeții streini de distincțiune ce ar invita. Al treilea rînd se compune de cîteva loji coperite cu cafase și destinate pentru sultane și odalisce. Cele două loji de jos, ce se uită una la alta aproape de scenă, încă sunt cu cafase, ele sunt pentru sultanele fiice și mume.

Printre cafasuri zării o mîneacă roșie ; dincolo, un inel de brilliant ; mai dincolo, umbra unui păr castaniu sau lumina unor ochi înfocați. Veni un moment cînd domnitorul și cu ministrii otomani nu se mai văzură în loja sultanului. Noi crezurăm că se duse. Unul dintre noi voi să treacă prin loja imperială. Sultanul era aici singur, îl vede și îi zice în franțozește :

— Alteța-sa nu a plecat ; s-a dus la bufet, să mănânce înghețată ; faceți și dv. tot astfel.

În parter și în lojile de jos erau o mulțime ofițeri de toate rangurile. Toți ochii erau îndreptați către domnitor.

În fine, piesa se termină.

Sultanul se scoală și pleacă cu domnitorul, și noi toți le urmărăm tot pe calea pe care veniserăm, pînă în *Sala de așteptare*. Aici sultanul exprimă dorința să ne vază pe toți. Noi ne puserăm în rînd ; ne privi și zise domnitorului să ne arate înalta sa mulțumire. Ceea ce se și făcu. De aici ne închinărăm și ieșirăm cu toții. Sultanul rămase încă în sală cu ministrii săi.

Trecurăm curtea. Soldații erau sub arme. Meraserăm la palat pe la 11 oare, unde ne puserăm a mînca cu o foame foarte pronunțată.

IV

Acum începu distribuțiunea darurilor pe la servitori, căci este cu totul oprit funcționarilor mari, ministri și alții a priimi cel mai mic dar ; însuși servitorilor ce trăiesc din bacșișe le este oprit a priimi fără știrea sultanului.

Se distribuă la echipajul corvetei, la acela al vasului francez daruri ce fac onoare țărilor române. De aici, la servitorii sultanului, la aceia ai Porții, ai vezirului, ai palatului în care ședea domnitorul și care erau nu mai mulți decît o sută cincizeci de persoane ; la aceia ai vapoarelor, la caice ; se dară la săraci etc.

Două dame din cele mai renumite familii catolice, din cele mai frumoase persoane, d-na Vir-

ginia Flori și d-na Emil Durant, venită într-o zi să facă vizita domnitorului și să cheteze pentru săraci. Domnitorul, fiind indispus, nu putu să le priimească, dar săracii nu pierdură nimica, căci li se dară o mare sumă. Asemenea sume se dară și pentru săraci de ritul oriental.

Toate aceste daruri generoase dară un mare zbor numelui României.

Agentul român din Constantinopole este în tratare cu În[alta] Poartă ca să se restituie țărilor locurile pe care altădată au fost clădite casele agenților Moldovei și Valahiei și care se luaseră prin hrăpiri arbitrare de turci. Aceste locuri sunt în Fanar. D. Negri are mare speranță de a reuși.

Balul dat de ambasadorul Franței în onoarea domnitorului român, la palatul său de vară de la Terapia, adună frumusețile Bosforului cele mai renumite. Ambasadorul invitase pe domnitor să ia cu sine ori pe cine va voi din suita sa. Eu, ce văzusem deja ce sunt aceste baluri și a cărui curiozitate era mulțumită, nu mă dusei. Astfel, nu voi putea spune cu amănuntul cele ce se trecură aici.

Prânzul dat a doua zi de ministru Rusiei fuse cel mai strălucit dintre toate. Aici se duseră puțini români, foarte puțini. Cei mulți preferară să se culce. Cu toate acestea, ministru rus întrecu prin străluciri toate celealte prânzuri. Localul misiunii ruse este unul din cele mai frumoase de la Bu-iukdere. Personalul convivilor era foarte numeros, deși nu erau dame.

Aici, ca pretutindeni, se ridicară toaste în sănătatea domnitorului și prosperității Principatelor Unite. La sfârșitul seratei, ministrul puse în

dispozițiunea principelui vasul său cu vapor în stațiune, ca să-l ducă la palatul său de la Emir-gian. Când domnitorul se urcă pe vapor, miriade de candelor romane se aprinseră deodată și un grațios foc de Bengal se vărsă pe fața vasului.

În acea seară, la masa de la Emir-gian, românii din suita domnească ridicară toaste în sănătatea domnitorului, d. C. Negri și în unirea țărilor.

Domnitorul priimi în palatul său vizita bătrînului vizir și cel mai bogat personagiu al imperiului, Mustafa-pașa. Acesta este un turc vechi, dar încă cu oarecare virtuți, ce cei mai noi le au pierdut.

Asfel se termină această vizită pe Bosfor, dupe douăsprezece zile. Luni se luă hotărîre ca să ne întoarcem către țară; miercuri se angajă un vas cu vapor francez, numit „Balcanul“, se ne ducă pînă la Galați, cu prețul de cincisprezece mii franci, afară de cheltuielile cu consumațiunea. Luni, sultanul trimise diferite feluri de decorațiuni pentru toți românii ce figurau în suita domnească. În ajunul plecării, domnitorul cu toți românii se duseră la sultanul să ia ziua bună de plecare.

Aceste decorațiuni se dete la români nici pentru serviciuri aduse turcilor, nici pentru trădări, ci pentru că astfel spun unii că este obiceiul. Oricum ar fi, noi ne consultarăm cu unii din membrii corpurilor legislative și se decise că nu se poate refuza, fără a comite un act compromițător pentru interesele țărilor și de impoliteță. Deciserăm să le luăm, și cine va voi din noi, să nu le poarte.

Iată modul cu care se distribuira aceste Med-jidiele. Clasa a doua, de mare ofițer :

D. C. Negri, d. Ștefan Golescu, N. D. Golescu, d. C. Sturdza, d. C. Heresco, d. Plaino, d. D. Ghica, Clasa a III-a, de comandir :

D. Melinesco, d. Gr. Balș, d. maior Pisoski.

Toți ocialți luară clasa a IV-a și a V-a.

Ministrii stăruiau să ni se dea corvete de rezel, ca să ne înturne la Galați. Domnitorul refuză și se prinse batelul „Balcan“ al companiei franceze. Acest batel se înturna în Constantinopole, ca să intre în timp de cincisprezece zile în reparațiune ; dar comandantul priimi ordin să plece îndată cu noi toți la Galați. Miercuri de dimineață el stătu la Emirgen, în fața palatului. La 9 oare ne imbarcarăm.

În momentul plecării sosi la vapor ambasadorul Angliei. Se urcă pe pod, apoi intră în camera domnitorului. Ancora se rădică ; pornirăm către Marea Neagră. Dupe o oră, vasul stătu ca să lăsăm pe sir Bulver la Buiukdere. Ambasadorul, dupe o conferință d-o oră cu domnitorul, coborî în caicul său, iar noi urmarăm calea spre Marea Neagră.

Afară ploua repede. Dejunul era preparat și ne cheamă la masă. După dejun. lumea se afla bine, și marea părea adormită. Ieșirăm în Marea Neagră.

Atunci mă întrebai : Vom avea unirea țărilor ? Vom avea o lege electorală întinsă ?

Credința mea este că cel mai bun lucru ce avem a face este deocamdată să fim, adică să ne armăm, și, cînd vom fi tari, să proclamăm unirea țărilor noi înșine, rămîind ca Europa să o recunoască.

Însă ce să facem ca să fim ? Nimic. Țara prezintă un aspect dureros. Unirea lipsește chiar între frați. Vai ! Fără unire între inimi nu vom avea niciodată unirea între țări ! Spiritul fatal ce desparte pe români în tabere este cel mai crud inamic al țării. El este mai aspru decât politica turcă, rusă, austriacă. El este tot, el face tot răul. O singură zi, la 24 genariu, românii își dară mîna, și cele două țări avură un singur domn, și streinii nu putură să fărâme voința lor.

Vîntul de sud începînd a sufla, începu totdeodată să abată pe unii din soții nostri de călătorie. Marea se întărită și ținu astfel pînă la ridicarea lunii. Atunci vîntul de sud căzu. Încă cu ridicarea soarelui, un vînt de nord, aspru și furios, suflă deodată. Valurile se ridicară mari și cu furie și se aruncau contra pieptului vasului ce ne purta. Din treizeci și trei de soți, abia cinci rămaseră în picioare : domnitorul, d. Negri, d. Marin Naționalu, d. M. Solomon și eu. Dedați cu capriciile acestui element, aflați în timpuri de tempeste mai mari pe mări mult mai periculoase, în călătorii mult mai lungi, noi privim această turburare a elementului ca o plăcere ce ne procura o vie dorință de a mîncea.

Cît pentru ceilalți, căzură sub acțiunea teribilului rău al mării, fără să poată să se mai scoale, sau să mănînce.

Către zece ore de dimineață, vîntul păru că se îndoiește. Noi mergeam contra valurilor, și mersul era greu. Eram prea departe de malurile Bulgariei. Comendantul, temîndu-se de pămînt, dete ordin să se depărteze. Această manoperă

cauză o lovire furioasă de mare, ce mugi în flancul batelului, făcînd un salt teribil. Unul din cei bolnavi, crezînd că vasul se pierde, zise :

— Pomeneste-mă, Doamne, cînd voi veni în împărăția ta !

• D. Marin Naționalul, voind să glumească, zise :

— Încă o lovitură ca aceasta, și ne vom coborî în imperiul întunecos al lui Pluton !

Totdodată, vaporul stopă.

Merserăm să vedem care este cauza. Unii crezuseră că focul se declarase pe vas. Din fericire, era numai o spetează de la roata vaporului ce se rupsese.

Noi cei cinci urmam ca totdeauna a mînca regulat.

În scurt, vasul nostru se luptă pînă la 4 ore, cînd intră în apele Danubiului.

Puturăm intra cu înlesnire în Sulina.

Un vapor otoman salută pe domnitor cu tunuri.

Vasul nostru stătu să trecem noaptea aici. Căci este cu neputință a purcede prin întunerec pe acest canal strimpt și încărcat cu mulțime de vase de comerț fără să nu se întîmple vreun accident.

Îndată ce intrarăm în gura Dunărei, toți bolnavii se treziră deodată. Orice indispozițiune le trecu ca printr-un farmec.

Vineri, la 5 ore de dimineață, pornirăm către Galați. Pe la 4 ore era în portul acestui oraș. Aici ne așteptau alte ceremonii. Tunurile începură să bubue, mai-multe vase erau încărcate cu oameni ce strigau : „Ura“. Oștirea de garnizoană se afla în picioare, precum și toată populațiunea.

Domnitorul păru contrariat pentru toate aceste preparative și îmi zise :

— Știu cum se fac acestea. Nu-mi plac comedile.

NOTE

A

*Abasidi*¹ — Abasizi, dinastie reprezentată de treizeci și șapte de califi arabi (762—1258), întemeiată de Abu al-Abas, descendent din Atas, unchiul profetului.

Abd al-Latif (1161—1188) — istoric și medic arab, autor al unei relatări de călătorie în Egipt, în parte pierdută, publicată într-o prescurtare de Silvestre de Sacy, Paris, 1810.

Abesalon — Absalon sau Absalom, personaj biblic. Revoltat împotriva regelui David, tatăl său, a fost

¹ Așa cum am precizat în lămuririle asupra ediției, pentru numele proprii am păstrat în text formele folosite de Bolintineanu, atunci când aceste forme reprezintă o pronunție. Uneori, scriitorul ortografiază diferit același nume. Nu am operat unificări, de asemenea în cazurile când avem a face cu posibile pronunții diferite. Este locul să spunem aici că în scrierea și pronunțarea multor nume străine vechi (chiar greco-latine, dar mai ales egiptene, feniciene, arabe etc.), ca și actuale (asiatice, africane etc.) nu putem evita convenționalul și arbitrarul. În aceste *Note*, vom da mai întâi, când e cazul, forma (sau formele) din text, apoi pe aceea recomandată de regulile ortografice actuale, în măsura în care aceste reguli sau *Dicționarul enciclopedic român* ne pot îndruma. *Notele* noastre nici nu au menirea de a rezolva probleme ortografice încă nesoluționate.

Invins și pus pe fugă. Trecind pe sub un copac, părul i s-a agățat de crengi, astfel că a fost prins și ucis.

Abu-Berc, Abu-Becher (sec. VII) — Abu-Bacr, socrul și succesorul lui Mahomed, primul calif arab.

Abul-Fed (1273—1331) — Abul Feda, istoric și geograf arab: *Scurtă istorie a omenirii, Geografia*. Ultima conține și date despre Dobrogea

Abydos — oraș pe țărmul Helespontului (Dardanele), celebru datorită legendei lui Hero și Leandro.

Acropolitza (1220—c. 1282) — Gheorghe Acropolite, istoric și diplomat grec, autor al unei *Cronici*.

Adonisee — Adonisedec, rege al Ierusalimului.

Adrian — Publius Aelius Hadrianus, împărat roman (117—138); a luat măsuri pentru apărarea și întărirea Daciei.

Aeneas Silvius — Enea Silvio Piccolomini; papa Pius al II-lea (1458—1464). Umanist erudit; a formulat teza că românii descind din romanii exilați în Dacia.

Agar — în *Biblie*, sclavă egipteană a lui Abraham. Rătăcind cu fiul ei Ismail prin deșert, un înger a îndreptat-o spre un izvor salvator. După legendă, Ismail va da ființă poporului arab (ismailiți).

Agatanghel (sec. XII) — călugăr bizantin, căruia i se atribuie o carte de prevestiri.

Ahmeniți — Ahemenizi, dinastie de regi persani (558—330 î.e.n.), căreia i-au aparținut și Cyrus, Cambise, Darius I, Xerxe etc.

Ahmeris — Ahmes, rege egiptean; a reușit să-i izgonească pe hicsosii din întreg Egiptul și a fondat dinastia a XVIII-a (1560—1542 î.e.n.).

Atubiți — Eiubizi, dinastie musulmană (1171—sec. XIII), succesoare a Fatimizilor.

Albuquerque Alfonso d' (1453—1515) — navigator portughez.

- Alceu** (sec. VII—VI î.e.n.) — Alceu (Alkaios), poet liric grec din Lesbos, făuritorul versului și strofei alcaice.
- Alexandru al II-lea** — Alexandru al II-lea Zabinas, rege seleucid (126—122 î.e.n.) al statului elenistic.
- Alexe Coman** — Alexis al III-lea Anghelos, fratele împăratului bizantin Isac al II-lea Anghelos, pe care l-a alungat din scaun în 1195 ; la rândul său a fost detronat de cruciați în 1203.
- Ali** — al patrulea calif arab (656—661), ginere și discipol al lui Mahomed ; a contribuit la elaborarea și răspîndirea islamismului.
- Ali-pașa Tepeleni (Tebelen)** — pașă de Ianina (1788—1822), a format un stat independent, reunind Albania, Epirul și Moreea.
- Amasia** — Amasias, rege al Iudeii (838—809 î.e.n.).
- Amasis** — Amasis I sau Ahmas, rege al Egiptului din dinastia a XVIII-a ; Amasis al II-lea, rege din a XXVI-a dinastie egipteană.
- Ambry, Artus Thomas, sieur d'** (sec. XV—XVI) — istoric francez : *Istoria generală a turcilor conținând Istoria lui Chalcocondylas... și continuată pînă în anul MDCXII de Thomas Artus. Și în această ediție de sieur de Mazeray pînă la anul 1661*, Paris, 1662.
- Amenofis** — Amenhotep sau Amenofis, numele a patru regi egipteni din dinastia a XVIII-a. Una dintre statuile gigantice ale lui Amenofis al III-lea, aflată lângă Teba, a fost considerată ca reprezentîndu-l pe Memnon, rege legendar al etiopienilor, părtaş la războiul Troiei. Dimineța, această statuie vibra scoțînd sunete, care erau luate drept vocea lui Memnon, vorbind cu mama sa Aurora. Vibrația era produsă de încălzirea datorită razelor solare.
- Amirta** (sec. V î.e.n.) — răzvrătit egiptean, care s-a retras cu ai săi în Delta Nilului, declarîndu-se prinț independent.

Pe seară se alătură vasul ; doi miniŝtri din Valahia, în fracuri negri, cravate albe, aşteptau pe domnitor, cu respectul ce se cuvine celor mai mari.

Domnitorul îŝi luă ziua bună de la cei destinaţi să coboare la Giurgiu ŝi, înturnîndu-se către mine, îmi zise :

— Vei veni cu mine.

- Amru** (m. 663) — general în oastea califului Omar ; a cucerit Siria și Egiptul.
- Amurat** — Murad, numele mai multor sultani otomani : Murad al II-lea (1421—1451), învingător în luptele cu maghiarii, a fost biruit în mai multe rînduri de albanezii conduși de Skanderbeg ; Murad al III-lea (1574—1595) ; Murad al IV-lea (1623—1640).
- Ana** (*Anne*) *Comnen* (1083—1148) — fiică a împăratului bizantin Alexis Comnen, autoare a lucrării *Alexiada*, în cuprinsul căreia se referă și la români.
- Anastase, Anastasiu** — Anastasius I, împărat al Imperiului roman de răsărit (491—518) ; a construit un zid de apărare a Constantinopolului și a fortificat cetățile din Dobrogea.
- Anastasius Bibliotecarius** (m. 886) — călugăr italian, bibliotecar al Vaticanului, autor al unei *Istории bisericești*.
- Andrei al II-lea** — rege al Ungariei (1205—1235) ; a condus cruciada a V-a.
- Androcles** — Androclos, fiul unui rege al Atenei ; a condus o colonie de ionieni în Asia Mică, unde a întemeiat Efesul, alungînd pe băștinași din țară.
- Andromeda** — în mitologia antică, fiică a regelui Etiopiei ; îndrăznind să se compare cu Nereidele, Poseidon a înlănțuit-o de o stîncă. A eliberat-o Perseu, care a luat-o de soție.
- Andruțul** (sec. XIX) — Andruțu Verușiu Muceană, aromân originar din Livadia ; a organizat rezistența pe uscat a populației din Grecia împotriva turcilor. A fost mai târziu maior în armata rusă.
- Antalcidas** — general lacedemonian ; a încheiat un tratat cu perșii, prin care Sparta renunța la orașele grecești din Asia Mică (387 î.e.n.).
- Antigon** — Antigonos, frate și locotenent al lui Alexandru Macedon ; a devenit rege în anul 306 î.e.n. și a

încercat să întemeieze un imperiu în Asia, dar a fost ucis la Ipsos, în 301 î.e.n.

Antigon — Antigonos Gonatas, rege al Macedoniei (283—239 î.e.n.).

Antigon — ultimul dintre regii Mcabei, ucis din ordinul lui Antonius (sec. I î.e.n.).

Antioh Epifan — Antiohus al IV-lea Epifan (Ilustrul), rege al Siriei (176—164 î.e.n.).

Antonin, sfântul — („în călătoria sa“), probabilă referire la *Călătoria lui Antonin*, veche operă geografică, a cărei primă apariție nu se cunoaște.

Anville, Jean Baptiste Bourguignon, d' (1697—1782) — geograf francez.

Apelles (sec. IV î.e.n.) — pictor grec ; a trăit la curtea lui Alexandru Macedon și la cea a lui Ptolomeu.

Arcadiu — Arcadius, fiul mai mare al împăratului Theodosiu, la a cărui moarte a devenit primul împărat al Imperiului roman de răsărit (395—408).

Ardys — Ardys I, rege al Lidiei, pe la jumătatea sec. VII î.e.n.

Arhias (sec. I î.e.n.) — poet și gramatic grec, vestit în Asia Mică ; s-a stabilit la Roma, unde Cicero i-a fost discipol.

Arian, Arien (sec. II) — Flavius Arian, istoric grec : *Anabasis*.

Aride — frate vitreg și succesor al lui Alexandru cel Mare.

Astide (sec. II) — filozof din Atena, autorul celei mai vechi *Apologii a creștinismului*.

Aristonie din Pergam — fiu al lui Eumen al II-lea, rege al Pergamului. La moartea Atalei a III-a, a încercat să ia tronul. Înving de consulul Perpenna, a fost dus la Roma și ucis, în prima jumătate a sec. II î.e.n.

Arsas — Arsace, întemeietor în Parția al dinastiei Arsacizilor (256—224 î.e.n.).

Arsonoa — Arsinoe a II-a ; a fost pe rînd soția lui Lisi-mah, rege al Macedoniei, a lui Ptolomaïos Keraunos, rege macedonean, și a lui Ptolomaïos al II-lea Filadelful, rege al Egiptului.

Asan, Hasan — numele a opt țari din dinastia Asăneștilor (1186—1258) : Asan I (1186—1196) ; Petru (1196—1197) ; Ioniță Caloian (1197—1207) ; Borilă (1207—1218) ; Ioan Asan al II-lea (1218—1241) ; Căliman Asan (1241—1246) ; Ioan Mihail Asan (1246—1257) ; Căliman al II-lea (1257—1258).

Astiage — ultimul rege med, detronat de Cyrus în 549 î.e.n.

Atale — Atalos, numele a trei regi din Pergam. Primul (241—197 î.e.n.) a fondat celebra bibliotecă din Pergam ; al doilea — Filadelful (159—138 î.e.n.) ; al treilea (138—133 î.e.n.) a cedat statul său romanilor.

Atalia — regină a Iudeii în sec. IX î.e.n., vestită prin cruzimea ei. A fost ucisă de mulțimea răzvrătită. Este eroina unei tragedii de Racine.

Atotis — al doilea rege egiptean, fiul lui Menes, considerat constructor al palatului de la Memfis și autor de opere anatomice.

Așa — Asa, rege al Iudeii (944—904 î.e.n.).

Avitu — Cornelius Avitus, împărat roman în Apus (454 — 456).

B

Barstna — fiică a lui Artabaze, satrap al Bitiniei, so-
lui Memnon Rodianul. Aflindu-se ca ostatică a so-
țului său la curtea lui Darius al II-lea, a fost captu-
rată de Alexandru cel Mare, cu care a avut un
copil, numit ~~Heracle~~. Prin 309 î.e.n., a fost ucisă
împreună cu fiul ei.

Baudouin (Balduin) — Baldovin, numele unor împărați
bizantini : Baldovin I (1204—1205), unul dintre con-
ducătorii cruciadei a IV-a ; Baldovin al II-lea

(1228—1261) a fost izgonit de împăratul Mihail Paleologul ; Baldovin al III-lea (1129—1162) a devenit rege al Ierusalimului în 1143.

Beauharnais, Eugène (1781—1824) — nepot al lui Napoleon I, vicerege al Egiptului.

Belzoni, Giovanni Baptiste (1778—1823) — savant și călător italian.

Benoit, sfântul (c. 480—547) — sfântul Benoit de Nurcie (Benedict de Nursia) ; a fondat pe la 525—529 mănăstirea de la Monte Cassino, unde a statornicit regulile benedictinilor.

Berendea, *Berendia*, — Berindei, pretendent la tronul Moldovei, sprijinit de Matei Corvin.

Betel — oraș în vechea Palestină, unde, după *Biblie*, Dumnezeu s-a arătat lui Abraham.

Blanqui — probabil, Jérôme Adolphe Blanqui (1798—1854). publicist și economist francez.

Blois — Ludovic, conte de Blois, ucis în lupta de la Adrianopol (1205).

Bochart, Samuel (1599—1667) — pastor și scriitor francez : *Geografia sfântă*, 1664, 1651 ; *Hieroicon*, 1663.

Bociari (1790—1823) — Markos Botzaris, aromân, erou al luptei pentru libertatea Greciei, a căzut în lupta de la Missolonghi.

Böemond (c. 1052/1060—c. 1111) — prinț de Tarent, apoi de Antiohia, unul dintre conducătorii cruciadei I.

Bogoris — Boris I, cneaz al bulgarilor (852—889), sub care aceștia au aderat la creștinism.

Boiagi, Mihail George (c. 1780—c. 1823) — cărturar aromân : *Gramatica română sau macedoneană*, Viena, 1813.

Bonfinie, *Bonfiniu* (1434—1503) — Antonio Bonfini, istoric italian, istoriograf al lui Matei Corvin. Opera sa cuprinde și date despre români.

Bourienne, Louis-Antoine Fauvelet de (1769—1834) — ofițer în armata lui Napoleon I, a participat la campania din Egipt ; autor al unor *Memorii*.

Briaxis (sec. IV î.e.n.) — sculptor din Atena.

Bruce, Jack (1730—1794) — călător scoțian, care a făcut cercetări pentru descoperirea izvoarelor Nilului.

Burgundul — Filip al II-lea Temerarul, duce de Burgundia (1363—1404); fiul său Ioan fără Frică a fost duce de Burgundia între 1404 și 1419.

C

Caffareli, Louis-Marie-Joseph-Maximilien (1756—1799) — general francez, mort la Sf. Ioan de Acre.

Calimah (sec. XV) — cronicar grec, a cărui scriere e cuprinsă în culegerea *Scriptores rerum hungaricarum* de Schwandter.

Calisten (360—327 î.e.n.) — Calisthenes, filozof grec, nepot al lui Aristotel. Favorit al lui Alexandru cel Mare, a fost ucis din porunca acestuia, deoarece îi reproșase că se considera zeu.

Callinus (sec. VII î.e.n.) — Callinos din Efes, cel mai vechi poet liric grec.

Calomfirescu, Radu — căpitan al lui Mihai Viteazul.

Cambis — Cambise, rege al persilor (529—522 î.e.n.), fiul și urmașul lui Cyrus al II-lea. A cucerit Egiptul în 525 î.e.n.

Canahus din Ciciona (sec. V î.e.n.) — Canahus de Sicyone, sculptor grec. Lucrări: una din cele trei muze de la Helicon, „Apolo” din templul de la Milet, „Venus șezînd”, din fildeș și aur.

Candaule — rege al Lidiei, ultimul dintre Heraclizi (sec. VIII î.e.n.).

Cantacozin, Cantacuzin (1292—c. 1380) — Ioan Cantacuzino, împărat bizantin, autor al unor *Memorii*, valoros document istoric.

Caracalla — Marcus Aurelius Antonius Caracalla, împărat roman (211—217).

- Cassiodorus* (c. 490—c. 580) — scriitor roman: *Cronica, Istoria goților*.
- Celulariu* — Mihail Cerularius, patriarh al Constantinopolului (1043—1058); i se datorește în mare măsură marea schismă.
- Cerealis* (sec. I) — Quintus Petillius Cerialis, general roman.
- Cerni-George* (1752—1817) — Karagheorghe, principe al Serbiei, conducător al luptei împotriva jugului turcesc (1804—1813), fondator al dinastiei Karagheorghevici.
- Chalcocondyla* (c. 1430—1464 sau 1465) — Chalcocondylas sau Chalcondylas, Laonicos, istoric bizantin: *Creșterea puterii turcești, căderea împărăției bizantine și alte istorii despre felurite țări și popoare*. Lucrarea cuprinde și date despre români.
- Champollion-Figeac*, Jean-Jacques (1778—1867) — arheolog francez, fratele următorului.
- Champollion le Jeune*, Jean-François (1790—1832) — celebrul egiptolog francez.
- Chandler*, Richard (1738—1810) — arheolog englez; a făcut cercetări în insulele grecești și în Asia Mică. Lucrări: *Inscripții antice în Asia Mică și Grecia*, 1774; *Călătorii în Asia Mică*, 1775.
- Chardin*, Jean (1699—1779) — călător francez: *Călătorie în Persia și în Indiile Orientale*.
- Charles al VI-lea* — Carol al VI-lea, împărat al Germaniei (1711—1740).
- Chazelles*, Jean-Mathieu (1657—1710) — hidrograf și astronom francez; călătorind în Egipt, a măsurat piramidele, în 1695.
- Choniates*, Nicetas — cronicar bizantin de pe la mijlocul sec. XII.

Chrisida — Chryseis, fiică a lui Chrysis, preot al lui Apolo. Zeii, miniați că Agamemnon a luat-o în robie, au trimis asupra grecilor o cumplită epidemie de ciumă.

Ciaxare — Cyaxares, rege al mezilor (625—585 î.e.n.).

Cibela — Cibeles, zeiță care personifica natura ca mamă a tuturor lucrurilor.

Cimoni (c. 507—449 î.e.n.) — Cimon, om politic și general atenian, conducător al Atenei după moartea lui Aristide (c. 467).

Clarke, Daniel Edward (1769—1822) — profesor de mineralogie la Cambridge. Calătorind în Orient, a descoperit manuscrise antice și a adunat sculpturi. A publicat în șase volume *Călătorii în diferite regiuni din Europa, Asia și Africa*, 1810—1823.

Claudiu sau **Glaudiu** (sec. X) — Glad, voievod al uneia dintre primele formații statale românești feudale.

Coletti (1788—1847) — Ioannis Colettis, militar și om politic de origine aromână, luptător pentru eliberarea Greciei, apoi ministru în guvernul Greciei independente.

Coloman — Căliman ; v. Asan.

Comnen — dinastie de împărați bizantini care au domnit între 1057 și 1185 (cu excepția anilor 1059—1081) în Bizanț, iar între 1204 și 1461 în imperiul din Trapezunt. Comnenii din Bizanț: Isac I (1057—1059); Alexis I (1081—1118); Ioan al II-lea (1118—1143); Manuel I (1143—1180); Alexis al II-lea (1180—1183); Andronic I (1183—1185).

Constantin al II-lea — fiu al lui Constantin I cel Mare; a fost împărat al Imperiului roman de Apus (337—340).

Constantin Copronim — Constantin al V-lea Sofronim, împărat bizantin (740—775).

- Constantin al IX-lea Monomac** — împărat bizantin, cu supranumele Monomahul (1042—1054), sub domnia căruia s-a produs marea schismă.
- Cornelia** (sec. I) — fiica lui Lucius Scipio ; a fost soția lui Crassus, apoi a lui Pompeius.
- Corneliu Galu** (69—26 î.e.n.) — Cornelius Gallus, plebeu roman ajuns în funcții înalte sub Octavian. Prieten al lui Vergiliu, a fost el însuși un talentat poet.
- Coronis** — fiică a unui rege lapit, iubită de Apolo, cu care l-a conceput pe Asclepios, zeul tămăduirii la greci (Esculap).
- Cosroe** — numele unor șahi sasanizi ai Persiei : Chosroe I (531—579) ; Chosroe al II-lea (590—628), învins de Heraclius.
- Cramer, John Anthony** (1793—1848) — filolog englez, profesor de istorie la Oxford : *Descriere a Greciei antice*, 1828 ; *Descriere a Asiei Mici*, 1832.
- Crit** — insula Creta.

D

- Dafnis din Milet** (sec. V î.e.n.) — arhitect grec ; a contribuit la construirea celui de-al doilea templu al lui Apolo la Didimes, în Asia Mică.
- Dagon** — zeu-pește adorat de filistenii în Asdod, Gaza, Ascalon.
- Daniil, părintele** (sec. XVIII) — Daniil Moscopoleanu, cărturar aromân. A publicat în grecește *Invățătura introductivă* (1794), în care dă și un manual de conversație grec-aromân-bulgar-albanez.
- Dariu Notu, Dariu Ocu** — Darius al II-lea Ochus sau Notus, rege al perșilor (424—406 î.e.n.), a sprijinit Sparta în lupta contra Atenei.
- Deborah** — în *Biblie*, profetă și judecătoare în Izrael ; a slăvit într-un poem victoria izraeliților împotriva cananeenilor.

Dandolo — Dandolo, familie din Venetia, care a dat mai mulți dogi. Enrico Dandolo (c. 1107—1205) a reușit să abată cruciada a IV-a către Constantinopol și a obținut pentru Venetia Candia, insule din Arhipelag, porturile Moreei. Andrea Dandolo (c. 1307—1345) a recucerit Zara (port în Dalmația) ; este autorul unor *Anale*.

Denon, Dominique-Vivant, baron (1747—1825) — gravor francez, director general al muzeelor sub primul imperiu. A vizitat Egiptul: *Călătorie în Egiptul Superior și Inferior*, 1802.

Diodore din Sicilia (c. 80—29 î.e.n.) — Diodor din Sicilia, istoric grec, a cărui operă, *Biblioteca istorică*, păstrată fragmentar, încearcă să prezinte, pentru prima oară, o istorie completă a antichității.

Discordie (sec. III î.e.n.) — Dioscoride, poet alexandrin, autor de epigrame.

Dlugosz, Jan (1415—1480) — istoric și diplomat polonez, a cărui lucrare *Istoria Poloniei* cuprinde și date despre Moldova.

Du Cange, Charles (1610—1688) — erudit francez, considerat întemeietor al bizantinologiei ; a publicat în traducere franceză și cu adnotări lucrări ale istoricilor bizantini.

Dufour, Guillaume Henri (1787—1875) — general elvețian.

E

Ehrenburg, Christian Gottfried (1795—1876) — naturalist german.

El-Machim (1223—1273) — istoric arab, a cărui principală lucrare e cunoscută sub titlul de *Istoria saracină*.

Engel, J. Christian (1770—1814) — istoric austriac ; a formulat teza falsă că poporul român s-ar fi format în sudul Dunării, de unde românii au trecut în nord în secolul IX.

- Epifan**, sfântul (c. 315—403) — Epifan de Salamina, părinte și doctor al bisericii.
- Eratostan** (c. 275—195 î.e.n.) — Eratostene, matematician, astronom și filozof grec din Alexandria.
- Erostrate** — un efesian obscur care a dorit să devină celebru, dând foc templului Artemisei din Efes, una dintre cele șapte minuni ale lumii, chiar în noaptea nașterii lui Alexandru cel Mare.
- Estourmei**, Francis-de Sales-Marie-Joseph-Louis, conte d' (1783—1852) — om politic francez; călătorind în Orient, a publicat în 1844 un *Jurnal al unei călătorii în Orient*.
- Eudoxia** — soția împăratului Arcadius, moartă în 404; nemăsuratul ei orgoliu i-a adus adversitatea lui Ioan Hrisostom.
- Eumen** (c. 360—316 î.e.n.) — unul dintre locotenenții lui Alexandru cel Mare; a fost ucis din ordinul lui Antigonos în 317 î.e.n.
- Eumen** — numele unor regi ai Pergamului: Eumen I (263—241 î.e.n.), Eumen al II-lea (197—159 î.e.n.).
- Eusebiu** — episcop al Cezareei în prima jumătate a sec. IV, autor al unei *Istории bisericești*.
- Eutișes** — Eutyches, călugăr într-o mănăstire de lângă Constantinopol, a fost condamnat de conciliul ținut în acest oraș în anul 448, ca exponent al ereziei monofizite (monofizitismul admite numai natura divină, nu și cea umană a lui Hristos).
- Eutrop** (sec. IV) — Eutropius, istoric roman. În lucrarea sa *Istoria pe scurt de la întemeierea Romei* afirmă teza absurdă că, după cucerirea de către romani, în Dacia nu mai exista nici un bărbat indigen; de asemenea susține fără nici un temei că în 271 au fost retrași din Dacia nu numai soldații, ci și toți coloniștii romani.
- Everget** — v. Ptolomei.

Evgheiniu Bulgarts (1716—1806) — prelat, filozof, filolog, matematician, preocupat de restaurarea învățămîntului la greci. La Muntele Athos a predat ca profesor între 1753 și 1759.

Ezechiel — în *Biblie*, unul dintre profetii iudei.

F

Facar al-Din al II-lea (1572—1635) — emir în Liban, înamic al Turciei și aliat cu marele duce al Toscanei; a sprijinit biserica catolică.

Falmerait, Felmer — Jakob Filip Fallmerayer (1790—1861), istoric și călător german: *Elementul albanez în Grecia*, 1857—1860.

Faorte — Fraorte I, rege legendar al **Mediei**, care, după Herodot, a domnit între 647 și 633 î.e.n.

Farcaș — cneaz, în sec. XIII, al uneia dintre cele dintîi formații statale românești feudale.

Fatimiți — Fatimizi, dinastie de califi arabi (909—1171).

Filometor — v. Ptolomei.

Filopator — v. Ptolomei.

Filopoemen (253—184 î.e.n.) — șeful ligii aheene; supranumit „ultimul dintre greci”, a încercat să mențină unitatea Greciei în fața amenințării Romei.

Filostrate (c. 175—c. 249) — scriitor grec, originar din Lemnos.

Florilă — Borilă; v. Asan.

Forbin, Louis-Nicolas-Philippe-August (1777—1841) — pictor și publicist francez. Vizitînd Siria, Egiptul, Grecia, a desenat un număr de planșe și a publicat cartea *Călătorie în Levant*, 1819.

Foresti, Giacomo-Filippo (1434—1520) — istoric italian: *Adaos al cronicilor pămîntului, de la începutul lumii pînă la anul 1485*.

- Fotius** (820—c. 895) — patriarh al Constantinopolului și scriitor, principal autor al schismei din 867.
- Franck** — probabil, Adolphe Franck (1809—1893), om de știință francez, autor al unor *Studii orientale*, 1861, sau Sebastian Frank (1499—1543), istoric german.
- Fta** — zeu la vechii egipteni, identificat cu Osiris și Sokari.

G

- Gabinii** sec. I î.e.n. — Aulus Gabinius, tribun al plebei la Roma.
- Galien** — Galienus, împărat roman (253—268).
- Galien**, Claude (c. 131—c. 201) — Claudios Galenos, zis Galien, medic grec din Pergam, autor al unor tratate de specialitate.
- Gauthier** (sec. XII) — supranumit Antiohul, cleric și cronicar, probabil de origine normandă, autor al lucrării *Războaiele antiohice*.
- Gedeon** — în *Biblie*, al cincilea judecător israelit.
- Gepsimania** — Ghetsimani, grădină lângă Ierusalim, la poalele Muntelui Măslinilor.
- Gessner**, Salomon (1730—1808) — scriitor idilic elvețian : *Dafnis, Moartea lui Abel*.
- Ghica**, Mitică (1816—1897) — Dimitrie Ghica, om politic, fruntaș al partidului conservator, părtaș la detronarea lui Alexandru Ioan Cuza.
- Gibbon**, Edward (1737—1794) — istoric englez : *Istoria decăderii și prăbușirii Imperiului roman*, în care se afirmă teza idealistă că principala cauză a decăderii respectivului imperiu a fost răspîndirea creștinismului.
- Gojdu**, Emanoil (1802—1870) — jurist și om politic în Transilvania, de origine aromână. Deputat în parlamentul din Budapesta, a militat pentru egalitatea în drepturi a românilor cu celelalte naționalități din cadrul Ungariei.

Gordien al III-lea — Gordianus al III-lea cel Tânăr, împărat roman în sec. III.

Grigorie al III-lea — papă între 731 și 741.

Grozea — Grozav, vornic al lui Petru Rareș, comandant iscusit și victorios al trupelor moldovene în lupta de la Feldioara (22 iunie 1529).

Gyges, Gyzes (sec. VII î.e.n.) — Gyges, păstor din Lidia, care, după legendă, poseda un inel magic ce-l făcea invizibil. Devenind prim-ministru la curtea lui Candaule, l-a ucis pe acesta și a ajuns rege, fondind dinastia Mermnazilor.

H

Hasan — Hasan Naser Seif ed-Din, sultan al Egiptului (1347—1351). Între 1356—1359 s-a construit la Cairo o moschee cu mausoleu, care-i poartă numele și care este considerată drept una dintre cele mai caracteristice construcții în stil arab.

Hasparuh (c. 646—c. 700) — Asparuh, han al bulgarilor, sub conducerea căruia aceștia s-au așezat în sudul Dunării.

Hebron — oraș în Iordania, la sud de Ierusalim, astăzi Al-Khalil.

Hecate (c. 540—c. 479 î.e.n.) — Hecateu din Milet, istoric și geograf grec: *Genealogia*, *Descrierea pământului*.

Henric — Henric al II-lea, împărat al Occidentului (1002—1024).

Heop — Hufu, Kheops.

Heracliu — Heraclius I, împărat bizantin (610—641). Victorios împotriva avarilor, nu s-a putut opune însă arabilor, care au cucerit Palestina și Siria.

Heraclizi — dinastie greacă în Pelopones (Moreea), Corint, Lidia și Macedonia, care pretindea că se trage din Heracles (Hercule).

Hermias (sec. IV î.e.n.) — Hermias din Atarneea, filozof grec, probabil discipol al lui Platon ; numele său a fost reținut de istorie numai datorită faptului că a fost prieten cu Aristotel, pe care l-a luat cu sine la Atarneea, al cărei tiran ajunsese.

Hermiona — fiica lui Menelau și a Elenei, soție a lui Pirus, apoi a lui Oreste.

Hermon — masiv muntos din Anti-Liban (2814 m.).

Hipocrate (c. 460—375 î.e.n.) — Hipocrat din Kos, medic grec, supranumit „părinte al medicinei“.

Hipodamu (sec. V î.e.n.) — Hippodamos din Milet, arhitect grec ; a conceput planul de construcție a Pireului.

Hiram din Tir — rege al Tirului (c. 969—935 î.e.n.) ; a oferit regelui Solomon muncitorii și materialele necesare pentru construirea templului din Ierusalim.

Hischia — Ezechias, rege al Iudeii ; a purtat lupte împotriva lui Senacherib, rege al Asiriei (sec. VII î.e.n.).

Histia — tiran al Miletului ; aliat mai întâi cu Darius, s-a ridicat împotriva acestuia, chemînd Ionia la revoltă. Prins, a fost crucificat în anul 494 î.e.n.

I

Iapet, Iaphet — în mitologia greacă, titan, tată al lui Prometeu, Epimeteu, Atlas și Menetius.

Iason (sec. IV î.e.n.) — tiran din Fera, a încercat, împreună cu tiranul Alexandru, să creeze un stat unitar în Tesalia.

Ibrahim (1789—1848) — Ibrahim-pașa, fiul lui Mehmet Ali, vicerege al Egiptului, vestit pentru cruzimea sa.

Iefta — în *Biblie*, unul dintre judecătorii din Israel (sec. XII î.e.n.). Înaintea unei lupte, a făgăduit că va jertfi pe cea dintîi persoană ce va veni să-l salute după victorie. Aceasta a fost fiica lui, pe care a sacrificat-o.

Ieronim, sfântul (c. 347—420) — părinte și doctor al bisericii latine; a tradus în limba latină *Biblia* (*Vulgata*).

Ilus — fiul lui Tros, rege al Troiei.

Inocent al III-lea — Inocențiu al III-lea, papă (1198—1216); a inițiat cruciada a IV-a.

Ioachim — Ioachim al II-lea, penultimul rege al Iudeii (c. 598 î.e.n.) înlocuit de Nabucodonosor cu unchiul său Sedecias.

Ioia — Ioad sau Ioiadah, în *Biblie* mare preot al evreilor. Legenda povestește că el l-a crescut în taină pe Ioas, salvat de minia Ataliei, și a reușit să obțină proclamarea lui ca rege.

Ioan Duca — Ioan al III-lea Dukas Vatatzes, împărat la Nicea (1222—1254).

Ioanițiu — Ioniță; v. Asan.

Ion — fiu al lui Xuthos și al Creusei, nepot al Elenei, strămoș mitic al ionienilor.

Ioram — rege al Israelului (849—843 î.e.n.).

Iosif (37—95) — Iosephus Flavius, istoric evreu: *Antichități iudaice*.

Iosua — conducător al evreilor după Moise; a cucerit Canaanul, a luptat cu Adonisedec, cu care prilej, spune legenda, a poruncit soarelui să nu apună pînă cînd nu va obține victoria.

Irina — împărăteasă bizantină (780—790 și 792—802); a sprijinit cu mult zel cultul icoanelor.

Isac Angel(o) — Isac al II-lea Anghelos, împărat bizantin (1185—1195 și 1203—1204).

Ismail-beg — khediv al Egiptului (1863—1879); a extins teritoriul Egiptului, a sprijinit pătrunderea culturii europene în țară. În 1869 a deschis Canalul de Suez.

K

Kromer, Marcin (1512—1589) — istoric polon: *Despre începutul și istoria poporului polon*.

- Lannes**, Jean, duce de Motebello (1769—1809) — mareșal francez.
- Lanusse**, François (1772—1801) — general francez, comandant de divizie în armata lui Napoleon ; a fost rănit mortal la Abukir, cu prilejul debarcării englezilor.
- Leake**, William-Martin — ofițer britanic, autor al unor relatări de călătorie: *Cercetări în Grecia* (1814) ; *Călătoriile în Măreea* (1830).
- Lefebvre-Desnouettes**, Charles (1773—1822) — general francez, mort într-un naufragiu.
- Leoharis**, *Levharis* (sec. IV î.e.n.) — Leochares, sculptor grec, autor al grupului „Răpirea lui Ganimede” și, probabil, al statuii „Apolo din Belvedere”.
- Leon Africanul** (c. 1483—după 1530) — geograf arab născut la Grenada.
- Leon Înțeleptul** — Leon al VI-lea Filozoful, împărat al Imperiului roman de Răsărit (886—912).
- Leon Isaurianul** — Leon al III-lea Isauricul, împărat al Imperiului roman de Răsărit (714—741) ; a învins pe arabii ce atacau Constantinopolul. Sub domnia lui a început mișcarea iconoclastă.
- Leotychide** — Leotychides, rege al Spartei (491—469 î.e.n.), învingător al persilor în bătălia de la Mycale (479 î.e.n.).
- Leunclaviu** (1533—1593) — Johannes Leunclavius, istoric german, autor al unei *Istории a Imperiului otoman*, cuprinzând date și despre țările române.
- Lisandru** — Lysandros, comandantul flotei spartane în ultima parte a războiului peloponesiac (431—404 î.e.n.) ; a nimicit flota ateniană la Aigos (405 î.e.n.).
- Lucien** (c. 125—c. 192) — Lucian din Samosata, scriitor și filozof grec ateu, adept al lui Epicur.
- Lussan**, Marguerite (1682—1758) — scriitoare franceză : *Serile în Tesalia*, 1731.

Lygdamos — tiran la Naxos, detronat de spartani pe la 524 î.e.n.

M

Macabeii — familie de mari preoți în Iudeea; a fondat dinastia Macabeilor (167—37 î.e.n.). Iuda Macabeu a condus lupta împotriva Siriei și a cucerit Ierusalimul; a fost ucis în 160 î.e.n. Ionatan Macabeu, fratele precedentului, a fost ucis în 143 î.e.n.

Maille, Louis-Antoine de (1796—?) — călător francez, a publicat cartea *Prima cataractă a Nilului*, 1857.

Manasea — Manasse, al paisprezecălea rege al Iudeii (687—642 î.e.n.).

Manoton, *Menetan* — Maneton, preot și istoric egiptean din sec. III î.e.n., autor al unei *Istории a Egiptului*, pierdută.

Manta (sec. XVI) — ban al Țării Românești în timpul lui Mihai Viteazul. Excelent comandant de oști, a obținut victoria de la Șerpătești (ianuarie 1596) și a cucerit de la turci Brăila (1595).

Marcelin (c. 330—c. 400) — Ammianus Marcellinus, istoric roman, continuator al lui Tacitus. *Istoria* sa cuprinde date și despre trecutul țării noastre.

Mardonius (sec. V î.e.n.) — Mardonios, general persan, participant la războaiele medice. În anul 479 î.e.n. a cucerit Atena și a pustiit Atica, dar armata unită a elenilor l-a învins la Plateea (Beotia).

Maron — inițiator al maronitismului, rit al bisericii catolice, răspândit îndeosebi în Liban.

Martin, sfântul (c. 316—397) — episcop de Tours, a întemeiat prima mănăstire franceză la Ligugé.

Mehemet, *Mohamet Ali* (1769—1849) — Mehmet Ali, rege al Egiptului, fondatorul dinastiei khedivale.

Melhisedec — în *Biblie*, rege al Salemului, preot al Celui Preaînalt, contemporan cu Abraham.

- Menecrate din Eleu** (sec. I) — medic grec, la curtea lui Tiberius și Claudius.
- Meneke** — probabil, Meineke, autorul culegerii *Selecția poezilor. Antologie greacă*, 1842.
- Menes** — forma grecizată a numelui lui Mani, primul rege al Egiptului.
- Menofres** — după opinia specialiștilor, cuvîntul acesta este mai curînd un termen de invocatie religioasă decît un nume propriu.
- Miauli, Andreas Vocos** (1768—1835) — amiral grec de origine albaneză; a comandat forțele navale grecești în luptele contra turcilor.
- Mihail al III-lea Bețivul** — împărat în Răsărit (842—867).
- Mihalcea** — mare ban al Craiovei, om de încredere al lui Mihai Viteazul, care l-a lăsat ca locțiitor în Transilvania; a fost spînzurat de nobilii unguri în 1601.
- Mihovie** (sec. XV—XVI) — Matei Miechowski, cronicar polon.; a scris într-un mod elogios despre victoriile lui Ștefan cel Mare. Cronica lui a fost utilizată ca un izvor important de cronicarii noștri.
- Miserinus** — faraonul egiptean Mykerinos sa Menkaura.
- Moavia, Moavia** — Ibn Abu Sufian Moavia, guvernator al Siriei (644) și calif al arabilor (661—680), fondator al dinastiei Omeiazilor (661—750).
- Mocioni** — familie de mari proprietari din Banat, de origine aromână, care a dat conducători ai românilor bănățeni în lupta pentru egalitate în drepturi cu celelalte naționalități din Imperiul austro-ungar.
- Mucianu** (sec. I) — Caius Licinius Mucianus, aristocrat roman care s-a distins în diverse războaie în Antiohia, Sarmatia. A scris lucrări geografice utilizate de Pliniu.

Munk, Salomon (1803—1867) — orientalist francez de origine germană.

Murad, **Murat** (1750—1801) — Murad-bey, comandant de mameluți, învins de Napoleon la Piramide, în 1798.

N

Nabonasar — Nabopolassar al II-lea, întemeietor al celui de-al doilea imperiu caldeean. A luat titlul de rege la moartea lui Assurbanipal, în anul 626 î.e.n. A murit în 605 î.e.n.

Nearc — căpitan al lui Alexandru Macedon, succesor al acestuia în India.

Nectanab al II-lea — Nectanebo, rege egiptean din dinastia a XXV-a, detronat în anul 345 î.e.n. de invazia persilor.

Neferites — Neferit sau Neforit, rege egiptean din dinastia a XXIX-a.

Newton, Charles-Thomas (1816—1894) — arheolog englez ; a făcut cercetări în Grecia și Asia Mică, ale căror rezultate le-a expus în mai multe lucrări.

Nicefor Foca — Nicefor Focas, împărat în Răsărit (963—969) ; a purtat lupte victorioase cu arabii și bulgarii.

Nicefor Gregores (c. 758—c. 829) — cronicar bizantin, patriarh al Constantinopolului (806—815). A scris lucrări de teologie și istorie, între altele, o istorie a Imperiului bizantin.

Nicotris — Nitocris, regină egipteană, menționată numai de Herodot.

Niebuhr, Karsten (1733—1815) — călător german ; a publicat lucrări despre Egipt.

Ninus — întemeietor al imperiului asirian și constructor al Ninivei.

O

- Omar I** — Omar ibn al-Khattab, al doilea calif arab (634—644). Pe seama lui a fost pusă incendierea faimoasei biblioteci din Alexandria, nimicită pentru că posedea scrieri contrare islamismului.
- Omiazi** — Omeiazi, dinastie de califi arabi (661—750), întemeiată de Moavia, care a instalat capitala la Damasc. Detronați de Abasizi, Omeiazii au trecut în Peninsula Iberică, unde au fondat califatul de la Cordova (756—1031).
- Onomarkos** — rege al focienilor, învins de macedoneanul Filip în 352 î.e.n.
- Onoriu** — Flavius Augustus Honorius, fiu al împăratului Theodosiu, la moartea căruia a devenit împărat al Imperiului roman de apus (395—423).
- Orkan** — Orhan, șeful statului feudal turc, în vremea căruia (1326—1359) turcii au cucerit Brusa, Galipoli și au început campania de cucerire în Balcani.
- Ortogiul** (sec. XIII) — Ertogrul, tatăl lui Osman. I Gazi.
- Osman** — Osman (Otman) I Gazi, emir otoman (1288—1326), fondator al dinastiei otomane și al Imperiului otoman.
- Otman**, Ibn Affan — al treilea calif arab (644—656), detronat de Mahomed, fiul lui Abu-Bacr.

P

- Pachimere** (1242—c. 1310) — Georges Pachymeres, călugăr, filozof bizantin. A scris o istorie a împăraților Mihail și Andronic Paleolog, o autobiografie, tratate filozofice.
- Pactole** — Pactolus, râu în Lidia, bogat cândva în fire de aur, de unde fabuloasa bogăție a lui Cresus.
- Paeonius** (sec. V î.e.n.) — Paeonios de Mende, sculptor grec. I se atribuie o statuie reprezentând „Victoria“.

- Pahomeu**, sfântul (c. 290—346) — întemeietorul vieții monahale în comunitate.
- Paleolog** — ultima dinastie de împărați bizantini (1261—1453), întemeiată de Mihail Paleolog (1259—1261). Alți membri ai dinastiei citați în *Călătorii*: Mihail al VIII-lea (1261—1282), Andronic al II-lea (1282—1328), Ioan al V-lea (1341—1376, 1379—1391), Ioan al VIII-lea (1425—1448).
- Patavina** (1583—1652) — Denis Petau sau Dionysius Petavius, cronolog francez: *Despre doctrina vremurilor* (1627); *Tabla cronologică a lucrurilor, dinastiilor, orașelor, bărbaților iluștri*, 1628.
- Paul Emil Romanul** (c. 230—160 î.e.n.) — Paulus Aemilius, consul, unul dintre șefii partidului aristocratic din Roma; l-a învins pe Perseu la Pydna (168 î.e.n.).
- Paul**, ermitul (sec. IV) — anahoret din Tebaida, mort pe la 341, sanctificat.
- Pausanias** (m. 474 î.e.n.) — general spartan, învingătorul perșilor la Plateea.
- Pausanias** (sec. IV î.e.n.) — nobil macedonean; l-a ucis în anul 336 î.e.n. pe regele Filip, probabil instigat de soția acestuia, Olimpia.
- Pausanias, Pausania** (sec. II) — istoric și geograf grec: *Descrierea Eladei*.
- Perdiccas** — numele mai multor regi ai Macedoniei: Perdiccas I (sec. VII î.e.n.), Perdiccas al II-lea (450—c. 413 î.e.n.), Perdiccas al III-lea (365—359 î.e.n.).
- Perdiccas** (?—321 î.e.n.) — general macedonean, proclamat regent la moartea lui Alexandru Macedon.
- Perpenna** (sec. I î.e.n.) — general roman, unul dintre locuitorii lui Marius, învins de Pompei în anul 72 î.e.n.
- Perseu** — ultimul rege al Macedoniei (178—168 î.e.n.); învins de romani, a murit captiv la Roma.
- Peutinger, Peutinger** (1465—1547) — Konrad Peutinger, anticar german, de numele căruia se leagă o colecție de cronici.

- Peutingeriană*, carta — hartă antică a drumurilor din Spania pînă în India.
- Philippos de Thiangela* (sec. III î.e.n.) — carian, autor al unei cronici locale.
- Piccolomini*, Silvio — ofițer italian, comandant al cavaleriei și artileriei toscane în solda lui Mihai Viteazul ; a avut o contribuție însemnată în obținerea victoriei împotriva turcilor la Giurgiu (octombrie 1595).
- Pierre l'Ermite* (c. 1030—1115) — Petre Ermitul, călugăr, principalul predicator al primei cruciade.
- Pindar* (c. 521—c. 441 sau 438 î.e.n.) — poet teban.
- Plin* (c. 23—79) — Pliniu cel Bătrîn (Caius Plinius Secundus), istoric, filolog și literat roman.
- Polib* (c. 203—118 î.e.n.) — Polibius, scriitor grec. În *Istorie*, lucrare păstrată fragmentar, relatează și despre cetățile pontice de pe litoralul României de astăzi.
- Policrate* — tiran al Samosului (c. 537—522 î.e.n.) ; sub domnia lui, Samosul a cunoscut o mare înflorire.
- Porfir* (233—c. 305) — Porphyrios, erudit și filozof neoplatonic grec.
- Poujoulat*, Jean-Joseph-François (1808—1880) — istoric francez : *Memorii*.
- Pouqueville*, F.C.H.L. — consul general al Franței pe lângă Mehmet Ali-pașa din Ianina ; a publicat lucrări interesante și pentru trecutul țării noastre : *Călătorii în Grecia*, ed. a II-a, 1826 ; *Istoria renașterii Greciei*.
- Pozzoles* — Pozzuoli, mic port italian în Golful Neapole.
- Procop* (sec. V—VI) — Procopiu, istoric bizantin : *Războiul*, *Istoria secretă*, *Despre edificii*. În cea din urmă lucrare se află date și despre Dobrogea.
- Protain*, Constant (1769—1837) — arhitect francez ; a luat parte la expediția lui Napoleon în Egipt, unde s-a numărat printre membrii Institutului din Cairo. Apărîndu-l pe generalul Kleber, a fost și el rănit.

Protesilau, Protesilas — erou tesalian, primul războinic grec care a pus piciorul pe solul troian ; a fost ucis de Hector.

Prusias — numele unor regi ai Bitiniei : Prusias I (c. 229—192 î.e.n.) ; Prusias al II-lea (182—c. 149 î.e.n.).

Psamenit, Psametic — numele a trei faraoni egipteni. Cel mai cunoscut : Psametic (sau Psamenit) I (c. 663—609 î.e.n.), fondator al dinastiei saite.

Ptolomei — dinastie de regi ai Egiptului elenistic (323—30 î.e.n.). În *Călătoriile* : Ptolomeu (Ptolomaïos) Soter sau Lagos (323—282 î.e.n.), întemeietor al dinastiei, numită și a Lagizilor ; Ptolomeu al II-lea Filadelful (285—246 î.e.n.) ; Ptolomeu al III-lea Everget I (246—221 î.e.n.) ; Ptolomeu al IV-lea Filopator I (221—203 î.e.n.) ; Ptolomeu al VI-lea Filometor I (181—145 î.e.n.) ; Ptolomeu al VII-lea Everget al II-lea (145—116 î.e.n.) ; Ptolomeu al X-lea Filometor al II-lea Soter al II-lea (116—107 și 88—80 î.e.n.) ; Ptolomeu Alexandru al II-lea (80—79 î.e.n.) ; Ptolomeu al XIII-lea Dionisos I (Dennis) (79—58, 55—51 î.e.n.) ; Cleopatra a VII-a, fiica lui Ptolomeu al XIII-lea (51—30 î.e.n.), a fost ultimul exponent al dinastiei. În lista Ptolomeilor este menționat și fratele Cleopatrei, care a domnit concomitent cu ea. Ptolomeu al XV-lea Filopator al II-lea (47—44 î.e.n.).

Ptolomeu (sec. II) — astronom grec din Egipt, autor și al unei *Geografii*, în care plasează Pământul în centrul universului, ca un corp fix.

Pythis (sec. IV î.e.n.) — Pytheos (Pyteus, Pythis, Phyteus), unul dintre cei mai celebri arhitecți greci ai secolului său ; a construit templul Atenei din Priena, a conștiut la mausoleu.

Ralett, Dimitrie (1817—1858) — om politic moldovean, unul dintre fruntașii luptei pentru Unire. A scris fabule, scenete politice, note de călătorie.

Ramses Meiamun — Ramses al II-lea Meiamun, faraon egiptean din dinastia a XIX-a (c. 1301—1235 î.e.n.).

Riga (c. 1757—1798) — Constantin Rigas, poet grec și autor al unor hărți ale Țării Românești și Moldovei. A participat la lupta pentru eliberarea Greciei. După 1790 a locuit la București. În 1798, aflându-se în Austria, a fost arestat de autorități și predat turcilor, care l-au executat.

Rochette, Désiré-Raoul (1790—1854) — arheolog francez; a publicat între altele: *Istoria critică a așezării coloniilor grecești*, 1815; *Antichități grecești la Bosfor*, 1822; *Curs de arheologie*, 1828—1835.

Rolla, Constantin (m. 1878) — unionist, deputat al marilor proprietari în Divanul ad-hoc și în Adunarea electivă. Era cumnat al lui V. Alecsandri care i-a dedicat poezia *Strofe improvizate lui C. Rolla*.

Rollin, Charles (1661—1741) — umanist și istoric francez.

Rozières, Thomas-Louis-Marie-Eugène de (1820—1896) — om politic și arhivist francez. Între altele, a publicat: *Istoria Ciprului* (1842); *Circulara bisericii Sfântului Mormânt*, 1849.

Rudel, Gaudefroid de (sec. XII) — Jaufré Rudel, prinț de Blaye, trubadur francez. A luat parte la cruciada din 1147. Episodul sentimental relatat de Bolintineanu a fost considerat multă vreme ca real. Destul de târziu s-a dovedit că nu este altceva decât o simplă legendă, inspirată de o poezie a lui Rudel însuși, în care acesta cîntă „dragostea îndepărtată” („l'amour lointain”). Romantica aventură a cavalerului francez i-a inspirat pe Uhland, Heine, Carducci și i-a sugerat lui Ed. Rostand piesa *Prințesa îndepărtată*.

- Saadi**, Muslihiddin (1184—1291) — clasic la literaturii persane: *Bustan* (Grădina fructelor), *Golestan* (Grădina florilor).
- Sacy**, Silvestre de (sec. XVIII) — istoric francez: *Istoria generală a Ungariei. De la întiile năvăliri ale hunilor pînă în zilele noastre*, 1788.
- Sagredo**, Giovanni (sec. XVII) — istoric italian, cavaler, procurator al bisericii San Marco din Veneția: *Memorii istorice asupra monarhilor otomani*, 1697.
- Saladin**, Salah el-Din (c. 1138—1193) — Saladin cel Mare (Salah ad-Dîn), sultan al Egiptului. Cucerind o parte din regatul Ierusalimului, a provocat cruciada a III-a. A întemeiat dinastia Eiubizilor.
- Saleucus Nicanor** (c. 356—280 î.e.n.) — Seleucos I Nicator (Învîngătorul), general al lui Alexandru Macedon, după moartea căruia a întemeiat cel mai mare stat elenistic, cu capitala la Antiohia. Este fondatorul dinastiei Seleucizilor, care a domnit pînă în anul 64 î.e.n. Fiul său: Antiohus I Soter (281—261 î.e.n.).
- Samuel** — Samuil, țar al statului bulgar de apus (997—1014), înființat după ce Bizanțul a cucerit Bulgaria de răsărit (972). A reușit să elibereze prin luptă o parte din teritoriul bulgar, dar a fost învins de Vasile al II-lea Bulgaroctonul
- Sarpedon** — în mitologia greacă, tiu al lui Zeus și al Lao-damiei, nepot al lui Belerofon.
- Saul** — primul rege al evreilor în a doua jumătate a secolului XI î.e.n.; nu a murit în război, ci s-a sinucis pe la 1035 î.e.n.
- Schinderbei** (c. 1405—1468) — Gheorghe Castriota Skanderbeg, conducător al poporului albanez în lupta împotriva stăpînirii otomane. În 1443 a reușit să elibereze o parte a Albaniei.
- Scopas** (420—350 î.e.n.) — sculptor și arhitect grec din Paros. Opere: „Hecate“, „Bacante“, „Apolo“, deco-

rații monumentale, între altele, la mausoleul din Halicarnas.

Scriban, frații — Neofit Scriban (1803—1884), arhiereu și profesor moldovean, militant pentru Unire, deputat în Divanul ad-hoc și în Adunarea electivă, autor de lucrări religioase, manuale, încercări literare, note de călătorie (*Călătoria mea la pământul sfânt*); Filaret Scriban (1811—1873), arhiereu și profesor în Moldova, autor al unor lucrări despre istoria bisericii române.

Seetzen, Ulrich Jasper (1767—1811) — călător și cercetător german. În 1811 a vizitat Asia Mică, Siria, Palestina, Egipt. A dispărut, în Yemen, fiind probabil ucis, în împrejurări necunoscute. Manuscrisul său *Călătoriile lui Seetzen prin Siria, Palestina, Fenicia* a fost publicat între 1854 și 1859.

Sefren — faraonul egiptean Khefren sau Hafra.

Séjur, Philippe-Paul (1780—1873) — general și istoric francez: *Istoria lui Napoleon și a Marii Armate*.

Seleucizi — v. mai sus. Alți membri ai dinastiei, citați în *Călătorii*: Seleucus al II-lea Calinicos (246—226 î.e.n.), Seleucus al III-lea Soter Keraneos (226—223 î.e.n.); Seleucus al IV-lea Filopator (187—175 î.e.n.); Seleucus al V-lea Nicator al II-lea (125 î.e.n.); Seleucus al VI-lea Epifan (96—95 î.e.n.).

Selgiuchizi — Selgiucizi, denumire a trei dinastii turcomane, coborâtoare din Selgiuc, rege legendar (sec. X), care au domnit în Persia (1060—1194), Kirman (1041—1188) și în Asia Mică (1087—1309).

Selim I — sultan (1512—1520), cuceritor al Siriei, Egiptului și al unei părți din Persia.

Semiramis — Semiramida, regina legendară a Babilonului.

Senusret, **Sesostris** — numele a trei faraoni din dinastia a XII-a (sec. XX—XVIII î.e.n.).

Setos — Seti, numele a doi faraoni egipteni: Seti I (1337—1317 î.e.n.); Seti al II-lea (c. 1210 î.e.n.).

Sina — poate baronul G. Sina, român macedonean, care a întemeiat la Viena un observator astronomic, înzestrat și întreținut de el ; sau fiul său, Simion, care a fondat și clădit Academia de arte frumoase din Atena.

Sisac — Sisac sau Sișac, numele evreiesc al faraonului Sesonchis I, care a jefuit templul din Ierusalim.

Soliman — Soliman I, sultan al turcilor, fiul lui Baiazid (1403—1411).

Spondan (1568—1643) — Henric Spondanus (de Sponde).

• episcop de Pamiers, autor al scrierii istorice *Analele lui Baronius continuate de la anul 1127 la anul 1622, 1639.*

Steege, Ludovic (1813—1872) — medic și jurist, membru al Comisiei centrale de la Focșani, apoi ministru de finanțe în mai multe guverne.

Strabon, **Strabone** (c. 63 î.e.n.—c. 17) — Strabo, geograf și istoric grec ; *Geografia* sa cuprinde descrieri și informații istorice culese în cursul călătoriilor pe care le-a făcut prin Asia Mică, Siria, Egipt, Italia.

Strykowski, Ioan (sec. XVI) — Matei Strykowski, cronicar polon : *Cronica litvanilor*. În 1575, trecînd prin Moldova, a auzit și notat un cîntec popular despre Ștefan cel Mare și biruințele lui, care este cel mai vechi text folcloric românesc ajuns pînă la noi, dar în traducere.

Suleiman — Soliman al II-lea Magnificul (1520—1566).

Ș

Șaguna — desigur, mitropolitul transilvănean Andrei Șaguna, care era aromân de origine.

Ștefan Dușan — rege al Serbiei (1331—1346) și țar al sîrbilor și grecilor (1346—1355). A cucerit Macedonia, Tesalia, Epirul, Albania, Acarnania, a eliberat regiunea Belgradului și Maciua.

- Tanis* — oraș în vechiul Egipt, situat în Delta Nilului, reședință a regilor hicsoși și leagănul dinastiei a XXI-a. Astăzi : San.
- Teocrit* (sec. III î.e.n.) — poet grec dintre alexandrinii, autor al unei culegeri de *Idile* predominant bucolice.
- Telesphor* — demon al tămăduirii, din preajma lui Asclepios.
- Teodor* (sec. VI î.e.n.) — Theodoros din Samos, arhitect și sculptor ; a stabilit procedeele turnării operelor de artă în bronz.
- Teodor* — Teodor I Lascaris, împărat (1206—1222), întemeietor al Imperiului bizantin de la Niceea ; a purtat lupte cu cruciații.
- Teodoric* — Teodoric cel Mare, rege al ostrogoților, întemeietor al monarhiei acestora în Italia. A încercat să refacă imperiul occidental, în cuprinsul căruia să reunească pe romani și goți (454—526).
- Texier, Charles* (1802—1871) — Charles-Felix-Marie Texier, arheolog francez. Timp de mai mulți ani a întreprins călătorii și cercetări în Asia Mică, Persia, Armenia etc. : *Descrierea Asiei Mici, arte frumoase, monumente istorice, planurile și topografia unor cetăți antiques*, 1839—1848. *Edesa și monumentele ei*, 1859 ; *Asia Mică*, 1862 etc.
- Theodosiu* — Theodosiu I cel Mare (Caesar Flavius Theodosius Augustus), împărat în Răsărit (379—395).
- Theodostu cel Tânăr* — Theodosiu al II-lea cel Tânăr, împărat în Răsărit (408—450), autor al *Codului theodosian*, 438.
- Theofil* — împărat în Răsărit (820—842) ; militar abil, a asigurat extinderea Imperiului bizantin.
- Theon* (sec. VI î.e.n.) — Theon de Alexandria, matematician și astronom grec.

- Thomson, James** (1700—1748) — poet și dramaturg scoțian, autor al poemului *Anotimpurile*.
- Thorotz, Thuroczi, Turoție** (sec. XV) — Ioan de Thurocz, istoric maghiar din timpul lui Iancu de Hunedoara. Cronica lui se păstrează într-o ediție din 1488, fiind inclusă și în culegerea tipărită de Schwandter în 1746.
- Thunmann, Johann** (sec. XVIII) — istoric german : *Cercetări asupra istoriei popoarelor europene răsăritene*, 1774.
- Timat** — probabil, Tymanthe, pictor grec din sec. IV î.e.n., autor al „Sacrificiului Ifigeniei“.
- Timoteu** (sec. IV î.e.n.) — Thimoteos, sculptor grec, ale cărui lucrări nu au fost identificate. Se știe că a conlucrat la împodobirea templului lui Esculap din Epidaur și a mausoleului din Halicarnas.
- Tisaferne** — satrap grec, guvernator al Asiei Mici pe la 413 î.e.n. A fost detronat și ucis în anul 395 î.e.n.
- Tmolus** — munte și oraș în vechea Lidie ; azi : Boz-Dag.
- Tomasi, Giorgio** (sec. XVI—XVII) — istoric italian, proto-notar apostolic și secretar al lui Sigismund Bathori : *Despre războaiele și revoltele din regatul Ungariei*, 1621.
- Triopos** — rege în vechea Tesalie ; după legendă, fiul său a fost osîndit de zei să-și mănince de foame propriile-i membre.
- Troge-Pompée** — forma franceză a numelui lui Trogus Pompeius, istoric latin din timpul lui August (sec. I î.e.n.—sec. I) ; a scris o *Istorie universală* în patruzeci și patru de cărți.
- Tumim** — Tumim și Urim, numele oracolului preoților israeliți, care răspundea la întrebări cu „da“ și „nu“.
- Tutmosis** — Tutmes sau Tutmosis, numele mai multor faraoni egipteni, printre care : Tutmes al III-lea (1503—1491 î.e.n.) ; Tutmes al IV-lea (c. 1425—1405 î.e.n.).

U

Ulpian, Ulplen (sec. III) — Domitius Ulpianus, jurisconsult roman : *Regulă de drept*.

Urban al II-lea — papă (1088—1099), promotorul primei cruciade, la conciliul de la Clermont.

Urim — v. Tumim.

Urmuzache (1811—1869) — Constantin Hurmuzachi, militant pentru Unire, membru al Divanului ad-hoc și al Adunării electivă de la Iași.

Usia — Usia, Ozias sau Azaries, rege al Iudeii (781—740 î.e.n.).

V

Valahia Mică — Oltenia.

Valens — împărat roman, a domnit împreună cu fratele său Valentinianus I (364—378); om crud și neprițut, a trezit animozități și prin faptul că a trecut de partea ereticilor arieni.

Varon (116—27 î.e.n.) — Marcus Terentius Varro, scriitor și învățat roman : *Economia rurală, Despre limba latină, Istoria veche a celor omenești și divine*. Nu s-au păstrat decât câteva cărți din *Economia rurală*.

Vasilii Bulgaroctonul — Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976—1025), împărat bizantin din dinastia macedoneană. Încheind cucerirea Bulgariei apusene, a pus capăt, în 1018, primului țarat bulgar.

Verres, Caius Licinius (119—43 î.e.n.) — proconsul roman, înfierat de Cicero pentru venalitate și pentru rapiturile sale în Sicilia (*Verrines*).

Vibius Sequester (înainte de sfârșitul sec. I î.e.n.) — autor al unui manual de geografie redactat pentru fiul său Virgilianus, în care adună denumirile geografice din Vergiliu, Ovidiu etc.

Villehardouin, Geoffroi (c. 1155—c. 1213) — nobil francez, mareșal de Champagne. Participând la cruciada a IV-a (1202—1204), a relatat evenimentul în cronică *Cucerirea Constantinopolului*.

Vitruve (sec. I î.e.n.) — Vitruviu (Marcus Pollio Vitruvius), arhitect roman, autorul celui mai vechi tratat de arhitectură păstrat: *Despre arhitectură*.

Vivien de Saint-Martin, Louis (1802—1897) — geograf francez: *Nou dictionar de geografie universală*.

Vladislav I — rege al Ungariei (1440—1444) și al Poloniei (cu numele de Vladislav al III-lea) (1434—1444).

X

Xanthos Lidianul (465—425 î.e.n.) — istoric din Lidia; a scris în limba greacă lucrarea *Lidiaca*, din care nu s-au păstrat decât câteva fragmente.

Kantip, Xantipe (sec. V î.e.n.) — general atenian, învingător al perșilor la Mycale (479 î.e.n.); tatăl lui Pericle.

Xenocrate (406—314 î.e.n.) — discipol al lui Platon, originar din Calcedonia.

Xenofonte (c. 430—c. 355 î.e.n.) — Xenofon, istoric grec. Opere: *Anabasis*, *Memorabilele*, *Helenika*.

Z

Zaharia — al unsprezecelea dintre micii profeti iudei.

Zonaras, Ioan (sec. XII) — cronicar bizantin: *Manual de istorie universală*, încheiat cu anul 1118.

Zoroastru — numele grec al lui Zarathustra, profet legendar persan din prima jumătate a mileniului I î.e.n., întemeietor al zoroastrismului.

GLOSAR

A

abaz — soldat otoman.

abim (fr. *abîme*) — prăpastie, abis.

acația — acacia, gen de plante tropicale și subtropicale, folosite ca ornament sau pentru extragerea de parfumuri din flori.

adres (fr. *adresse*) — dibăcie.

alumetă fosforică (fr. *allumette*) — chibrit.

aparela (fr. *appareiller*) — a se pregăti de plecare, a porni (un vas).

area (lat. *area*) — loc liber și neted, loc de joc.

arhitecton — arhitect.

ascher — soldat otoman.

asiză (fr. *assise*) — fundament, temelie.

B

bândă (fr. *bande*) — orchestră, taraf.

bandieră (fr. *bandière*) — steag, pavilion de vas.

batel — vaporas.

betiză (fr. *bêtise*) — prostie.

bișir — probabil, anghilă.

boaserie (fr. *boiserie*) — lemnărie cu care se acoperă pereții interiori ai unei construcții; ~ *detăiată à jour* — întreruptă, decupată din loc în loc.

brașeletă (fr. *bracelet*) — brățară.
bric — navă cu pînze, cu două catarge.
buclieră (fr. *bouclier*) — scut.
buletă (fr. *boulet*) — ghiulea.
bulucbașă — comandant de buluc (unitate militară în armata otomană, avînd aproximativ efectivul unei companii).
burgadă (fr. *bourgade*) — tîrgușor.

C

cafas — grilaj din vergele de lemn.
candelieră (fr. *chandelier*) — sfeșnic.
canelă (fr. *canelle*) — scoartă parfumată de caneller, arbust originar din India, folosită ca mirodenie.
canot (fr. *canot*) — barcă.
cantor — birou, cancelarie.
capit — capîtel.
caravanserail (fr. *caravansérail*) — caravanserai, han mare în Orient.
casia (fr. *cassier*) — plantă din genul acacia, din care se extrage o substanță folosită ca purgativ.
catrangular (fr. *quatre angulaire*) — în patru colțuri.
cavaz — soldat din poliția otomană, jandarm.
cavea (lat. *cavea*) — treptele amfiteatrului.
căpitan-pașa — comandant al flotei otomane.
cecșiri, ceacșiri — pantaloni turcești largi.
celă — partea unui templu, unde era așezată statuia zeului.
cenotaf — mormînt gol, ridicat în memoria cuiva, ale cărui oșeminte se află înhumate altundeva.
chehaie — șeful administrativ al unui sat, în trecut.
chitru — pom fructifer exotic.

chiparis — chiparos.

cisternă (fr. *citerne*) — cisternă, bazin.

clacor (fr. *claqueur*) — persoană plătită pentru a aplauza, adulator.

cleft, clevt — haiduc, tâlhar de codru.

cociș — vizitiu.

concă (fr. *conque*) — scoică ; scobitură.

concherant (fr. *conquérant*) — cuceritor.

conchis (fr. *conquis*) — cucerit, învins.

confia (fr. *confier*) — a încredința.

consignă (fr. *consigne*) — consemn, ordin.

crater (fr. *cratère*) — vas mare cu două toarte, în care cei vechi serveau vinul.

cudee (fr. *coudée*) — cot (unitate de măsură).

curșier (fr. *coursier*) — cal de soi.

D

dăini — a dăinuî.

decastil — peristil cu zece coloane.

deconserta (fr. *déconcerter*) — a zăpăci, a turbura.

diapter — cu două aripi (clădire).

diocez — guvernator.

dragoman — tâlmaci.

E

eben — abanos.

eclesie — biserică.

emamea — imamea, muștiucul narghilelei.

eres — superstiție, prejudecată, credință greșită.

exastil — peristil cu șase coloane.

exchiz (fr. *exquis*) — distins.

exvoto (fr. *ex-voto*) — obiect, icoană făgăduită, inscripție

așezată într-un templu sau biserică, drept mulțumire pentru îndeplinirea unei dorințe.
eyalet — împărțire administrativă în Imperiul otoman.

F

famă (lat. *fama*) — renume, faimă.
fat (fr. *fat*) — înfumurat ; nerod.
feremint (fr. *ferrement*) — obiect, unealtă de fier.
fermecător — vrăjitor.
fial — aghiazmatar.
fiastru — fiu vitreg.
fleros (fr. *fier*) — mîndru.
fiertate (fr. *fierté*) — mîndrie.
foburg (fr. *faubourg*) — cartier mărginaș, periferie.
folatru (fr. *folâtre*) — zglobiu, jucăuș.
fonderie (fr. *fonderie*) — topitorie, turnătorie.

G

gaul — gal, francez.
gaz (fr. *gaze*) — țesătură ușoară și transparentă.
gărduator — paznic, gardian.
genartu — ianuarie.
gevrea — batistă brodată cu mătase și fir.
ghimie, ghimie — luntre.
gutieră (fr. *gouttière*) — jgheabul de la streășină.

H

haciș — hașiș.
hadin — eunuc.
hanimă — femeie turcă din aristocrație.
harpantă — șarpantă, scheletul unui acoperiș.
hene — gen de plante cuprinzînd arbuști ale căror frunze sînt folosite pentru vopsitul părului în roșu.

heresiac (fr. *hérésiarque*) — șeful unei secte eretice.
hoplit — pedestraș ușor înarmat în vechea Grece.
hrisobul (gr. *hrisovuilon*) — hrisov, act domnesc.
hurie — fecioară făgăduită de islamism credincioșilor,
în rai.
hydrophor (gr.) — purtător de apă.

I

iașmac — vâl cu oare turcoaicele își acoperă fața.
imortal, imortel (fr. *immortel*) — nemuritor.
intablement (fr. *entablement*) — partea superioară a fa-
țadei unei clădiri, cuprinzând diverse ornamente.
iznoavă (de~) — din nou, de la capăt.

I

investi — a îmbrăca.

L

lambriu — îmbrăcămintă de lemn, cu care se acoperă
pereții interiori ai unei clădiri, parțial sau în între-
gime.
lavră — mănăstire mare, cu aspect de sat.
locandă, locantă — han.

M

macru — slab.
malad (fr. *malade*) — bolnav.
malul mării (fr. *mal de mer*) — rău de mare.
marketarie — decorarea unei suprafețe cu bucăți de
lemn prețios.
meremet — reparație, refacere.
metoh — metoc, mănăstire mică, subordonată adminis-
trativ alteia mai mari.

mertic — rație, alocăție de hrană și îmbrăcăminte.
mesglis — adunare obștească.
micrană — migrenă.
mirasă, mirază (fr. *miroir*) — oglindă.
miră (fr. *myrrhe*) — rășină aromată, produsă de un arbore din Arabia.
mol (fr. *môle*) — dig.
mudir — sfetnic în divan
mular (fr. *mular*) — soi de rață.
mulă (fr. *mule*) — catircă.
mur (fr. *mur*) — zld.

N

nagodă — ființă sau lucru ciudat, fantastic.
nef (fr. *nef*) — naos.

O

oaspe, oaspete — ca în franceză, persoană care nu numai primește, ci și dă ospitalitate.
oazis (fr. *oasis*) — oază.
odoriferant (fr. *odoriferant*) — care răspindește un miros plăcut, înmiresmat.
oltar — altar.
orație (fr. *oratoire*) — loc de rugăciune, capelă.

P

padrigiu — quadrigiu, car roman cu patru cai.
palicar — haiduc, voinic.
pare — a apărea.
paviment (fr. *pavement*) — pavaj, caldarâm.
perfum — parfum.
peribol (fr. *péribole*) — jur-împrejurul unui templu grec, împodobit cu statui de zei și alte monumente.
peșchirgibașa — mai-marele celor ce se îngrijeau de ștergarele, șervetele, fețele de masă la curtea sultanului.

pica (fr. *piquer*) — a se supăra, a se simți jignit.
plectrum — lamă de fildeș sau de lemn, cu care sînt făcute să vibreze coardele lirei.
podvadă — cărăușie fără plată, la care erau obligați țaranii.
polit (fr. *poli*) — politicos; șlefuit și strălucitor.
porșă (fr. *porche*) — portic, tindă.
poternă (fr. *poterne*) — poartă ce se deschide spre șanțul unei cetăți.
pravilnic — major.
preterit — o formă a trecutului verbelor, în unele limbi.
pretresă (fr. *prêtresse*) — preoteasă.
prosceniu — partea din față a scenei unui teatru.
prostil (fr. *prostyle*) — clădire cu coloane numai în față.
psil (fr. *psylle*) — scamator, îmblinzitor de șerpi.
puneză (fr. *punaise*) — ploșniță.
purtur (fr. *pourtour*) — jur-împrejurul, perimetru.

R

rac — ancoră.
renseignement (fr. *renseignement*) — informație.
retrasă (fr. *retraite*) — retragere.
ribil (probabil, fr. *rebelle*) — greu de lucrat, de minuit (marmură ~).
rovin — rovină, ripă, loc mlăștinous.

S

sal (fr. *sal*) — murdar.
samun — simun.
sandjac, sangiac — subîmpărțire a unui pașalic; guvernatorul acesteia.
saracin — sarazin, nume dat în evul mediu de popoarele occidentale musulmanilor din Europa și Africa.

săcat, secat — paralizat, paralizic.
scadron — escadron.
schelă — port, debarcader.
seclar — secui.
sectator (fr. *sectateur*) — membru al unei secte.
selictar, silictar — soldat otoman.
simitar — simigiu.
singiacat — sangiac.
sit (fr. *site*) — poziție, loc.
siv — cărunt.
sketron — albanez.
sorbit — băutură răcoritoare din suc de fructe și lichior.
stad (fr. *stade*) — loc destinat manifestărilor sportive, stadion.
stad (fr. *stade*) — unitate de măsură la vechii greci, egală cu șase sute de picioare.
stephanophor (gr.) — purtător de coroană.
subasemînt (fr. *soubassement*) — partea inferioară a unei construcții.
subaș — slujbaș otoman, care administra o localitate, un mic ținut.
sujet (fr. *sujet*) — subiect.
supozit (fr. *supposé*) — presupus.
surfasa, suprafa (fr. *surface*) — suprafață.
surmonta (fr. *surmonter*) — a sta deasupra.
surnume (fr. *surnom*) — supranume.
surnumit (fr. *surnommé*) — supranumit.

§

șartă (fr. *charte*) — cartă, lege fundamentală.
șasor (fr. *chasseur*) — pușcaș, vînător.
șeș — neted, șes.
șipesar — albanez.
șișinoavă — șuşanea, pușcă veche, arnăuțească.
șlapă — șleapcă, tricorn.

T

talis — taluz.

tamarinier (fr. *tamarinier*) — tamarin, arbore exotic, din
ale cărui fructe se prepară o băutură răcoritoare.

taraboluz, *tarabulus* — șal cu care orientalii se înfășoară
în jurul capului sau al mijlocului.

tas — capac.

tertră (fr. *tertre*) — mică ridicătură de pământ.

tetrastil — care posedă la fațadă patru coloane.

tinat — întinat, murdărit.

tint (fr. *teint*) — vopsit.

tompateră — retrograd, ruginit.

troșilus (fr. *trochille*) — pasărea colibri.

tumulus (fr. *tumulus*) — movilă de pământ sau de pietre,
în formă de con, ridicată de cei vechi ca monu-
ment funerar.

turbilon (fr. *tourbillon*) — vârtej, vârtoare.

turelă (fr. *tourelle*) — turnuleț.

turna (fr. *tourner*) — a întoarce.

U

uvrier (fr. *ouvrier*) — muncitor.

validè — titlu purtat de mama sultanului.

veritate — adevăr.

vilaetis — vilaiet, diviziune administrativă în Turcia.

Z

zaverză — zaveză, perdea, covor care se pune pe perete.

zefliu — vesel, glumeț.

zeibec — zeibeg, soldat otoman din Asia Mică.

zevelcă — fotă.

CUPRINS

Călătorii la românii din Macedonia și Muntele	
Athos sau Santa-Agora	5
Călătorii în Asia Mică	165
Insula Tenedos și Canaris. <i>Fragment din călătoria</i>	
<i>d-lui D. Bolintineanu în Arhipel</i>	247
Călătorii în Moldova	257
Călătoria domnitorului Principatelor Unite la Con-	
stantinople	309
Note	345
Glosar	381

Redactor : ION NISTOR
Tehnoredactor : TRAIAN ARGETOIANU

*Dați la cules 18.06.1968. Bun de tipar 28.10.1968.
Apărut 1968. Tiraj 82 175 ex. broșate. Hârtie țiar
de 50 g/m². Format. 709/4920/32. Coli ed. 16,49.
Coli tipar 12,25. A nr. 6 435.1968. C.Z. pentru bi-
bliotecile mari și mici 859—992.*

Tiparul executat sub comanda nr. 80 495 la
Combinatul Poligrafic „Casa Științei”, Piața
Științei nr. 1, București — Republica Socialistă
România

bolintineanu

CITIȚI ULTIMELE LUCRĂRI APĂRUTE ÎN
«BIBLIOTECA PENTRU TOȚI»

Geo Bogza — O sută șaptezeci și cinci de minute la Mizil

Volumul cuprinde fișe literare, povestiri și pamflete, scrise înainte de 1944. Din sumar: *Periferie* (Spălătoresele, Valea Plingerii ș.a.), *Fișe de copilărie* (Girfa, Sulina, Crăciun 1916, Monitorul englez ș.a.), *Fișe de închisoare* (Măturică, Barbutul, De vorbă cu Berilă ș.a.), *Fișe de provincie* (Cum a înnebunit regele petrolului ș.a.), *Tragedia poporului basc* etc.

Marcel Proust — În căutarea timpului pierdut (vol. I—IV)

De-a lungul a trei ani, în «Biblioteca pentru toți» va apărea — pentru prima oară integral în românește — ciclul *În căutarea timpului pierdut*, capodoperă a literaturii sec. XX. Primele patru volume cuprind întâile două părți ale ciclului: *Swann* și *La umbra fetelor în floare*.

Mihnea Gheorghiu — Scene din viața lui Shakespeare (Cultură generală)

«Asistăm... citind cartea lui Mihnea Gheorghiu, la creșterea spre deplina lui desfășurare a unui mare geniu, național și universal în aceeași măsură, martor al vremii lui și cunoscător înțelept al omenirii. Povestirea ne cucerește prin pitorescul și verva ei, astfel încât, închizând cartea după ce am parcurs-o în întregime, ne propunem s-o deschidem din nou.»

(TUDOR VIANU)

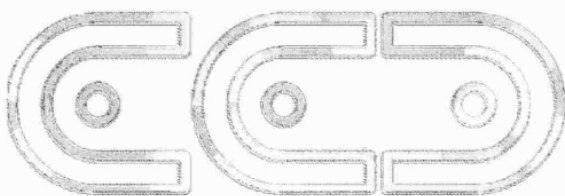
Plaut — Casa cu stafii

Volumul cuprinde trei dintre cele mai cunoscute comedii ale celebrului dramaturg latin: *Casa cu stafii* (aducând pe scenă tipul sclavului dibaci și inventiv, care ascunde bătrînului său stăpîn, întors pe neașteptate dintr-o lungă călătorie, risipa făcută de fiul acestuia, ahtiat de petreceri), *Menaechmii* (descriind confuziile deosebit de amuzante, stîrnite de asemănarea a doi gemeni care se caută unul pe celălalt, căci fuseseră crescuți în orașe diferite) și *Odonul* (înfățișînd peripecile implicate de triumful iubirii dintre doi tineri, care trebuie să înfrunte multe adversități).

editura pentru literatură

Vol. I și II lei 10

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026

